

Ірина Царьова

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ
ЮРИДИЧНИЙ ТЕКСТ:
ЛЕКСИКО-ДЕРИВАЦІЙНА СТРУКТУРА

Монографія

**СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ТЕКСТ:
ЛЕКСИКО-ДЕРИВАЦІЙНА СТРУКТУРА**

IRYNA TSAREVA

PRESENT DAY UKRAINIAN LAW TEXT:
LEXICO-DERIVATIONAL STRUCTURE

Dnipro | LIRA | 2020

ІРИНА ЦАРЬОВА

**СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ТЕКСТ:
ЛЕКСИКО-ДЕРИВАЦІЙНА СТРУКТУРА**

Монографія

Дніпро | ЛІРА | 2020

УДК 811.161.2'38

Ц 18

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 7 від 26 березня 2020 р.)*

Рецензенти:

Христіанінова Р. О., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови (Запорізький національний університет);

Царалунга І. Б., доктор філологічних наук, професор кафедри української філології (Хмельницький національний університет);

Федурко М. Ю., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка)

Царьова І.

Ц 18

Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура : монографія. Дніпро : ЛІРА, 2020. 446 с.

ISBN 978-966-981-369-5

Монографію присвячено концепції створення системної моделі дериваційного простору слова як багатовимірної, динамічної і самоорганізованої структури сучасного юридичного тексту. Продемонстровано детермінаційні процеси, відображені в юридичній мові. Детально проаналізовано парадигматичні зв'язки в дериваційному аспекті та опис з цих позицій спільнокореневих слів, що перебувають у відношеннях синонімії та омонімії. Виокремлено специфікації та дериваційні слова як базові поняття лексичної деривації, що відображають різні аспекти дериваційного функціонування слова в сучасному юридичному тексті. Наголошується на методиці дериваційно-лексикологічного аналізу сучасного українського юридичного тексту.

УДК 811.161.2'38

The monograph covers the concept of creating a system model of the derivational space of a word as a multidimensional, dynamic and self-organizing structure of a present day law text. The determination processes reflected in the legal language are demonstrated. The paradigmatic relations in the derivational aspect and the description from these positions of cognate words that are in the relationship of synonymy and homonymy are analyzed in detail. The specifications and derivational words are highlighted as the basic concepts of lexical derivation, reflecting various aspects of the derivational functioning of a word in a modern legal text. The methodology of derivational-lexicological analysis of the modern Ukrainian legal text is noted.

ISBN 978-966-981-369-5

© І. Царьова, 2020

© ЛІРА, 2020

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	5
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	8
ВСТУП.....	9

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ

ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ.....	28
1.1. Дери́вація, історія вивчення дери́вації як науки.....	28
1.2. Поняття гнізда як синкретичної лексико-дери́ваційної системи.....	39
1.3. Способи словотворення. Діахронний / ахронний аспект.....	63
1.4. Дери́ваційний простір юридичної лексики: способи словотвору та формування словотвірних моделей.....	67
1.5. Синтагматичні та парадигматичні відношення між елементами словотвірної системи. Дери́ваційний крок як одиниця словотвірного рівня.....	74
1.6. Особливості основ одиниць юридичної лексики.....	85
1.7. Зміни в структурі похідних.....	92
Висновки до розділу 1.....	101

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЙНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ.....	104
2.1. Сучасні пріоритети вивчення юридичного тексту.....	104
2.1.1. Ретроспектива юридичної мови.....	107
2.1.2. Дискусійні аспекти вивчення юридичної мови.....	116
2.2. Юридичний текст як об'єкт вивчення юридичної лінгвістики.....	126
2.2.1. Еволюція поглядів на термін «юридичний текст».....	126
2.2.2. Сучасний український юридичний текст: параметри та основні категорійні ознаки.....	136

2.3. Методологічні засади вивчення сучасного українського юридичного тексту.....	142
2.4. Функціонування сучасного українського юридичного тексту в сугестивному і лінгвопрагматичному аспектах.....	147
2.5. Дериваційний підхід до вивчення юридичного тексту.....	151
2.6. Внутрішньотекстові процеси лексичної деривації.....	156
2.7. Юридико-технічні прийоми сучасного текстуального відображення...	165
Висновки до розділу 2.....	172

РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО

ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ.....	174
3.1. Лексико-дериваційна структура та семантика тексту.....	174
3.1.1. Інформативність лексико-дериваційної структури юридичного тексту.....	181
3.1.2. Роль лексико-дериваційної структури у формуванні семантики юридичного тексту.....	190
3.1.3. Семантика юридичного тексту при порушенні зв'язків у лексико-дериваційній структурі.....	197
3.2. Лексико-дериваційна структура та проблема міжтекстових зв'язків...	198
3.2.1. Вторинний текст у системі міжтекстових зв'язків.....	204
3.2.2. Напрями дослідження вторинного тексту.....	210
3.2.3. Проблема варіювання лексико-дериваційної структури в процесі міжтекстових зв'язків (на матеріалі юридичних текстів).....	224
3.3. Лексико-дериваційна структура та парадигма тексту.....	237
3.3.1. Симетричність структур первинного і вторинного текстів.....	257
3.3.2. Несиметричність структур первинного і вторинного текстів.....	262
Висновки до розділу 3.....	270

РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ФУНКЦІЙНО-ДЕРИВАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ	272
4.1. Дери́ваційне функціонування слова.....	273
4.1.1. Системний і функційний аспекти.....	285
4.1.2. Лексикоцентричний і текстоцентричний аспекти.....	291
4.1.3. Лінгвоцентричний і персоноцентричний аспекти.....	299
4.1.4. Контрастивний і перекладний аспекти.....	303
4.2. Функціонування синтаксичних конструкцій термінологічного характеру в юридичних текстах.....	307
4.3. Дери́ваційні зв'язки іменникових словосполучень.....	316
4.4. Функційний вияв прикметників, прислівників, числівників у юридичних текстах.....	324
4.5. Граматичні засоби вираження сучасного українського юридичного тексту.....	335
4.6. Концепція створення мотиваційного словника сучасної української юридичної лексики.....	345
Висновки до розділу 4.....	359
ВИСНОВКИ	361
SUMMARY	369
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	374
ДОДАТОК А	415
ДОДАТОК Б	431

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БДМП – безперервний дериваційно-мотиваційний процес

ВФС – внутрішня форма слова

ВФТ – внутрішня форма тексту

ДІТС – дериваційні інтенції твірного слова

ЛДР – лексико-дериваційний ряд

ЛСВ – лексико-семантичні варіанти

ЛМ – лексичний мотиватор

МЗ – мотиваційне значення

МО – мотиваційна ознака

МФ – мотиваційна форма

НМ – немотивована назва

ПМ – повністю мотивована назва

РІЄ – ранній індоєвропейський

СМ – структурний мотиватор

ФСП – функційно-семантичне поле

ФСВ – формально-семантична взаємодія одиниць

ФСЗ – формально-семантичні зв'язки

ЧМ – частково мотивована назва

ЮТ – юридичний текст

ВСТУП

Сучасний етап розвитку юридичної лінгвістики характеризується посиленою увагою до репрезентанта офіційно-ділового стилю – юридичного тексту сучасної української літературної мови, дослідження якого зумовлено потребами: *по-перше*, розширенням новітньої української юридичної сфери, *по-друге*, динамічним сучасним лінгвоправовим апаратом, *по-третє*, необхідністю унормування, редагування юридичних текстів, *по-четверте*, розвитком юридичної текстології.

Не є винятком і дериватологія, яка на сьогодні має значний досвід опрацювання ряду проблем, пов'язаних із словотвірною семантикою: розробка теорії словотвірного значення, опис словотвірної системи за словотвірними типами, розрядами, категоріями та класами, дослідження семантичної структури словотвірного гнізда або окремих словотвірних ланцюжків шляхом компонентного аналізу твірних і похідних слів, виявлення дериваційного потенціалу різних класів твірних одиниць, вивчення ролі словотворення у формуванні мовної картини світу взагалі й національних картин світу зокрема (П. І. Білоусенко, М. Д. Голєв, В. В. Грещук, І. І. Ковалик, В. В. Німчук, Н. Я. Тишківська).

Вагомими є і здобутки вчених в аналізі семантичної основи процесів внутрішньомовної деривації (Ю. Д. Апресян, Л. А. Кудрявцева, М. В. Никитин, О. Д. Огуй, І. А. Самойлова, О. О. Тараненко). У дослідженнях зосереджено увагу на питанні термінологізації, однак цілісний аналіз динамічних процесів, що відбуваються в межах юридичної детермінологізації та ретермінологізації так і не здійснено. Зміна акцентів наукових студій у напрям дослідження значень дериваційних одиниць і категорій сучасного українського юридичного тексту, розробка проблематики, пов'язаної з семантичною сферою в словотворі – усе це є важливою передумовою формування окремого напрямку юридичної лінгвістики – юридичної дериватології.

Дослідження здійснено в руслі сформованої концепції дериватологічного опису мови і дериваційної лексикології. Лексична деривація в сучасній юридичній лінгвістиці органічно входить у загальномовне багаторівневе поле дериваційності, різні форми якої в мовленні утворюють єдиний неперервний дериваційно-мотиваційний процес. Основним типологізованим чинником у словотворі був і є дериваційний формант, а така «вузлова комплексна одиниця класифікації й науково-лінгвістичної інтерпретації словотвору, як словотвірний тип, з опорою на яку в останні десятиліття здійснені доволі повні описи дериваційних систем у слов'янських мовах, ґрунтується на форманті як базовій величині у лексичній деривації»¹. На всіх рівнях мови утворюється функційно-динамічний простір, у межах яких деривація одиниць нижчих рівнів не заглиблюється в деривацію одиниць вищих рівнів мовної правової системи. Опис різноманітності названих зв'язків у юридичній мові та інвентаризація цього розмаїття передбачає пояснення природи і виявлення закономірностей, керованих цими процесами. Проблеми лексикології перетинаються з проблемами типологічної теорії, основною метою якої є розвиток і вдосконалення юридичної мови з погляду організації сучасного українського юридичного тексту. Значущою є та теорія, яка при поясненні типологічної структури юридичної мови та її динаміки використовує в деталізованому й уточненому вигляді, започатковане В. Гумбольдтом поняття «внутрішньої форми мови». У монографії ставиться завдання апробації методики дериватологічного аналізу на матеріалі сучасного українського юридичного тексту. Увага приділяється юридичному тексту в усій антиномічній складності, єдності й різноманітності: бачити в юридичній мові універсальну мову людства, розуміти, у чому унікальність сучасного українського юридичного тексту.

¹ Грещук 2007, с. 103 Нариси з основоцентричної дериватології. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. С. 103.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю 1) створення концепції опису системної моделі дериваційного простору слова як багатовимірної, динамічної структури сучасного юридичного тексту; 2) онтологічно-гносеологічної інтерпретації статусу лексико-дериваційних зв'язків; 3) дослідження парадигматичних зв'язків у юридичній лексиці в дериваційному аспекті і опис з цих позицій спільнокореневих слів, що перебувають у відношеннях синонімії та омонімії; 4) уведення в науковий обіг юридичної лінгвістики специфікації тексту та дериваційного слова як базових понять лексичної деривації, що відображають різні аспекти дериваційного функціонування слова в сучасному юридичному тексті; 5) розробки принципів зіставлення генетичної і синхронно-функційної моделі дериваційного слова; апробації методики дериваційно-лексикологічного аналізу сучасного юридичного тексту.

Специфічна форма дериваційного функціонування слова сучасного українського юридичного тексту полягає в протиставленні (єдності і боротьбі) двох її складників. По-перше, деривація мовних одиниць здійснюється за допомогою вихідних супозитивних одиниць правничого тексту до процесів текстотворення і самодетермінування. По-друге, деривація не вичерпується тільки детермінаційними зв'язками мовних одиниць, а містить у собі момент їх розвитку та модифікації, що представляє зміст інноваційного складника процесу. Дериваційне функціонування слова в юридичному тексті є мовно-мовленнєвим механізмом, дія якого визначається балансом детермінант, висхідним до загальномовних антиномій: об'єктивне/суб'єктивне, системне/текстове, позначене/означуване. Ця проблема виражена в джерелах дериваційної енергетики слова, що виникає у збереженні потенціалу. Завдяки словотворенню мова постійно реалізує свої можливості в забезпеченні комунікативних потреб суспільства. Сучасні дериваційні системи слов'янських і неслов'янських мов мають великий

потенціал для творення різноманітних лексичних одиниць². Реалізація потенціалу сучасного словотворення відбувається через розширення меж нормативності, появі незузальних утворень. Цей процес знаходить своє відображення у творенні нових лексичних одиниць, а особливим класом інновацій є похідні слова (Н. Волкова), які є виявом різних моделей у мові. Однією з умов формування і регулярної реалізації такого потенціалу є мовна система, у якій закладені моделі дериваційного функціонування одиниць сучасного юридичного тексту.

Розвиток функційного аспекту дослідження дериваційного слова на відміну від системно-структурного аспекту, у межах якого слово вивчається з орієнтацією на одиниці нижчих рівнів, пов'язане з дослідженням його функційності, тобто включеності до складу одиниць вищого рівня. Єднання функційного підходу, без якого неможливо розкрити зміст опозиції двох форм лексичної деривації, передбачає побудову дериваційної моделі слова і всієї лексичної системи в її вимірі, яка була б динамічною і вписувалась у процесуальну пізнавальну установку. Учені торкаються проблем лексичної деривації – динамічного явища, осмисленого в аспекті моделей лексичних змін, які відтворюють стратегії лексичного розвитку мовної одиниці в діяхронному та синхронному аспектах³. Але відсутні спеціальні роботи узагальнювального характеру, що розкривають специфіку системного плану

² Стишов О. А. Префіксальні іменні новотвори в сучасній українській та іспанській мовах. *Дослідження з лексикології і граматики української мови* : Дніпропетровськ, 2007. Вип. 6. С. 159–167.

³ Lewandowka-Tomaszczyk B. On semantic change in a dynamic model of language. *Historical Semantics: Historical Word-Formation*. Berlin : Mouton deGruyter, 1985. P. 297–323.

Nerlich B. A dynamic model of semantic changeю *Journal of Literary Semantics*. 1988. Vol. 17. № 2. P. 73–90.

Moghaddam A.S. A semantic change model for French loanwords in Persian. *Acta Linguistica Asiatica*. 2013. Vol. 3. № 2. P. 71–86.

лексичної деривації, що спираються на функційний, динамічний аспект формування зв'язків.

Визнання системності як основної, найбільш суттєвої онтологічної ознаки мови розкрило провідну тенденцію сучасних лінгвістичних досліджень – системно-структурний підхід опису мовних явищ. Мова має й іншу важливу ознаку – динамізм. Звернення до цієї сторони мови робить необхідним перегляд постулатів про стабільність мовної системи та визнання здатності до змін як основної ознаки мовної структури. Формування динамічного представлення синхронної системи мови має свою історію, яка послідовно і глибоко представлена О. С. Кубряковою⁴. Авторка виділяє кілька етапів у становленні цього лінгвістичного напрямку, який має глибокі корені в історії мовознавства, давньоіндійської традиції, яка отримала розвиток у працях В. фон Гумбольдта, І. О. Бодуена де Куртене, Л. В. Щерби, Н. Хомського, у працях представників Празької лінгвістичної школи і французьких функціоналістів, у дослідженнях словотвору, синтаксису і текстотворення сучасних дослідників.

У лінгвістичній літературі не існує послідовного опису відмінностей динамічних моделей у зіставленні зі статичними. Статичні моделі носять класифікаційний, таксономічний та емпіричний характер – пізнання природи мовного явища, місце в певній класифікації. Динамічність юридичної мови полягає у формуванні співіснування одиниць у процесі деривації, і саме дериваційний аналіз мовних показників орієнтований на відображення динамічних сторін мови.

Сучасний етап формування процесуальних уявлень про юридичну мову пов'язується з визнанням різних форм динаміки юридичної мови в його історії і живому функціонуванні. В останні десятиліття дериваційний план опису юридичної мови набуває визнання. Співвідношення динаміки і статички

⁴ Кубрякова Е. С. Динамическое представление синхронной системы языка. *Гипотеза в современной лингвистике*. М., 1980. С. 217-259.

з синхронією пов'язане з процесами деривації – утворенням одних одиниць із іншими на одному часовому зрізі. Стає очевидним, що дериваційні процеси відбуваються на всіх рівнях юридичної мови, а в дериваційні зв'язки залучаються як однорівневі, так і різнорівневі одиниці. Ці особливості відображені у визначенні Л. М. Мурзіна: «Деривація як процес утворення слова, пропозиції, граматичних форм слова, словосполучень, фразеологізмів, складів і тактів, текстів, усіх можливих мовних одиниць, починаючи з фонем і закінчуючи текстом»⁵. Таке трактування дериваційних процесів і зв'язків визначає універсальну значущість принципу деривації в системі мови сучасного українського юридичного тексту. Про це переконливо свідчать матеріали наукових конференцій останніх років, у яких так чи так зачіпається широке коло питань семантичної, синтаксичної, номінативної, фонологічної, морфологічної деривації, лексико-дериваційних процесів в ідіолектах і при багатомовності.

Отже, динамічний характер **юридичного тексту** ще недавно вважався завданням далекого майбутнього, оскільки саме розуміння правничої лексики як системи викликає у багатьох сумніви. І традиційне розуміння динамізму юридичної лексики, як правило, обмежувалося явищами новацій на тимчасовій осі мовного розвитку (у діахронії), співіснування архаїзмів і неологізмів, варіювання мовних норм. Вихід узагальнювальних досліджень, що описують системні зв'язки на лексичному рівні (див. праці Д. М. Шмелева⁶, Ю. Д. Апресяна⁷, О. В. Ляхова⁸, Ж. П. Соколовської⁹),

⁵ Мурзин Л. Н. Основы дериватологии. 1984. 56 с.

⁶ Шмелев Д. Н. Введение. Способы номинации в современном русском языке. М., 1982. С. 3-44.

⁷ Апресян Ю.Д. Лексическая семантика языка. Синонимические средства языка. М., 1974. 368 с.

⁸ Ляхова О. В. Детермінологізація й розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2011. № 963. Сер.: Філологія. Вип. 62. С.5.

переконливо свідчать про наявність системності та роблять можливим висунути нове завдання: описати динамічний характер, створити динамічну модель юридичної лексико-семантичної системи української мови. Наблизитися до розуміння динамічного характеру юридичної лексико-семантичної системи і визначити чинники системно-структурної організації юридичної лексики дозволило виділення дериваційно-мотиваційного аспекту, і зокрема «третього виміру» – епідигматичних, дериваційно-асоціативних зв'язків як самостійного предмета дослідження (О. С. Д'якова¹⁰, С. П. Денисова¹¹). Однак динамічний аспект сучасного українського юридичного тексту досі не отримав глибокого розвитку в сучасній теорії системних зв'язків. На відміну від парадигматики і синтагматики, опрацьованих на широкому й різноманітному мовному матеріалі, проблема епідигматики як способу структуризації лексики залишається здебільшого на рівні теоретичного розгляду. Її опис в плані динамічного (процесуального) представлення системи мови ще тільки починається¹². Саме динамічна модель дозволяє показати поданий фрагмент мовної системи як цілісну єдність стійкого і рухомого, стабільного і мінливого.

⁹ Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. Киев, 1990. 184 с.

¹⁰ Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. *Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти*. Київ: ВД «КМ Academia», 2000. 218 с.

¹¹ Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. К.: Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.

¹² Голев Н. Д. К основаниям деривационной лексикологии русского языка: лексико-деривационные контексты как форма проявления деривационной энергетике текста и слова в тексте (проблемы, задачи, перспективы). *Очерки по лингвистической детерминалогии и дериватологии русского языка*. Барнаул, 1998. С. 13-33.

Лексичну деривацію традиційно вивчають у межах статичного мовознавства з погляду її морфемних і словотвірних характеристик (у системно-структурному аспекті)¹³

Зміна науково-дослідницької парадигми зі структуралізму на функціоналізм і текстоцентризм багато в чому визначила динамізацію у сфері вивчення дериваційних зв'язків. Вона зацікавила семантико-синтаксичними підставами словотворчих структур¹⁴, активним вивченням словотвору в динамічному аспекті, умовами комунікації, функційно-мовними особливостями та вмотивованістю похідного слова (внутрішньої форми слова у функційному аспекті)¹⁵. Системне вивчення дериваційних зв'язків лексичних одиниць багато в чому визначено ономасіологічними і дериватологічними дослідженнями¹⁶.

Функційний підхід до вивчення дериваційних зв'язків слів, представлений з позицій словотвірної системи юридичної мови, в основному дозволяє зосередити увагу на генетичній стороні системотворення, наявним у плані створення слова (але створення нового слова в мові є окремим процесом мовного дериваційного механізму). Системоутворювальна функція морфо-дериваційного плану слова (і лексики загалом) має складну природу і відображає не тільки генетичні витoki слова, а і його синхронне

¹³ Колоїз Ж. В. Неузואльне словотворення : монографія. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. 156 с.

¹⁴ Грещук В. В. Словотвір у текстотворенні. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2019. Вип. 70. С. 43-51.

¹⁵ Федурко М. Ю. Морфонологія відіменникового словотворення. Монографія. Київ Дрогобич: Вимір, 2003. 271 с.; Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики). Львов : Изд-во при Львов. гос. ун-те, изд. объединения "Высш. шк.", 1988. 164 с.

¹⁶ Валюх З. Нове дослідження з історичної дериватології. Українська мова. 2011. № 3. С. 119-124; Мурзин Л. Н. Основы дериватологии. 1984. 56 с.; Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси з основоцентричної дериватології. За ред. Василя Грещука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 348 с.

функціонування. Принципи дериваційної взаємодії лексичних одиниць у сучасному українському юридичному тексті проектується на динаміку словника і знаходять відображення в будові словникової епідигматики, яка має не тільки генетичні, але і синхронно-функційні основи (об'єднання епідигматів у процесах деривації тексту). Робота ґрунтується на тому, що «мова-мовлення» є онтологічно єдиний об'єкт і мовні онтологічні прояви лексичної деривації не є чітко фіксованими на системно-парадигматичному рівні, не обов'язково інтегрують у собі інваріантно загальне, а здійснюються у зв'язку з мовним функціонуванням, вирізняються рухливістю й динамічністю.

Гіпотеза про внутрішньосистемні властивості дериватів як чинника, що зумовлює процеси функціонування, знайшла експериментальне підтвердження в ряді досліджень¹⁷. Виявлено, що формування синхронно-функційних властивостей дериватів, опрідметнене в таких категоріях як вмотивованість / невмотивованість, ідіоматичність / неідіоматичність, і є результатом складної та суперечливої боротьби різних планів слова: відображеного і комунікативного, системного і функційного, генетичного і синхронно-функційного, форми і змісту, що також вимагає додаткового вивчення в різних планах мови / мовлення, у нашому дослідженні – у плані мовної системи.

Динамізація системного плану лексики в її дериваційному вимірі стимулюється ідеями, реалізованими в галузі формативи, започаткованими В. фон Гумбольдтом про єдність і взаємовідповідність означуваного і означального, про єдність сил, що породжують ці сутності. У працях цього напрямку накопичений значний матеріал, який свідчить про спроможність

¹⁷ Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации. Томск, 1989. 252 с. Доронина Н. И. Условия реализации деривационного потенциала слов русского языка (на материале деривационно-ассоциативного эксперимента): дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 1999. 247 с.

форми мовних одиниць брати участь у процесах семантизації і формувати особливого роду значущі слова та вислови¹⁸.

Дериваційний потенціал лексичної системи, завдяки безмежній змістовій (і формальній) валентності мовного знака широкий. До зв'язків дериваційного типу включаються насамперед асоціативно-сміслові (у випадку багатозначності слова) і словотворчі зближення лексичних одиниць, які тісно переплітаються, взаємозумовлюються і утворюють особливу вісь структуризації лексики – епідигматичну (Д. М. Шмельов)¹⁹. При функційному підході галузь дериваційних зв'язків значно розширюється завдяки формально-семантичним і суплетивним зближенням слів, що утворюють епідигматичне гніздо (на синхронно-функційних підставах). У дериваційному ключі можуть бути розглянуті внутрішньосистемні парадигматичні зв'язки між різнокореневими словами (синонімія, антонімія, гіпо-гіперонімія) і запозичення. Багатство форм, представлених у межах єдиної лексико-дериваційної системи, актуалізує проблему їх співвіднесення і протиставлення, які, на наш погляд, найбільш органічно можуть бути вписані до функційного підходу. У дослідженні частково вирішується завдання, що полягає в описі фрагмента динамічної лексичної моделі, заснованої на зв'язках семантичної та словотвірної похідності слів.

Антропоцентричність виступає у мові не лише крізь певне коло понять, усвідомлених шляхом зіставлення із певними частинами тіла людини. «Мова створена людиною, і цей масштаб втілено в організації мови», – стверджує Ю. С. Степанов²⁰. Антроподетермінізм (у всіх його видах і різновидах) в

¹⁸ Зубкова Л. Г. Язык как форма. Теория и история языкознания. М., 1999. 237 с.; Клименко Н., Карпіловська Є., Кислюк Л. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К. Видавн. дім Д. Бураго. 2008. 336 с.

¹⁹ Шмелев Д. Н. Введение. Способы номинации в современном русском языке. М., 1982. С. 3-44.

²⁰ Степанов Ю. С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразования. Общая лингвистика. М. : УРСС, 2002. С. 5-16.

уявленнях про будову і функціонування мови в наш час є однією з провідних тенденцій у розвитку лінгвістики. Не випадково антропологічний принцип співвідносний з такою характеристикою сучасної науки як експланатарність – «прагнення знайти і внутрішню організацію мови, і його окремих модулів, і архітекtonіку текстів, і реальне здійснення дискурсу, і породження та розуміння мовлення, і те чи те пояснення»²¹. Було б неправильним недооцінювати вихід лінгвістичної детермінології за межі мови в прагненні відшукати там початкові ланки її зумовленості, та при цьому «не можна не звернути увагу на певну однобічність детермінологічної картини, бо вбачається порушення балансу детермінант»²². Природно, що ні антропоцентрична, ні іманентноцентрична моделі реально не діють одна без одної, і, отже, повна картина мови передбачає їх подання як рівноправних членів антиномії і пошук механізмів їх взаємодії, а не взаємовиключення. Тому винятково актуальним для сучасної лінгвістики є створення лексико-дериваційної структури сучасного українського юридичного тексту, обґрунтовує наявність у ньому специфічного системного утворення та організовує взаємодію внутрішніх і зовнішніх детермінант. Важливим кроком на шляху формування повної детермінологічної картини мови є створення такої моделі, яка представляла б її у вигляді мовно-мисленневої матерії, що несе в собі потенції своєї активності. Робота присвячена вивченню детермінаційних процесів, відображених у юридичній мові. На прикладі дериваційного функціонування юридичної лексики зовнішня *детермінаційність* трактується як ефект самодетермінації лексичної системи сучасного українського юридичного тексту.

²¹ Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа). Язык и наука конца 20 века. М., 1995. С. 144-238.

²² Голев Н. Д. О природе мотивационных ассоциаций в лексике русского языка. *Известия АГУ. Серия Филология и Журналистика*. 1996. №2. С. 7-12.

Таке розуміння системи дозволяє розглядати дослідження в контексті синергетичної моделі світу, що досліджує універсальні принципи спонтанної самоорганізації матерії, виявлені і досліджувані вченими різних спеціальностей і зведені в єдине ціле (брюссельська школа І. Р. Пригожина, школа Р. Хакена, математичні школи під керівництвом В. І. Арнольда і Р. Тома, школа О. А. Самарського і С. П. Курдюмова, біофізична школа М. В. Волькенштейна і Д. С. Чернавського та ін.). Широка екстраполяція виробленої теоретичної моделі процесів самоорганізації на гуманітарні науки²³, у тому числі і на лінгвістику²⁴ пов'язана з якимось глобальним методологічним і світоглядним переходом, який усвідомлюється (а частіше – передчувається) у межах науки, культури і моралі сучасної цивілізації кінця ХХ – початку ХХІ ст.

У монографії не використовується термінологічний апарат, що розвивається в синергетиці. Написана в межах термінів і понять традиційної динамічної лінгвістики, разом з тим, з новим світобаченням, пов'язаним з синергетикою, її ріднить орієнтація на такі сторони об'єкта, як нестационарний стан, жива динаміка, відкритість, взаємоперехідність, руйнування і творення.

Об'єкт дослідження – сучасний український юридичний текст, **предмет** дослідження – особливий зріз юридичної лексичної системи: лексико-дериваційні зв'язки, які розглядаються як предметні мовні процеси, реалізовані (не предметні) у дериваційно-мотиваційних мовних процесах сучасного українського юридичного тексту.

²³ Клименко Н., Карпіловська Є., Кислюк Л. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К. Видавн. дім Д. Бураго. 2008. 336 с.

²⁴ Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа). Язык и наука конца 20 века. М., 1995. С. 144-238; Залевская А. А. Значение слова через призму эксперимента. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2011. 240 с.

Мета роботи – визначити структуру лексико-дериваційних зв'язків сучасного українського юридичного тексту, з'ясувати структурні параметри формування, становлення, розвитку юридичного тексту; дослідити процеси лексико-дериваційної структури як зіставлення семантичної та словотвірної форм деривації.

Поставлена мета зумовила розв'язання таких різноаспектних *завдань*: *логіко-теоретичних*: обґрунтування статусу лексико-дериваційних зв'язків сучасного українського юридичного тексту в онтологічному та гносеологічному аспектах; виділення *специфікації тексту* та *дериваційного слова* як базових понять лексичної деривації, що відображають різні аспекти дериваційного функціонування юридичного слова; розробка принципів зіставлення генетичної і синхронно-функційної моделі дериваційного юридичного слова; опрацювання принципів типології специфікацій сучасного українського юридичного тексту; *методологічних і методичних*: розробка принципів і методики дериваційно-лексикологічного аналізу сучасного українського юридичного тексту; *описових*: опис системної моделі дериваційного простору слова як багатовимірної, динамічної та самоорганізованої структури сучасного українського юридичного тексту; обґрунтування можливості розгляду парадигматичних зв'язків у лексиці в дериваційному аспекті й опис з цих позицій спільнокореневих слів, що перебувають у відношеннях синонімії та омонімії; аналіз опозитивного статусу зв'язків між двома формами лексичної деривації – формально-семантичної (словотвірної) і семантичної; їх зіставлення з урахуванням виявлених диференціальних ознак і опис систем, на яких форми перетинаються і взаємодіють.

Джерельною базою слугували різнотипні реченнєві конструкції, дібрані переважно методом наскрізного виписування з нормативних актів (законів і підзаконних актів) в Україні за їх юридичною силою: Конституція, конституційні закони; Закони, якими Верховна Рада України дала згоду на обов'язковість дії на території України міжнародних договорів, ухвалених

відповідно до Конституції (ратифікаційні закони); Кодифіковані закони (Кодекси, Основи законодавства); Звичайні (ординарні) закони; Постанови Верховної Ради України; Укази Президента України; Постанови Кабінету Міністрів України; Накази, розпорядження, рішення міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; Накази, постанови, розпорядження інших органів державної влади.

Поняття словотвірного гнізда в традиційному розумінні базується на понятті лексеми (насамперед у формальному плані). Функційно-семантичний підхід до морфодериваційного варіювання слова як до «продовженої специфікації» у дослідженні не є достатнім. Тому опис системотвірних властивостей лексичної деривації в словниковому складі юридичної мови здійснено в роботі на матеріалі всіх доступних словників української мови.

Уперше науково обґрунтовано: теоретико-методологічні, лінгвістичні та концептуальні засади формування юридичної лінгвістики; сутність юридичного тексту як мовної одиниці на основі лексико-дериваційного аналізу; *схарактеризовано* поняття «лексико-дериваційна структура юридичного тексту», здійснено теоретичне обґрунтування універсальності дериваційних зв'язків, що дозволили при вивченні юридичного тексту використовувати не тільки ідеї словотвірної і синтаксичної деривації, але й враховувати особливості динамічного функціонування слова в тексті, отриманого в межах дериваційної лексикології; *розроблено* моделювання лінгвоправового простору як сукупності юридизованих мовних засобів; *уточнено* поняття «юридична лінгвістика»; *удосконалено* зміст ідеї формальної парадигми, що дає змогу: а) послідовно описати об'єктивні основи визначення субституціональних характеристик тексту; б) довести існування формозмінювальної парадигми юридичного тексту; в) визначити дериваційні основи розмежування внутрішньотекстових форм і самостійних вторинних текстів; *подальшого розвитку* набули теорія деривації, дериваційної граматики.

Семантична та дериваційна сторони взаємозближення слів «зливаються в одну «вісь» значення слова («глибинної» і додатково «вертикальної» – парадигматичної і «горизонтальної» – синтагматичної)»²⁵. Поняття «глибинний» у такому визначенні, де суттєвою ознакою епідигматики (поряд з такими її ознаками, як семантична твірність, дериваційна зв'язаність і мотивація), підводить її до поняття гумбольдтовської внутрішньої форми, що представляє собою вихідні детермінанти мовно-мисленнєвої діяльності. У монографії логіко-лінгвістичним аналізом доводиться, що дериваційні зв'язки слів мають особливий статус у лексичній системі: синтагма-парадигматичний вияв внутрішньої форми слова на рівні словника, забезпечує реалізацію дериваційної функції слова в юридичній мові. Глибинна вісь, що виражається в дериваційних зв'язках, є генетико-синхронною детермінацією дериваційних зв'язків як синхронно-функційних явищ. По-перше, сам підхід до мовномисленнєвої матерії представлено у вигляді самодермінованої і самоорганізованої структури, розглянуто розвиток і виникнення нового як властивість, іманентно властива певному виду матерії. По-друге, розкрито системні механізми такого саморозвитку, що досягаються збалансованою дією двох тенденцій у слові: до немотивованості й до мотивованості. По-третє, представлено досвід структурування аморфного, що прагне до нескінченності дериваційного простору слова (і всієї лексичної системи в її дериваційному вимірі) презентовано в синхронно-функційному аспекті; виявлено механізми подолання безперервності, що призводять до утворення специфікацій, функційна природа яких амбівалентна: вони одночасно є і «точками дискретності», і джерелами континуальності дериваційного простору слова. По-четверте, розроблено методика структурування. По-п'яте, поставлено питання про можливість розгляду парадигматичних відношень у

²⁵ Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). М., 1973. С. 198-199.

дериваційному аспекті – синонімія і омонімія спільнокоренових слів у дериваційному гнізді. По-шосте, розроблено параметри порівняльного опису двох форм деривації – семантичної і словотвірної, з урахуванням цих позицій доведено їх системно-функційне протиставлення.

Теоретичне значення праці визначають: розробка проблем дериваційної лексикології на основі теоретичного синтезу ідей, пов'язаних з дериваційним функціонуванням слова і накопиченням дериваційного потенціалу функціонування, а також на основі комплексного дослідження системного плану лексичної деривації – онтологічної бази, що становить істотну передумову реалізації потенціалу. Використання при цьому детермінантно-динамічного підходу дозволяє не тільки простежити зв'язок між системними і функційними властивостями слова, взаємну опосередкованість чинників системної та функційної детермінації, але і виявити сукупність внутрішньосистемних детермінант, що забезпечують цій системі потенціал саморозвитку. Крім того, аналіз мовних механізмів лексичної деривації розкриває сутнісний аспект дериваційного принципу в мовній системі й дозволяє використовувати розроблені тут поняття в загальній методології опису дериваційної динаміки в мові, а через неї – принципів системно-структурної побудови юридичної мови. У своїх міркуваннях автор прагне відійти від вузького розуміння внутрішньої форми слова, стійко асоційованого з етимологією. Розроблена в монографії модель внутрішньої форми слова, що розуміється в динамічному аспекті в дусі ідей В. фон Гумбольдта, дозволяє розглядати форму мови як характер її динаміки, як типову форму комбінування і розподілу звуків для вираження понять (форму забезпечення відповідності плану вираження і плану змісту) шляхом створення морфем, слів, характерних тільки для мови. Результати, отримані при описі дериваційного зрізу лексичної системності на матеріалі однієї конкретної мови – української – мають теоретичну значущість для виходу в галузь лексичної типології мов – нового напрямку теоретичного

мовознавства²⁶. Зіставлення двох форм деривації – семантичної і формально-семантичної – дозволяє винести його в рамки типології мов з різною побудовою, оскільки мови використовують такі джерела поповнення словника, як морфемна і семантична деривація по-різному, а порівняльна продуктивність основних засобів поповнення словникового запасу зумовлює такі типологічні ознаки, як співвідношення в мові мотивованих і немотивованих назв, ступінь морфемної складності слова. Крім того, динамічні моделі мови представляють у теоретичному плані інтерес для творців біосистем у галузі обчислювальної техніки, для розробників проблематики штучного інтелекту.

Практичне значення роботи. Розроблено методикау дериваційного аналізу, яка доповнює традиційний лінгвістичний аналіз та інтерпретації юридичного тексту. Функційно-динамічна модель лексичної деривації в її системному варіанті створює координувальну базу для подальшого багатоаспектного вивчення представлених у роботі форм деривації на матеріалі всього словникового складу української та інших мов, а також для вивчення інших сфер лексичної деривації: суплетивної, синонімічних та інших парадигматичних зв'язків різнокореневих слів, синкретичних галузей словотвірної деривації. Розроблена терміносистема та методика дериватологічного аналізу створює передумови для практичної розробки заявлених теоретичних положень і подальшого їх удосконалення. Отримані результати свідчать про те, що дериваційні зв'язки слів, детерміновані функційно-семантичними процесами, виявляють специфіку порівняно з відносинами словотвірної похідності, заснованої на генетичних зв'язках слів. Це дає підстави говорити про необхідність відображення проблематики у викладанні загальних курсів сучасної української літературної мови і

²⁶ Голубовська І. О. Лінгвістика XXI століття: нові осмислення і підходи. Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретикоприкладний аспект: монографія. Київ, 2013. С. 200–224.

мовознавства (розділи «Словотвір» і «Лексика»). Основні положення і висновки можуть бути використані в межах спецкурсу з дериваційної лексикології.

Монографія має вихід у лексикографічну практику. Лексикографічним утіленням тенденції до функціоналізму та динамізації українського словотворення став проєкт мотиваційного словника юридичної лексики. Антропоцентричний принцип верифікації мотиваційно-дериваційного потенціалу функціонування лексичних одиниць знайшов застосування в асоціативному словнику²⁷ і дериваційно-асоціативному словнику²⁸. Як показали згадані дослідження, механізмами дериваційного функціонування слова володіють усі носії мови – вони є загальними мовними, мовленнєвими елементами, що породжують здібності людини. Це положення пояснює актуальність виявлення та лексикографічного опису не лише масових проявів дериваційних рефлексій носіїв української мови, але і дериваційних зв'язків слів у системі мови в її синхронно-функційному вимірі, що свідчить про реальний потенціал дериваційного функціонування лексичних одиниць.

Методи дослідження. Теоретичну базу дослідження склали вчення В. фон Гумбольдта про мову як діяльність і про «внутрішню форму» мови в конкретно-методологічному розвитку, яке воно отримало в теорії деривації (К. Г. Городенська, Н. В. Дьячок, О. С. Кубрякова, Л. М. Мурзін), лінгвістичної детермінології (О. Ф. Лосєв); дериваційної лексикології (М. Д. Голєв), у вченні про форму слова В. В. Виноградова, теорії семантичного словотвору (І. І. Ковалик, М. М. Янценецька), функційної граматики (О. І. Бондар, А. П. Загнітко, О. І. Леута). Пропоновані в поданих концепціях методики виявлення сутнісних і функційних характеристик мовних одиниць, що представляють об'єднання структурного і функційного

²⁷ Мартінек С. Український асоціативний словник: у 2 т. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.

²⁸ Доронина Н.И. Условия реализации деривационного потенциала слов русского языка (на материале деривационно-ассоциативного эксперимента): дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 1999. 247 с.

підходу до мови, найбільш близькі меті дослідження і багато в чому визначили вибір конкретних методів і прийомів.

Базовими стали: *описовий метод* – в основі є різні опозиції (антиномії) лексико-дериваційної системи як функційно-динамічного вияву юридичної мови. У роботі розрізняються зовнішні і внутрішні опозиції лексичної деривації. Зовнішньою опозицією, що фіксує її положення і відношення із суміжними явищами мови, є опозиція дериваційних / парадигматичних / синтагматичних зв'язків у лексиці. У числі внутрішніх опозицій в роботі розглядаються опозиції, що належать до сфери дериваційної парадигматики. Серед них виділяються опозиції, що мають сутнісну природу, і опозиції, що носять частковий характер; *метод зіставлення*: первинні юридичні тексти зіставлялися із вторинними текстами для встановлення диференційних ознак. Для надання різним типам мовних одиниць статусу чинника формування системи лексичних, морфологічних, синтаксичних параметрів юридичного тексту використано *кількісні підрахунки та елементи статистичного оброблення результатів*.

Ключовими поняттями всієї лексико-дериваційної структури є поняття специфікації і дериваційного слова, що утворюють опозицію глибинного рівня, на яких базуються всі вияви структури. Серед часткових опозицій виділено такі: семантичні деривати / формально-семантичні деривати; деривати з формально вираженими зв'язками мотивації / суплетивні деривати; деривати з симетричними формально-семантичними зв'язками / деривати з асиметричними зв'язками; опозиції між однокореневими дериватами, що виникають у межах дериваційного слова і дериваційного гнізда: однокореневі варіанти / синоніми / пароніми / омоніми (у дериваційному аспекті); опозиції дивергентних і конвергентних зв'язків у межах дериваційного гнізда; опозиції симетричних, асиметричних і змішаних смислових структур дериваційних слів; опозиції дериватів, утворених на логічній основі (еквівалентні / привативні / еквіполентні / диз'юнктивні; з відношеннями перетину й включення).

РОЗДІЛ 1.

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

1. 1. Деривація, історія вивчення деривації як науки

З огляду на те, що термін «словотвір» має декілька значень, ми схилиємося до розуміння його як маркера процесу створення нових слів на базі наявних мовних та мовленнєвих одиниць. Словотвір «вивчає слова за способами і засобами творення та їхню словотвірну структуру»²⁹, і є одним з найважливіших засобів (у широкому значенні цього слова) поповнення лексичного масиву мови. Головні підсумки тривалих досліджень з українського словотвору покладені в основу навчального посібника В. О. Горпинича “Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія”³⁰. Нові слова зазвичай утворюються за певними правилами, моделями, схемами, зразками, що складають виразний мовний механізм, який і є словотвором. Дослідницькі уподобання українських лінгвістів (П. І. Білоусенко, Т. М. Возний, К. Г. Городенська, В. В. Грещук, В. М. Русанівський, Н. Ф. Клименко, М. В. Кравченко, З. С. Сікорська та ін.) у галузі словотвору демонструють різні напрями, де вже здійснено певну систематизацію і опис об’єктів вивчення. Отже, термін «словотвір» відбиває процес утворення нових слів, тобто ми його схильні використовувати на позначення певних дій мовного механізму. Цей механізм забезпечує існування відповідних мовних явищ та їх поняттєве й термінологічне ідентифікування та інтерпретування. Центральним об’єктом словотвору, як

²⁹ Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підр. 2-е вид., доп. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 22.

³⁰ Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова : Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К. : Вища школа, 1999. 207 с.

відомо, є похідне слово. Утім, похідні слова в зазначеному аспекті досліджують не як окремі одиниці, а в їхньому взаємозв'язку з твірною базою, у відношенні до інших похідних слів, зокрема до таких, що мають спільну структуру, є ідентичними за способом словотвору, за словотвірною семантикою тощо.

У процесі аналізу того чи того похідного слова завжди доцільно, на нашу думку, брати до уваги не лише механізми синхронного словотвору. Для отримання об'єктивних результатів дослідження в зазначеній царині необхідно застосовувати методи історичної реконструкції, що постають складником діахронного словотвору.

Об'єктом синхронного словотвору є лише такі слова, що з позицій сучасної української мови є похідними, у межах яких чітко виокремлюються морфем-складники. Утім, трапляються випадки, коли питання виділення морфем є досить складним. Тому, на нашу думку, необхідно залучати до аналізу похідних також чинники їхнього історичного становлення.

Зважаючи на те, що завданням синхронного словотвору є вивчення похідних слів за їх станом на певному етапі розвитку мови без урахування змін, а завданням діахронного словотвору – дослідження різноманітних ознак, пов'язаних з утворенням та змінами в структурі відповідних похідних одиниць, зазначимо: аналіз кожної похідної одиниці не буде повним без урахування історичних змін в її структурі.

До ключових понять дериватології також належить поняття способу словотвору. У сучасному мовознавстві визначення способів словотвору залежить від типу та особливостей основних словотвірних засобів (формантів), які, разом з твірною основою, є складниками похідних слів.

Способом словотвору вважають особливий вид відмінності похідних слів від твірних, яку втілено у словотвірному засобі, або засобах, тобто у словотвірному форманті. Ці відмінності об'єднуються в класи, які називають способами словотвору. Історія словотвору демонструє наявність декількох класифікацій цих способів.

Дериватологи найчастіше визначають поняття способу через констатування того факту, «за допомогою якого засобу (або засобів) утворене нове слово»³¹. Саме з цих позицій В. В. Виноградов свого часу виділив чотири способи словотвору з твірною базою «слово» або «словосполучення».

1. Морфологічний, який продукує нові слова на базі наявних у мові основ і словотвірних елементів і правил їхнього поєднання в словесні одиниці, тобто «створення нових слів через сполучення морфем»³²: *вилучити* – *вилучення*, *виправдати* – *виправданий*, *відповідальний* – *відповідальність*.

2. Лексико-семантичний, тобто «утворення нових слів унаслідок зміни в смисловій структурі того чи того слова»³³: *відповідач* «особа, яка відповідає на запитання» – «особа, яка відповідає за скоєний злочин», наприклад *відповідач у справі*; *група* «декілька осіб, об'єднаних чимось спільним», наприклад *група студентів* – «декілька осіб, об'єднаних спільною професійною діяльністю», наприклад *оперативна група*.

3. Морфолого-синтаксичний, який розуміють як «утворення нових лексем унаслідок переходу слів з одного граматичного розряду в інший»³⁴: *головуючий на засіданні* – *головуючий*; *заарештований підліток* – *заарештований*.

4. Лексико-синтаксичний, який відбиває утворення нових лексем унаслідок злиття форм слів у реченні: *швидко плинний* – *швидкоплинний*; *довго тривалий* – *довготривалий*.

Ця класифікація не враховує способи словотвору, унаслідок яких з'являються складні слова, аббревіатури на базі словосполучень та на базі слів.

³¹ Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. М.: Просвещение, 1973. С. 137.

³² Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. С. 254.

³³ Там само, С. 256.

³⁴ Там само, С. 253.

Отже, одного лише критерію (тип форманта, за допомогою якого утворена нова одиниця) недостатньо для визначення способу словотвору. Пропонуємо інші, не менш важливі, критерії визначення способу (словотвірна база, тип вмотивованості). Беручи до уваги можливі (формальні і семантичні) трансформації похідного слова, вважаємо за потрібне докладніше проаналізувати думки лінгвістів щодо реальних словотвірних процесів, які призводять до появи похідних одиниць. У мовознавстві ці процеси постають предметом вивчення лексикології і словотвору. Словотвір вивчає шляхи і механізми утворення нових слів, лексикологія встановлює їх належність до тієї чи тієї номінативної категорії.

Було виділено три основоположних критерії визначення віднесеності похідного або групи похідних до конкретної словотвірної / лексичної / номінативної категорії: генетичний стан (початкова актуальна тотожність слова-джерела); тип переходу від генетичного до актуального стану (розпад тотожності слова); актуальний стан (лексична автономність етимологічно тотожних слів).

Систему категорій, яку можна назвати системою категорій діяхронної лексикології, представимо як двоступеневу організацію: перший ступінь – ступінь класу категорій, об'єднаних тотожністю структури генетичного і актуального станів; другий ступінь – ступінь категорії, яка об'єднує слова, ідентичні за типом генетичного, актуального станів і типом переходу від першого до другого.

Перший клас об'єднує категорії, генетичний стан яких представлено групою слів, що характеризуються спільністю кореня; тип переходу від генетичного до актуального стану – видозміна типу структурних зв'язків, наприклад, стирання відмінностей у фонетичному вигляді згаданих слів, зумовлене втратою особливих характеристик; актуальний стан представлено групою слів, пов'язаних новим типом зв'язків. Ці категорії є категоріями транслексикалізації, унаслідок якої відбувається видозміна зв'язків між лексемами. Одночасно зазначена інтерпретація процесу транслексикалізації

не є єдиним. Наприклад: *діти* (дієсл.), *діяти*, *дія*, *надія*, *надіти*, *подітися*, *одягнути*, *одежа* тощо.

Другий клас складають категорії, генетичний стан яких – група слів, пов'язаних певним типом зв'язків, наприклад група слів, що входять у словосполучення *порушення прав(а)*; тип переходу від генетичного до актуального стану представлений поєднанням групи слів у слово, отже, актуальний стан – слово: *правопорушення*. Цей клас категорій постає класом категорій делексикалізації – процесу, який передбачає втрату твірними словами статусу лексеми у складі нової одиниці.

Третій клас об'єднує розряди, генетичний стан яких представлено словом, наприклад *право*; тип переходу від генетичного до актуального стану в цьому випадку – утворення на базі слова (*право*) нового слова, наприклад *правовий*; актуальний стан – група слів, пов'язаних спільністю походження, наприклад *право* – *правовий*. Система таких категорій є системою категорій лексикалізації – процесу, який передбачає утворення нової лексеми на базі наявної.

Четвертий клас представлений такою схемою категорій. Генетичний стан – певна внутрішня лексемна організація, наприклад вихідна моносемія слова *захист* – дія за значенням «захищати, захистити» і «захищатися, захиститися»; тип переходу – видозміна внутрішньої лексемної структури, наприклад розвиток на базі сем «захищати, захистити» значення «сторона, яка захищає обвинуваченого під час суду; оборона»; актуальний стан – нова організація слова, наприклад полісемія глосолексеми *захист* «захищати, захистити»; «сторона, яка захищає обвинуваченого під час суду; оборона». Такі категорії постають категоріями трансформації слова.

Похідні, наприклад, певного етимолого-словотвірного гнізда, залежать від категорій класів особливого виду транслексикалізації й лексикалізації, які зіставляються з категоріями класів делексикалізації і трансформації слова, що, так само, координують одиниці, здатні утворювати окремі гнізда.

Головним у визначенні компонентів, що входять до складу гнізда, є другий ступінь – «це ступінь зіставлень у межах кожного класу категорій, тобто ступінь власне визначення реального змісту категорій, їхніх класифікацій»³⁵.

Клас лексикалізації, який у межах традиційної теорії словотвору визначається як група споріднених слів з твірною базою – словом, в історії лінгвістики був представлений декількома класифікаціями, що базуються на понятті «спосіб словотворення».

Найчастіше це поняття визначається через констатацію того, «за допомогою якого способу (або способів) утворено нове слово»³⁶. На підставі цього виділяють три способи словотворення з твірною базою «слово»:

1) морфологійний, який є утворенням нових слів на базі наявних у мові основ і словотвірних елементів і правил їхнього поєднання в словесні одиниці, тобто «створення нових слів за допомогою поєднання морфем»³⁷;

2) лексико-семантичний, тобто «утворення нових слів унаслідок зміни в смисловій структурі того чи того слова»³⁸;

3) морфолого-синтаксичний, який охоплює «утворення нових лексем у результаті переходу слів з одного граматичного розряду до іншого»³⁹.

Запропонована класифікація не позбавлена цілої низки недоліків, найбільш істотним з яких є те, що поняття «засіб словотвору», що стало основою для класифікування, не визначене і тому досить розпливчате: «По-перше – субстанція як «засіб» – матеріально виражений афікс (морфологічний спосіб), по-друге – процес – зміна значення слова (лексико-

³⁵ Теркулов В. И. Этимологические дублиеты латино-романского происхождения в русском языке: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19 Донецк, 1994. С. 18.

³⁶ Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. М.: Просвещение, 1973. С. 137.

³⁷ Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. С. 254.

³⁸ Там само, С. 256.

³⁹ Там само, С. 263.

семантичний спосіб), по-третє – результат – перехід слова з однієї частини мови в іншу (морфолого-синтаксичний»)⁴⁰. Окрім того, ця класифікація не містить способів утворення складних слів, абревіатур на базі складних конструкцій і на основі слів. Тому класифікації надалі вдосконалювалися задля охоплення всіх можливих способів словотвору в тій чи тій слов'янській мові.

Класифікація М. М. Шанського передбачає такі групи способів:

1. Морфологічні способи, які містять усі випадки афіксального словотвору на базі простого слова.

2. Неморфологічні, які містять усі випадки утворення слів за допомогою форманта операціонального типу. Це всі види конверсії.

3. Складні способи, які містять усі випадки словотвору на базі словосполучення. Сюди належать, крім інших, юкстапозиція і абревіація.

4. Усічення (абревіація на базі простого слова), що передбачає випадки скорочення твірної основи на зразок *зав, зам* тощо.

5. Змішані способи, які передбачають випадки утворення слів за допомогою не тільки різних формантів, а й різних словотвірних баз.

О. О. Земська, використовуючи традиційне визначення способу через засіб запропонувала нову, більш раціональну класифікацію, у якій виокремила:

1. Афіксальні способи, які визначаються як способи словотвору, що використовують при продукуванні нових слів словотвірний афікс (наявність словотвірного засоба).

2. Безафіксні способи, що не пов'язані з жодним словотвірним засобом⁴¹.

⁴⁰ Теркулов В. И. Этимологические дублиеты латино-романского происхождения в русском языке: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19. Донецк, 1994. С. 23.

⁴¹ Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. М.: Просвещение, 1973. С. 172-181.

Недолік цієї моделі є кваліфікування безафікських способів «не через внутрішній зміст, а через констатацію неможливості їхнього включення до розряду афікських способів. Це загрожує тим, що однією назвою можуть бути об'єднані досить різні за своєю природою явища»⁴².

Спроба визначити сутність безафікського словотвору представлена у праці О. І. Моїсеєва, який називає способи деривації «функцією, узагальнено-диференційованим відображенням засобів словотвору»⁴³. Це дозволило лінгвісту виділити три способи утворення нових лексичних одиниць на базі слова, а саме:

- 1) афіксацію, тобто «утворення простих похідних слів» за допомогою словотвірних афіксів або граматичних афіксів у словотвірній функції;
- 2) абрєвіацію, тобто «утворення скорочених слів»;
- 3) трансформацію, тобто «семантичне й граматичне перетворення наявних у мові слів»⁴⁴.

Пізніше були внесені необхідні доповнення до цієї теорії. По-перше, немає підстав для виділення абрєвіації як окремого способу словотвору, оскільки через те, що «втрата тотожності з боку значення відбувається незалежно від порушення тотожності з боку форми, і відповідно, навпаки»⁴⁵. Неможливо говорити про те, що видозміна формального плану одиниці безпосередньо призводить до виникнення нової лексеми. Абрєвіація, що наявна, наприклад, у творенні форми *зав* на базі лексеми *завідувач*, призводить до утворення нового актуального дублета твірного слова, тобто вона має розглядатися в межах класу категорій трансформації слова.

⁴² Теркулов В. И. Этимологические дублиеты латино-романского происхождения в русском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Донецк, 1994. С. 23.

⁴³ Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. Л.: ЛГУ, 1987. С. 110.

⁴⁴ Там само, С. 111.

⁴⁵ Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка. Отв. ред. В. А. Серебренников. М.: Наука, 1970. С. 186.

Утворенню ж нової лексеми на базі абрєвіаційного дублета передує процес закріплення за ним нового змісту, відмінного від змісту вихідного слова загалом. Іншими словами, абрєвіацію повинна розглядатися в межах способу «трансформація» через те, що в основі її також лежить «семантичне перетворення наявних у мові слів».

О. О. Селіванова вважає, що абрєвіатура – «зазвичай іменник, утворена шляхом скорочення простого слова або компонентів складного слова або елементів твірного словосполучення до рівня звуків або букв, складів або інших фрагментів слів»⁴⁶. Пропонуючи традиційне потрактування результату процесу абрєвіації, мовознавиця, утім, зазначає: «Дискусії точаться також навколо питань про віднесення до абрєвіатур телескопізмів, про статус слів-абрєвіатур (вони розглядаються як окремі слова, результати лексикалізації, або як дублети, варіанти розгорнутих сполучень слів зіспільним значенням, результати конденсації, прямої універбалізації)»⁴⁷.

Також у процесі трансформування найчастіше здійснюється не семантичне перетворення слів, а семантичне і граматичне перетворення мовних реалізацій слова (форм, глос), наприклад при адвербіалізації, коли до розряду прислівників потрапляє певна відмінкова форма іменника, а не іменник цілком: *верхи* (форма іменника *верх*) – *верхи* (прислівник).

Окрім того, як вже було зазначено, у сучасному мовознавстві способи словотворення прийнято розрізняти залежно від основних словотвірних засобів, або формантів, точніше – від їх різновиду. До цього критерію потрібно також додати інший – чітке визначення вмотивованості, тому що сутність словотвірного акту або його імітування втілюється саме в понятті вмотивованості.

Отже, словотвірні зв'язки завжди є мотивувальними. Але не будь-які мотивувальні зв'язки постають словотвірними. О. М. Тихонов вважає, що

⁴⁶ Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. С. 5-6.

⁴⁷ Там само, С. 6.

«словотвірні мотивації є лише частиною мотиваційних зв'язків», властивих парі «твірне – похідне». «Кожне похідне слово виникає в мові на базі певного значення твірного слова»⁴⁸. Отже, якщо у процесі утворення нового слова його лексичне значення (з урахуванням етимологічного споріднення) відрізняється від значення твірного, є всі підстави говорити про зовнішню – словотвірну, системну – вмотивованість. Якщо лексичні значення похідної та твірної одиниць (слова та / або словосполучення) повністю збігаються, то в такому випадку говорити потрібно про внутрішню – реляційну, мовленнєву – вмотивованість. Формотворення такого зразка оперує засобами, які є омонімічними, словотвірними.

Урахування цих уточнень дозволяє визначити реальний зміст класу категорій лексикалізації, а також, насамперед, і класу категорій транслексикалізації, оскільки для другого принципово важливим, хоча і не єдиним, є процес лексикалізації як процес затвердження слова в мові.

Не менш важливим для диференціювання словотвірних процесів є визначення генетичного й актуального статусів твірних і похідних одиниць, а також особливості переходу від першого статусу до другого.

Генетичний статус передбачає дві ситуації актуальної тотожності лексеми-джерела:

- 1) актуальна тотожність лексичної бази слова як похідної основи;
- 2) актуальна тотожність слова, що виявляється в його актуальній тотожності в усіх мовленнєвих реалізаціях.

Тип переходу залежить від способу розвитку твірної основи. Для лексем, утворених унаслідок формального й семантичного розвитку твірної основи, тип переходу – афіксація або деривація; для лексем, утворених унаслідок семантичного та граматичного розвитку мовних реалізацій слова (форм, глос), тип переходу – трансформація мовної реалізації або власне

⁴⁸ Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. М.: Русский язык, 1985., Т. I, С. 37-38.

лексикалізація мовної реалізації (перетворення мовної реалізації на слово – мовну одиницю).

Актуальний статус відбиває стан мотивувальних відношень між твірною й похідною одиницями в конкретний проміжок часу. Для слів, утворених шляхом приєднання нових афіксів до твірної основи, тобто шляхом деривації, актуальними є зв'язки спорідненості у двох його різновидах: по-перше, спорідненість може сприйматися як актуальна, наприклад для лексем *пояснити – пояснення*; по-друге, спорідненість може сприйматися як етимологічна внаслідок дії процесу деетимологізації, коли одне зі споріднених слів не здатне більше «нагадувати інше слово або слова, з якими так чи так воно було раніше пов'язано, позбавляється можливості осмислюватися з ними в межах відповідного гнізда»⁴⁹, але не виходять зі складу принаймні етимолого-словотвірного гнізда: *ставити – постанова; ряд – порядок; звати – позивач; бавити – позбавлення; зріти, зазирати – підозра; відати – освідкування* тощо. Отже, це демонструє можливість ідентифікування двох основних способів словотвору: деривації та дублетизації (лексикалізації).

В. М. Немченко наділяє окремим статусом фонетичний словотвір, сутність якого полягає у формуванні похідних одиниць за допомогою фонетичних процесів, наприклад, *решітка – решка, радіостанція – рація* та ін. Суперечливість цієї думки полягає в тому, що у процесі утворення нової лексичної одиниці тільки фонетичних змін недостатньо: будь-який фонетичний процес супроводжується семантичними змінами. Тому зазначений тип словотвору не відрізняється від дублетизації.

Сутність дублетизації (лексикалізації) полягає у відсутності в структурі похідного слова будь-яких формальних словотвірних елементів; ключовим механізмом тут є семантичні трансформування. У процесі лексикалізації

⁴⁹ Булаховский Л. А. Деэтимологизация в русском языке. Труды ин-та русского языка АН СССР. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1949. Т. I. С. 147.

основну функцію виконує або галузь вживання глоси, або контекст, або багатозначність слова.

Небезпідставною також є теорія аблаутарного (морфонологічного) словотвору, яка в деяких випадках ґрунтується на формотворенні⁵⁰. Критерієм виділення зазначеного способу з-поміж інших постає чергування голосних у корені, що сприяє утворенню іменних основ від відповідних їм дієслівних, наприклад: *проректи – пророк, знести – зносини, чесати – коса* тощо. Цей тип словотвору викликає особливий інтерес. Його не можна віднести ані до деривації, ані до дублетизації через архаїчність словотвірної моделі.

1.2. Поняття гнізда як синкретичної лексико-дериваційної системи

Тип деривації є одним із чинників систематизації лексики, а саме – об'єднання слів у гнізда. Арсенал юридичної лексики утворюється внаслідок дії словотвірних процесів того чи того типу. Лексичні одиниці досліджуваної галузі потребують саме дериваційного аналізу. Така потреба зумовлена тим, що словотвірна структура лексем, а також тип і напрямок вмотивованості похідних, здатні виявити реальні шляхи формування їхнього лексичного значення; адже загальне значення будь-якого похідного слова є сумою значень його складників.

Лексичні одиниці досліджуваного зразка можуть бути елементами словотвірних, етимологічних, етимолого-словотвірних та епістеміологічних гнізд.

Представники мовознавчої думки гніздом номінативних одиниць певної мови називають групу слів, що походять «від одного кореня і поєднані

⁵⁰ Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание. М.: Прогресс, 1980. С. 107.

сучасними морфологічними або семантичними зв'язками»⁵¹. Вивчення словотвірного гнізда в українській дериватології має давню стійку традицію. Зокрема, І. І. Ковалик випрацював механізм укладання словотвірного гнізда, принципи встановлення семантичних відношень між його компонентами, обґрунтував особливу роль кореня у структуруванні гнізда та простежив динаміку його семантичного розвитку на всіх ступенях похідності⁵². Наводячи синонім до терміна «словотвірне гніздо» – «гніздо слів», Н. Ф. Клименко кваліфікує його як «сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності й об'єднаних спільним коренем»⁵³. Спільність однокореневих слів виявляється і в плані вираження (у наявності в цих слів одного і того ж кореня, який може бути також представлений відповідним йому аломорфом), і в плані змісту (цей корінь є носієм загального елемента значення для всіх споріднених – спільнокореневих – слів). Іншими словами, твірні й похідні одиниці, що утворюють словотвірне гніздо, мають і змістову, і матеріальну спільність. О. В. Дияк вважає, що словотвірне гніздо – це «складна цілісна система, що є наслідком упорядкування взаємозв'язків та відношень між спільнокореневими словами»⁵⁴.

На думку О. М. Тихонова, «словотвірне гніздо складають слова, що мають загальний смисловий елемент (лексико-семантичний варіант, сему), матеріальним виразником якого є корінь»⁵⁵.

⁵¹ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966, С. 109.

⁵² Ковалик І. І. Вчення про словотвір. К., 1958. 77 с.

⁵³ Клименко Н. Ф. Словотвірне гніздо. Українська мова : енциклопедія. К. : Укр. енциклоп. ім. М. П. Бажана, 2004. С. 573.

⁵⁴ Дияк О. В. Структурно-семантична організація словотвірних гнізд із коренями на позначення металів : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. К., 2006. 251 с.

⁵⁵ Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. М.: Русский язык, 1985., Т. I, С. 36.

Утім, однієї цієї ознаки недостатньо для об'єднання слів у гніздо. Необхідними також є й інші критерії, як от: факт додавання словотвірного елемента до твірної основи (кореня) для створення нової лексичної одиниці; визначення типу вмотивованості (формальної і семантичної залежності) елементів гнізда, яка може бути зовнішньою або внутрішньою.

Однією з властивостей словотвірного гнізда є рухливість його меж. Це зумовлено тим, що гнізда можуть поповнюватися новими словами, і навпаки, багато слів у гнізді переміщуються з центру на периферію або зовсім виходять з нього. О. М. Тихонов указує на те, що під впливом різних чинників – інтралінгвальних та екстралінгвальних – смислові зв'язки між словами, що складають словотвірне гніздо, слабшають або зовсім зникають. Слова, що втратили такі зв'язки, утворюють різні словотвірні гнізда. Наприклад: *діяч, надія і надіти; білий і білка; учасник і частина; вузол, в'язати, в'язи й ув'язнення* тощо.

О. М. Тихонов уважає, що, оскільки словотвірні гнізда знаходяться в постійному русі, у будь-якому синхронному стані в них можуть бути і маловживані лексеми, і слова, що виходять з ужитку, що застарівають, тобто слова, слабо пов'язані з системою, але ще не випали з неї. Тому гнізда за своїм лексичним складом неоднорідні. У синхронній системі словотвору можна виділити гнізда, що містять тільки активну лексику, і гнізда, що повністю або частково складаються з пасивної лексики.

Лінгвіст зазначає, що вихід «тих чи тих слів з гнізда, відокремлення від спільнокореневих слів найчастіше відбувається внаслідок їх семантичної декореляції, втрати смислового зв'язку між ними»⁵⁶. Е. А. Балаликіна пропонує більш детальну характеристику словотвірного гнізда, акцентуючи, що гніздо цього зразка постає широким об'єднанням «похідних утворень у мові, що містить як словотвірні парадигми, так і словотвірні ланцюги, які

⁵⁶ Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. М.: Русский язык, 1985., Т. I, С. 37.

системно впорядковуюють ці похідні»⁵⁷. Вона називає словотвірне гніздо сукупністю «спільнокореневих слів, пов'язаних відношеннями похідності»⁵⁸.

Кожне гніздо має власну структуру. Верхівкою словотвірного гнізда (вихідним, початковим словом гнізда) є непохідне з погляду сучасних дериваційних зв'язків слово, яке постає твірним для лексем, що складають його словотвірну парадигму. Кожний член цієї парадигми також здатний продукувати власну словотвірну парадигму або розгорнутий на її базі словотвірний ланцюжок. Усі елементи словотвірного гнізда, окрім верхівки, є похідними словами, а гніздо будується на основі живих словотвірних зв'язків, які, якщо давати їм більш точне визначення, є не живими словотвірними, а актуальними мотиваційними зв'язками. Ми можемо на прикладі певних слів словотвірного гнізда лише з'ясувати, що слово **А** вмотивовує слово **Б**, тобто ознаку номінації слова **Б**, його внутрішню форму можна визначити через семантику основи слова **А** і семантику того словотвірного форманта, який було додано у процесі створення слова **Б**. Утім, як уважають Н. В. Дьячок та Н. В. Цурікова, немає жодних підстав стверджувати, що **Б** утворено від слова **А**, «оскільки завжди наявний шанс втрати в процесі еволюціонування словотвірного гнізда якихось проміжних ланок»⁵⁹. Наприклад: *прочитати – прочитання, читати – читання, обвинуватити – обвинувачення, клопотати – клопотання, заява – заявник* замість реальних *прочитати – прочитаний – прочитання, читати – читаний – читання, обвинуватити – обвинувачений – обвинувачення, клопотати – *клопотаний – клопотання, заява – заявний – заявник* тощо. Ці мотивувальні зв'язки між твірними і похідними одиницями називають ієрархічно впорядкованими; вони виявляються внаслідок аналізу їхньої

⁵⁷ Балалыкина Э.А., Николаев Г.А. Русское словообразование. Казань: КГУ, 1985. С. 147.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Дьячок Н. В., Цурікова Н. В. Основы ахронического словообразования (на материале русского языка). Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. 242 с.; С. 13.

синхронійної дериваційної історії, будучи обов'язковою умовою об'єднання спільнокореневих слів у гніздо. Наприклад:

адвокат

адвокатський

адвокатура;

вина

винуватий

винуватець

винуватість

винити

винитися

завинити

винуватити

звинуватити

звинувачений

звинувачення

звинувачувати

звинувачуваний

звинувачування тощо.

Фрагменти словотвірних гнізд, наведені вище, демонструють наявність словотвірних парадигм (*адвокатський, адвокатура; винуватий, винити; винуватити, винитися, завинити*), пар (*адвокат – адвокатський; адвокат – адвокатура*) та ланцюгів (*вина – винити – винуватити – звинуватити – звинувачувати – звинувачуваний; вина – винити – винитися; вина – винити – завинити; вина – винити – винуватити – звинуватити – звинувачений* тощо) на базі іменників *адвокат* і *вина*.

На думку Е. А. Балаликіної, до словотвірного гнізда «не належать деетимологізовані слова, які втратили зв'язок з тими членами гнізда, на базі

яких вони були утворені»⁶⁰. Але потрібно наголосити, що різні словотвірні гнізда, вершини яких об'єднані етимологічною спорідненістю, можуть бути компонентами єдиного окремого етимолого-словотвірного гнізда.

У словотвірному гнізді дериватологи також фіксують явище не єдиної вмотивованості, яке зазвичай відображено в одному або декількох ланках цього гнізда. Наприклад:

виправдати

виправдатися

виправданий

виправдано

невиправдано

невиправданий

невиправдано;

відповідати

відповідальний

відповідально

безвідповідально

безвідповідальний

безвідповідально.

У наведених фрагментах гнізд прислівники *невиправдано* та *безвідповідально* вмотивовані відповідними прислівниками *виправдано* та *відповідально*, а також прикметниками *невиправданий* та *безвідповідальний*.

Словотвірне гніздо – це єдина складна система, де усе узгоджено та впорядковано⁶¹. До словотвірних гнізд також належать епідигматичні гнізда, які вирізняються з-поміж звичайних тим, що їх складають семантично похідні лексеми. О. В. Івасюк констатує: «дериваційний простір

⁶⁰ Балалыкина Э. А., Николаев Г. А. Русское словообразование. Казань: КГУ, 1985. С. 148.

⁶¹ Aikhenvald A. Y. Versatile cases. Journal of Linguistics. 2008. No. 3. P. 565–603.

багатозначних лексем утворюється сукупністю ієрархічно упорядкованих мовних одиниць зі спільним коренем, що утворені шляхом двох типів деривації – формально-семантичної та семантичної; перші називаються дериватами, другі – епідигматами»⁶². Дослідниця дійшла висновку, що лексема-полісемант є верхівкою обох гнізд, але в епідигматичному гнізді вона репрезентована лексико-семантичним варіантом 1. Епідигмат стає частиною словотвірного гнізда, коли виступає як генератив для деривата. З цього моменту словотвірне гніздо багатозначного слова втрачає свою цільність, воно стає сукупністю словотвірних гнізд, верхівками яких є лексико-семантичні варіанти вихідної лексеми-генератива, тобто словотвірного гнізда семем (О. М. Тихонов називав їх підгніздами, Н. В. Дьячок – субгніздами). Так відбувається «дивергенція гнізда, а саме гніздо кваліфікується як дивергентне з можливою конвергентною частиною, яку формують однакові деривати, що утворюються від усіх ЛСВ (лексико-семантичних варіантів – І. Ц.) вершини-полісеманта, тобто від лексеми. Отже, вони утворюють словотвірне гніздо лексеми»⁶³.

За умов, що лексико-семантичні варіанти демонструють різну дериваційну активність, сукупність дериватів, що збігаються, О. В. Івасюк кваліфікує як конвергентне гніздо лексеми, тобто у межах дивергентного словотвірного гнізда може виділятися конвергентна його частина, яка не є обов'язковим його елементом, але її наявність дуже ймовірна. Наприклад:

ізолятор

ЛСВ 1 – речовина, що не проводить електричного струму; діелектрик

ЛСВ 2 – виріб для ізоляції та кріплення дроту

ЛСВ 3 – приміщення для тимчасової ізоляції людей із заразними хворобами тощо

⁶² Івасюк О. В. Дериваційний простір полісемічної лексеми (на матеріалі дієслів фізичного сприйняття у російській мові): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Київ, 2019. С. 5–6.

⁶³ Там само, С. 6.

ЛСВ 4 – приміщення для тимчасової ізоляції людей, що здійснили правопорушення

ЛСВ 4.1 – спеціально пристосоване приміщення для тварин зі заразними хворобами⁶⁴.

захист

ЛСВ 1 – дія за значенням «захищати, захистити» і «захищатися, захиститися»

ЛСВ 2 – заступництво, охорона, підтримка

ЛСВ 3 – місце, притулок, де можна захиститись, заховатись від кого-, чого-небудь; укриття

ЛСВ 3.1 – сторона, яка захищає обвинуваченого під час суду; оборона

ЛСВ 3.2 – ті, хто у складі спортивної команди, захищають якусь ділянку ігрового поля під час гри у футбол, хокей і т. ін.

ЛСВ 3.3 – прийом гри в шахи⁶⁵ тощо.

Історичний розвиток мови також передбачає утворення етимологічних гнізд, адже порушення та / або втрата зв'язків похідності всередині словотвірного гнізда провокує формування на його базі кількох нових словотвірних гнізд. Установлення зв'язків між цими гніздами стає можливим тільки внаслідок етимологічного аналізу, тому об'єднання вершин таких конструкцій можливе вже тільки в межах етимологічного гнізда. Отже, етимологічне гніздо складають слова, що мають спільний історичний корінь, утворені від непохідної основи-етимона, що виділяється за діахронного підходу.

Ж. Ж. Варбот наголошує, що «реконструкція етимологічного гнізда завжди передбачає реконструкцію тими чи тими засобами (поясненням семантичних відмінностей, фонологічним ототожненням тощо) втрачених

⁶⁴ Словник української мови: в 11 томах. Т. 4, 1973. С. 14.

⁶⁵ Словник української мови: в 11 томах. Т. 3, 1972. С. 379.

словотвірних зв'язків слів або груп слів. За цих обставин встановлення самого факту спорідненості того чи того слова з певною групою (гніздом) слів, хоча й викликає значний інтерес, не є кінцевою метою етимологічного дослідження, яке може бути зрозумілим лише як визначення способу утворення аналізованого слова в межах цього гнізда від якогось одного слова у гнізді в поєднанні з визначенням хронології і ступеня регулярності цього способу словотвору»⁶⁶.

Різниця хронологічної віднесеності аналізованих зв'язків в окремих випадках не має суттєвого значення для зміни принципів щодо чіткості формулювання словотвірних зв'язків, що підлягають реконструюванню. Недостатній обсяг уявлень, фактів щодо семантики й словотвору найдавніших дописемних періодів історії будь-якої мови зумовлений, відповідно, недостатньою кількістю зразків письмового матеріалу, що, поза сумнівом, обмежує відповідні етимологічні пошуки спорідненості конкретного досліджуваного слова з компонентами того чи того гнізда. У процесі відновлення давніх споріднених зв'язків, разом з аналізом найдавніших слів, необхідним є суворе дотримання диференціювання принципово різних формулювань: «споріднене з (чимось)» і «утворене від (чогоось) із зазначенням яким шляхом». Отже, в українському мовознавстві склалася традиція розглядати деривацію відповідних часових проміжків історії мови з позиції власне словотворення – використання словотвірних ресурсів, моделей словотворення, співвідношення активності їх застосування⁶⁷.

Перетворення морфонологічних характеристик успадкованих слів безпосередньо залежить від змін у морфонології відповідних їм словотвірних моделей і постає можливим на будь-яких хронологічних рівнях. Аналіз

⁶⁶ Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование. М.: Наука, 1969. С. 67.

⁶⁷ Гриценко С. П. На роздоріжжі: запозичення чи питоме утворення. Лінгвістика, № 1 (36). 2017. С. 5.

морфологічних перетворень дериватів є переконливим аргументом на користь гніздового етимологічного дослідження, що покликано охопити всі споріднені утворення з етимологічно спільним коренем.

Кожен елемент етимологічного гнізда, будучи так чи так пов'язаний з іншими його членами, містить певну інформацію про них. Ця інформація включає корінь кожного слова, що входить до складу певного етимологічного гнізда. Аналіз цієї структурованої формації має відбуватися з урахуванням різноманіття словотвірних зв'язків, що її координують, та постає доволі значущим з позицій дослідження закономірностей втрати цих зв'язків, що є причиною перетворення словотвірного гнізда на етимологічне. Передумови втрати словотвірних зв'язків та їх втілення в словотвірній структурі деетимологізованих елементів, що від своєї появи склали спільне гніздо, є дуже різними. Саме ця різниця передбачає формування найбільш яскравих типів, а причини втрати словотвірних зв'язків і модифікації словотвірних структур деетимологізованих груп слів певним чином пов'язані між собою. На думку Я. Малкія, частини етимологічного гнізда, що втратили зв'язок, «часто зберігають у своїй словотвірній структурі сліди взаємного доповнення»⁶⁸. Ці словотвірні відношення витлумачують як «рефлекс швидше семантичного розриву між членами колишнього словотвірного гнізда, ніж фонетичного їх розходження. Якщо врахувати, що в слов'янських мовах семантичні зміни часто роз'єднують споріднені дієслівні основи, то наведені спостереження можуть послужити типологічною основою для етимологічного зближення різних словотвірних гнізд, співвідносних з дієсловами, за умови, що ці дієслова можуть розглядатися як семантично роз'єднані споріднені основи, які структурно доповнюють одна одну. Уважаємо, що можливе зіставлення, зокрема,

⁶⁸ Malkie I. I. *Etymology and the Structure of Word Families*. L.: Word, 1954. 200 p., P. 271.

слов'янського гнізда з коренем *gor- / žar- 'гореть' і групи слів, що ґрунтуються на *žьrti 'жертвовать'»⁶⁹.

За розпаду єдиного словотвірного гнізда на кілька груп слів унаслідок семантичних змін або фонетичного розподібнення це руйнування майже ніколи не буває повним, початкова єдність не зникає зовсім за умови, якщо тільки йдеться не про роз'єднання двох споріднених слів, похідні від яких утворюються вже після втрати зв'язку між цими двома словами. Проекцією найдавніших словотвірних зв'язків декількох груп слів, що також служить точкою відліку для їхнього етимологічного зіставлення, може бути наявність похідних, які суміщають фонетичний вигляд кореня, властивий одній групі, зі значенням, властивим іншій групі. Ці лексичні одиниці хронологічно передують розходженню етимологічно близьких груп слів. Наприклад: *бій, бити* й *боятися*; *ставити, поставка, підстава, обставина* й *постанова*; *ряд, рядити* й *порядок*; *поректи, приректи, вирок, порука* й *поручитель*; *звати* й *позивач*; *бавити, забава* й *позбавлення*; *зір, зазирати* й *підозра*; *ходить* й *захід* тощо. Аналіз слів цього зразка вимагає виділити основні процеси, що постали причиною розпаду словотвірних зв'язків усередині гнізда і внаслідок цього його трансформування в гніздо етимологічне. Серед них окрему ланку становлять різні морфонологічні зміни та лексико-морфологічний процес спрощення.

Отже, об'єктом вивчення морфонології є чергування фонем у складі морфів однієї морфеми, наприклад: *виректи* – *вирок*, де наявне чергування голосних *e* // *o* (<*ě // э). Н. В. Дьячок переконана, що «час і умови виникнення будь-якого такого чергування мають значення і повинні бути враховані і описані в процесі аналізу відповідних одиниць»⁷⁰.

Детальніше, морфонологія має за об'єкт свого вивчення:

⁶⁹ Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование. М.: Наука, 1969. С. 71-72.

⁷⁰ Дьячок Н. В., Цурикова Н. В. Основы ахронического словообразования (на материале русского языка). Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. С. 13.

1) звуковий, тобто фонологічний склад морфем різних зразків та способів їхнього зіставлення й розрізнення;

2) перетворення морфем за їхнього об'єднання в морфемні послідовності в процесах формо- і словотвору;

3) різні явища на стику морфем⁷¹.

Н. В. Дьячок виділяє три стадії морфонологічного процесу, які репрезентовані: 1) фонетичними змінами, 2) формо- або словотвірними змінами та 3) змінами в семантиці, які є наслідком фонетичних та / або словотвірних змін. У комплексі ці перетворення сприяють затемненню, а потім і втраті словотвірних і, згодом, семантичних (етимологічних) зв'язків між одиницями одного словотвірного гнізда. У деяких випадках актуальними є лише дві стадії зі зазначених трьох. Наприклад, *виректи* – *вирок*:

1) фонетичні зміни відсутні;

2) словотвірні зміни: утворення іменника від дієслова шляхом аблаута (у комплексі з афіксацією);

3) семантичні зміни: *виректи* «сказати дещо» – *вирок* «рішення суду»;
втрутитися – *втручатися* – *втручання*;

1) фонетичні зміни: чергування *т* // *ч* у парі *втрутитися* – *втручатися* (у сучасній українській мові – фонологічне, або історичне) є наслідком «йотової» палаталізації приголосного **t*;

2) словотвірні / морфологічні зміни: утворення форми недоконаного виду (багаторазовості дії) шляхом афіксації;

3) семантичні зміни: *втрутитися* «одноразовість / односпрямованість дії» – *втручатися* «багаторазовість / різноспрямованість дії».

Щодо опрощення (як у випадках на зразок *вирок*, *відвід*, *висновок*, *вимога*, *доказ* тощо), то в цьому контексті потрібно виходити з визначення його не стільки як причини, скільки як морфологічного аналога

⁷¹ Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 315.

семантичного явища деетимологізації. Отже, опрощення витлумачують як «лексико-морфологічне явище, що полягає в затемненні первісної семантичної структури слова внаслідок стирання кордонів між його компонентами, тобто перетворення спочатку членованої основи на нечленованій корінь»⁷². Утім, це визначення потребує уточнення.

Фактично опрощення розуміють як відразу два процеси: процес «стирання морфологічних кордонів» між морфемами і процес затемнення первісної семантичної структури слова. На думку Н. В. Дьячок, їх необхідно системно диференціювати, оскільки опрощення належить до групи процесів, що характеризують формальні зміни в морфемній структурі слова, а деетимологізація – до групи процесів, що характеризують семантичні, внутрішні зміни тієї чи тієї лексичної одиниці. Причому обидва вони знаходяться у зв'язках взаємозалежності і взаємодії: у певних випадках опрощення може бути причиною деетимологізації і навпаки; також наявні випадки паралельного протікання цих двох процесів.

Сутність опрощення, як відомо, полягає в злитті морфем у межах основи, тобто в перетворенні похідної членованої основи на непохідну нечленовану. Наприклад, у структурі іменника *вирок* виділяється корінь *вирок-*, що виник унаслідок опрощення давньої основи **vy-rōk-ō-s*, утвореної від дієслова **vy-rēk-tī* (*виректи*). Деетимологізація, тобто втрата споріднених зв'язків слів, може бути наявною, наприклад, унаслідок фонетичних, морфонологічних, морфологічних (морфемних), словотвірних змін у похідному слові. Наприклад, іменник *вирок* не сприймається як споріднений з дієсловом *виректи*, хоча обидва слова мають опрощену основу. Утім, М. М. Шанський вважає, що саме деетимологізація є однією з причин опрощення, а не навпаки.

⁷² Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990, С. 349.

З позицій формального підходу в процесі опрощення наявні два етапи: 1) етап «приопрощення», тобто етап одиничного словотвірного акту; 2) етап опрощення. Наприклад: *могти* – **вимогти* – *вимога* – 1) *ви-мог-а* «те, що має відношення до здатності щось робити, виконувати»; 2) *вимога* «побажання, прохання, висловлене так, що не припускає заперечень; норми, правила; потреби, запити та ін.», де внаслідок втрати твірної основи у слова виникає нове значення.

З позицій міжрівневих зв'язків виділяємо три стадії процесу опрощення:

- 1) словотвірні зміни, наприклад приєднання словотвірного форманта;
- 2) семантичні зміни, наприклад деетимологізація;
- 3) зміни в морфемній структурі слова, тобто власне опрощення.

Причому другий і третій пункти могли змінювати свою послідовність залежно від конкретної ситуації, що розглядається.

Похідне слово, пройшовши шлях цих трансформацій і ставши непохідним, випадало зі структури словотвірного гнізда і утворювало власне словотвірне гніздо. Треба підкреслити, що всі елементи новоутвореного гнізда разом з верхівкою і елементи гнізда, що розпалося, постають ланками єдиного етимологічного гнізда.

Утім, такий розрив словотвірних зв'язків неможливий, наприклад в етимолого-словотвірному гнізді, оскільки принцип ахронії, який є базовим у реконструкції гнізда цього типу, представляє історію як сучасність, що передбачає розгляд словотвірних зв'язків, що розпалися (з позицій принципу синхронії), як зв'язків актуальних і живих.

Отже, «слова, що втратили смислову спільність, утворюють різні словотвірні гнізда на певному рівні розвитку мови і входять в одне

етимологічне гніздо»⁷³. Етимологічне дослідження обов'язково передбачає визначення кола словотвірних зв'язків слів, щонайчастіше підлягають деетимологізації. У контексті словотвору такий аналіз викликає зацікавлення щодо вивчення історичного розвитку деривації, її морфології і морфонології. «Основною характеристикою етимологічного гнізда є перехід від принципу синхронії, що маркує структурну організацію словотвірного гнізда, до принципу діахронії. Цей перехід пов'язаний з руйнуванням або трансформуванням словотвірних зв'язків у середині гнізда»⁷⁴.

Оскільки словотвірні гнізда в дериватологічній системі мови є найважливішими комплексними одиницями (М. Ю. Федурко)⁷⁵, вони не обійдені увагою дослідників. Уважаємо, що найбільший інтерес викликає тип гнізда, яке відбиває одне з центральних понять ахронного словотвору – поняття етимологічної, реальної похідності. Н. В. Дьячок зазначає: «Гніздо цього зразка складають споріднені, спільнокореневі історично, слова, які мають спільну основу. Словотвірні зв'язки в межах цього гнізда не порушуються, а залишаються продуктивними з позицій історії мови, що зумовлено взаємодією принципів побудови гнізд двох зазначених вище зразків – словотвірного та етимологічного. Формування етимолого-словотвірного гнізда базується на принципі ахронії (панхронії) – позачасовому принципі»⁷⁶. Він передбачає реконструкцію гнізда етимологічно споріднених одиниць відповідно до мовних законів його історичного розвитку. Відповідно до принципу ахронії, не існує руху

⁷³ Капранов Я. В. Співвідношення понять «лексичне гніздо» / «словотворче гніздо», «генетичне гніздо» й «етимологічне гніздо» в етимологічній лексикографії. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. Том 18. № 1. 2015 С. 83.

⁷⁴ Дьячок Н. В. Этимолого-словообразовательное гнездо с вершиной-глаголом «речи». Принципы описания : дис. ... к. филол. наук : 10.02.02. Днепропетровск, 2004. 205 с.

⁷⁵ Федурко М. Ю. Морфонологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. К., 2005. 373 с.

⁷⁶ Там само.

всередині гнізда: жоден його елемент не переходить з центру на периферію і не виходить за межі гнізда.

Принцип ахронії передбачає проєкцію діалектики розвитку мови: «діалектична взаємодія і взаємоперехід вільного і необхідного, співвідношення можливого, випадкового й закономірного»⁷⁷. На відміну від нього, синхронний і діахронний підходи до вивчення мовних одиниць, будучи кардинально протилежними, зазвичай не дають можливості об'єктивного розгляду мовної дійсності: «будь-яка мовна система має достатню гнучкість, щоб допускати нескінченне число зв'язків, відношень, властивостей і їх комбінацій, але в той же час та ж система має і достатню твердість, щоб на тлі загального зв'язку елементів не допускати співвідношення і зв'язків кожного елемента з кожним або з усіма іншими елементами і обмежити конкретні набори властивостей і зв'язків, характерних для певного класу одиниць»⁷⁸. Принцип ахронії є феноменом, що враховує, по-перше, гнучкість, рухливість системи, її здатність адаптуватися до різних умов існування мови шляхом аналогії, по-друге, чітку закономірність у середині цієї системи, здатність контролювати будь-яку мовну модифікацію і синтезувати ті явища, які відповідають певному мовному статусу. Реконструкція саме етимолого-словотвірних гнізд відбувається з урахуванням тих особливостей, які складають об'єктивний комплексний критерій дослідження структури таких формацій у межах ахронного словотвору.

Принцип ахронії допомагає розкрити ті явища і процеси, що протікають у гнізді, які не можливо побачити в чистому вигляді, тому що вони постають своєрідною сукупністю взаємодії цілої низки чинників. У зв'язку з цим гніздо, яке реконструйоване згідно з цим принципом, відбиває

⁷⁷ Маковский М. М. Системность и асистемность в языке. Опыт исследования антиномий в лексике и семантике. М.: Наука, 1980. С. 185.

⁷⁸ Там само, С. 185.

реальну картину й історичних змін словотвірних зв'язків між словами, і сучасний стан цих зв'язків та може бути визначене як етимолого-словотвірне.

Проблематику дослідження гнізд цього зразка докладно опрацьовувала Н. В. Дьячок, яка й запропонувала власне визначення гнізда, що відбиває реальні зв'язки похідності між його компонентами. На її думку, етимолого-словотвірне гніздо – це «сукупність етимологічно спільнокореневих слів, пов'язаних і упорядкованих відносинами ахронічної похідності»⁷⁹. Верхівкою такого гнізда є непохідне з погляду ахронії слово, основа якого є твірною для всіх одиниць, що його складають. Усі слова, що містить гніздо, утворюють етимолого-словотвірну парадигму. Кожен компонент цієї парадигми може бути початковою ланкою власної етимолого-словотвірної парадигми та / або етимолого-словотвірного ланцюжка. Отже, усі елементи етимолого-словотвірного гнізда, окрім його верхівки, є ахронічно похідними. Зв'язки між твірними й похідними одиницями гнізда регулюються історичною рухливістю системи і є ієрархічно впорядкованими реальними словотвірними зв'язками.

Структура етимолого-словотвірного гнізда характеризується низкою особливостей, що відрізняють його від словотвірного гнізда. Це стосується, передусім, заповнення всіх ланок словотвірних послідовностей.

У теорії словотвору є поняття повних і неповних словотвірних ланцюжків. В українському мовознавстві існують певні розбіжності у тлумаченні самого терміна словотвірний ланцюжок, хоч на сучасному етапі розвитку лінгвістики більшість термінів дериватології розуміється дослідниками в основному однозначно. Визначення базується на принципі диференціювання, а саме – заповнення / незаповнення всіх позицій у

⁷⁹ Дьячок Н. В. Этимолого-словообразовательное гнездо с вершиной-глаголом «речи». Принципы описания : дис. ... к. филол. наук : 10.02.02. Днепропетровск, 2004. 205 с.

ланцюжку. Повні ланцюжки – «це ланцюжки, усі ланки яких заповнені. Неповні ланцюжки – це ланцюжки з пропущеними ланками»⁸⁰.

Одна з особливостей етимолого-словотвірного гнізда така: ланцюжки, що формуються і наявні в ньому, можуть бути тільки повними. Можливі пропуски ланок повинні бути заповнені наразі гіпотетичними формами. Наприклад: *могти* – **вимогти* – *вимога* тощо. Гіпотетичну форму **вимогти* передбачено наявністю в мові моделі префіксального дієслівного словотвору.

В етимолого-словотвірному гнізді, окрім відповідних ланцюжків і парадигм, також виділяють етимолого-словотвірні ряди. Причиною їх появи є синонімія етимолого-словотвірних засобів. П. А. Соболева зазначає, що словотвірний ряд – це «кінцева множина слів різної або тотожної структури, для якої характерна тотожність оператора останнього дериваційного кроку»⁸¹ (словотвірного або етимолого-словотвірного форманта). Ці ряди репрезентовані такими класами похідних, які належать до різних словотвірних або етимолого-словотвірних гнізд, а саме: 1) *доказ, допит, запит, відвід, захід, нагляд, огляд, обшук, розшук, розтин*; 2) *дослідження, діяння, заподіяння, документування, вилучення, вимагання, викрадення, спостереження, засідання, затримання, звільнення, зловживання, обвинувачення, піклування, позбавлення, показання, покарання, повідомлення, подання, посягання, притягнення, провадження, розслідування, спілкування, стягнення, ув'язнення, ушкодження*; 3) *диспозитивність, діяльність, винуватість, залежність, інстанційність, недоторканність, підслідність, підсудність, безкарність*; 4) *понятий, потерпілий, відповідальний, обвинувачений, присяжний, слідчий*; 5) *працівник, представник, приймальник-розподільник, розпорядник, учасник* та ін.

⁸⁰ Улуханов И. С. О полных и неполных словообразовательных цепочках. *Актуальные проблемы русского словообразования. Тезисы V Республиканской научно-теоретической конференции.* Самарканд, 1987. С. 443.

⁸¹ Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия. М.: Наука, 1980. С. 51.

Ще одна особливість етимолого-словотвірного гнізда полягає в тому, що, на відміну від словотвірного гнізда, у його межах наявна лише єдина вмотивованість. Раніше ми зазначали, що подвійну вмотивованість, структурно позначену в словотвірних гніздах, можуть мати деякі прислівники. Не єдиною вмотивованістю вважають семантичну й формальну залежність конкретного похідного від двох або декількох твірних одиниць. Принцип ахронійного словотвору передбачає корегування цього визначення для похідних етимолого-словотвірного гнізда.

Словотвірні зв'язки між твірною й похідною одиницями завжди є мотиваційними. Але не кожне мотиваційне відношення можна вважати словотвірним. О. М. Тихонов зазначає, що «словотвірні мотивації є лише частиною мотиваційних зв'язків, характерних для гнізда ... Кожне похідне слово з'являється в мові на базі лише певного значення твірного слова»⁸². Умотивованість витлумачують як семантичну зумовленість «значення похідного і складного слів значеннями їх складників; в акті словотвору одні одиниці виступають як джерело мотивації, у зв'язку з чим інші – результативні – розглядаються як зумовлені мотиваційні»⁸³.

З позицій синхронного підходу це визначення не суперечить поняттю «неєдиної вмотивованості». Принципи діакронії й ахронії передбачають інше розв'язання проблеми. По-перше, у конкретному випадку словотвору похідне слово вмотивоване лише єдиним відповідним йому твірним. По-друге, беручи до уваги той факт, що прислівники історично є застиглими формами коротких прикметників, ми констатуємо і надалі враховуємо історичну першочергову появу прикметників. Отже, вихідна модель утворення прислівників є такою:

⁸² Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. М.: Русский язык, 1985., Т. I, С. 37-38.

⁸³ Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 467.

виправдати

виправдатися

виправданий

виправдано

невиправданий

невиправдано;

відповідати

відповідальний

відповідально

безвідповідальний

безвідповідально.

Це доводить, що вмотивованість може бути тільки єдиною, а ланка неєдиної вмотивованості з'явилася внаслідок формування певного словотвірного типу, сформованого вже в системі синхронного словотвору.

Принцип ахронії, на якому базується система ахронного словотвору загалом і реконструкція будь-якого етимолого-словотвірного гнізда зокрема, передбачає визначення не тільки окремих характеристик гнізда (типів умотивованості, структури ланцюжків і парадигм), але й більш загальної характеристики – обсягу гнізда. Прикладом реальних словотвірних зв'язків у ньому постає така послідовність похідності:

вина

винити

винитися

завинити

винуватити

винуватий

винуватець

винуватість

звинуватити

звинувачений

звинувачення

звинувачувати

звинувачуваний

звинувачування.

Межі будь-якого етимолого-словотвірного гнізда дуже чіткі: слово представлено поза контекстом, через це відсутня будь-яка додаткова інформація про нього, тобто неможливо визначити, глоса перед нами або лексема; воно практично ізольовано від системи мовленнєвих і мовних зв'язків, окрім словотвірних. Це гніздо складають похідні, утворені внаслідок деривації й аблаута. Слова, що постають результатом дублетизації, не входять до складу етимолого-словотвірного гнізда, оскільки сутність дублетизації суперечить його структурі.

Ще одним важливим параметром організації гнізда цього типу є поняття словотвірної бази. На разі ми говорили про похідні з простою (однослівною) словотвірною базою.

На думку Г. О. Ніколаєва, «словотвірна база постає сукупністю мовних одиниць, які використовуються як первинні (базові) форми для отримання в процесі деривації вторинних (похідних) мовних одиниць»⁸⁴. Тип словотвірної бази є критерієм «розподілу словотвірних процесів на процеси утворення простих похідних, або симплікацію (на базі слів) і процеси утворення складних слів, або композицію (на базі словосполучень)»⁸⁵.

Складні слова утворюються за допомогою різних видів композиції (складання). Цей спосіб можна віднести до дублетизації на базі словосполучення, яке досить часто є ідіоматизованим, колокативним.

Безперечним є те, що певна найбільш «елементарна» в семантичному й структурному відношенні словотвірна база спочатку є верхівкою

⁸⁴ Николаев Г.А. Русское историческое словообразование. Казань: КГУ, 1987. С. 48.

⁸⁵ Там само, С. 49.

відповідного гнізда і її тип зумовлює належність / неналежність похідного слова до певного гнізда. Тобто гніздо, базою (верхівкою) якого є просте слово, передбачає наявність подібних до нього дериватів, а саме – простих слів. За аналогією можуть бути наявні гнізда, базою (верхівкою) яких є словосполучення, що передбачають продукування дериватів також зі складною основою, наприклад: *зловживання, засталодавець, правопорушення, правопорядок, правосуддя, спадкоємець, самовикриття, самообмова, самовідвід* тощо. Тип гнізда зі складеною твірною базою викликає особливий інтерес, оскільки питання про включення складних слів до складу гнізд з простою основою (простим словом) наразі є не розв'язаним, незважаючи на принципові відмінності складного слова від простого. По-перше, у складному слові зберігаються лексичні значення основ, які увійшли до його складу, на відміну від простого слова, що має єдине значення через обмеженість словотвірного гнізда, до якого воно належить. По-друге, незалежно від своїх компонентів складне слово потрапляє до розряду лише однієї конкретної частини мови. Це зумовлює від структурно-граматичного оформлення другої частини похідного складного слова. Наприклад, суфіксація, що поєднується зі складанням, разом з формальним словозмінним компонентом похідної одиниці переводить її до розряду прикметників, дієслів тощо. Належність до одного конкретного лексико-граматичного розряду споріднює складне слово з простим. По-третє, наявність між частинами складного слова синтаксичних зв'язків, що виявляються під час аналізу його складу, який відбиває словотвірну базу. У простих словах про такі відношення між їхніми складниками не йдеться зовсім.

Специфіка складних слів також полягає в тому, що в них на рівні денотативної семантики паралельно виявляються дві основні семи: архісема і диференціальна сема (периферійна сема виявляється лише в контексті, якого позбавлене будь-яке слово, що перебуває в межах гнізда. У простого слова через його «елементарну» семантичну структуру спочатку виявляється

архісема, яка вказує на тип референтів у межах певного класу референтів. І лише в умовах контексту виявляється диференціальна сема.

Зазначені факти свідчать про те, що лексеми зі словотвірною базою-словосполученням формують самостійні гнізда й тому елементами гнізд, верхівками яких є прості слова, не можуть бути принципово.

Істотним уточненням принципів формування етимолого-словотвірного гнізда слугує опис критеріїв, що дозволяють включити до його складу прислівники.

Одним із продуктивних способів утворення похідних гнізд є суфіксація, за допомогою якої утворюються слова різних частин мови, зокрема і прислівники. Щоправда утворення прислівників пов'язане з певним особливостями розвитку мови.

Прислівник як засіб вираження характеристики обставини дії починає формуватися в праслов'янській мові. Утім, незважаючи на архаїчність їхнього походження, прислівники «є, так би мовити, «вторинними», оскільки виникли з інших частин мови – іменників, займенників, прикметників, дієслів. Процес утворення прислівників з інших частин мови ... триває в сучасному мовному стані»⁸⁶.

Визначення складу прислівників до появи писемності ускладнюється їх появою в різні проміжки часу, також безперервним поповненням їх типів новоствореними словами, так само як і втратою окремих прислівників у межах того чи того типу. Утім, як зазначає В. В. Іванов⁸⁷, ранні пам'ятки все ж дозволяють установити типи прислівникових утворень, властиві мові початкового періоду її розвитку, а також виявити способи утворення прислівників від інших частин мови.

⁸⁶ Мединська Н. М. Прислівник як ознакове слово у предикативній функції. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови.* 2012. Вип. 9. С. 138-142.

⁸⁷ Іванов В. В. Историческая грамматика русского языка. М.: Просвещение. 1990. С. 364.

У складі прислівників ще давньоруської мови В. В. Іванов виокремлює дві групи: первісні (первинні, займенникові), до створення яких входили стародавні займенникові корені в поєднанні з різними суфіксами, і адвербіалізовані форми інших частин мови. Якщо первинні прислівники не тільки не поповнювалися в історії мови, а навпаки, низку цих прислівників було втрачено, адвербіалізовані форми, створюючи певний словотвірний тип, послуговували моделлю для виникнення нових прислівникових утворень.

Модель і спосіб появи прислівників зазнали змін у мовній діяхронії⁸⁸: конверсія, а саме адвербіалізація, репрезентована сьогодні афіксальним (суфіксальним) різновидом морфологічного способу словотвору, що і дозволяє включати такі деривати до складу відповідних етимолого-словотвірних гнізд.

Отже, у межах етимолого-словотвірного гнізда з верхівкою-словом функціонує досить обмежений набір способів утворення слів. Усі наявні в мові способи семантичного словотвору (усі види конверсії, метафоризація, метонімізація – як різновид симплікації; зрощення – як різновид композиції) гніздом не приймаються, оскільки такі шляхи виникнення слів вимагають, як мінімум, наявність контексту, чого закони гнізда дозволити не можуть. Слово, дублюючись у різних контекстах, стає іншим, новим; спрацьовує механізм слово – слово; словосполучення – складне слово, що відповідає принципам дублетизації.

У гнізді активні лише морфологічні способи словотвору, які є різновидами симплікації, позначені терміном «деривація». Композиція в різних її виявах неможлива в межах гнізда з базою-словом; вона є характерною для гнізда з верхівкою-словосполученням. Тут також діє спосіб словотвору, репрезентований чергуванням голосних у корені, тобто аблаут.

⁸⁸ Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. К.: Наук. думка, 1992. 413с.

У межах деривації, як відомо, виділяють низку способів, що базуються на факті додавання того чи того форманта до твірної основи, що й визначає їхню сутність; це префіксація, суфіксація, постфіксація.

З позицій сучасного словотвору прислівники на зразок *підсудно, практично, впливово, предметно, принципово* та ін. утворені шляхом додавання до твірної основи суфікса *-о*. Утім, вище ми репрезентували думки істориків мови на користь того, що прислівник, який сформувався пізніше інших частин мови на їхній основі, є похідним, вторинним лексико-граматичним розрядом. Прислівники такого типу з'явилися внаслідок адвербіалізації коротких форм прикметників середнього роду. Тому й постає вже окреслена вище проблема щодо внесення прислівників до етимолого-словотвірного гнізда. Вона зумовлена двобічністю цього явища: з позицій історичного підходу це конверсія, дублетизація; з погляду сучасного стану мови – деривація. Перший підхід заперечує включення похідних прислівників до відповідних етимолого-словотвірних гнізд. Якби в процесі аналізу кожного такого гнізда з верхівкою-словом ми брали до уваги лише зазначений підхід, то втратили б джерело окремого словотвірного типу. Але принцип ахронії, який є головним для реконструкції етимолого-словотвірного гнізда, дозволяє вносити такі утворення до його складу, зрозуміло, лише за умови всебічного висвітлення їхньої лінгвістичної історії.

Із зазначеного випливає, що в системі відбувається історичне трансформування способів і моделей словотвору, спричинене принципом аналогії, який мовці активно залучають для продукування нових одиниць.

1.3. Способи словотворення. Діахронний / ахронний аспект

Саме в етимолого-словотвірних гніздах простежуються і зв'язки та структурні особливості слів, що відповідають хронологічно різним типам словотвірної залежності і морфонологічним тенденціям, і зміни в структурі, зв'язках слів, які визначені еволюцією словотвірної системи мови.

Словотвірні зв'язки, що об'єднують слова в етимолого-словотвірному гнізді, з'являлися й формувалися послідовно. Кожен етап розвитку й організації гнізда схарактеризовано певним набором словотвірних та морфологічних ознак. У виділенні конкретних етапів формування гнізда хронологія є провідною ознакою. З огляду на це можна визначити такі етапи формування гнізда.

I. Праіндоєвропейський етап (до I тисячоліття до н. е.).

1. Ранній індоєвропейський (РІЄ) період (епоха РІЄ прамови; час появи і функціонування визначається геологічно – як нижній зріз голоцену, а суспільно-історично – як перехідний процес від верхнього палеоліту до мезоліту і період раннього мезоліту). У цей період відбувається становлення аблаута. М. Д. Андреев вважає, що «найдавнішою фазою генезису індоєвропейської апофонії був розвиток смислоакцентних контрастних чергувань у біноміальних парах виду: Ghw – 'Y – XwS – «пити» / GhwY – Xw – 'S – «заживати»; P – 'R – TX – «побіжи» / PR – T – 'X – «переносити»»⁸⁹. Найдавнішим етапом становлення аблаута було виникнення опозиції: повно наголошена силабема / нульова реалізація силабеми.

Основною передумовою для початку руху до наступного етапу генезису аблаута було існування в РІЄ кореляцій типу: SW – Xw – 'R – «бойовий заклик» / SW – Xu – 'R – «важкий», PL – Xw – 'W – «болото» / PL – Xu – 'W – «пливсти».

Наприкінці середньоіндоєвропейської епохи – у період, коли почалася позиційно зумовлена вокалізація лексичних одиниць, – наведені вище протиставлення набули такого вигляду: *swór- / *swér-, *plóu- / *pléu-. Це означає, що після повної редукції переднаголошеного двофокусного спіранта результативний вигляд силабеми – в умовах збігу 1-ї, 2-ї та 4-ї фонем у колишніх композитах – ставала єдиним смислорозрізнявальним засобом, що зіставляє дві опрощені основи.

⁸⁹ Андреев Н. Д. Раннеиндоєвропейский праязык. Л.: Наука, 1986. С. 286.

Перехід дериваційного аблаута до словозмінного відбувся пізніше – після того, як на базі середньоіндоєвропейських лексичних одиниць почали складатися морфологічні категорії і маркувальні флексії, тобто з'явився певний тип словозміни.

2. Становлення індоєвропейського аблаута було не самостійним актом, а наслідком загального руху індоєвропейської типології від ізольованого ладу до флективного. Власне праіндоєвропейський етап характерний розвитком а) моделі утворення тематичних віддієслівних імен з кореневим вокалізмом *o*, зіставленим вокалізму *e* спільнокоренових дієслів; б) моделі утворення дієслів з подовженим кореневим вокалізмом – імовірно, безпосередньо відкореневі утворення. Праіндоєвропейські корені зазвичай функціонували разом із суфіксами у складі основ. Індоєвропейські суфікси, які були успадковані і праслов'янським мовним станом, були вокальні та консонантні; іменні суфікси були короткими і тому малозначущими, тобто були, фактично, формальним елементом, морфологічним маркером. У зв'язку з цим вони розширювалися і замінювалися новими утвореннями з більш довгим і чітким суфіксальним елементом. Оскільки кінцеві елементи змінилися, то короткі вокальні суфікси на зразок **ǫ*, **ĩ* приєдналися до закінчень і злилися з ними. Консонантні суфікси розширювалися завдяки голосних і приголосних, тяжіли до кореня і зливалися з ним. Це відбувалося вже у праслов'янських утвореннях, але модель за походженням праіндоєвропейська. Префіксальних похідних не утворювалося, оскільки прийменники ще не сформувалися як префікси.

II. Праслов'янський етап (до середини I тисячоліття н. е.).

Цей етап вирізняється з-поміж інших виникненням:

а) моделі утворення віддієслівних імен з довгим кореневим вокалізмом: «у ранній праслов'янський період морфонологічними характеристиками коренових імен використовуються подовження кореневого голосного»⁹⁰;

⁹⁰ Варбот Ж. Ж Древнерусское именное словообразование. М.: Наука, 1969. С. 183.

б) моделі утворення форми теперішнього часу дієслова за допомогою інфіксу (**rĕktī* – **rĕnkam*, лит. *renkù, rinkau, riñkti* «собираю, собирать») та моделі утворення від цих форм іменників за вже наявною моделлю шляхом чергування (**rĕnkām* – **rōnkā*, укр., русск. *рука*, лит. *rankà*, др.-прусск. *ranko*, болг. *ръка*);

в) моделей префіксального словотвору та аблаутарного словотвору іменників від префіксальних дієслів;

г) моделей суфіксального словотвору:

- віддієслівних іменників із суфіксом **-l-ǫ*;
- прикметників із суфіксом *-н-* (*-ьн-*);
- іменників із суфіксом *-ик-* (*-иц-а*) індоєвропейського походження (**-к-*), який приєднувався до давніх основ;
- іменників із суфіксом *-иц-е*, який має за джерело **-isk-je(o)*;
- іменників із суфіксом *-ств-о* (основа на *-ст-* + суффікс *-в-о*);
- віддієслівних іменників із суфіксом *-тель-*, сформованого на базі індоєвропейського **-tel-*.

III. Східнослов'янський етап (VI – XIVст.).

Праслов'янська мова, на думку Ф. П. Філіна, припинила своє існування приблизно в VI – VII століттях нашої ери, започаткувавши західно-, східно- та південнослов'янські мови. В історії східнослов'янської мови виділяють два періоди: 1) дописемний – з VI до IX–X століття; цей період називають власне східнослов'янським; 2) писемний період – з часу виникнення писемності, тобто з X до XIV століття; цей період називають давньоруським, а мову– давньоруською.

Отже, до східнослов'янських моделей словотвору відносять ті, які:

- 1) сформувалися в період з VI до XIV століття;
- 2) функціонували в давньоруській мові;
- 3) зараз функціонують в українській, російській, білоруській мовах;
- 4) не функціонують в інших слов'янських мовах.

Східнослов'янський етап характеризується виникненням моделей суфіксального словотвору:

- іменників з суфіксом **-к-** (**-ик-**) та похідним від нього суфіксом **-чик-** зі зменшувально-пестливою семантикою;
- іменників із суфіксом **-ок-**;
- іменників із суфіксом **-еньк-а, -оньк-а**.

Пізніше слова утворювалися й продовжують утворюватися за вже наявними моделями.

1.4. Дериваційний простір юридичної лексики: способи словотвору та формування словотвірних моделей

Способи деривації – це способи, що відображають факт додавання словотвірного афікса до кореня (основи) для утворення нових лексем; нове слово, яке утворилося внаслідок цього процесу, називається похідним.

У межах деривації (афіксації) розрізняють низку актуальних способів словотвору. «Способи афіксального словотвору, у яких використовується одна твірна основа, розрізняються характером словотвірного афікса, що утворює похідне слово»⁹¹.

1. Суфіксальний спосіб, або суфіксація, – це утворення похідного слова за допомогою словотворчого суфікса. Спосіб суфіксації використовується в словотворенні всіх основних частин мови. Похідні слова можуть бути тієї ж частини мови, що й твірні, але можуть і змінювати свою належність до частини мови: *притягнути (до відповідальності) – притягнення, присяга – присяжний, примус – примусовий, представник – представниця* тощо.

2. Префіксальний спосіб, або префіксація, полягає в утворенні похідного слова за допомогою префіксів. Словотвірний префікс

⁹¹ Гапонова Л. Є. Афіксальні способи творення термінів криміналістики. *Слов'янський збірник*. 2015. Вип. 19. С. 67-75.

приєднується до твірного слова загалом, а не до його основи. Похідні слова, утворені способом префіксації, завжди є словами тієї ж частини мови, що й твірні слова: *достроковий, безстроковий, осудити* тощо.

Потрібно зазначити, що цей спосіб словотворення не можна ідентифікувати з абсолютно відмінним способом – дублетизацією, оскільки дотеперішні прийменники виконують функцію службових морфем (префіксів) і разом з іншими морфемами основи утворюють одне ціле, відбиваючи «неподільне» значення похідного слова⁹².

У процесі постфіксації похідне слово утворюється шляхом додавання постфікса до всього твірного слова, наприклад: *судити – судитися, викривати – викриватися, ув'язнити – ув'язнитися* тощо.

Потрібно нагадати, що одночасне приєднання двох або декількох формантів до твірної основи є неможливим з погляду реальних словотвірних зв'язків. Тому думка про те, що слова на зразок *ушкодження, оскарження* та ін. утворені шляхом конфіксації від іменників *шкода, скарга*, є досить сумнівною.

Також арсенал реального словотвору містить аблаутарні чергування та інфіксацію. Останній спосіб «розчинився» у фонетичних історичних змінах і виявляється лише за етимологічного аналізу сучасних слів.

Основою реального словотвору для іменників, співвіднесених з дієсловами, є словотвірні зв'язки праіндоевропейської, праслов'янської, давньоруської та сучасної української мов.

Відповідно до напрямку словотвірних процесів на цих хронологічно різних рівнях виявлено два типи залежності:

- 1) іменника від дієслова (*поректи – порука, виректи – вирок* та ін.);

⁹² Головіна Н. В. Способи образования дериватов в этимолого-образовательном гнезде с вершиной «печи». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна», 2015. С. 75-76.

2) дієслова від іменника (*група* – *групувати*, *документ* – *документувати*, *дебати* – *дебатувати*; давня модель перенесена на сучасний матеріал).

Останній тип є вторинним, похідним від першого і можливий і на праїндоевропейському, і на пізніших хронологічних рівнях. Утворення іменника від дієслова «передбачається щодо деяких категорій імен (кореневі імена з вокалізмом *o) і в праїндоевропейській, але стає більш продуктивним способом словотвору лише у праслов'янській (звідки він успадкований окремими слов'янськими мовами)»⁹³.

Співвідносні з дієсловами тематичні іменники в праїндоевропейській мові характеризувалися кореневим вокалізмом *o, що зіставляваний з вокалізмом твірних дієслів (аблаутарний словотвір). Натомість, у ранній праслов'янській період як одна з морфонологічних характеристик корневих іменників використовується подовження кореневого голосного, доказом чого може виступати іменник *рiч* (<*rēkī̯s).

Отже, уже для раннього праслов'янського періоду уможливлено об'єднання в одному словотвірному гнізді, вершиною якого є дієслово, морфологічно близьких іменників з різними морфонологічними характеристиками.

У зв'язку з протиставленням морфологічного й семантичного словотвору як морфемного й «безморфемного» постає питання про специфіку утворення слів на зразок *відвід* від *відвести* / *відводити*, *витрата* від *витратити*, *допит* від *допитати* тощо. Безперечно, ці іменники утворені від відповідних дієслів шляхом морфологічного словотвору. Щоправда дехто з мовознавців відносять цей спосіб до безсуфіксного способу морфологічного словотвору (М. М. Шанський, З. О. Потіха). Нульова суфіксація неодноразово була предметом розгляду в теоретичному плані. Чого не можна сказати про історичний аспект цієї проблеми. «Нульові словотвірні засоби,

⁹³ Варбот Ж. Ж Древнерусское именное словообразование. М.: Наука, 1969. С. 183.

спосіб нульової суфіксації не були спочатку властиві системі слов'янського словотвору»⁹⁴. Згадані вище слова формувалися «на базі суфіксального продукування іменників за допомогою тематичних суфіксів *ĭ,ǫ,ŭ,a(> ѡ,ѡ)*»⁹⁵. Саме тому ці лексеми мали у своїй структурі іноді префіксальну, кореневу, суфіксальну і флективну морфему: *суд* (**sōndōs*), *відвід* (**ǣtvōdōs*), *donum* (**dōpītōs*) та ін.

Ми поділяємо думку О. В. Десницької та Г. О. Ніколаєва, які вважали, що більшість похідних одиниць «можуть бути порівняно нового походження. Але як тип, цей словотвір має дуже тривалий вік, відповідаючи аналогічним структурам давньогрецької й санскритської мов і заглиблюючись своїм корінням у далекі епохи формування категорії імені та дієслова»⁹⁶.

Нульова морфема, або нульовий афікс, – «відсутність афікса в будь-якій формі, що протиставляється ... вираженням афіксом в інших формах тієї ж парадигми»⁹⁷.

Суперечність закладено в самому терміні, у якому атрибут «нульовий» за своїм значенням абсолютно синонімічний визначенню «відсутній». Іншими словами, термін «нульовий афікс (суфікс)» за семантикою складників компонентів ідентичний терміну «відсутній афікс (суфікс)». Утім, у цьому випадку важко визначити, що ж означає термін: матеріально не виражену субстанцію чи відсутність будь-якої субстанції. Також таке розуміння суперечить теорії знака. Як відомо, знак – це «матеріально-ідеальне утворення ..., що репрезентує предмет, властивість, відношення до

⁹⁴ Олексенко О., Мізіна О. Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості нульсуфіксальних атрибутивів: монографія. Полтава – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 232 с.

⁹⁵ Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. С. 286.

⁹⁶ Десницкая А. В. К вопросу о соотношении именных и глагольных основ в индоевропейских языках. *Ученые записки ЛГУ*. Вып. 14. 1949. С. 14.

⁹⁷ Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М.: Просвещение, 1976, 1985. С. 213.

дійсності»⁹⁸. Це передбачає, що «план вираження знака є елементом, що субститує реальність, причому ця здатність до субституції і є сутність знака. Якщо ж у знака немає плану вираження, то відсутня і здатність до субституції, а отже – відсутній і сам знак»⁹⁹. Це означає, що, будучи абстрактною одиницею, морфема існує завжди, утілюючись в аломорфах, які можуть бути матеріально виражені або матеріально не виражені, що, утім, не робить ущербними структуру і значення слова. На ці факти потрібно зважати, описуючи словотвірну систему.

Типовість способів словотворення доводить, що відповідні їм моделі, за якими будуються похідні, відрізняються одна від одної за своїм призначенням і складом. Для характеристики похідних особливо важливим є встановлення їхньої структури, яку розуміють як спосіб конструювання похідного, прийом об'єднання окремих компонентів похідного в одне ціле. Отже, вивчення структурних ознак моделі пов'язано з вивченням конкретних шляхів створення похідних – зі способами організації нових лексем і транспозиції лексем з однієї частини мови в іншу.

У зв'язку з нечіткістю визначення тих засобів, завдяки яким з'являється нове похідне (а нечіткість визначення спричинена історичними змінами системи), досить складною є і класифікація моделей похідних, адже в останній має бути одночасно враховано і призначення, і склад, і структура моделі. Ми вважаємо, що всі основні прийоми словотвору так чи так пов'язані або з поєднанням різних словотвірних елементів, або з перетворенням чи трансформацією основи. Найдоцільніше класифікувати моделі похідних саме за цією ознакою. О. С. Кубрякова пропонує розділити всі моделі похідних на лінійні, що зводяться в підсумку до складання певних

⁹⁸ Сидельникова С. В. Проблема знаку у роботах Ч. Пірса, Ч. Морріса та Ф. де Сосюра. *Нова філологія*. 2010. С. 289-296.

⁹⁹ Теркулов В.И. К вопросу о «нулевой флексии». *Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі*. Горлівка: ГДПШМ, 1995. С. 353-355., С. 353-354.

словотворчих елементів, і нелінійні, які не можуть бути представлені у вигляді їх ланцюжкового структурного аналога¹⁰⁰.

До лінійних належать моделі:

1) префіксальних похідних, що з'явилися внаслідок складання слова або основи слова з префіксом;

2) суфіксальних похідних, що з'явилися внаслідок складання основи з суфіксом;

3) постфіксальних похідних, що з'явилися внаслідок додавання до твірного слова постфікса.

Отже, лінійні моделі слів охоплюють афіксальні похідні різних типів. Їх об'єднує членованість з морфологічного погляду, здатність служити появі нової лексеми з семантичного погляду та можливість представити їх у вигляді певної структурної формули (А + Б). Іншими словами, моделі слів характеризуються як моделі похідних, виходячи з їхньої структури. Унаслідок цього весь клас подібних похідних можна назвати класом слів з вираженою похідністю (йдеться про синхронний стан мови).

У нелінійних моделях слів похідний характер останніх визначається не наявністю спеціальної (у традиційному розумінні) словотвірної ознаки. Це моделі з так званою невираженою похідністю. Вони зі словотвірного погляду є нечленованими, зазвичай їхнє призначення – транспонування з однієї частини мови в іншу. Спільним для них нерідко є зміна в одному або декількох фонологічних компонентах основи, тобто те, що називають внутрішньою флексією, чергуванням звуків тощо.

До числа нелінійних моделей, які формують похідні одиниці, можна зарахувати такі моделі похідних (їх загальною формулою є А– Б):

1) похідні, отримані внаслідок фонологічного перетворення кореня або основи слова;

¹⁰⁰ Кубрякова Е.С. Что такое словообразование. М.:Наука, 1965. С. 59.

2) похідні, отримані внаслідок відтинання словозмінних показників, а саме похідні з трансформованим у словотвірний елемент формотворним афіксом (це модель створення прислівників на *-o*).

Хоча кожен з цих типів моделей цікавий, ми обмежимося лише побіжним оглядом окремих моделей і властивостей, що їх розрізняють. Моделі афіксальних похідних виявляють більшу залежність від конкретного афікса (префікса або суфікса), за допомогою якого створена конкретна модель. Префіксальні та суфіксальні моделі, навіть якщо вони неоднозначні, мають більшу семантичну визначеність.

Між суфіксальними й префіксальними моделями наявні відмінності, наприклад, щодо їхнього функційного навантаження: класифікувальну роль у царині словотвору частіше відіграють суфікси порівняно з префіксами. Суфікси частіше виступають і в ролі транспонувального засобу, тобто саме за допомогою суфіксів здійснюється перехід з одного лексико-граматичного розряду в інший; приєднання ж префікса зазвичай не змінює належності слова до певної частини мови.

Констатують, що суфікси через їхню близькість до кінця слова тісніше, порівняно з префіксами, пов'язані з формоутворенням або словозміною. Це положення потребує перевірки і конкретизації. Відомо, наприклад, якою є реальна роль префіксів у системі дієслова (*судити – присудити, відсудити, розсудити* тощо).

Можна також указати і на деякі інші відмінності префіксації в зіставленні з суфіксацією (пор., наприклад, легшу вичлененість історичного префікса, меншу кількість морфонологічних змін у місці з'єднання префікса з основою).

Також підкреслимо, що моделі нелінійних похідних більш індивідуальні й зазвичай обмежені шарами словотвірних систем.

1.5. Синтагматичні та парадигматичні відношення між елементами словотвірної системи. Дери́ваційний крок як одини́ця словотвірного рівня

Парадигматичні зв'язки між словами (словоформами) в різних площинах мовознавства вивчають з різних позицій. Лексикологія й грамати́ка (словозміна), наприклад, розглядають тотожність і відмінності в складі лексичних і граматичних значень слів, а морфоно́логія – у їхньому формальному значенні. І. С. Улуханов зазначає, що «групи слів можуть виділятися або тільки на тлі смислових ознак (синоніми, антоніми, конверсиви тощо – у лексикології), або тільки на базі формальних (акцентні класи, групи слів з тотожними чергуваннями – у морфології), або одночасно на базі семантичних і формальних ознак, причому спільні формальні елементи і служать засобом вираження спільної семантики (наприклад, слова з ідентичними коренями або афіксами – у плані словозміни та словотвору)»¹⁰¹. Прикладом парадигматичних зв'язків між твірними й похідними постають зв'язки цих одиниць у межах гнізд – словотвірних, епідигматичних, етимологічних, етимолого-словотвірних.

Разом із тим «відмова від застосування терміна «парадигма» щодо словотвору не свідчить про неможливість застосування в цій науковій дисципліні терміна «парадигматичний», що вживається, як відомо, не тільки на позначення зв'язків між членами парадигми в її «словотвірному» значенні»¹⁰². О. С. Ахманова вважає, що «сукупність флективних змін слугують зразком формоутворення для певної частини мови»¹⁰³, і на позначення зв'язків зіставлення або співвіднесення між різними мовними

¹⁰¹ Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. М: Наука, 1977. 204 с., С. 20.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966, 1969. С. 310.

одинацями всередині системи. У цьому значенні прикметник «парадигматичний» умотивовується, на думку І. С. Улуханова, словом «парадигматика».

Парадигматика – «один з двох системних аспектів вивчення мови, зіставляваний зі синтагматикою»¹⁰⁴. Іншими словами, це сукупність правил і закономірностей, що визначають зв'язки між одиницями не в мовленнєвому ланцюжкові, а на базі асоціацій. «Асоціативні (парадигматичні) зв'язки – це зв'язки між мовними одиницями, що мають щось спільне, і за цією спільною ознакою об'єднуються в групи»¹⁰⁵.

Зв'язки слів, що входять до складу будь-якого гнізда, зазвичай вивчалися недостатньо й однобічно: установлювався зв'язок з одним («найближчим») словом, інші зв'язки залишалися поза увагою. Насправді ж, ці зв'язки охоплюють усі елементи словотвірної системи. Слово *невиправданий* парадигматично пов'язане не лише з твірним *виправданий* або похідним від нього *невиправдано*, але й з іншими словами словотвірної мікросистеми – гнізда, як-от: *виправдати*, *виправдатися*, *виправдано* та ін.

Ці співвідношення слів іноді знаходять реальний вияв у мовленні: коли контекст містить слова того самого гнізда і будь-яка вказівка на зв'язок між ними (а цей зв'язок може встановлюватися між будь-якими членами гнізда, а не тільки «найбільш близькими»), наприклад: *йому довелося виправдати досі невинуватого винуватця*.

Щодо синтагматичних зв'язків між одиницями словотвірної системи, доцільно зауважити, що їхня сутність полягає в сукупності «правил і закономірностей, що визначають зв'язки між одиницями в мовленнєвому ланцюгу... Синтагматичні зв'язки засновані на лінійному характері мовлення, який виключає можливість вимови двох мовних елементів

¹⁰⁴ Русский язык. Энциклопедия. Гл. ред. Ф.П. Филин. М.: Советская энциклопедия, 1979. С. 197.

¹⁰⁵ Там само, С. 288.

одночасно, а дозволяє це робити лише в лінійній часовій послідовності»¹⁰⁶. Синтагматичні зв'язки зіставляються з парадигматичними. ґрунтуються на характері зв'язків між компонентами гнізда. Якщо ці компоненти мають якусь спільну рису – твірну основу – й утворені від неї шляхом паралельного словотвору, то ми говоримо про парадигматичні зв'язки, наприклад:

виправдати

виправдатися

виправданий;

відповідальний

відповідально

безвідповідальний тощо.

Якщо компоненти гнізда мають різні твірні основи, що з'явилися внаслідок послідовного словотвору, то традиційно йдеться про синтагматичні зв'язки, прикладом чого є словотвірні ланцюжки: *виправдати – виправданий – невиправданий – невиправдано* та ін.

Зважаючи на представлене вище традиційне розуміння синтагматики й парадигматики, ми можемо дійти висновку, що зв'язки слів у гнізді відрізняються за низкою ознак. Один тип зв'язків є мотивувальним (синтагматичні), інший – немотивувальним (парадигматичні); причому не синтагматика / парадигматика визначає вмотивованість або невмотивованість, а навпаки: якщо зв'язки мотивувальні, можна говорити про синтагматику, якщо ж немотивувальні – про парадигматику. Це впливає з того, що в мотивувальних зв'язках знаходяться слова, одне з яких є мотивувальним, а інше – вмотивованим.

Отже, «словотвірна вмотивованість – це зв'язки між двома словами, що мають такі ознаки:

¹⁰⁶ Русский язык. Энциклопедия. Гл. ред. Ф.П. Филин. М.: Советская энциклопедия, 1979, С. 288.

1) обидва слова мають спільний корінь;

2) значення одного зі слів або повністю містить значення іншого, або тотожне лексичному значенню іншого, але або синтаксичні позиції цих слів різні, або ці слова відрізняються стилістично (за тотожності синтаксичних позицій)»¹⁰⁷.

Додамо, що в етимолого-словотвірному гнізді, де втрачені словотвірні зв'язки стають актуальними, наявний ще один тип зв'язків між мотивувальним і вмотивованим словами, коли «значення мотивувального і вмотивованого слів розрізняються внаслідок дії процесу деетимологізації»¹⁰⁸.

Напрямок умотивованості визначається семантичними й формальними властивостями слів, пов'язаних мотивувальними зв'язками, що можемо проаналізувати, послугуючись такими критеріями:

1) за розходження лексичних значень зіставляваних слів вмотивованим є те, що характеризується більшою формальною складністю, тобто містить в основі більшу кількість відокремлених (крім кореня) відрізків (наприклад, *округ* – *окружний*; у слові *окружний* основа містить дві морфем, тому порівняно зі словом *округ* воно є вмотивованим);

2) за розходження лексичних значень цих слів і однакової кількості виокремлених в основах морфем вмотивованим є слово, що характеризується більшою семантичної складністю (*підкувальник* – *підкувальниця*; у слова *підкувальниця* з тією ж кількістю морфем основи, що і в твірному *підкувальник*, семантика є більш складною);

3) слово, що не є стилістично нейтральним, не може бути мотивувальним, якщо у зіставленні з ним інше слово є стилістично

¹⁰⁷ Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. М: Наука, 1977. С. 7.

¹⁰⁸ Дьячок Н.В. Этимолого-словообразовательное гнездо с вершиной-глаголом «речи». Принципы описания : дис. ... к. филол. наук : 10.02.02. Днепропетровск, 2004. 205 с.

забарвленим¹⁰⁹ (*опікун* – *опікунша*: друге слово в парі є стилістично забарвленим);

4) за розходження лексичних значень зіставлених слів і однакової кількості виокремлених в основах морфем вмотивованим є слово більшої семантичної складності (яке пережило процес деетимологізації), а також характеризується новим фонетичним оформленням, що змінило первинний вигляд цього слова (*некти* – *опікати* – *опіка*; другий і третій елементи ланцюжка відбивають наслідки процесу деетимологізації).

Зв'язки між мотивувальним та вмотивованим словами можуть відрізнятися цілою низкою ознак, на підставі яких можна виділити кілька видів умотивованості.

1. Безпосередня (пряма) вмотивованість – «мотиваційні зв'язки двох слів, одне з яких відрізняється від іншого тільки одним формантом»¹¹⁰ (*осудний* – *осудність*: похідне *осудність* відрізняється від твірного суфіксом *-ість*).

2. Опосередкована вмотивованість – це «мотиваційне відношення двох слів, одне з яких відрізняється від іншого сукупністю формантів»¹¹¹ (*оскаржити* – *оскарження*: насправді, похідне відрізняється від твірного двома суфіксами – *-ен*, *-н*; це зумовлено тим, що зникла проміжна ланка у відповідному – реальному – словотвірному ланцюжку: *оскаржити* – *оскаржений* – *оскарження*).

Умотивованість також диференціюють як регулярна та нерегулярна.

1. Регулярна вмотивованість – це вмотивованість, «члени якої відрізняються неунікальними словотвірними засобами»¹¹². Наприклад,

¹⁰⁹ Улуканов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. М: Наука, 1977. С. 38.

¹¹⁰ Там само, С. 34.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Там само, С. 57.

заявити – *заявник*: похідне *заявник* утворене за допомогою неунікального суфіксу *-ник*.

2. Нерегулярна вмотивованість, яка за всіма ознаками зіставлена з регулярною, наявною, наприклад, у парі **поректи* – *порука*, де є чергування голосних у корені та матеріально не виражена афіксація.

За ознакою «похідність / непохідність» мотивувального слова вирізняють:

1) вихідну вмотивованість, тобто «вмотивованість невмотивованим словом»¹¹³, наприклад: *право* – *правовий* та ін.;

2) невихідну вмотивованість, тобто «вмотивованість вмотивованим словом»¹¹⁴, наприклад: *винуватити* – *обвинуватити* – *обвинувачення*, *вживати* – *зловживати* – *зловживання* та ін.

Усе це засвідчує той факт, що твірні й похідні, безперечно, пов'язані мотивувальними зв'язками.

Усі слова як елементи системи, взаємодіючи, пов'язані між собою. У царині словотвору «ці зв'язки можуть бути об'єднані у два основних типи залежно від того, ускладнені вони відношеннями вмотивованості одного слова іншим чи ні»¹¹⁵, або ж з урахуванням диференціації мовних та мовленнєвих явищ, а також дії взаємної аналогії. Наявні два кардинально відмінних один від одного погляди щодо синтагматичних і парадигматичних зв'язків у царині словотвору.

Г. О. Ніколаєв вважає, що «один тип зв'язків, неускладнених відношеннями вмотивованості, наявний між словотвірними формами як між рівноправними одиницями. Ці зв'язки, якщо використовувати тут синтаксичну термінологію, можуть умовно бути визначені як «паратактичні»

¹¹³ Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. М: Наука, 1977, С. 42.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Николаев Г. А. Русское историческое словообразование. Казань: КГУ, 1987. С. 3.

(словотвірний паратаксис)»¹¹⁶. Існує й інший тип зв'язків, коли співіснування словотвірних форм ускладнене відношеннями вмотивованості (тобто відношеннями первинності – похідності); цей тип зв'язків є гіпотактичним (словотвірний гіпотаксис).

На особливу увагу заслуговують тези Г. О. Ніколаєва щодо словотвірного паратаксису загалом та паратактичних зв'язків між твірними й похідними одиницями зокрема.)

Як рівноправні, незалежні одиниці словотвірні форми можуть співвідноситися між собою на базі спільності основ або спільності афікса. Серед одноосновних утворень словотвірний паратаксис складають, насамперед, співвідносні похідні одиниці, пов'язані з однією спільною твірною основою (словотвірна парадигма). Таким, наприклад, постає словотвірний ряд одиниць із спільною основою: *адвокат – адвокатський, адвокатура, адвокатствувати; винити – винитися, завинити, винуватити* тощо. Усі ці слова мають зв'язані основи, хоча, від початку, історично, основи цих одиниць були вільними.

За принципами класифікації, запропонованої Г. О. Ніколаєвим, до групи одиниць з паратактичними словотвірними зв'язками ми відносимо одноосновні словотвірні синоніми, тобто похідні, які характеризуються ідентичними словотвірними зв'язками (які втілені в тотожності твірних основ), ідентичним словотвірним значенням та ідентичними словотвірними засобами – синоморфемами. Наприклад: *опікун, опікунка, опікунша* при дієслові *опікати*. Ми вважаємо, що, зіставляючи словотвірний синонімічний ряд з парадигматичним, потрібно розглядати словотвірні синоніми як можливу реалізацію якоїсь однієї ланки парадигми, у наведеному випадку ланки «особа за дією».

Інший тип паратактичної співвіднесеності одноосновних утворень, оформлених за допомогою різних афіксальних морфем, це випадки так званої

¹¹⁶ Николаев Г. А. Русское историческое словообразование. Казань: КГУ, 1987. С. 3.

словотвірної антонімії. До словотвірних антонімів належать похідні, які схарактеризовані ідентичними словотвірними зв'язками (тотожністю твірних основ), неідентичними афіксами (антоморфемами) й протилежними (антонімічними) словотвірними значеннями. Наприклад: *засудити, відсудити* при дієслові *судити*. Кожна з цих одиниць зреалізовує окрему ланку словотвірної парадигми.

Словотвірний гіпотаксис, або залежність однієї форми від іншої в межах пари співвіднесених утворень, розкривається, на думку Г. О. Ніколаєва, у площині кожного словотвірного типу між твірним і похідним словами і має структурно-семантичне втілення. «Це зовсім інший тип співвіднесеності словотвірних форм, що передає відношення похідності в мові і що може служити аналогом для появи нових форм словотвору. Ці гіпотактичні відношення і є власне «словотвірними відношеннями мови». Вони є основою словотвірного ланцюга, або певної сукупності послідовно похідних слів, що відіграє велику роль і в організації синхронної словотвірної системи, і в розгортанні історичних процесів у цій системі»¹¹⁷.

Визначення гіпотаксису, запропоноване Г. О. Ніколаєвим, виглядає трохи розпливчастим, оскільки тут не вказані чіткі межі для цього типу зв'язків. Незрозуміло, де конкретно виявляє себе словотвірний гіпотаксис: у межах словотвірного типу чи словотвірного ланцюга.

Наявна інша – більш чітко окреслена – думка щодо цього питання, запропонована різними авторами (О. М. Тихонов, О. О. Земська). Гіпотаксис, або синтагматичні зв'язки, вони вбачають у словотвірних ланцюжках: «Сукупність похідних, упорядкованих так, що кожна попередня одиниця є безпосередньо твірною для наступної, називається словотвірним ланцюгом (або ланцюжком) ... Вона демонструє синтагматичні зв'язки між спільнокореневими словами»¹¹⁸, «структура словотвірного гнізда

¹¹⁷ Николаев Г. А. Русское историческое словообразование. Казань: КГУ, 1987. С. 5-6.

¹¹⁸ Современный русский язык. Гл. ред. В.А. Белошапкова. М.: Просвещение, 1981. С. 221.

визначається співвідношенням одиниць двох типів – синтагматичного й парадигматичного. У синтагматичному плані словотвірне гніздо постає сукупністю словотвірних ланцюжків...»¹¹⁹; словотвірний ланцюжок – це «найважливіша синтагматична одиниця в структурі гнізда»¹²⁰. О. І. Моїсеєв не погоджується з таким інтерпретуванням словотвірних ланцюжків. Він зазначає, що воно базується «на якомусь непорозумінні: авторів, мабуть, гіпнотизують терміни на зразок «словотвірні ряди», «словотвірні ланцюжки»»¹²¹, що вживаються в цьому контексті. Адже, дійсно, синтагматичні зв'язки слів виявляються саме в «ланцюжках», утім, не в словотвірних, а в мовленнєвих. Вертикальне або горизонтальне розташування одиниць є лише формальними, зовнішніми ознаками. «Сферою виявлення синтагматичних зв'язків слів служать «ланцюжки», але ланцюжки мовленнєві, а не словотвірні; мовленнєвий ланцюжок – явище синтаксису, а не словотвору, тоді як «словотвірні ланцюжки слів, навпаки, явище не мовленнєве, а мовне, системне, парадигматичне»¹²². Словотвірні зв'язки слів завжди – за умов паралельного словотвору (словотвірні пучки або віяла слів) й за умов послідовного словотвору (словотвірні ланцюжки слів) – системні, парадигматичні (або паратактичні) зв'язки; їх елементи (твірні слова й похідні, зокрема) об'єднуються (зіставляються тощо) тільки в системі, у мовній свідомості носіїв мови, а не в мовленні, – уважає О. І. Моїсеєв. Отже, перед нами парадигматичні зв'язки, за яких «одиниці мови об'єднуються ... у

¹¹⁹ Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. М.: Русский язык, 1985., Т. I, С. 41.

¹²⁰ Рибачківська Л. Є. Словотвірні гнізда з вершинами-онімами в українській та англійській мовах: контрастивний аспект: дис.... канд. філол.н. 10.02.17. К. 2017, С. 27.

¹²¹ Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. Л.: ЛГУ, 1987. С. 123.

¹²² Там само, С. 124.

свідомості користувача мовою, незважаючи на неможливість реального їх об'єднання в акті мовлення»¹²³.

Мовленнєвий ланцюжок, на думку О. І. Моїсєєва, є формою реалізації синтагматичних зв'язків слів. Синтагматичні зв'язки одиниць «нижче» слова – одиниць інших рівнів системи – морфем, складів, звуків мовлення – зреалізовані в самій мові, до їхнього мовленнєвого вживання, у складі більш складних за структурою й значенням одиниць: звуки – у складах, склади і морфемі – у складі слів. «В обох випадках – синтагми слів у мовленні, синтагми дослівних одиниць у слові – характеризуються лінійним розташуванням («горизонтальна вісь»); лінійність (а також бінарність і безпосередній зв'язок) – загальна характеристика синтагматики (гіпотаксису) загалом: синтагматичні зв'язки реалізуються в лінійному розташуванні одиниць у складі готових мовних об'єднань (складів, морфем, слів) або в складі мовленнєвих творів. У словотворі цьому загальному критерію синтагматики відповідають не «ланцюжки» похідних слів у межах послідовного словотвору, а безпосередньо похідні слова: похідні слова – це синтагми морфем, що входять до їх складу (внутрішні синтагми)»¹²⁴. Отже, якщо в словотворі є парадигми і синтагми, то синтагми – це похідні слова, а все словотвірні сукупності слів – пари, ланцюжки, парадигми («віяла»), словотвірні синоніми, антоніми і гнізда будь-якого зразка є парадигмами різного складу і виду. З цих позицій доцільно розглядати синтагматичні зв'язки в межах гнізд у такий спосіб: словотвірними синтагмами постають всі слова без винятку.

Елементарною одиницею словотвірного рівня П. О. Соболева називає дериваційний крок, «який на міжмовному рівні відповідає операції аплікації, сутність якої полягає в приєднанні функції до її аргументу, або, що те саме,

¹²³ Кузьма І. Словотвірна синонімія і словотвірна варіативність прикметників в українській мові. Львів : Літопис, 2006. 308 с.

¹²⁴ Моїсєєв А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. Л.: ЛГУ, 1987. С. 123.

оператора до операнда»¹²⁵. Вочевидь, ідеться про процес перетворення непохідної основи (одиниці) на похідну: «на власне мовному рівні дериваційний крок відповідає приєднанню форманта (класу формантів) до твірного слова (класу твірних слів)»¹²⁶.

Поняття дериваційного кроку є динамічним осмисленням словотвірних зв'язків, тобто зв'язків твірного й похідного. Зв'язки твірного й похідного П. О. Соболева розуміє і зв'язки слів, і зв'язки класів слів. Класи слів, які формують словотвірні зв'язки, постають словотвірними рядами й класами словотвірних рядів.

За типом зв'язків «функції до аргумента (оператора до операнда)» дериваційні кроки розділяють на два види – ідентифікувальні й транспонувальні. «Транспонувальний дериваційний крок переміщує слово до іншого функційного класу»¹²⁷: *предмет – предметний, присяжний засідатель – присяжний, провадити – провадження* тощо. «Ідентифікувальний дериваційний крок не переміщує слово до іншого функційного класу»¹²⁸: *слухати – вслухатися, слід – слідок, співучасник – співучасниця* тощо.

П. О. Соболева вважає, що особливість словотвірного значення, набутого похідним словом, залежить від особливостей дериваційного кроку і передусім від того, чи є він транспонувальним або ідентифікувальним.

Залежність словотвірного значення від особливостей дериваційного кроку зумовлена перш за все тим, що внаслідок транспонувального дериваційного кроку виникає суперечність між лексичним і категоріальним значеннями твірного слова і категоріальним значенням похідного (процес – субстанція, якість – ознака якості тощо).

¹²⁵ Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия. М.: Наука, 1980. С. 39.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Там само, С. 41.

¹²⁸ Там само.

Унаслідок ідентифікувального дериваційного кроку протиріччя між лексичним і категоріальним значенням твірного слова і категорійним значенням похідного не виникає. Також «кожен з ... дериваційних кроків відповідає певному значенню, яке формується в узагальненому вигляді через категорійні значення твірних і похідних»¹²⁹.

Загальне словотвірне значення реалізується в конкретних словотвірних значеннях, набір яких є фіксованим для кожного дериваційного кроку.

Характер дериваційного кроку визначає його різновид. Наприклад:

відвести – *відвід* – віддієслівно-іменний крок;

скарга – *скаржитися* – відіменно-дієслівний крок;

служба – *службовий* – відіменно-прикметниковий крок.

Поняття дериваційного кроку є важливим в опрацюванні структури словотвірного гнізда досліджуваного нами типу.

1.6. Особливості основ одиниць юридичної лексики

Проблема виділення основи окремого слова, на нашу думку, полягає у змішуванні результатів процесу словотворення, з одного боку, і характеру його перебігу, з іншого. Логічним наслідком такого збігу є відсутність диференціювання твірних (вихідних, первинних) одиниць словотвору як складників частин моделей похідних одиниць цього процесу.

Найбільш поширені визначення основи переконливо свідчать про те, що вони будуються незалежно від будь-яких позитивних словотвірних ознак: основою називають частину слова без словозмінних (формотвірних) морфем). Мабуть, у такий спосіб виділений відрізок може відображати, з одного боку, результат одного або декількох словотвірних актів (*скарга* – *оскаржити* – *оскаржений*), а з іншого – твірну одиницю цього акту (*скарг-* + флексія *-а*). Отже, виділені за допомогою відсікання словозмінних показників

¹²⁹ Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия. М.: Наука, 1980. С. 48.

відрізки з погляду словотвору є неоднорідними, оскільки основи виділяються і в непохідних словах. Для відображення цієї структурної несхожості основ, говорять про прості (непохідні), похідні й складні основи, тобто класифікують їх за ознакою попередньої участі або неучасті певного мовного відрізка в процесах словотвору. Класифікація відбиває, перш за все, принцип побудови основи і відрізняється цим від класифікації слів за тією ж ознакою. Унаслідок цього розподіл слів на похідні й непохідні є істотним для укладання системи словотвору, оскільки вона містить тільки похідні одиниці. Розподіл основ за тими ж принципами важливий лише з морфологічного погляду: отже, непохідною основою, наприклад, вважається основа, яка позбавлена афіксів, але непохідний характер слова лише відсутністю афіксів не визначається.

Тому основа – це частина змінюваного слова, що виражає його лексичне значення¹³⁰. Вона є тією частиною слова, яка «залишається незмінною за формоутворення або словозміни, і хоча й може бути використаною у процесі опису деривації й словоскладання, слід завжди пам'ятати, що застосування цього поняття в словотворі пов'язане з певними обмеженнями¹³¹.

Ми вже зазначали, що поняття основи недостатньо чітко вказує на наявність словотвірних відношень або, навпаки, їхню відсутність, для чого спеціально вводять поняття непохідної, або простої, основи. Ще менше відображає поняття основи сутність словотвірних відношень. Наприклад, основа слова *недоторканність* є п'ятиморфемним утворенням (*недо-торк-а-нн-ість-*), утім, як це обходить реальний процес утворення цього слова з елементів *недоторканн-* та *-ість-*? Адже модель похідного може бути представлена в цьому випадку як «ознака особи + суфікс *-ість-*», і в цьому

¹³⁰ Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підр. 2-е вид., доп. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 22.

¹³¹ Кубрякова Е. С. Что такое словообразование. М.: Наука, 1965. 86 с., С. 50.

сенсі означені морфемі є нерівноправними. Низка цих морфем у межах моделі може бути відсутньою, що означає їхню іррелевантність зі словотвірного погляду; порівняймо участь у цій моделі основ з меншою кількістю морфем на зразок *осудність* (*осудн-* + *-ість-*). Отже, розуміння основи не можна ототожнювати з тими елементами, які утворюють похідне слово.

Зважаючи на це, на рівні словотвору виділяємо іншу (нову) одиницю, що служить для утворення похідних, але відрізняється від афіксів. Ця одиниця, необхідна для позначення не службових, а повнозначних елементів похідного, уводиться з метою безпосереднього відображення складників окремого слова на словотвірному рівні. Для ідентифікації цієї одиниці використовуємо словосполучення «твірна основа», хоча лінгвістична практика засвідчує неоднозначність розуміння цього терміна. Отже, під твірними основами ми розуміємо відповідні для кожної похідної лексеми повнозначні мовні відрізки, які не лише беруть участь у створенні слова, але є його безпосередніми складниками. Такими відрізками є ті частини слова, що маркують у ньому результат передостаннього акту словотвору. Фактично це означає, що твірна основа дорівнює морфологічній основі слова мінус ті елементи, які були приєднані до цієї основи у процесі останнього словотвірного акту. У тому випадку, коли весь словотвірний процес полягає в одноразовому, одномоментному акті словотворення, виключаються всі елементи, крім кореня (*суд-ов-ий*, *прав-ов-ий*, *підозр-^а*, *опік-^а* тощо). В інших випадках твірна основа може бути виокремлена на підставі визначення порядків проведення окремих ланок словотвірного процесу. Підкреслимо, що за цього визначення твірної основи вона може збігатися і з готовим цільним словом, що стосовно звичайної морфологічної основи повинно бути виключено.

За такого трактування твірної основи питанням першорядної важливості виявляється встановлення послідовності окремих ланок або актів словотвірного процесу, тобто виділення словотвірних шарів, що

відповідають одномоментному словотвірному акту. Процедура аналізу передбачає членування слова в напрямку, зворотному реальному перебігові процесу словотвору: порівнюємо, наприклад, послідовне виділення ланок словотвірного процесу в слові *переслідування* (процес за відповідною дією). Твірною основою цього слова є *переслідува-ти*, яка є наслідком передостаннього акту словотвору (останній полягає в додаванні до основи *переслідува-* суфікса *-нн-*). Твірною основою дієслова *переслідувати* постає *слідува-ти*, далі – корінь *слід-*. Усе аналізоване слово постає як ланцюжок з чотирьох ланок, причому кожна з них демонструє відмінну від інших словотвірну модель.

Як зазначає О. О. Реформатський, «завдяки тісному зв'язку елементів у процесі утворення похідних основ у фузійних мовах ці елементи не просто лінійно складаються в ланцюжок, а утворюють нову морфологічну якість, одиницю, готову загалом брати новий формоутворювальний елемент («формальну належність» П. Ф. Фортунатова). Одночасно колишній формоутворювальний елемент твірної основи «загасає», утрачає свою формотвірну властивість і тісно зростається з первинною основою (коренем)»¹³². Такі випадки, коли кілька словотвірних морфем кумулюються в межах одного слова в процесі послідовного, тобто різночасного, утворення похідних, аналізував П. Ф. Фортунатов, у нього ми й натрапляємо на думку про ступені похідних основ. Згодом це було більш детально описано Г. О. Винокуром, який висунув через уточнення характеру похідної основи такі терміни, як «похідна основа першого ступеня», «похідна основа другого ступеня» тощо¹³³. Ця ідея була останнім часом розвинена П. О. Соболевою, яка запропонувала розподіляти похідні слова всередині одного словотвірного гнізда за кількома ступенями похідності: нульовий ступінь похідності

¹³² Реформатский А. А. Введение в языкознание. М.: Просвещение, 1960. С. 224.

¹³³ Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию. Избранные труды по русскому языку. М.: АН СССР, 1959. С. 107-119., С. 440-441.

(кореневе слово, наприклад *слід*), перший ступінь похідності (корінь + наявний або ненаявний показник одного акту словотвору, наприклад *слід-ува-ти*), другий ступінь похідності (корінь + показники двох послідовних актів словотвору, наприклад *пере-слід-ува-ти*) тощо¹³⁴. Отже, цей метод дозволяє найбільш чітко уявити сутність твірної й похідної основ слів.

Ядром будь-якого похідного слова є корінь й афікси, що функціонують разом з ним, оскільки комплексно ці морфемі містять центральне значення. Це ядро є основою слова. У будь-якому гнізді тільки одна основа є непохідною й водночас твірною для інших слів гнізда – це його верхівка.

Так звані зв'язані основи відносять до особливого типу основ. Зазвичай вони розглядаються в одному контексті з похідними й непохідними основами. Помилковість включення їх до складу непохідних або похідних слів очевидна, оскільки зв'язані основи відрізняються від тих і від тих. За спостереженнями О. О. Земської, від похідних основ вони відрізняються тим, що не мають своїх твірних, хоча і здатні членуватися. Їх не можна віднести й до непохідних: на відміну від них зв'язані основи членуються, не маючи твірних.

У зв'язку з таким розумінням зв'язаних основ було порушено питання: які структурно-семантичні взаємини слів, що мають такі основи? Висловлено думку, що у зв'язаних основах «не виражено напрям похідності, оскільки вони мають будову однакової складності»¹³⁵. В. В. Лопатін та І. С. Улуханов увели до наукового обігу поняття «взаємної вмотивованості»: «У ряді випадків можна говорити тільки про словотвірну співвідносність слів,

¹³⁴ Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия. М.: Наука, 1980. С. 39.

¹³⁵ Олексенко О., Мізіна О. Структурно-семантичні та функціональні властивості нульсуфіксальних атрибутів: монографія. Полтава – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 232 с.

оскільки відсутні системні чинники, що вказують на зв'язки вмотивованості»¹³⁶.

У такому разі необхідно внести деякі корективи. Похідність слів на зразок *позбавити* – *позбавляти* досить важко (або майже неможливо) визначити лише з позицій синхронного підходу: зараз ці дієслова репрезентують видову пару і тому не вважаються парою твірне – похідне. З погляду діакронії або ахронії похідність визначається відповідно до правил: *позбавити* – дієслово семантично більш «просте» порівняно з дієсловом *позбавляти*, воно позначає одноразовість дії, її односпрямованість; дієслово *позбавляти* є семантично більш «складним», що позначає різноспрямованість, багаторазовість дії. Отже, зважаючи на таку словотвірну залежність цих слів, зазначимо, що про взаємну вмотивованість не йдеться з погляду реальних словотвірних відношень, адже дієслово *позбавити* вмотивовує дієслово *позбавляти*.

В. В. Федотова зазначала, що «зв'язані корені виконують ті самі структурні функції в слові, що і вільні, оскільки і ті, і ті є об'єднувальними центрами в гніздах споріднених слів. Зв'язаний корінь виступає як реальна одиниця мовної структури і в плані членимості слова, і в плані встановлення відношень похідності»¹³⁷. У межах досліджуваної лексики зв'язані основи постають базою і для паралельного продукування похідних (*подати* – *подавати*, *податися*, *подання* та ін.), і для послідовного (*подати* – *подавати* – *подаватися* та ін.).

Основи класифікують також на підставі їхньої членованості / нечленованості. Членування на рівні словотвору базується на зіставленні двох рядів одиниць – твірних основ і словотвірних афіксів. На морфемному

¹³⁶ Лопатин В. В., Улуханов И. С. Структура славянской морфемы в синхронном и диахронном аспектах. *Международный съезд славистов*. X. – М., 1988. С. 190-206., С 192-193.

¹³⁷ Федотова В.В. Связанные корни (основы) имен существительных и прилагательных в современном русском языке. Горький, 1969. С. 17.

рівні вистачає й одного з рядів. До того ж в обох випадках аналіз спирається на семантику. «Членованими є основи, хоча б одна частина яких повторюється в будь-яких інших основах, співвідносних з аналізованою основою за значенням»¹³⁸. Повторюваність частин з тим самим значенням як основну умову членованості підтримує Н. О. Янко-Триницька. «Підставою для членованості, – зазначає вона, – є повторюваність певних послідовностей фонем з однаковим змістом»¹³⁹. Ці ж ознаки вона поклала в основу визначення ступеня членованості: «Ступінь членованості встановлюється перш за все залежно від того, одна або обидві (всі) значущі частини основи повторюються в інших словах з тим самим значенням. Якщо обидві значущі частини основи трапляються в інших словах з тим самим значенням, можна говорити про двобічне зіставлення; якщо тільки одна зі значущих частин основи трапляється в інших словах з тим самим значенням, можна говорити про одnobічне зіставлення»¹⁴⁰. Маємо підстави стверджувати, що частіше трапляються випадки двобічного зіставлення порівняно з одnobічним.

У межах двобічного зіставлення Н. О. Янко-Триницька виділяє повну вільну і пов'язану членованість, або членованість першого та другого ступенів. Перший ступінь членованості репрезентують похідні на зразок *позивач, розділ, орган, огляд, осудність, судимий* тощо. Другому ступеню членованості відповідають похідні зі зв'язаними коренями, як-от: *порука, застава, опіка, освідкування, слідчий* тощо.

¹³⁸ Земская Е. А. Понятие производности, оформленности и членности основ. *Развитие словообразования современного русского языка*. М.: МГУ, 1966. С. 11-19., С. 12.

¹³⁹ Янко-Триницька Н.А. Членимость основы русского слова. *Известия АН СССР СЛЯ*. 1968. Вып. 6. С. 34-39., С. 35.

¹⁴⁰ Там само, С. 36.

1.7. Зміни в структурі похідних

Принцип ахронії дозволяє повно дослідити похідні основи з погляду історичних змін. Ці зміни логічні й відбуваються внаслідок фонетичних, морфологічних та семантичних процесів, часто наявних у межах похідних основ. Зміни можуть бути взаємозумовленими та взаємозалежними.

До змін у морфологічній структурі компонентів юридичної лексики належать спрощення, перерозклад, ускладнення та ін.

Спрощення постає такою зміною «у морфологічній структурі слова, за якої похідна основа, що раніше розпадалася на морфеми, стає непохідною, нечленованою»¹⁴¹, наприклад: *порука, суддя, судити, перевірка* тощо.

Перетворення членованої основи на непохідну переважно супроводжується деетимологізацією слова як номінативної одиниці, унаслідок чого воно з умотивованого найменування того чи того явища дійсності і думки стає невмотивованим, наприклад: раніше іменник *суддя* вмотивовувався дієсловом *діяти*, іменником *дія*.

Утім, було б неправильним думати, що спрощення обов'язково тягне за собою деетимологізацію і, навпаки, що деетимологізація обов'язково передбачає спрощення. Адже є такі слова, які постають невмотивованими (деетимологізованими) найменуваннями.

Спрощення буває повне і неповне. Повним спрощенням є «така втрата основами слів колишньої їхньої здатності членуватися на морфеми, унаслідок якої виникли в слові нові непохідні основи, що утворюють абсолютні злиття, постають перед нами як чисті корені»¹⁴². У словах, основи яких пережили повне спрощення, колишня членованість останніх носієм мови зовсім не передбачається. Розкласти ці непохідні основи на морфеми можна лише за допомогою глибокого й усебічного етимологічного аналіз із

¹⁴¹ Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. С. 189.

¹⁴² Там само, С. 191.

залученням порівняльно-історичних даних. Наприклад: *суддя, підозра, показати, порядок* тощо.

Неповне спрощення є такою втратою «основами слів колишньої їх здатності членуватися на морфеми, за якої нові непохідні основи все ж зберігають сліди своєї колишньої похідності»¹⁴³. Наприклад: *перевірка, позбавлення, практика, порядок, пригода* тощо.

Основною, найбільш важливою і частою причиною, що викликає процес спрощення, є семантичні зміни, що відбуваються в похідних і твірних словах, а саме втрата конкретним словом смислового зв'язку з етимологічно спорідненими словами.

Семантичний розрив між похідним і твірним словами (або спорідненими з похідними словами), що призводить до спрощення основи, може відбуватися внаслідок того, що відповідні процеси одночасно спостерігаємо й у твірному слові і споріднених з ним словах, і в похідному слові.

Другим, також доволі частим і важливим процесом, який призводить до спрощення, є архаїзація (аж до повного виходу з ужитку) або старіння співвідносних з цими словами похідних і споріднених слів. «Однак слід мати на увазі, що внаслідок цього слово підлягає спрощенню тільки в тому випадку, якщо відбувається остаточне зникнення з ужитку не тільки твірного слова, на основі якого воно реально виникло, але й усіх інших слів, які так чи так усвідомлюються як споріднені»¹⁴⁴. Таким є зникле дієслово *ректи* (*речи*) та деякі похідні від нього дієслова, від яких маємо похідні: *вирок, урок, приречений* тощо.

¹⁴³ Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. С. 193.

¹⁴⁴ Там само, С. 198.

Третя причина спрощення – різні зміни звукового оформлення слів, «такі, які не є відображенням позиційних чергувань звуків, зумовлених сучасними фонетичними процесами»¹⁴⁵.

На відміну від спрощення семантичного і «архаїзаційного» походження спрощення внаслідок фонетичної диференціації похідних і споріднених слів одночасною деетимологізацією може і не супроводжуватися. Наразі «структурно-семантична співвіднесеність слів, що фонетично розходяться між собою, повинна бути в момент спрощення наявною, інакше вважати звукові зміни його єдиною і необхідною причиною не можна»¹⁴⁶.

Іншим явищем, що відображає історичні зміни в структурі слова, є перерозклад, або переінтегрування, який можна охарактеризувати як «перерозподіл морфемного матеріалу всередині слова за збереження його основою похідного характеру»¹⁴⁷. У цьому випадку слова, будучи морфологічно структурованими, членованими єдностями, починають ділитися по-іншому, не так, як ділилися раніше.

Часто перерозклад зумовлює вихід з ужитку певного твірного слова із збереженням в мові інших споріднених утворень. Іменник *недоторканність* зараз ділиться на морфемі так: *недо-торк-а-нн-ість*; раніше ж структура цього іменника мала такий вигляд: *не-до-торк-а-нн-ість*. Сучасна структура з'явилася у слова внаслідок перерозкладу в межах префікса.

У процесі перерозкладу наявне «поглинання однієї службової морфемі іншою, саме процес увібрання в службову морфему, за допомогою якої це слово утворено, того словотвірного афікса, який містила твірна основа»¹⁴⁸. Унаслідок цього з'явилися нові афікси: серед продуктивних – префікси *недо-* й *обез-*, суфікси *-ння*, *-ття* та ін. Шлях формування афіксів такого зразка

¹⁴⁵ Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. С. 203.

¹⁴⁶ Там само, С. 204.

¹⁴⁷ Там само, С. 213.

¹⁴⁸ Там само, С. 216.

можна визначити завдяки історичній реконструкції ланок словотвірного ланцюжка: *торкати* – **доторкати* – **недоторкати* – *недоторканний* – *недоторканність*. Ця реконструкція ґрунтується на гіпотезі про те, що лише один (і лише простий) елемент може приєднуватися до твірної основи внаслідок одного словотвірного акту.

Окрім «зовнішніх» процесів спрощення і перерозкладу, які безпосередньо відбиваються на зміні морфемного складу слова, потрібно враховувати також і «внутрішні» процеси. Одним з них є декореляція. Її розуміють як «зміну характеру або значення морфем і співвідношень їх у слові за збереження останнім такого ж числа і порядку морфем, яке в ньому спостерігалось спочатку»¹⁴⁹.

Отже, декореляція не призводить до зміни морфемного складу слова: воно продовжує членуватися так само, як і раніше, у ньому виділяється стільки ж морфем, скільки виділялося під час його утворення. Утім, морфемами, що складають слово, виявляються за своїм значенням або характером зовсім іншими, знаходяться в абсолютно інших зв'язках одна з одною. Наприклад, декореляція в дієсловах на зразок *оскаржити*, *осудити*, *слідити* призвела до перетворення суфікса *-и-*, за допомогою якого ці слова були утворені від відповідних твірних іменників *скарга*, *суд*, *слід*, на звичайний показник дієслівного класу.

Також потрібно звернути увагу й на процес дифузії, який відрізняється від явища перерозкладу переінтегруванням морфемного матеріалу в межах основи похідного зразка). «Дифузію можна охарактеризувати як взаємопроникнення морфем за умовами збереження ними одночасно чіткої самостійності й осібності значущих частин слова»¹⁵⁰. Утім, це формулювання потребує уточнення. На нашу думку, недоцільно говорити про «осібність» морфем як значущих одиниць слова, оскільки процес дифузії знищує, принаймні, форму вираження однієї з морфем, що накладаються одна на одну.

¹⁴⁹ Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. С. 231.

¹⁵⁰ Там само, С. 235.

Унаслідок цього процесу похідна основа по суті продовжує членуватися на ті ж морфеми, що і раніше, проте окремість виділених у слові морфем у певній ланці словотвірної ланцюжка послаблюється через часткову фонетичну аплікацію двох контактних морфем.

Найважливішою і майже єдиною причиною дифузії морфем є різні звукові зміни (насамперед стягнення однакових голосних або приголосних), щоправда дифузія, що виникла внаслідок цього, може на письмі не позначатися і тим самим існувати лише в усному мовленні (наприклад: *зшити* [шшити], *правосуддя* тощо), але й може відобразитися в орфографії, стаючи фактом не лише мовлення, а й мови (наприклад: *відповідач*, *позивач*, *керівництво*, *представництво* тощо).

Основними причинами заміщення є:

1) аналогічні процеси впливу на морфологічну структуру того чи того слова продуктивної словотвірної моделі й етимологічно спорідненої з ним лексичної одиниці, наприклад, *прорікати* – *проріцати*, *відати* – *видіти*;

2) народно-етимологічне зближення різнокореневих слів, наприклад, *Володимир* – *Володимер*.

Заміщення основи може бути зведене до заміни в тому чи тому слові одного аломорфа іншим. У цьому випадку коренева морфема в слові не змінюється, а лише починає змінюватися в ньому: або в тому, який властивий спорідненим з ним словам, або в тому, що до цього був можливий лише для окремих його форм. Наприклад: *винуватити*, *звинувачувальний*; *скарга*, *оскарження* тощо.

Наслідком заміщення постає явище аломорфізму, яке зумовлене певною сполучуваністю морфем, а також фонетичними процесами, які відбуваються на межі морфем і не залежать від позиції в слові (наприклад, аблаутарні чергування, будучи за походженням граматичними, вони пов'язані зі звуковим оформленням слів і словоформ, уналежнюючись до фонетичного рівня). Наприклад: *вирікати* – *вирок*, *урікати* – *урок*, *урочити*, *зурочити*, *наврочити* тощо.

Поняття «аломорф» дотичне до понять «морфема» й «морф», але не тотожне їм: воно може бути розкрито за допомогою визначення цих понять. «Морфема. Значуща частина слова, далі неподільна»¹⁵¹; «одна з основних одиниць мови, яка часто визначається як мінімальний знак, тобто така одиниця, у якій за певною фонетичною формою (означальним) закріплено певний зміст (означуване) і яка не ділиться на простіші одиниці того самого роду»¹⁵².

Будучи, як і слово, основною одиницею морфології, морфема осмислюється, як і фонема, «як абстрактний інваріант, що реалізується у вигляді конкретних варіантів – морфів (аломорфів)»¹⁵³. Варіювання морфеми (іншими словами, поява аломорфів) пов'язане з позицією звуків і морфем у слові.

Морф, морфа – «мінімальна значуща одиниця тексту, текстовий представник морфеми»¹⁵⁴. Термін «морф», запропонований Ч. Хоккеттом, як паралельний до терміна «(ало)фон»; передбачалося, що відношення (ало)фона до фонемі тотожне відношенню морфа до морфеми.

Одна морфема об'єднує морфи, що мають, по-перше, тотожні значення і, по-друге, мають часткову формальну (фонетичну) історичну тотожність.

Трапляються визначення аломорфів як варіантів морфеми (Г. І. Гримашевич, З. С. Сікорська). це визначення є не досить вдалим. Необхідно диференціювати поняття аломорфа й варіанта (морфеми). Щодо умов вживання морфів, то стосовно один до одного різні морфи однієї морфеми є або аломорфами, або варіантами. Для аломорфів однієї морфеми

¹⁵¹ Сікорська З. С. Сучасна українська мова. Словотвір і морфеміка. Луганськ: Альма матер. 2000. 174 с.

¹⁵² Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 312.

¹⁵³ Там само, С. 312.

¹⁵⁴ Там само, С. 311.

характерна зумовленість їхнього вживання позицією в слові / словоформі, а саме – якістю контактних морфем¹⁵⁵.

Ідеться про явище додаткової дистрибуції – сукупності всіх оточень (контекстів), у яких може трапитися морфема; протиставляється тим оточенням, де вона трапитися не може, тобто місце, порядок, сполучуваність й інші властивості її вживання в плані розташування окремих частин висловлювання відносно один одного; а також взаємне виключення різних відтворень тієї самої морфеми, кожен з аловаріантів якої зустрічається в такій сукупності контекстів, у якій не трапляється жоден інший аловаріант). Історичні корені слів *скарга* – *скаржитися*, знаходячись в умовах додаткової дистрибуції (з під впливом *и* перетворюється на *ж* згідно зі законом І палаталізації), постають аломорфами морфеми *скарг-*.

На противагу аломорфам для варіантів морфеми характерна вільна взаємна замінюваність в оточенні будь-яких морфем; такі, наприклад, морфи кореня іменника *суддя* / *судя*, префікса дієслова *преслідувати* // *переслідувати*; взаємозамінність морфів цих слів зумовлена функціонуванням у мові запозичених (*судя*, *преслідувати*) та суто українських (*суддя*, *переслідувати*) одиниць. Але, як і аломорфи, варіанти морфем також з'являються внаслідок дії процесу заміщення.

У процесі аглютинації «змінюється вже не морфологічна структура того чи того слова, а лексичне членування мови: два самостійних слова перетворюються з плином часу на одне»¹⁵⁶. Термін «аглютинація» є синонімічним терміну «зрощення». Це процес утворення нових слів (а в разі їхньої однотипності за будовою) – і нових службових морфем) унаслідок дії лексико-синтаксичного способу словотвору (або дублетизації).

¹⁵⁵ Українська мова: Енциклопедія. Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

¹⁵⁶ Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. С. 250.

Приєднання службового слова до значущого відбувається особливим способом. Ще до дванадцятого століття поєднання слів на зразок *судити ся, винуватити ся* усвідомлювалися як окремі (спочатку фонетично) слова. Цей процес творення слів однозначно не є дублетизацією, це проміжне явище словотвору.

Ми погоджуємося з М. М. Шанським, що «говорити про зміни структурного характеру слів у цьому випадку не можна, оскільки слова як окремі лексичні одиниці зникають. По суті, ми спостерігаємо вже процес спрощення лексичної групи в слово (правда, іноді зі збереженням членованості нової одиниці, не на слова, а на морфеми). Зауважимо, що після склеювання лексичної групи в слово зовсім не обов'язково перетворення слів на морфеми, як можна думати, виходячи з визначення аглютинації П. С. Кузнецова. У виниклому словесному цілому вони можуть їх і не утворювати»¹⁵⁷.

Принцип ахронії передбачає розгляд усіх складників арсеналу юридичної лексики з погляду історії розвитку загалом і фонетичного розвитку зокрема.

Фонетичні зміни – це зміни звуків мови відповідно до звукових (фонетичних) законів певної мови. Фонетичні закони – це «закони функціонування й розвитку звукової матерії мови, які керують і стійким збереженням, і регулярною зміною її звукових одиниць, їх чергувань і сполучень»¹⁵⁸.

Закони розвитку звукової матерії мови формують історично послідовні етапи еволюції цієї мови, зумовлюють історичні чергування звукових одиниць. У період своєї появи закони розвитку історично є звичайними законами функціонування, які породжують регулярне позиційне чергування звуків. «Трансформація живого закону функціонування в історичний

¹⁵⁷ Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. С. 250.

¹⁵⁸ Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 554.

здійснюється шляхом зняття позиційної зумовленості (тобто зникнення цього закону функціонування) через перетворення живого фонетичного чергування на непозиційне, історичне чергування самостійних фонем»¹⁵⁹.

У межах нашого дослідження зафіксовано декілька найбільш характерних фонетичних процесів. Це процес занепаду зредукованих, що був наявний у пам'ятках писемності XI – XII ст., наприклад: *судія – суддя, відвідъ – відвід, вирокъ – вирок* тощо; чергування на тлі аблаута *e // i // o* (до уваги беремо лише фонетичний складник явища), наприклад: *відвести – відвід – відводити, виректи – вирікати – вирок, уректи – урікати – урок, урочити* тощо.

З якісних чергувань, успадкованих праслов'янською мовою, чергування **ě // *ǫ > e // o* є найпоширенішим. Воно представлене не тільки в слов'янських, а й в інших індоєвропейських мовах. Уважають, що воно виникло як чергування позиційне у зв'язку з пересуванням наголосу з кореня на сусідній склад (до початку або кінця слова), до того ж вихідним був ступінь **ě*. Ступінь *e* зазвичай характеризує первинні дієслівні основи, а ступінь *o* – віддієслівні імена і вторинні дієслівні основи: *виректи – вирок, уректи – урікати – урок, урочити* тощо.

Також викликає зацікавленість чергування голосних *e // i* у таких парах слів, як-от: *уректи – урікати, виректи – вирікати* та ін. Історично воно є кількісним **ě // *ē*. Чергування характерне для дієслівних основ із значенням нетривалої односпрямованої дії (короткий голосний) і тривалої, іноді – повторюваної дії (довгий голосний); це ж чергування можна спостерігати в основах іменників, утворених від дієслів. Воно є ланкою в ланцюжку чергувань **ī // *i // *ē // *ě // *ǫ // *ō*.

Отже, опис усіх зафіксованих змін має, поза сумнівом, велике значення для систематизації лексичного складу юридичної лексики, яка своєю чергою має як одну з основних текстотвірну функцію.

¹⁵⁹ Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 555.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У процесі аналізу того чи того похідного слова завжди доцільно, на нашу думку, ураховувати не лише механізми синхронного словотвору. Для отримання реальних результатів дослідження в зазначеній царині необхідно застосовувати методи історичної реконструкції, що постають складником діахронного словотвору.

Об'єктом синхронного словотвору є лише такі слова, які з позицій сучасної української мови є похідними і в межах яких чітко виокремлюються морфеми, що їх складають.

Способом словотворення вважають особливий вид відмінності похідних слів від твірних, яку втілено в словотвірному засобі або засобах, тобто в словотвірному форманті. Ці відмінності об'єднуються в класи, які називають способами словотвору. Історія словотвору демонструє наявність декількох класифікацій цих способів.

Одного критерію (тип форманта, за допомогою якого утворена нова одиниця) недостатньо для визначення способу словотворення. Необхідно брати до уваги інші, не менш важливі, критерії визначення способу (словотвірна база, тип вмотивованості). Зважаючи на можливі (формальні й семантичні) трансформації похідного слова, вважаємо за потрібне докладніше проаналізувати думки лінгвістів щодо реальних словотвірних процесів, які призводять до появи похідних одиниць. У мовознавстві ці процеси постають предметом вивчення лексикології і словотвору. Словотвір вивчає шляхи і механізми утворення нових слів, лексикологія встановлює їх належність до тієї чи тієї номінативної категорії.

Тип деривації є одним із чинників систематизації лексики, а саме – об'єднання слів у гнізда. Масив юридичної лексики утворений унаслідок дії словотвірних процесів того чи того типу. Лексичні одиниці досліджуваної галузі потребують аналізу саме дериваційного спрямування. Це зумовлено тим, що словотвірна структура лексем, а також тип і напрямок

вмотивованості похідних, здатні виявити реальні шляхи формування їхнього лексичного значення; адже загальне значення будь-якого похідного слова є сумою значень його складників.

Лексичні одиниці досліджуваного зразка можуть бути елементами словотвірних, етимологічних, етимолого-словотвірних та епідигматичних гнізд.

У системі відбувається історичне трансформування способів і моделей словотвору, причиною якого часто постає принцип аналогії, активно залучуваний мовцями для створення нових одиниць.

Саме в етимолого-словотвірних гніздах простежуються і зв'язки та структурні особливості слів, що відповідають хронологічно різним типам словотвірної залежності і морфонологічним тенденціям, і зміни в структурі та зв'язках слів, які визначені еволюцією словотвірної системи мови.

Словотвірні відношення, що об'єднують слова в етимолого-словотвірному гнізді, з'являлися й формувалися послідовно. Кожен етап розвитку й організації гнізда схарактеризовано певним набором словотвірних та морфонологічних ознак. У виділенні конкретних етапів формування гнізда провідною є ознака хронології.

Способи деривації – це способи, що відображають факт додавання словотвірного афікса до кореня (основи) для утворення нових лексем; нове слово, яке утворилося внаслідок цього процесу, називається похідним.

У межах деривації (афіксації) розрізняють низку актуальних способів словотвору.

Типовість способів словотворення доводить, що відповідні їм моделі, за якими будуються похідні, відрізняються одна від одної своїм призначенням і складом.

Парадигматичні відношення між словами в різних площинах мовознавства вивчаються з різних позицій. Лексикологія й граматики (словозміна), наприклад, розглядають тотожність і відмінності у складі лексичних і граматичних значень слів, а морфонологія – в їхньому формальному значенні.

Синтагматичні відношення протиставлені парадигматичним. Протиставлення ґрунтується на характері відношень між компонентами гнізда. Якщо компоненти гнізда мають різні твірні основи, що з'явилися внаслідок послідовного словотвору, то традиційно йдеться про синтагматичні відношення, прикладом чого є словотвірні ланцюжки, синтагматичні відношення слів виявляються саме в «ланцюжках», утім, не в словотвірних, а в мовленнєвих. Вертикальне або горизонтальне розташування одиниць є лише формальними, зовнішніми ознаками.

Напрямок вмотивованості встановлюється на підставі визначення семантичних і формальних властивостей слів, пов'язаних мотивувальними відношеннями.

Якщо у словотворенні є парадигми і синтагми, то синтагми – це похідні слова, а всі словотвірні сукупності слів – пари, ланцюжки, парадигми («віяла»), словотвірні синоніми, антоніми і гнізда будь-якого зразка є парадигмами різного складу й виду. З цих позицій доцільно розглядати синтагматичні відношення в межах гнізд у такий спосіб: словотвірними синтагмами постають всі слова без винятку.

Поняття дериваційного кроку є динамічним осмисленням словотвірних відношень, тобто відношень похідного до твірного.

Основою називають ту частину слова, яка залишається в ньому за вирахуванням всіх словозмінних, або формотвірних, морфем. У такий спосіб виділений відрізок може відображати, з одного боку, результат одного або декількох словотвірних актів, а з іншого – твірну одиницю цього акту. Отже, виділені за допомогою відсікання словозмінних показників відрізки з погляду словотвору є неоднорідними, оскільки основи виділяють і в непохідних словах.

Принцип ахронії дозволяє повно дослідити похідні основи з погляду історичних змін. Ці зміни взаємозумовлені, логічні й відбуваються внаслідок фонетичних, морфонологічних та семантичних процесів, часто наявних у межах похідних основ.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЙНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ

2.1. Сучасні пріоритети вивчення юридичного тексту

Наукова парадигма системно-статичного опису юридичної мови ХІХ ст. змінилася на функційно-динамічний, що зумовило розгляд усіх традиційних мовних феноменів ХХІ ст. у новому аспекті. Сучасна лінгвістика маніфестувала ідеї В. фон Гумбольдта, згідно з якими вивчення мови «не містить у собі кінцевої мети, а разом з усіма іншими галузями служить вищій меті спільних устремлінь людського духу, – мети пізнання людством самого себе і свого ставлення до всього прихованого навколо себе»¹⁶⁰. Синтез зазначених парадигм зумовлює становлення когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми, орієнтованої не лише на способи представлення знань у мові, а й на комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи тієї мовної форми маніфестації знань у тексті чи комунікативній ситуації¹⁶¹.

Суміжна галузь лінгвістики і юриспруденції вивчає мову не в «самій собі й для себе», а в контексті прилеглих з нею феноменів. Це призвело до глобалізації об'єкта лінгвістичного інтересу: вивчення окремих мінімальних лінгвістичних одиниць змінюється вивченням нової галузі – юридичної лінгвістики. Функціонування правничих текстів здатне до правового регулювання юридичних зв'язків, а підстави легітимності, закладені у відповідності мовним законам. У зв'язку з цим функціонування юридичних

¹⁶⁰ Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985. С. 383.

¹⁶¹ Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М. : Языки славянской культуры, 2004. 556 с.

текстів ставить завдання комплексного аналізу структури тексту, а не будь-якого його окремого параметра.

Юридична лінгвістика – молода міждисциплінарна наука, яка перебуває на стадії становлення в Україні та втілює міждисциплінарний підхід до вивчення складного феномену мови права, розробляє власний науково-теоретичний і методичний апарат, спрямований на фундаментальне системне дослідження мовних явищ і процесів у юридичній сфері, засоби й інструменти ефективної правової комунікації.

Юридична лінгвістика тісно пов'язана з різними напрямками – з соціолінгвістикою, що займається проблемами взаємодії мови і суспільства, з функційною стилістикою і особливо з дослідженнями публіцистичного стилю, з класичною і сучасною риторикою, з когнітивною лінгвістикою і лінгвістикою тексту. Для юридичної лінгвістики характерні риси, виділені О. С. Кубряковою¹⁶² як вагомими для сучасного мовознавства: антропоцентризму (мовна особа стає точкою відліку для дослідження мовних явищ), експансіонізму (тенденція до розширення меж лінгвістичних досліджень), функціоналізму (вивчення мови у дії, у дискурсі, у реалізації функцій) й експланаторності (прагнення не просто описати факти, але й дати їм пояснення).

Юридична лінгвістика поєднала комплекс можливих методик і прийомів дослідження, скерованих на вивчення юридичного тексту з метою створення умов для побудови моделей передбачення в юриспруденції та вироблення оптимальних стратегій і тактик юридичної діяльності. Зауважимо, що юридична техніка спирається не лише на досягнення формальної, але також і на результати діалектичної логіки, між якими існує органічний зв'язок: діалектична логіка є методологічною основою для

¹⁶² Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа). Язык и наука конца 20 века. М., 1995. С. 144-238.

формальної логіки, бо вивчає загальні методи пізнання, закономірності утворення та розвитку понять, роль практики в пізнанні, розглядає істину як процес пізнання; формальна логіка розглядає поняття, судження, вивчає структури наукового знання (дедуктивні системи, схеми доведення, функції індуктивного підтвердження) з погляду законів виведення істинних наслідків, досліджує думку зі сторони форми її вираження, а не змісту¹⁶³. Ми покликаємося на ідеї І. О. Бодуен де Куртене, який висував тріаду категорій «статика – динаміка – історія», уважаючи, що в мові в кожен момент її стану слід «сприймати як факт наявності, по-перше, проміжних форм, успадкованих від минулого, що вже не відповідають загальній будові, а по-друге, явищ, що передбачають, так би мовити, майбутній стан племінної і національної мови, що не підходять під сучасну побудову мови»¹⁶⁴.

Слід зазначити, що юридична лінгвістика формує свій термінологічний апарат: так, на перетині юриспруденції та лінгвістики виникли терміни *вербальна агресія*, *воля мови* (термін уведено в науковий обіг російським дослідником Н. Голевим), *лінгвістична дискримінація*, *лінгвістичні права*, *лінгвоекотологія*, *лінгвоцид* (термін українського мовознавця Ю. Шевельова), *мовленнєва крадіжка*, *мовленнєве вбивство*, *мовленнєве хуліганство*, *мовленнєве шахрайство*, *мовленнєвий конфлікт*, *мовна самооборона* (термін польської лінгвістки А. Вежбицької), *надужиття владою в галузі мови*, *словесна образа*, *юридизація природньої мови*¹⁶⁵

Ю. Прадід рекомендував надати юридичній лінгвістиці статус окремої наукової та навчальної дисципліни, проте досі подібні рекомендації залишилися без відгуку.

¹⁶³ Красницька А. В. Процесуальні акти кримінального судочинства: юридична техніка, шляхи вдосконалення. К. 2008. С. 103

¹⁶⁴ Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2 т. М., 1963. С. 186.

¹⁶⁵ Трач Н. С. Українська правнича термінологія у ХХ столітті: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 К., 2009. 272 с.

2.1.1. Ретроспектива юридичної мови

Питання взаємозв'язку мови і права виникло з моменту розуміння їх соціальної природи: мова і право є засобами спілкування та взаємодії в суспільстві, і тому форми, через які суспільство створює еталон поведінки, можуть бути збережені і передані суспільству тільки тоді, коли будуть закріплені мовою. Норми права відкриті громадянам та юридичним особам через офіційну публікацію, тобто друкований матеріал, який слід осмислити, правильно і глибоко зрозуміти і схвалити, втілити в життя, реалізуючи правові вимоги у конкретних вчинках. Мистецтво законодавця полягає в тому, щоб правильно перекласти соціальні потреби на мову права і створити «юридичний світ» – ту саму словесно-символічну реальність. У мовній формі в принципі можна зафіксувати все, що завгодно, й оголосити правовим нормативом будь-яке довільно взяте твердження.

Заслуговує на увагу герменевтична теорія вивчення нормативно-правового тексту Л. І. Чулінди, де правова реальність пізнається через лінгвістичні форми вираження, а отже, через текст¹⁶⁶. Динамічний розвиток юридичного тексту та нові вимоги законодавства, що висувають до правової сфери життя суспільства, вимагають ретельного вивчення сучасних правових норм, які реалізуються через фаховий текст. Отже, щоб створити новий текст, такий, що відповідає сучасним потребам і вимогам права текст, необхідно вивчити процес його становлення.

Відомо, що першими із правників обґрунтували ідею взаємодії права і мови в процесі їхнього природного розвитку представники історичної школи права, засновниками якої були Ф. Савіньї (1779-1861) та Г. Пухта (1798-1846). Г. Пухта, власне, був першим із учених історичної школи права, хто окреслив проблему інтерпретації нормативно-правового закону загалом і

¹⁶⁶ Чулінда Л. Герменевтичний метод дослідження юридико-лінгвістичних властивостей текстів нормативно-правових актів. *Українське право*. 2002. № 1. С. 229–234.

юридично-лінгвістичного тлумачення, зокрема, називаючи його «граматичним тлумаченням»¹⁶⁷. Провідний американський дослідник юридичної мови Б. Гарнер класифікує юриспруденцію як «літературну професію»¹⁶⁸.

Генезис і розвиток українського юридичного тексту тісно пов'язані з витоками та історією національного права, української державності та законодавства, історією української мови й науки. Становлення й формування юридичного тексту відбувалося в надзвичайно складних і несприятливих історико-політичних умовах. У IX – X ст., на Русі існувала система норм усного звичаєвого права. Значна частина цих норм, на жаль, не була зафіксована у збірниках права й літописах X – XI ст.

Першим етапом формування юридичного тексту вважаємо лексеми правничого характеру, які фіксуються в так званій Правді Ярослава – давній частині Короткої редакції Руської Правди (наприклад, **ГОЛОВЪНИКЪ** (убивця), **ВИДОКЪ** (свідок), **ВИРА** (штраф за вбивство)). Перші писемні пам'ятки правового характеру, зокрема, русько-візантійські договори різних років X століття, фіксують юридичні лексеми кримінально-процесуального права (**ЗАКОНЪ**, **ПРИСЯГА** та ін.)¹⁶⁹. Під час роботи Українського правничого з'їзду в 1933 р. Л. Білецький виступив з доповіддю, яка стосувалась історії тексту «Руської Правди». Він зазначив: «Цей твір назверх виглядає по своїй структурі і змістові нібо стисло правничою пам'яткою староукраїнських законів і норм права»¹⁷⁰

¹⁶⁷ Пухта Г. Ф. Энциклопедия права. Ярославль, 1872. 99 с.

¹⁶⁸ Garner Bryan A. A Dictionary of Modern Legal Usage. 2d ed. New York: Oxford University Press, 1995, 271 p.

¹⁶⁹ Стецюк Б. Р. Юридична лексика кримінально-процесуального права періоду Гетьманщини: дис...канд.філол.наук. Запоріжжя, 1998. С. 9.

¹⁷⁰ Білецький Л. «Руська Правда» й історія її тексту. Вінніпег: Укр. Вільна АН в Канаді, 1993. С. 13.

У XII-XIV ст. поширеними є норми церковних статутів князів Володимира та Ярослава. Серед пам'яток цього періоду нерідко трапляються грамоти юридичного характеру, зокрема найбільш відомі «Грамота Івана Ростиславовича Берладника» (середина XII), «Статутна грамота князя Мстислава Даниловича» (1289) та ін. Як зазначає Т. Панько, у період самостійного життя українців, засвідченого пам'ятками IX–XIV ст., їх літературною мовою була похідна староболгарська мова¹⁷¹. Наприкінці XIV століття в українських землях правова система сформувалася на основі звичаєвого права і нормативних актів у вигляді сеймових постанов, статутів, привілеїв Польського королівства і Великого Литовського князівства. Свою правову систему було розроблено у Великому князівстві Литовському, де умови для кодифікації закону були більш сприятливі, ніж у Польщі. У результаті цього в Литві з'явився в XV ст. Судебник, а у XVI ст. – три Литовські статuti. Польське право не було з'єднане однією системою. Неодноразово робилися спроби його кодифікації. Після Люблінської унії 1569 року з'явилася потреба у приведенні литовського законодавства у відповідність з польськими законами, відповідно з'являється кінцева редакція Литовського статуту, дія якого поширюється не тільки на українські землі, а й на польську Корону.

У дослідницькому контексті історії становлення української юридичної терміносистеми зосереджено увагу на лексичних впливах у сфері правничої термінології. Зокрема, велика частина староукраїнізмів увійшла до старопольської завдяки перекладу першої редакції Віслицького статуту із „руської мови (сер. XV ст.) та з Литовськими статутами, писаними цією ж мовою. Зворотній процес спостерігаємо після Люблінської унії 1569 р., коли внаслідок об'єднання Великого князівства Литовського з Польщею укладено

¹⁷¹ Панько Т. І. Стан і методика перспективи дослідження суспільно-політичної термінології української мови. Мовознавство. 1988. №3. С. 3-12.

Третій Литовський статут, що в систематизованому і значно оновленому кримінальному й цивільному праві засвоїв багато польських юридичних термінопонять.

Значне поширення в XV ст. в українських землях одержало магдебурзьке право, згідно з яким окремі міста України отримували самоврядування і своє судочинство. Відоме воно у вигляді збірників німецького права у польському перекладі. Найпоширенішим серед них був збірник під назвою «Статті магдебурзького права». Крім нього відомо кілька пам'яток Магдебурзького права, що використовувалися в Україні, серед них «Зеркало саксонів», «Хелмське право».

Другий етап формування юридичного тексту – Гетьманщина. На території Козацько-Гетьманської держави протягом 1648 – 1654 років серед джерел права найбільшого значення набуло звичаєве право. У магістратських, ратушних і церковних судах зберігався попередній процесуальний порядок розгляду кримінальних і цивільних справ¹⁷². Для захисту інтересів українських феодалів зберегли чинність основні джерела права, що діяли в Україні до 1648 року – Литовські Статути, Хелмське право, дія яких поступово розширювалася в подальшому формуванні державного устрою.

У зв'язку зі збільшенням числа привілейованих міст розширюється також застосування Магдебурзького права. Крім цього виникають і нові джерела права, насамперед, це універсали Б. Хмельницького, що стосуються правового регулювання в суспільно-політичному та економічному житті України¹⁷³

Переяславська угода 1654 року започаткувала нову з усіх поглядів епоху в розвитку України. Зокрема, у правовому житті настали зміни – треба

¹⁷² Полюга Л.В. Українська абстрактна лексика XIV ст. – першої пол. XVII ст. К.: Наук. думка, 1991. 237 с.

¹⁷³ Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. К.: Наук. думка, 1992. 413 с.

визнати, не найкращі – Гетьманщина втратила зв'язок із Польщею і через її посередництво – із Західною Європою, що стало основною причиною погіршення правових знань не лише серед загалу населення, а й серед юристів. Спочатку Гетьманщина опиралася на давні правові засади. Головним джерелом правового порядку залишалися Литовський статут і Магдебурзьке право, тобто кодекси, які діяли під західно-європейським впливом.

Правове життя Московщини було мало розвинуте й компенсації за завдану втрату не могло дати, оскільки стосовно розвитку правових інституцій та й самої правничої думки Україна стояла набагато вище від Московщини. Про це свідчить хоч би той факт, що в Московській державі працювало багато правників – вихідців з України – над розбудовою її законодавства, його кодифікацією¹⁷⁴. Московщина з політичного погляду прагнула повної асиміляції підкорених земель, і тому всі її зусилля спрямовувалися на скасування різниці в правовому житті. Відразу після договору 1654 року російське право шляхом різних указів, що їх постійно надсилав «Правительствующий сенат», справляє дедалі більший вплив на Україну, у результаті чого на території Гетьманщини починають створюватися напівросійські судові органи на зразок Малоросійської колегії¹⁷⁵.

Зрозуміло, що Гетьманщина намагалася відстояти свої права, звертаючись передовсім до Переяславської угоди, статті якої забезпечували необмежену самостійність судівництва. Та всупереч угодам і запевненням московських царів, відповідно до яких за козаками зберігалися давні звичаї і права, російська адміністрація щораз більше обмежувала самостійність козацьких судів та витісняла козацьке право. Прикладом боротьби Гетьманщини за незалежність свого судівництва може служити змагання за

¹⁷⁴ Славянская лексикография и лексикология. М., 1966. С. 17.

¹⁷⁵ Там само.

якнайбільше обмеження судової компетенції Малоросійської колегії, яку поставив Російський уряд, усупереч угоді 1654 року для нагляду над судівництвом України. Зокрема, Генеральна військова канцелярія у своєму універсалі від 6 грудня 1722 року ввела порядок апеляційних інстанцій, цим універсалом заборонялося вносити до Малоросійської колегії справи, що не перейшли всіх нижчих інстанцій включно до Генерального військового суду¹⁷⁶.

Гетьманщина хоч і порвала із Заходом зв'язки, проте повністю не вийшла з-під його впливу, через це матеріальне право залишалось загалом незмінним, але стосовно формального права всі тогочасні норми, «що стосувалися організації суду, порядку і форм судочинства, питань про підсудність, прав апеляції і не мали сили і були замінені новими звичаями, ніде, однак, не записаними»¹⁷⁷. У цих умовах Гетьманщина в період правління І. Скоропадського, П. Полуботка і Д. Апостола витворила, зберігаючи традиції та звичаї, козацький судовий устрій. У 1730 році з'явився приватний юридичний підручник «Процес краткий або Акцес». Гетьманський уряд створив окрему комісію з вісімнадцяти членів, яка в 1739 році закінчила дослідження кодексу: «Права, по которым судится малоросійський народ». Але Російський уряд не затвердив цього документа, тому кодексом як юридичним посібником українські правники користувалися неофіційно. Починаючи з 1783 року в життя було введено закон «Об учреждении губерний» і скасовано давній судовий устрій, а на його місце прийшов російський.

¹⁷⁶ Полюга Л.В. Українська абстрактна лексика XIV ст. – першої пол. XVII ст. К.: Наук. думка, 1991. 237с.

¹⁷⁷ Онишкевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст. К., 1929. Ч.1: Генеральна рада.

Онишкевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст. К., 1930. Ч.2: Рада старшини.

Одночасно відбувалася заборона української мови як засобу наукового чи соціально-політичного спілкування, що, відповідно, впливало на занепад української правничої термінології і сприяло впровадженню в діловодство української юриспруденції російської мови й російської термінології. Але ця заборона не призвела до повного занепаду української спеціальної термінології, і особливо юридичної. Доказом цього є функціонування юридичних термінів періоду Гетьманщини в сучасній українській терміносистемі права.

У кінці XIX століття починається поступове скасування заборон та обмежень щодо використання української мови. З 1917 року українські правники розпочали негайну роботу, пов'язану із встановленням юридично правової держави. Почали створюватися правничі товариства для укладання й публікації спеціальних юридичних словників. Таку політику щодо відродження української термінології проводило керівництво Радянської України до початку 30-х років.

Унаслідок дії історико-політичних чинників етапи вільної природної розбудови термінології, домінування в ній власне української лексики, використання запозичень без нав'язування мові участі мови-посередника чергуються з етапами штучної, а в окремих моментах насильницької русифікації юридичної лексики української мови з одночасним вилученням з обігу термінів, створених на українському мовному ґрунті¹⁷⁸.

Перші дослідження мови права на матеріалі російської мови зустрічаємо в XIX столітті, проте спочатку мова законодавства досліджувалася лише з погляду його особливого функційного стилю, спеціально призначеного для викладу і подальшого вживання правових норм. У межах теорії функційного стилю розроблені загальні правила, що

¹⁷⁸ Стецюк Б. Р. Юридична лексика кримінально-процесуального права періоду Гетьманщини: дис....канд.філол.наук. Запоріжжя, 1998. 185 с.

стосуються створення нормативного правового тексту, а саме: про порядок слів в нормативному вислові, про синтаксичну глибину пропозиції, про кількість визначень після означуваного слова, про синтаксичну структуру пропозиції правової норми. Вагомий вклад у розробку теоретичних і практичних проблем юридичної лінгвістики внесли відомі російські учені О. С. Александров, В. Д. Баранов, Н. А. Власенко, О. І. Галяшина, М. Д. Голєв, М. В. Горбаневський, Т. В. Губаєва, Н. М. Івакіна, В. В. Кухарук, В. П. Малков, Н. І. Хабібুলіна, О. Ф. Черданцев та ін.

Третій етап формування юридичного тексту – період другої половини ХІХ – початок ХХ ст. – з моменту створення у Львові Наукового товариства імені Т. Шевченка (далі – НТШ) до утворення Інституту української наукової мови (далі – ІУНМ). Дослідники НТШ виступали за формування власної української термінології на основі німецької термінологічної моделі, оскільки саме німецька правнича термінологія панувала на території Австрії, а пізніше і Австро-Угорщини, до складу якої входила Галичина з центром у Львові.

Четвертий етап формування юридичного тексту (1923 – 1933), який називають «золотою добою» українського мовознавства, характеризується потужним розвитком галузевої лексикографії, тенденцією до впорядкування української правничої термінології. Діяльність ІУНМ, осередків у Харкові та Києві, НТШ у Львові спрямована на досягнення однорідності в межах термінології національної мови, а також на уніфікацію критеріїв та принципів, що застосовуються в термінотворенні та лексикографії.

П'ятий етап формування юридичного тексту (після 1933 р.) позначений впливом російської мови на національну термінологію, уніфікацією моделей термінотворення східнослов'янських мов. У лексикографічній практиці спостерігається глобальна тенденція гармонізації юридичної термінології з російськими термінотворчими моделями, що починає довготривалу добу русифікації української юридичної термінології, як і мови в цілому.

Принагідно, зауважує Ю. Ф. Прадід, що дослідженням проблем юридичної лінгвістики не приділялося достатньої уваги¹⁷⁹. Однак заради справедливості слід сказати, що саме в цей час юридична лінгвістика формується як самостійний напрям наукових досліджень завдяки працям відомих радянських учених-правознавців, як А. С. Піголкін, Є. І. Піголкін, В. М. Савицький, А. А. Ушаков.

Гетерогенна галузь досліджень суміжних наук отримала назву «юридична лінгвістика», що використовується в досить широкому розумінні в Україні, на відміну від західно-європейської лінгвістики (пор. *linguistica giuridica* в італ., *legal linguistics* і *forensic linguistics* в англ., *rechstslinguistik* у нім., *linguistique juridique* у франц.), де термін увійшов у науковий обіг у 70 роки минулого століття. Учені-лінгвісти (М. Д. Голєв, Ю. Ф. Прадід) вважають, що уперше поняття *юридична лінгвістика* вжито німецьким ученим А. Подлех у праці «Юридична лінгвістика»¹⁸⁰.

Для сучасного періоду розвитку юридичної лінгвістики (з 90-х рр.) є характерною інтенсивна наукова робота у сфері національної юридичної лексикографії, пошук оптимальних моделей термінотворення з увагою до українського ресурсу терміносистем. Демократизація суспільства і процесу наукового пошуку призвела до появи численних праць, які публікуються на сторінках авторитетних юридичних і філологічних видань таких учених-юристів й учених-лінгвістів, як М. М. Антонович, Н. В. Артикуца, Л. Ф. Дадерко, О. Л. Копиленко, М. Й. Коржанський, О. А. Підопригора, А. С. Токарська, З. А. Тростюк, Є. О. Харитонов, Л. І. Чулінда, О. Ф. Юрчук та ін.

¹⁷⁹ Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика в Україні: здобутки і перспективи. *Мовознавство*. 2011. № 2. С. 31-37.

¹⁸⁰ Podlech A. *Rechtslinguistik*. Grimm, Dieter Hrsg.. *Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften*. Bd. II, München: Beck, 1976, S. 105.

Слід зазначити, що впродовж тривалого часу процеси формування юридичної лінгвістики і юридичного тексту не розмежовувалися. При цьому характерною рисою наукових праць є те, що поняття юридичний текст найчастіше підмінялося поняттям формування мови права (закону) і розглядалось як тотожне. Відтак юридичний текст досліджується в контексті з'ясування сутності, змісту й вироблення шляхів удосконалення правотворчості (окремого етапу правоутворення), а також аналізу феномена юридичного тексту як певного соціального середовища, у якому зароджується і розвивається право.

Отже, *юридична лінгвістика* – це напрям досліджень, об'єктом якого є юридичний текст, а предметом постають теоретичні положення текстуальних ознак адміністративного, кримінального, цивільного законів, вимог до текстів правових приписів, їх конструювання та інтерпретація.

2.1.2. Дискусійні аспекти вивчення юридичної мови

Дискусійні аспекти й основні шляхи дослідження юридичної лінгвістики об'єктивно потрапили в поле зору двох наук – лінгвістики та правознавства. Навіть у назві науки фіксують певну термінологічну невизначеність: *лінгвоюристика* – дослідження мовних аспектів права (Р. Д. Іванський, А. О. Скорофатова), *юрислінгвістика* – вивчає юридичні аспекти мови, зокрема й функціонування мов у суспільстві (М. Д. Голев), *юридична лінгвістика* (Ю. Ф. Прадід), *юридизація мови* (Л. В. Ажнюк, А. С. Токарська), *правнича лінгвістика* – зв'язок мови та правових норм (А. Подлех). Російський вчений, професор М. Д. Голев наголошує, що слід розрізняти поняття *юрислінгвістика*, *лінгвоюристика*, оскільки предметом юрислінгвістики є юридичний аспект мови і цим мають займатися лінгвісти, а лінгвоюристика досліджує мовні аспекти права і тому є розділом

юриспруденції¹⁸¹. Щодо терміна «юрислінгвістика», то він був запропонований у 1999 р. Науковим колективом Лабораторії юрислінгвістики та розвитку мовлення регіональної асоціації лінгвістів-експертів та викладачів (АЛЕВ «Лексис») Алтайського університету (Росія). Цей напрям досліджує лінгвістичні вияви права (лінгвоюрисдика), функціонування мови в галузі права. Зауважимо, що вживання поняття *юридична лінгвістика*, об'єктом якої виступає система взаємозв'язків мови і права на різних рівнях, є більш слушним, адже всі аспекти відношень нерозривно пов'язані.

У науковій літературі відсутнє чітке визначення правової мови. Низку понять: *юридична мова*, *мова права*, *правова мова*, *правнича мова*, *мова закону*, *мова нормативно-правових актів*, – іноді вживають як синоніми, що є не зовсім правильним. Предметом багатьох правничих дискусій є лінгвістичний статус мови права, який визначається співвіднесенням її ознак з ознаками національної мови. Існують підходи, які визначають мову права як жаргон, спеціальну мову, мовний реєстр, ідіолект законодавця, мову законодавця, текст правових приписів, словесний код¹⁸².

Підкреслимо, що необхідність поліпшення якості законів підвищує вимоги до юридичної техніки створення нормативно-правових актів, зокрема до їхнього мовного оформлення. Утілення ідеї закону в мовну форму є вихідним пунктом матеріалізації закону і основою набрання чинності. Точність і ясність правничих формулювань, якісне і чітке їхнє мовне втілення, правильне й однозначне використання юридичної термінології

¹⁸¹ Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении. Юрислингвистика-1: Проблемы и перспективы : межвуз. сб. науч. тр. Барнаул, 2000. С. 11–58.

¹⁸² Скорофатова А. Лексичні особливості текстів нормативно-правових актів. *Лінгвістика*. 2014. № 1(31). С. 82.

Риндюк В. І. Правотворчі помилки: поняття, види, способи їх попередження. *Офіційний вісник України*. 7 серпня 2012. С. 26.

сприяє належному розумінню нормативно-правових актів, є важливою передумовою подальшого процесу інтерпретації та реалізації сформульованих у мовній формі правних приписів.

Специфіка юридичної мови в тому, що вона містить водночас вимоги герметичності (зрозуміла серед вузького кола спеціалістів) і відкритості (право як система соціальних норм і правил поведінки має бути доступною для розуміння широких верств населення). Тож, коли переважна більшість інших спеціалізованих мов, для прикладу терміносистеми певної галузі техніки (окрім комп'ютерної термінології), покликані бути вузькофаховим соціолектом, правнича мова слугує для використання широкими верствами населення. Юридична фахова мова має зберігати баланс між цими крайніми тенденціями. Як надмірна герметичність, так і екстравідкритість правничої системи починає руйнувати її ізсередини¹⁸³.

Зазначимо, що юридичний аспект мови і лінгвістичний аспект права в зарубіжній літературі представлений ширше і різноманітніше. Особливо активно розробляються питання юридичної герменевтики і логіки (інтерпретація, аргументація, лінгвістична експертиза). Значна кількість фундаментальних праць, присвячена питанням взаємозв'язку мови і права, серед яких можна виокремити роботу Р. Tiersma «Legal Language», а також опублікована Р. Goodrich «Legal Discourse: Studies in Linguistics, Rhetoric and Legal Analysis». У 2002 р. вийшов у світ збірник «Language in the Legal Process»¹⁸⁴, який наочно презентує сучасний стан і перспективи розвитку американської та англійської юрислінгвістики. До збірника увійшли статті американських і англійських юристів, лінгвістів, суддів і судових перекладачів.

¹⁸³ Трач Н. С. Українська правнича термінологія у ХХ столітті: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 К., 2009. С. 151.

¹⁸⁴ Language in the Legal Process. N. Y.: Palgrave Macmillian Ltd, 2002. 276 p.

Розвиток нових засобів комунікації, становлення процесу правової інтеграції й гармонізації в країнах Європейського Союзу, процес адаптації законодавства України до вимог європейського права є тими чинниками, які актуалізують і привертають значну увагу до питань міжмовної комунікації у сфері права. Отже, юридичне функціонування мови – особливе середовище, у якому є свої внутрішні закономірності, що складаються у правотворчих і правозастосовних процесах, набувають формалізації в джерелах права або поступово отримують визнання в юридичній практиці. Воно визначається низкою чинників як лінгвального (внутрішні тенденції розвитку системи в синхронному й діахронному планах, економія мовних засобів), так і екстралінгвального порядку (причини соціального, політичного, ідеологічного характеру тощо)¹⁸⁵.

Сучасна законодавча база потребує розробки та вдосконалення на мовному рівні. М. Д. Голев¹⁸⁶ указує, що однією з проблем є нерозробленість більшості лінгвотеоретичних принципів, які могли бути покладені в основу законодавчих актів, лінгвістичної експертизи, судових рішень. Слушна думка Н. Д. Арутюнової, яка зауважує, що для реалізації успішної і плідної роботи необхідно вдатися до інтеграції наук, використання методів і прийомів однієї галузі для вирішення проблем і завдань іншої галузі¹⁸⁷.

Ідеї сучасної лінгвістики необхідні для дослідження законів успішності ораторської майстерності юристів, для удосконалення мовної підтримки законотворчості. Ю. Ф. Прадід зазначає: «Як свідчать роботи учених-юристів і учених-лінгвістів, які з'явилися останнім часом на сторінках юридичних і

¹⁸⁵ Василенко В. А. Языковой статус юридического термина: специфика перевода. *Вестн. Самар. юрид. ин-та*. 2013. № 3. С. 96

¹⁸⁶ Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации. Томск, 1989. 252 с.

¹⁸⁷ Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М. : Яз. рус. культуры, 1999. 896 с.

мовознавчих видань, рішення ряду актуальних проблем сучасної юридичної науки неможливо без використання лінгвістичних знань»¹⁸⁸.

Об'єктом юридичної лінгвістики є взаємозв'язки мови і закону, а предметом – юридичний аспект мови. Юридичний аспект мови – це, по-перше, ті природні мовні вияви, які «самі в собі» містять елементи права, у кожному з яких можна побачити певні потенції юридизації. Крім того, «у сферу юрислінгвістики входять ті закономірності природної мови, які визначають як текст створення закону, так і застосування його в юридичній практиці»¹⁸⁹

Лексична деривація органічно входить у загальномовне різноманітне поле дериваційності, різні форми якого в мовленні утворюють єдиний безперервний дериваційно-мотиваційний процес, який проникає у всі рівні і плани мови й утворює функційно-динамічні простори, у межах яких деривація одиниць нижчих рівнів вступає в деривацію одиниць вищих рівнів¹⁹⁰. *Лексична деривація утворює специфічний і відносно самостійний мовний механізм, що дає підстави для розгляду її як спеціального предмета дослідження.*

Лексична деривація – це частина єдиного безперервного дериваційно-мотиваційного процесу, що є виявом загального дериваційного принципу мови, універсальністю функціонування. Дериваційний принцип здійснюється в мові як фундаментальний спосіб представлення нового на базі вихідної суппозиції і як найважливіша форма омовлення детермінаційного змісту. Усе нове є продовження, розвиток вихідних суппозиції або, іншими словами, є реалізація дериваційно-мотиваційного потенціалу, носієм якого є будь-яка

¹⁸⁸ Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. Сімферополь : Ельїнь, 2006. С. 121.

¹⁸⁹ Гришенкова Ю. А. Актуальные вопросы современной юрислингвистики. Ярослав. пед. вестн. 2005. №1. С. 20 – 23.

¹⁹⁰ Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации. Томск, 1989. С. 66.

одиниця мовної системи. Насамперед, композиція юридичного тексту залежить від екстралінгвальних чинників: прагматичних властивостей законодавчого акта (кодифіковані та періодичні, супровідні закони); діапазону й характеру регульованих суспільних відносин (законодавчі акти малої форми й кодекси); предмета регулювання (процесуальні й матеріальні законодавчі акти, спрямовані на регулювання кримінальних, цивільних, господарських та інших відносин)¹⁹¹.

Деривація в юридичній мові співвідноситься з такими філософськими категоріями, як розвиток, генезис, еволюція, детермінізм. До найбільш характерних рис процесів, відображених в цих поняттях, належать спрямованість, закономірність, єдність якісних і кількісних змін, суперечливість, циклічність форми, розгортання в часі, виникнення якісно нового об'єкта чи його стану. Сучасна наука (зокрема, синергетика) підтверджує глибинну невідворотність розвитку, його багатоваріантність і альтернативність, а також те, що «носіями» розвитку виявляються складні, відкриті, самоорганізовані системи, до числа яких належить і мова. Наприклад, текст документа як зовнішню форму викладу змісту нормативного акта характеризують: а) реквізити, що свідчать про офіційний характер та відображають його юридичну силу, б) структурна організація – розташування нормативного матеріалу в тексті в певному порядку. Здебільшого в посиланні законодавець використовує іменник – назву макрокомпонента структурної організації юридичного тексту (*частина, книга, розділ, глава, параграф, стаття*): відповідно до підпункту 3 пункту 8 статті 345 цього Кодексу; згідно з частиною 8 статті 45 цього Закону.

Деривація в юридичній мові не є самодостатньою і діалектично співвідноситься з принципом актуалізації вже готових мовних одиниць. Як було відзначено в роботах В. фон Гумбольдта¹⁹² та В. А. Бодуена де

¹⁹¹ Ілїніч С. Ю. Синтаксичні параметри законодавчого тексту. 2012. С. 26

¹⁹² Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М., 1984. 400 с.

Куртене¹⁹³, у динамічній системі мови діють два типи механізмів: одні з них забезпечують відтворення мови (тексту) колишнього стану мови, інші – забезпечують створення нового. По-перше, тексти будуються на матеріалі, що вже були у вжитку. По-друге, у межах такої майже виключно комунікативної одиниці як текст, не існує чистого відтворення мовних одиниць (Див. Додаток Б).

Будь-який текст, навіть стандартний, унікальний як ціле, бо в ньому відбивається кожен раз особлива ситуація, що відрізняється від іншої подібної ситуації хоча б настроєм мовця, його ставленням до мови і партнера до комунікації. Якщо текст є діалектичною єдністю і спадкоємністю «старого» і «нового», то логічно вважати, що таку єдність укладено в кожному його елементі, і всі одиниці тексту, залежно від їхньої структури і функції, одночасно є і носіями старого (найпростіших), і носіями нового (виробленими одиницями).

Архітектоніка (загальна побудова) юридичного тексту тісно пов'язана з структурністю, нормативністю правового комунікативного поля. Форма *відповідно до + іменник...* у правничому тексті найуживаніша; форма *згідно з + іменник* трапляється порівняно рідко. Подекуди у нормативно-правових, прийнятих на початку 90-х, трапляється форма *у відповідності з + іменник*, притаманна законодавчому тексту радянської епохи, і в сучасному юридичному тексті архаїзувалася. З цього погляду немає абсолютно готових і абсолютно нових компонентів, і всяке розмежування готових і знову утворених компонентів тексту є відносним. Зрозуміло, компоненти тексту в цьому відношенні неоднорідні. Одні з них у більшості випадків відтворюються і слугують патернами відомої тотожності тексту. До явищ такого роду відносять семантичний і морфолого-синтаксичний способи творення слів, спрощення похідних слів, процеси фразеологізації. Неважко

¹⁹³ Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2 т. М., 1963. С. 68.

побачити, що процеси тяжіють до діячності і спрямовані на відтворення в юридичному тексті минулого стану мови, його історії. У результаті такого відтворення в мові поступово накопичуються нові властивості одиниць: *Українська Народна Республіка – держава, Верховна Рада України – парламент, державний службовець – чиновник, нести відповідальність – відповідати, подати відомості – повідомити.*

Інші компоненти тексту оцінюються як створювані в ньому. Такі компоненти Л. В. Щерба називав живими, знову і знову утвореними, протиставляючи їх відтвореним компонентам («мертвим», за образним висловом вченого)¹⁹⁴. До компонентів такого роду зазвичай відносять не тільки словосполучення, що очевидно, але і неологічні одиниці¹⁹⁵ на позначення нових правових понять і явищ (*міжнародний тероризм, євро, Євроюст, Європарламент*). Діалектика творення і виявляється в тому, що новоутворені компоненти – неологізми – у такому разі є вже готовими одиницями. Новим тут є спосіб вираження ідеї – зміна властивості сполучуваності морфем у неологізмі, у порівнянні з іншими словами, побудованими за моделлю. Сама ж модель і морфеми, що входять до складу неологізму, є відомими і вже багато разів уживаними раніше, але в інших поєднаннях¹⁹⁶. Разом з тим, неологізми є тільки окремим випадком вияву механізму творення слів у тексті.

Дериваційне функціонування схильне до вже готових похідних слів, які давно увійшли в мовний узус. Воно відображене у внутрішній формі слова

¹⁹⁴ Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974. С. 77.

¹⁹⁵ Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль: Астон, 2002. 351 с.

Насталовська І. В. Деривація як спосіб породження вторинного тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна.* 2012. Вип. 26. С. 234-237.

¹⁹⁶ Мурзин Л. Н. Деривация в синхронном и диахронном аспектах. Деривация и история языка. Пермь, 1987. С. 6.

при його вживанні в мові, в актуалізації формальних супозицій слова в процесі вибору (створення або відтворення) лексичної одиниці. Факт повторного регулярного творення, зафіксований ще В. фон Гумбольдтом¹⁹⁷, може залишитися непоміченим тільки в силу того, що зумовлені механізми здійснюються в мовній діяльності з високим ступенем автоматизму. Наприклад, усі процесуальні документи, незалежно від повноти регламентації їх змісту в КПК України, мають відповідати певним загальним вимогам, оскільки вони фіксують слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та судовий розгляд, які здійснюються у певній, передбаченій законом, формі.

Базова (однослівна) назва кримінального процесуального документа обов'язково має видові назви (*протокол* – *протокол* слідчої дії – *протокол* допиту (протокол допиту експерта, *протокол* допиту свідка, *протокол* допиту малолітнього (неповнолітнього) свідка, *протокол* допиту обвинуваченого, *протокол* допиту малолітнього (неповнолітнього) підозрюваного, *протокол* допиту малолітнього (неповнолітнього) потерпілого, *протокол* допиту в режимі відеоконференції), *протокол* обшуку, *протокол* очної ставки, *протокол* огляду (*протокол* огляду місця події, *протокол* огляду трупа, *протокол* огляду документів, *протокол* огляду житла, *протокол* огляду транспортного засобу), *протокол* освідування особи, *протокол* отримання зразків для експертизи)¹⁹⁸.

У будь-якому випадку знаходження слова в позиції породження тексту сприяє виявленню потенціалу його дериваційного функціонування. Кількість визначень, наведених у законах, постійно збільшується. Законодавець прагне надати точного змісту якомога більшій кількості термінів. Відтак кількість

¹⁹⁷ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М., 1984. С. 13.

¹⁹⁸ Погорецький М. А., Кучинська О. П. Процесуальні документи у кримінальному провадженні. Зразки. Роз'яснення : наук.-практ. посібник. К. : Юрінком Інтер, (2015). 560 с.

дефініцій у деяких законах досягає колосальної цифри. Зокрема, великою кількістю дефініцій вирізняється ККУ від 5 квітня 2001 року¹⁹⁹. Жоден інший закон не містить їх так багато щодо загальної кількості статей. Зокрема, у загальній частині кодексу законодавчі визначення понять містять 44 статті з 108. В особливій частині – дефініції наводяться в диспозиціях норм: законодавчі визначення закріплені в статтях 111 (державна зрада), 115 (умисне вбивство), 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), 127 (катування), 144 (насильницьке донорство), 147 (захоплення заручників), 152 (згвалтування), 185 (крадіжка), 186 (грабіж), 187 (розбій), 189 (вимагання), 190 (шахрайство), 201 (контрабанда), 205 (фіктивне підприємництво), 219 (доведення до банкрутства), 231 (незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю; тут визначається термін “комерційне шпигунство”), 255 (створення злочинної організації; тут визначається термін “сходка”), 258 (терористичний акт), 265 (незаконне поводження з радіоактивними матеріалами; тут визначається термін “радіоактивні матеріали”), 296 (хуліганство), 356 (самоправство), 367 (службова недбалість), 370 (провокація хабара), 391 (злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; тут визначається термін “одиночна камера”), 401 (поняття військового злочину), 402 (непокора), 408 (дезертирство), 413 (марнотратство або втрата військового майна), 432 (мародерство), 442 (геноцид). Окрім цього, ще у 59 випадках статті Особливої частини кодексу містять визначення у такому вигляді: частина, що визначає, у вигляді ознак складу злочину – зафіксована у диспозиції норми, а частина, що визначається – міститься у назві статті (наприклад статті 441

¹⁹⁹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III із змінами, внесеними згідно із Законом від 1 січня 2009 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

(екоцид), 447 – (найманство) тощо). Самостійне місце в Кримінальному кодексі займають дефініції військових злочинів: вони не описують ознаки складу конкретного злочину, а є загальною характеристикою для всіх складів цього виду²⁰⁰.

І в цьому плані юридичні тексти можуть мати різні можливості детермінувального впливу на слова. В аспекті мовної свідомості людини це пов'язано зі здатністю мовної свідомості до активного використання внутрішньої форми слова в механізмах текстопородження.

Отже, сутність юридичної мови визначається антиномією двох найважливіших принципів – творення і відтворення одиниць. Тому повна картина побудови мовної системи права, так само як і мовномисленнєвої, мовнотворчої діяльності носіїв мови, може бути отримана тільки на основі взаємодоповнюваності цих принципів.

2.2. Юридичний текст як об'єкт вивчення

Залучення комунікативних чинників до лінгвістичної інтерпретації власне мовних явищ дає змогу здійснити комплексне дослідження як виявів мовленнєвої діяльності людини, так і динамічних процесів у мові. Такий синтез функційного і дискурсивного підходів характеризує новітню галузь гуманітарного знання – юридичну лінгвістику, об'єктом вивчення якої слугує юридичний текст.

2.2.1. Еволюція поглядів на термін «юридичний текст»

Сучасні лінгвістичні студії презентують різноаспектні розвідки з теоретичних і практичних питань тексту:

²⁰⁰ Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: дис. ... канд. юрид.н.:12.00.01. Л. 2009. 205 с.

- 1) загальні питання тексту: Z. Harris²⁰¹, Г. М. Яворська²⁰², Т. ван Дейк²⁰³, В. Є. Чернявська²⁰⁴;
- 2) текст як мовлення: Н. Д. Арутюнова²⁰⁵, Е. Бенвеніст²⁰⁶, П. Серіо²⁰⁷;
- 3) текст як мислення: К. Ф. Седов²⁰⁸; В. Г. Борботько²⁰⁹;
- 4) текст як висловлювання: Н. Clark²¹⁰, D. Schiffrin²¹¹;
- 5) текст як тип комунікативної діяльності: В. І. Карасик²¹², О. О. Селіванова²¹³, Ф. Бацевич²¹⁴.

²⁰¹ Harris Z. S. Discourse Analysis. Language. 1952. Vol. 28. № 1. P. 1–30.

²⁰² Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. К., 2000. 288 с.

²⁰³ Dijk T. van. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. New York : Cambridge University Press, 2008. 267 p.

²⁰⁴ Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 128 с.

²⁰⁵ Арутюнова Н. Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 136–137.

²⁰⁶ Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1975. 446 с.

²⁰⁷ Серіо П. Анализ дискурса во Французской школе : Дискурс и интердискурс. Семиотика : Антология ; сост. Ю. С. Степанов; 2-е изд. Москва : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. С. 549–562.

²⁰⁸ Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. М.: Лабиринт, 2004. 320 с.

²⁰⁹ Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : От психолингвистики к лингвосинергетике. Москва : КомКнига, 2007. 288 с.

²¹⁰ Clark H. H., Marshall C. Definite reference and mutual knowledge. *Elements of Discourse Understanding*. Cambridge, 1981. P. 10–63.

²¹¹ Schiffrin D. *Approaches to Discourse*. Oxford; Cambridge, MA, 1994.

²¹² Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.

²¹³ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

²¹⁴ Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.

б) текст як соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища: К. С. Серажим²¹⁵, Н. В. Кондратенко²¹⁶.

Аналітичний огляд зазначених праць уможливив простеження еволюції поглядів на комплекс конститутивних ознак тексту та специфіку текстології: «будь-яке висловлювання, що перевищує за обсягом фразу й розглядається з погляду зв'язування послідовності фраз між собою»²¹⁷; «будь-яке висловлювання, яке зумовлює наявність комунікаторів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином упливати на свого співрозмовника; мовлення, що привласнюється мовцем»²¹⁸; «будь-який процес говоріння, який включає у свої структури мовця і слухача разом із бажанням першого впливати на другого»²¹⁹; «організована мовленнєва діяльність, пов'язана з деякою нелінгвістичною сферою (соціологічний, ідеологічний, культурний контекст) або з чимось невисловленим (несвідомим, передбачуваним)»²²⁰; «складне комунікативне явище, що включає ще й екстралінгвальні чинники (знання про світ, думки, настанови, цілі адресанта), необхідні для розуміння тексту... Мовленнєвий потік, мова в її постійному русі, що вбирає в себе всю різноманітність історичної епохи, індивідуальних і соціальних особливостей як комунікатора, так і комунікативної ситуації, у якій здійснюється спілкування»²²¹; «когнітивний процес, пов'язаний з реальним творенням

²¹⁵ Серажим К. С. Граматико-семантичний аналіз журналістського тексту. *Наукові записки Інституту журналістики*. К., 2005. Т. 20. С. 121–128.

²¹⁶ Кондратенко Н. В. Лінгвістична експертиза текстів політичної тематики: загальні принципи та прийоми. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. пр. Вип. 12. Хмельницький : ФОП Бідюк Є.І., 2017. С. 115–119.

²¹⁷ Dubois J., Giacomo M., Guespin L. *Dictionnaire de linguistique*. Paris : Larousse, 1904. P. 156.

²¹⁸ Бенвенист Э. *Общая лингвистика*. Москва : Прогресс, 1975. С. 276.

²¹⁹ Kristeva J. *Le langage, cet inconnu*. Paris : Ed. du Seuil, 1981. P. 17.

²²⁰ Helgorsky F. *Norme et Histoire. Le français moderne*. Paris, 1982. №1. P. 22.

²²¹ Dijk T. van. *Discourse and Context. A Sociocognitive Approach*. New York : Cambridge University Press, 2008. P. 9.

мовлення, мовленнєвого твору, а текст є кінцевим результатом процесу мовленнєвої діяльності, що виливається в певну завершену (і зафіксовану) форму²²²; послідовність мовленнєвих актів, уключених до комунікативно-прагматичного контексту²²³. Отже, у реальному вимірі – це поточна мовленнєва діяльність певного соціального простору, яка має ознаку процесуальності і пов'язується з реальними життям і часом, у потенційному – уявлення про типові моделі мовленнєвої поведінки і набір мовленнєвих дій та жанрів.

Найбільш ґрунтовне визначення тексту належить відомому лінгвісту і лексикографу І. Гальперіну²²⁴. На його думку, – це витвір мовленнєвотворчого процесу, що відзначається завершеністю, оформлений у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, твір, що складається з назви (заголовка) й низки особливих одиниць (надфразних єдностей, або складних синтаксичних цілих), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, та має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову.

Розглядаючи різні уявлення про текст, Т. Ван Дейк констатує, що цей термін використовується в науці в кількох значеннях:

- текст у широкому розумінні, як комплексна комунікативна подія, може бути усним, письмовим, мати вербальні і невербальні складові;
- текст у вузькому значенні, як текст або розмова, є письмовим або мовленнєвим вербальним продуктом комунікативної дії;

²²² Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа). *Язык и наука конца 20 века*. М., 1995. С. 164.

²²³ Савчук Г. Мовленнєві акти в структурі сучасного судового дискурсу *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2016. №21. Т. 1. С. 99-101.

²²⁴ Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования. М. : КомКнига, 2007. 144 с.

- текст, як конкретна інтеракція, завжди пов'язаний з певними конкретними об'єктами в певних умовах і в певному контексті;
- текст як тип комунікації, пов'язаний не з конкретними комунікативними діями, а з типами вербальної продукції;
- текст як жанр (наприклад, політичний чи науковий текст);
- текст як загальне уявлення про специфічний історичний період, соціальну спільноту або цілу культуру²²⁵.

Текст є центральним моментом людського життя «в мові», того, що Б. Гаспаров називає мовним існуванням: «Будь-який акт вживання мови – чи це високохудожній твір, чи невелика репліка в діалозі – уособлює частку безперервного руху людського досвіду. У цій своїй функції він вбирає в себе і віддзеркалює унікальний збіг обставин, за яких і для яких він був створений»²²⁶. До цих обставин належать: 1) комунікативна мета автора; 2) взаємини автора і адресатів; 3) обставини різного характеру; 4) загальні ідеологічні риси та стилістичний клімат епохи загалом і того певного середовища та особистостей, яким прямо або опосередковано адресовано повідомлення; 5) жанрові та стильові риси як самого повідомлення, так і його комунікативної ситуації; 6) безліч асоціацій з попереднім досвідом, що пов'язані з цією мовною дією²²⁷.

У сучасній лінгвістиці розуміння поняття *юридичний текст*, принципи його опису та інтерпретації залишаються дискусійними. Фундаментальною проблемою є «вивчення своєрідності дискурсивного мислення мовної особистості, що зумовлює специфіку дискурсивної діяльності і, ширше, дискурсивної поведінки»²²⁸, де в описі останньої домінує ідентичність як

²²⁵ Dijk T. van. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. New York : Cambridge University Press, 2008. P. 9.

²²⁶ Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. М.: «Новое литературное обозрение», 1996. 352 с.

²²⁷ Там само, С. 10.

²²⁸ Седов К. Ф. Становление дискурсивного мышления языковой личности : Психологические и лингвистические аспекты. М.: Лань, 2007. 208 с.

«життєвий стиль»²²⁹, яке запропонував Зелліг Харріс для пояснення правил послідовності речень у когерентному впливі екстралінгвальних чинників²³⁰. Категорія *юридичний текст* – одна з провідних у юридичній лінгвістиці, а в сучасних соціальних науках, як і будь-яке широко вживане поняття, допускає велику кількість наукових інтерпретацій.

Багатогранність поняття *юридичний текст* дозволяє мовознавцям виділити в ньому те, що є основним, розкриває онтологічні та функційні особливості цього лінгвального явища: *юридичний текст є свідомо організованим результатом мовленнєвого процесу*. Неможливість побудови чіткої класифікації юридичних текстів ілюструє багатовимірність і динамічність цього феномену. Відсутність єдиної типології (оскільки в основі можуть знаходитися найрізноманітніші текстові параметри, кількість цих типологій не є величиною остаточною) і видима неможливість упорядкування численних текстів (як об'єднання дискурсивних/соціальних практик) – значима відмінність цього лінгвістичного феномену.

Юридична лінгвістика досліджує текст як реально висловлене (написане) речення або сукупність речень, які можуть слугувати матеріалом для спостереження фактів мови закону. Різноманітність підходів до тлумачення поняття *юридичний текст* зумовлена багатьма причинами. Услід за О. Селівановою, основними з них є: абсолютизація структурної організації тексту та граматичних засобів зв'язності; формально-структурна, жанрово-стилістична різноплановість текстів і специфіка способу їх репрезентації; багатоплановість підходів до лінгвістичного вивчення тексту (онтологічний, гносеологічний, власне лінгвістичний, психологічний, прагматичний, комунікативний, модальний, структурний, номінативний, когнітивний,

социолінгвістическіе аспекты. Саратов: Изд-во сарат. гос. у-та, 1999. С. 5.

²²⁹ Gumperz J. J. A Postscript : Style and Identity in Interactional Sociolinguistics. Style and Social Identities. Alternative Approaches to Linguistic Heterogeneity. Berlin, New York, 2007. P. 478.

²³⁰ Harris Z. S. Discourse Analysis. *Language*. 1952. Vol. 28. № 1. P. 1–30.

соціально-історичний); звуження функції тексту до рівня складника комунікативного процесу, посередника, засобу, процесу й мети комунікації, абсолютизація у складі дефініції певної категорії або кількох категорій тексту²³¹.

Юридичний текст характеризується універсальною структурою прагматичних правил використання мови в ситуативному контексті визначення права, а складники-показники представляють собою кліше, які слугують вираженню перформативності, модальності в нормативних судженнях. Юридичний текст, як письмовий носій правової інформації – одна з найважливіших життєвих форм виразу представлення права. Залежно від функційної мети, юридичним текстам притаманна певна організація, принципи й правила виконання, стиль написання тощо. Отже, спочатку юридичний текст тлумачили як мовленнєве повідомлення, як будь-яке зв'язне мовлення.

С. П. Кравченко так подає термін *правний текст* – найважливіша форма прояву права, що виступає продуктом відображення правової реальності, результатом процесу стабілізації певних суспільних відносин і водночас вираженням правових²³². Згодом розвивається смисловий підхід до визначення гіпертексту: усі юридичні тексти належать до статусу «правового гіпертексту» – будь-якого надвеликого тексту, розуміючи під останнім не стільки обсяг конкретного тексту, скільки, його змістовне співвідношення з тематично спорідненими текстами²³³.

²³¹Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підр. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 34.

²³² Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Одеса, 2000. 20 с.

²³³ Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). Вінниця : Нова кн., 2005. С. 85.

У 70-х рр. юридичний текст розглядають як зв'язний текст або мовлення, «вживання мови» (G. Brown, G. Yule), як експлікацію позиції мовника у висловлюванні (Е. Бенвеніст)²³⁴.

Юридичний текст як складне багаторівневе явище і досі не отримало єдиного витлумачення в науковій літературі. Текст права – це знаковий феномен, система створених культурою знаків²³⁵; будь-яке правове явище²³⁶. Потрактування юридичного тексту дають підстави визначити з позицій сучасної лінгвістики цей термін як повідомлення, інтерактивне явище, вияв правової інформації, об'єктивовану в зміст офіційного письмового документа, і містить модальний характер, прагматичну установку, що дають підстави досліджувати його особливості через різні типи лексичного, граматичного та логічного зв'язків. Формальне конструювання тексту нормативно-правового акта з додержанням відомих логічних прийомів, правил нормотворчої техніки систематизує структуру його семіотичних (словесних, знакових) засобів, що виражають правову нормативність.

Юридичний текст – це, образно кажучи, існування закону в нашій свідомості, це накладання правової інформації, яку ми отримуємо з цього тексту, і «нашого знання про обставини, спонуки його породження на ментально-чуттєве інформаційне поле нашого індивідуального «Я»²³⁷; «текст, розглянутий у контексті подій; мовлення, розглянуте як цілеспрямований,

²³⁴ Бенвеніст Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1975. 446 с.

²³⁵ Риндюк В. І. Правотворчі помилки: поняття, види, способи їх попередження. *Офіційний вісник України*. 7 серпня 2012. С. 26.

²³⁶ Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика та деякі актуальні проблеми законодавчої практики. *Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України*. 2002 № 1. С. 120–126.

²³⁷ Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія. К., 2002. С. 13.

соціальний акт, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)»²³⁸.

Актуальним питанням є відмежування юридичного дискурсу від суміжних термінів *текст, мовлення і діалог*. С. Я. Єрмоленко підходить до визначення дискурсу з різних позицій. Дискурс – це насамперед одиниця спілкування, більша за речення, у якій міжреченнєві зв'язки забезпечують цілісність і зв'язність висловлення, логічне розгортання думки. Водночас він є висловленням, що виявляє себе як безпосередня мовна діяльність, яка реалізується в певній життєвій ситуації, у певній формі спілкування, поведінки, міміки, жестів, настрою мовця, а також у характерних соціокультурних, психолінгвальних умовах, коли на перший план виступає соціальна роль мови.

У ще одному визначенні дискурсу С. Єрмоленко встановлено співвіднесеність понять *тексту і дискурсу*: дискурс – це текст (писемний і усний), який об'єднано наскрізною ідеєю, одним мотивом, що розглядається в широкому контексті його творення і сприймання, оскільки відбиває національно-культурні, соціальні, психічні умови²³⁹. Отже, поняття *дискурс* привертає увагу дослідників до процесу спілкування в його усній формі, до пошуків характерних засобів ведення розмови, утримування уваги слухача. Послідовність викладеної в дискурсі інформації пов'язана з роллю аргументації, вибором аргументів, які використовує автор для того, щоб переконати реципієнта²⁴⁰

Широке тлумачення дискурсу подає О. О. Селіванова. Дискурс – це передусім зв'язний текст у контексті різних факторів – соціокультурних, психологічних та ін.; це текст, занурений у життя. В іншому аспекті дискурс виявляє себе як цілісність комунікативної ситуації (подія), у яку занурений

²³⁸ Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 136.

²³⁹ Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів; за ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. С. 142.

²⁴⁰ Там само, С. 143.

текст, і комуніканти, які формуються на основі різноманітних факторів (соціальних, культурних, етнічних та ін.), опосередковуючи спілкування і розуміння. Дискурсом О. О. Селіванова називає і мову, переважно усну, стиль, підмову спілкування, а також зразок мовної поведінки, яка характерна для певної соціальної сфери і має свій набір змінних (політичний, науковий, медичний та інші дискурси)²⁴¹.

На початку ХХІ століття поняття *юридичний дискурс* набуло значного поширення й часто необґрунтованого використання. Однією з причин такої популярності, на нашу думку, є те, що єдиного конкретного й чіткого визначення його не існує. Сфера вживання зазначеного терміну є дуже широкою, що свідчить про його наукову полісемію. Дискурсивні студії пройшли кілька етапів розвитку, протягом яких термін «дискурс» послідовно співвідносився з поняттями «усний текст (діалог)»; «письмовий чи усний текст, занурений у ситуацію спілкування»²⁴²; «історично зумовлена форма соціальної практики»²⁴³; «сукупність певним чином співвіднесених текстів»²⁴⁴.

З огляду на наведені тлумачення можна стверджувати, що юридичний текст передусім репрезентує юридичний дискурс у нерозривному зв'язку з ситуативним контекстом: соціальними, культурно-історичними, ідеологічними, психологічними та іншими чинниками, системою комунікативно-прагматичних намірів автора, які взаємодіють з адресатом, зумовлюють особливу, цілком визначену упорядкованість мовних одиниць різного рівня при втіленні в тексті.

²⁴¹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 298.

²⁴² Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. С. 5-6.

²⁴³ Fairclough N. Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse and Society*. 1992. № 3. P. 192–217.

²⁴⁴ Серии П. Квадратура смысла М.: Прогресс, 1999. С. 341.

2.2.2. Сучасний український юридичний текст: параметри та основні категорійні ознаки

Сучасний український юридичний текст є знаковою єдністю, що має два виміри – реальний і віртуальний, при цьому в реальному вимірі він розуміється як текст у конкретній ситуації юридичного спілкування, а його віртуальний вимір долучає вербальні і невербальні знаки, орієнтовані на обслуговування сфери юридичної комунікації, моделі типових мовленнєвих дій і уявлення про типові жанри спілкування в юридичній сфері.

У лінгвістичній літературі юридичний текст представлений як багатоаспектне і багатопланове явище, як комплекс елементів, що створюють єдине ціле. Значний внесок у розвиток мови юридичної практики зробив М. Д. Голєв²⁴⁵. Одним з найвагоміших досліджень юридичного тексту в Україні є праця Ю. Ф. Прадіда «У царині лінгвістики і права»²⁴⁶, що репрезентує широке розуміння цього поняття: текст права в динаміці, у процесі тлумачення і роз'яснення. У дисертації Н. Є. Коваль²⁴⁷, зазначено, що юридичний дискурс – це специфічний вид комунікації, який функціонує у різних середовищах: 1) судові засідання; 2) консультація (адвокат – клієнт); 3) допит свідка в усній формі; 4) законодавчі документи (закони, контракти, угоди; 5) судові протоколи та рішення суду.

²⁴⁵ Голєв Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении. *Юрислингвистика-1: Проблемы и перспективы* : межвуз. сб. науч. тр. Барнаул, 2000. С. 11–58.

²⁴⁶ Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. Сімферополь : Ельїньо, 2006. 255 с.

²⁴⁷ Коваль Н. Є. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англomовних законодавчих та судових документів) : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Одеса, 2007. 20 с.

Юридичний текст утворює зміст, спрямований на формулювання норм законодавства та регулювання і контроль суспільних відносин. Маючи політичні, суспільно-культурні та економічні підстави реалізації мети юридичного тексту, визнаємо, що право функціонує у сфері вже сформованих соціальних відносин, значень і смислів, залучаючи ті з них, які ефективно використовуються як інструменти контролю. Отже, юридичний текст – це інтелектуальна діяльність у сфері права з логічною структурою, яка може бути розгорнута: мета – метод – результат. Мета визначає чітку спрямованість розумово-мовленнєвої діяльності суб'єктів аргументації, тобто те, заради чого вони ведуть юридичний текст – пошук істини, вирішення певних проблем, розв'язання спірних питань, досягнення консенсусу тощо. Методом є прийоми і способи, які використовують суб'єкти юридичного дискурсу для досягнення мети. Результатом юридичного тексту є, власне, досягнення мети або, навпаки, її не досягнення.

На нашу думку, сфера функціонування юридичного тексту не обмежена: це не лише власне юридична діяльність, а й мас-медійний, побутовий, політичний, рекламний, релігійний та інші типи дискурсу. Сформувався розуміння тексту як лінгвальної одиниці про взаємодію юридичного тексту з політичним у сфері державного законодавства, та слушно зауважує В. Шейгал, що «тексти законів є продуктом дискурсивної законотворчої діяльності як політиків, так і юристів»²⁴⁸.

Юридичний текст реалізується в межах дискурсивного співтовариства інституційного типу, що виконує діяльність у сфері права (парламент, суд, поліція, прокуратура, адвокатура, нотаріат). Дискурсивне співтовариство – це комунікативна спільність, яка об'єднана юридичною метою: укладення договору, захист у суді, тлумачення закону тощо. При цьому агент може бути

²⁴⁸ Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. М. : Волгоград : Перемена, 2000. С. 24.

індивідуальним, груповим і навіть нейтральним. Якщо в першому і другому випадках під дискурсом розуміється особливий вид комунікації, який має на меті обґрунтування понять і дій суб'єктів права в процесі правової комунікації, то в третьому мається на увазі не тільки те, як інтерпретується право (різні концепції праворозуміння), але і те, як право виявляє себе в комунікативних формах. З цих позицій юридичний дискурс – форма передачі змісту в праві.

Сучасний дискурсивний аналіз розвивається паралельно з теорією жанрів. Жанри вивчаються з урахуванням даних аналізу дискурсу і фактично збігаються з підвидами дискурсу. Отже, беручи за основу положення про те, що «види дискурсу співвідносяться з функційними стилями та сферами комунікації й частково характером комунікації, а різновиди дискурсу більшою мірою відповідають жанрам»²⁴⁹, виокремлюємо в юридичному дискурсі такі його типи: *законодавчий, усний судовий, письмовий судовий, освітньо-правовий дискурси та дискурс адвокат-клієнт* як різновиди юридичного дискурсу.

Юридичний текст структурується за відповідними функційними галузями права:

- 1) мова законів (законодавчі, абстрактні правові норми, призначені законодавцем як для фахівців, так і неюристів);
- 2) мова юридичної науки та експертиз (коментарі та обговорення спеціальних питань фахівцями для фахівців);
- 3) мова відомчого писемного спілкування (формуляри, пам'ятки, повістки та ін.);

²⁴⁹ Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Іноземна філологія*: Вип. 32-33. 2002. С. 14.

4) адміністративний жаргон (неофіційне обговорення спеціальних питань фахівцями)²⁵⁰.

Для кожного функційно-стильового різновиду юридичної мови властиві свої специфічні ознаки, норми і правила використання мовних засобів у відповідності до ситуації та комунікативного завдання.

З виокремленням юридичного тексту погоджується більшість лінгвістів, оскільки цей різновид представлено у типологіях, що ґрунтуються на соціальних, комунікативних, тематичних та функційних ознаках, проте засадничі риси та характерні ознаки юридичного дискурсу варіюються залежно від наукової концепції.

Пропонуємо параметризацію функціонування юридичного тексту:

1. *Інституційність* – належність до інституційних видів спілкування, оскільки здійснюється в суспільстві, соціальних інститутах та установах. Це зумовлює наявність набору типових для певної сфери ситуацій спілкування, типових моделей соціальної поведінки, типових соціальних ролей, певної тематики спілкування, специфічний набір інтенцій та мовленнєвих стратегій.

2. *Ритуальність* – зумовленість нормативністю, закріпленістю та сталістю як мовленнєвих дій учасників взаємодії, так і використаних мовних формул. Ритуальність насамперед виражається в використанні етикетних висловлювань ініціального й завершального характеру. Через визначеність соціальних і комунікативних ролей учасників юридичного дискурсу мовець не детермінує того, хто повинен або відповідати, або виконувати певні мовленнєві дії.

3. *Інформативність* – зіставленість фатичності, а її критеріями визначено небанальність, релевантність і адекватність у поданні інформації. Специфікою інформативності юридичного дискурсу є те, що співвідношення фатичності та інформативності залежить від конкретного жанру: переважно

²⁵⁰ Otto W. Die Paradoxie einer Fachsprache. *Der öffentliche Sprachgebrauch*. Band. II. Stuttgart: Klett-Cotta, 1981. S. 44–57

фатичними є судові засідання (ритуальні жанри), а інформативними – виступи, політичні програми, біографічні тексти тощо.

3. *Смислова невизначеність* – зумовленість прагматичними та семантичними чинниками: абстрактністю та широтою значення, складністю значення, відсутністю семантичних меж у слів градуальної семантики та відносністю позначень, а також висуванням на перший план прескриптивно-спонукальної та впливової функцій юридичної мови, настановою на іміджевість, потребою уникати конфліктів.

4. *Логічність* – ланцюг логічно впорядкованих кроків. Принципи деонтичної логіки виражені у формі правила чи наказу, які вимагають від людини конкретних дій²⁵¹.

5. *Динамічність* – зміна нормативно-правових актів. Насамперед це віддзеркалено на лексичному рівні, який є найбільш рухливим, а юридичний дискурс виражається через так звані «поточні» ключові слова.

6. *Дистанційованість* – реалізація інституційного спілкування – мовленнєву взаємодію представників різних соціальних груп, на кшталт: юрист vs правопорушник, адвокат vs клієнт, сторони конфлікту vs посередник (mediator), фізична vs юридична особа при укладанні контракту. Сюди належать: фізична (простора) дистанція, комунікативна (контактна), символічна, психологічна та інформативна дистанція.

7. *Аналітичність* – ірраціональність та опертя юридичної комунікації на підсвідомість. Аналітичність дозволяє конкретизувати абстрактні поняття, характерні для юридичного тексту, наділяючи їх юридичною силою, тому переконання пов'язане із впливом на емоції та підсвідомість, при цьому сугестивний момент переважає над раціональним.

²⁵¹ Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Іноземна філологія*: Вип. 32-33. 2002. С. 12.

8. *Функційність*. Серед функцій юридичного тексту виокремлюємо: інформаційну (тексти законів та інших нормативно-правових актів), впливову (виступи захисника та обвинувача в суді; лист-пропозиція щодо укладання контракту та ін.), оцінювальну (відповідь на умови та терміни контракту), прогнозувальну (винесення рішення / вироку – виступ судді) та аналітичну (протоколи з місця подій).

Універсальні риси юридичного тексту визначаються його мотиваційно-цільовою домінантою і базовими стратегіями, моделями організації семіотичного простору і певним набором жанрів. Юридичний текст має як універсальні, так і особливі характеристики, які визначаються його предметною галуззю та пізнавальними стратегіями²⁵².

Юридичний текст включає в себе три «онтологічні сфери»: по-перше, це об'єкти «фактуальні», які пов'язані з дійсним станом справ, індивідуальними і колективними діями, по-друге, об'єкти «поведінкові», що належать до дій і, по-третє, «абстрактні» об'єкти, які пов'язані з абстрактними категоріями, що дозволяють здійснювати когнітивні операції з «фактуальними» і «поведінковими» об'єктами – тобто класифікувати, узагальнювати, оцінювати стан справ та дії).

Аналізуючи сучасну юридичну лексику наголошуємо на таких лінгвістичних характеристиках юридичного дискурсу: а) використання слів з дифузною семантикою, б) деструкція суб'єктною динамікою, в) стилістична амбівалентність, виявлена в контекстуальному зіткненні термінологічних запозичень, г) актуалізація суб'єктивності та динамічності юридичного тексту, ґ) посилення риторичності політичного мовлення на синтаксичному рівні.

²⁵² Дорда С. В. Про деякі особливі характеристики юридичного дискурсу. *Світогляд – Філософія – Релігія* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 5. С. 146.

Такі вичерпні ознаки віддзеркалюють специфіку сучасного українського юридичного тексту. Загальні параметри потребують уточнення на вербальному рівні, оскільки юридичні тексти мають свої особливості на мовному рівні, що і відрізняє їх від інших жанрів і стилів.

2.3. Методологічні засади вивчення сучасного українського юридичного тексту

Лінгвістична наука неокласичного етапу зазнала значні зміни як у загальній методології, так і в предметі дослідження. «Уключеність суб'єктивної діяльності в тіло знання» (В. В. Ільїн), що є сутнісною ознакою сучасної науки, визначає диференційні ознаки різних етапів теорії пізнання та гносеології. В основу методологічної бази теоретичних знань покладено три найважливіших принципи: толерантність (терпимість до продуктів наукової творчості), ідіосинкразія до інакомислення (визнання різноманіття поглядів нормальним) і принцип умовності (відносності власних результатів)²⁵³. Два останніх принципи нерідко об'єднуються, на підставі чого висувається принцип взаємної доповнюваності різних дослідницьких підходів (плюралізм у лінгвістиці), що вимагає встановлення того, яке коло мовних фактів піддається розбіжному поясненню і чому. Збагачення філософсько-методологічної бази мовознавчої науки новими ідеями було тісно пов'язане зі вступом різних у лінгвістиці шкіл і течій на шлях зближення та створення нових інтегральних парадигм знань, функційних за своєю загальною спрямованістю і конструктивно-синтетичних за своїм духом.

Сучасне розуміння природи мови пов'язане із залученням в орбіту лінгвістичних досліджень тексту, а також широкомасштабним вивченням

²⁵³ Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу. Монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с.

семантики, яке за образним висловом Н. Д. Арутюнової, було подібно до «штурму»²⁵⁴, що продовжується й донині. Формується переконання, що мову не можна вивчати поза її функціонуванням, поза тими протиріччями, які пронизують всі її рівні і які є джерелом самоорганізації й саморозвитку. Зміни, що торкнулися загальних принципів пізнання, пов'язані з установкою на експансіонізм, антропоцентризм, функціоналізм і експантарність²⁵⁵, зміна дослідницьких пріоритетів у межах лінгвістичного об'єкта позначилися на інтерпретації дериваційного принципу в мові. По-перше, у зв'язку з усвідомленням деривації в юридичній мові як універсального принципу відбувається певне розсосередження дериватологічного об'єкта в різних сферах мовного існування, зокрема його дроблення й виділення часткової аспектуалізації. По-друге, сучасна дериватологічна наука прагне подолати відцентрові тенденції і дериваційний принцип стає одним з провідних принципів обґрунтування і пояснення мовних явищ у юриспруденції.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. – це період перспектив подальшого розвитку лінгвістичних дисциплін на якісно новому науково-пізнавальному рівні. Нагальна проблема виокремлення особливої галузі мовознавства – лінгвометодології, яка, «спрямована на встановлення природи мови у співвідношенні зі свідомістю її носіїв, соціумом, культурою, дійсністю, комунікацією, процесами пізнання світу, а також на формування інструментарію, засад і способів опису й аналізу мови та її продуктів»²⁵⁶. Для отримання об'єктивних результатів роботи потрібно визначити методіку дослідження, адекватну сучасному науковому парадигмальному просторові.

²⁵⁴ Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М. : Яз. рус. культуры, 1999. 896 с.

²⁵⁵ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

²⁵⁶ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 111.

В історії мовознавства виокремлюють три основні наукові парадигми: порівняльно-історичну, що ґрунтується на порівняльно-історичному методі й властива лінгвістичним дослідженням XIX ст.; системно-структурну, де основою є одиниця з усіма її аспектами в межах мовної системи; антропоцентричну, підґрунтям якої «є дослідження мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини як посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури»²⁵⁷. Чотири загальні методологічні принципи сучасного мовознавства О. Кубрякова проголосила в 1995 р.: експансіонізм, експланаторність, антропоцентризм і функціоналізм²⁵⁸. Лінгвістичний експансіонізм як тенденція розвитку сучасної лінгвістики виявляє себе в послідовному розширенні дисциплінарних меж лінгвістики, у її «вторгненні» на території інших наук, створенні «гібридних», інтердисциплінарних дослідницьких програм та дисциплін. Серед них на чільному місці юридична лінгвістика.

Комплексний розгляд об'єктів став характерною рисою сучасної науки. Такий підхід дозволяє профільтрувати ключові концепти під єдиним кутом зору, взаємно збагатити й доповнити свої досягнення та дослідницький апарат, здійснити міждисциплінарний підхід до вивчення й осмислення юридичної мови і мовлення. Виявами експансіонізму є також виникнення нових галузей мовознавства, що розглядають певний невластивий лінгвістичний аспект мовознавчої проблематики (теорії мовленнєвих актів, лінгвопрагматики та ін.), розширення меж традиційних лінгвістичних дисциплін, а також застосування знань інших наук для пояснення й розуміння об'єкта лінгвістики завдяки створенню інтегративних програм дослідження.

²⁵⁷ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 38.

²⁵⁸ Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа). Язык и наука конца 20 века. М., 1995. С. 144-238.

Експланаторність є другим дослідницьким принципом, згідно з яким мовні явища повинні бути пояснені на підставі строгої й доказової наукової теорії. Експланаторність пов'язана з експансіонізмом, адже, прагнення широкого кола наук для створення такого інструмента пізнання, який не спроможна надати дослідникові жодна з наук зокрема, але який може бути виробленим унаслідок спільних зусиль низки наук, є одним з головних і глибоко продуманих постулатів пояснювальної лінгвістики.

Антропоцентризм є методологічним принципом, відповідно до якого людина є центром і найвищою метою світобудови. Звернення до теми людського чинника в мові свідчить про надзвичайно важливий методологічний зсув, окреслений у сучасній лінгвістиці, про перехід до антропологічної лінгвістики, яка передбачає вивчення мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю»²⁵⁹. Така переорієнтація наукових досліджень сприяє посиленню уваги до антропоцентричного характеру лексико-дериваційної структури сучасного українського юридичного тексту, у тому числі юридичних лексем, поява яких є певним підсумком пізнання людиною реального світу, її мисленнєвої й мовотворчої діяльності, визначеної комунікативними настановами мовця.

Функціоналізм є дослідницьким підходом, що передбачає сприйняття об'єкта в його взаємодії із середовищем діяльності, функціонування системи; забезпечує дослідження мови як «інструмента, знаряддя, засобу, механізму для реалізації людиною певних намірів у сфері пізнання дійсності, в актах спілкування»²⁶⁰. Функціоналізм реалізується в низці дослідницьких принципів: діяльності, що полягає в погляді на мову як джерела, продукту та посередника діяльності її носіїв й етносу загалом; теологічності – цілеспрямованості мовної діяльності та комунікативної взаємодії; асиметрії

²⁵⁹ Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. М.: Наука, 1988. С. 8.

²⁶⁰ Полюжин М. М. Функціональний та когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород: Закарпаття, 1999. С. 111.

системи й середовища, що стимулює мовну креативність і розвиток; онтологічному дуалізмі, сприяє аналізу віртуальних інваріантів системи мови та мовлення на підставі екземплярних, емпіричних варіантів тощо²⁶¹.

Основою будь-якого дослідження є метод, що визначає спосіб організації дослідницької діяльності науковця. У процесі аналізу сучасного українського юридичного тексту системний підхід полягає у комплексному вивченні семантики, дериваційних моделей, функційних особливостей. Для виконання конкретних завдань дослідження були використані такі методи: описовий – у процесі аналізу здобутків української юридичної лінгвістики; метод компонентного аналізу – під час дослідження лексико-дериваційних структур юридичного тексту; методики контекстуального та лінгвостилістичного аналізу – для з'ясування функційно-стилістичних особливостей сучасного українського юридичного тексту. Частково використовувалися методи лінгвістичного спостереження, що охоплюють прийоми зіставлення і порівняння; статистичне опрацювання юридичних лексем. Аналіз і синтез як загальнонаукові методи – це діалектична єдність протилежностей: перший передбачає розділення цілого на частини й опис кожної з частин і зв'язків між ними, другий – поєднання частин у цілісну систему.

За допомогою описового методу було узагальнено спостереження над зібраним фактичним матеріалом. Це найпоширеніший метод, що передбачає таку послідовність дій: 1) виділення одиниць аналізу (інвентаризацію); 2) членування виділених одиниць на менші складові одиниці (сегментацію); 3) класифікації одиниць (таксономію); 4) виявлення ознак груп таксономії (інтерпретацію).

Контекстологічний аналіз репрезентує слово в єдності з його оточенням (контекстуальним індикатором, указівним мінімумом,

²⁶¹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 42–43.

семантичним радіусом дії слова, висловлення), що дає змогу встановити значення досліджуваного елемента тексту. Процедури цього методу, розроблені в контекстній семантиці, залежать від розуміння контексту. Становлення контекстологічної методики розпочиналося з вузького розуміння контексту як мінімального оточення, що діагностує семантику слова, тобто переважно речення.

Комплексне застосування різних методів і прийомів дослідження в роботі дали змогу визначити оптимальну методику вирішення поставлених завдань.

2. 4. Функціонування сучасного українського юридичного тексту в сугестивному і лінгвопрагматичному аспектах

Відомий учений А. В. Поляков, характеризуючи комунікативний підхід до осмислення багатоаспектної сутності права із загальнотеоретичних позицій, зазначає: «Будь-який юридичний закон – це текст. Але текст як знакова система відсилає до іншої реальності, яку він означає, репрезентує. При цьому текст розкриває свій смисл, стає правовим текстом і джерелом права тільки тоді, коли є суб'єкти, котрі його інтерпретують, здатні цей смисл зрозуміти і втілити у своїй поведінці. Інакше кажучи, будь-який правовий текст існує лише як ланка, елемент системи правових комунікацій. Поза комунікацією право взагалі неможливе, оскільки без комунікації існує не право, а лише деякі матеріальні об'єкти: папір із нанесеною на нього друкарською фарбою, звуки, що мають певну висоту і тривалість (вирок, зачитаний у суді), переміщення якихось тіл у просторі (жести регулювальника)»²⁶².

²⁶² Поляков А. В. Комунікативный подход в общей теории права. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV–V. С. 60–67.

У наш час вже давно сформованими є і лінгвістика тексту, і дискурсологія, і комунікативна лінгвістика, і медіалінгвістика, які, будучи представниками ненаукової за Ф. де Соссюром «зовнішньої лінгвістики», мають основного об'єкта свого вивчення – текст в його найрізноманітніших структурних, прагматичних, сугестивних, комунікаційних, когнітивних та культурних іпостасях.

Текст, який має юридичні наслідки, є частиною юридичного дискурсу і пов'язаний багатьма парадигматичними й синтагматичними зв'язками з іншими його складниками, до яких він прямо чи опосередковано відсилає інтерпретатора. «Правильність» інтерпретації юридичного тексту, який набув законної сили, виявляється не в можливості чи неможливості достеменно встановити волю законодавця, а в несуперечливих синхронних відношеннях аналізованих фрагментів тексту з відповідними дискурсивними практиками та з іншими елементами юридичного дискурсу²⁶³. Насамперед, інтерпретація щоразу відбувається з урахуванням відмінних контекстуальних чинників і пов'язується зі специфічними обставинами конкретного юридичного випадку.

Сугестивний аспект передбачає остаточний смисл юридичного тексту, що встановлюється й конкретизується лише при його правозастосуванні: не треба докладати будь-яких зусиль під час сприйняття інформації, механізми засвоєння не усвідомлюються, постійно підтримується зацікавленість, створюється оптимістична мотивація, текстова інформація сприймається загалом, без виокремлення лексичних або синтаксичних структур.

Характерними для юридичного дискурсу фігурують *пізнавальні стратегії*, безпосередньо зумовлені його метою і предметною сферою. По-перше, юридичне пізнання носить «діагностико-оцінювальний» характер, що визначається метою дискурсу – нормувати і регулювати суспільні

²⁶³ Баранов В. М., Александров А. С. Риторика и право. *Юрислингвистика 11: Проблемы юрислингвистической экспертизы*. С. 113.

відносини. У цьому відношенні в юридичній дискурсивній практиці видається недостатнім описати деякий стан справ; необхідно встановити ступінь і характер його відхилення від норми або її дотримання відповідно до прийнятої як легітимної в юридичній практиці когнітивної моделі, тобто – здійснити індивідуалізовану або типологізовану діагностику. По-друге, специфіка «юридичних об'єктів» така, що суб'єкт, який пізнає, прагне до максимально точного їх опису, уникаючи двозначностей і смислової невизначеності. Як зазначають К. О. Зуєв та Є. О. Кротков²⁶⁴, когнітивний процес діагностики вміщує в себе три основних етапи або рівні: спочатку суб'єкт юридичного дискурсу формує феноменологічний профіль об'єкта пізнання (ситуації, особистості або діяння), потім порівнює його з прийнятим в тій чи тій юридичній дискурсивній формації когнітивним образом об'єкта і потім формує ноуменальний профіль об'єкта.

Перший етап – конструювання феноменологічного образу об'єкта – припускає використання переважно репрезентативних когнітивних операцій. Юридичний дискурс орієнтований на максимально достовірний і точний опис реального стану справ. Кінцева мета такого опису – діагностика відповідності або невідповідності нормі. Одна зі специфічних рис пов'язана з тим, що юридичне пізнання будується не на моральних принципах, а на системі формально-логічного доказу, і це означає, що недоведені факти не можуть бути інтегровані в систему юридичних знань.

Другий етап – порівняння феноменологічного профілю з когнітивним образом об'єкта, що передбачає реалізацію категоризованих когнітивних операцій. Те чи те діяння або ситуацію необхідно віднести до певної інституційно встановленої категорії діянь або ситуацій, що має на увазі виокремлення в об'єкті пізнання істотних для категоризації ознак. Неупередженість як один з принципів юридичного пізнання передбачає

²⁶⁴ Зуєв К. А., Кротков Е. А. Диагностическое познание. М. : ИНФРА-М, 2011. С. 68-70.

безоцінкове, не засноване на певній ціннісній системі ставлення до об'єктів категоризації. Проте зауважимо, що самі підстави встановлення норм, відповідно до яких виділяються ті чи ті категорії («злочин», «порядок», «осудність», «покарання»), можуть мати ціннісний характер – наприклад, бути заснованими на релігійних ідеалах.

Категоризація об'єктів юридичного дискурсу припускає застосування операції аналогії, у ході якої поодинокі факти зіставляються один з одним на підставі загальних ознак, що складають ту чи іншу категорію. Центральною функцією аналогії є контроль над реалізацією морального принципу, згідно з яким закон повинен застосовуватися в аналогічних випадках. Категоризація не є кінцевою метою юридичного пізнання. Перехід від категоризації до правових дій вимагає ще одного етапу – інтерпретації об'єкта пізнання.

Третій етап – формування об'єкта у феноменальному і ноуменальному світі як специфічний матеріал. Характерний реалізацією інтерпретативних когнітивних операцій. Інтерпретація в юридичному дискурсі виконує виключно діагностико-нормовану функцію, тобто кваліфікує об'єкт відповідний або невідповідний нормі, а також, у разі девіації, визначає ступінь порушення норми і характер наступних правових дій.

Аналіз робіт, присвячених проблемі юридичного тексту, дозволяє зробити декілька основних висновків. Перш за все, текст розглядається дослідниками в основному як мовне явище і визначається саме одиницею мови. Текст – це одиниця не мовної системи, а мовної комунікації²⁶⁵. Мовний статус юридичного тексту якщо і зазначений, то залишається на рівні декларації. Проблема юридичного тексту як знаку мови ще чекає свого статусу. Вступ тексту в систему рівнів потребує встановлення його зв'язків з подібними одиницями. Текст як рівень повинен характеризуватися і деякою дистрибуцією, тобто вступати з різними текстами в синтагматичні

²⁶⁵ Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.

відношення, і субституцією, тобто парадигматичними відношеннями з подібними йому текстами²⁶⁶. Отже, *юридичний дискурс* є універсальним способом комунікації, чи універсальною риторикою, яка в мові реалізується *юридичним текстом* у процесі *текстуалізації*.

2.5. Дериваційний підхід до вивчення юридичного тексту

Сучасна наукова функційна парадигма пропонує розгляд мовленнєвих одиниць не з позицій структурного складу, а з погляду того, як ці одиниці функціонують у тексті. У межах функційного опису мови виокремлюють два напрямки вивчення тексту в залежності від поставленої мети. За першим напрямком розглядаються загальні властивості тексту та їх взаємодія заради характеристики тексту як цілого, це – так званий аналіз «зверху» усіх використаних у тексті засобів задля аналізу змісту. Другий напрямок аналізу «знизу» передбачає розгляд мовленнєвих одиниць, що складають текст, взаємодію та участь у процесі породження тексту.

Диференціація підходів вивчення тексту залишається дискусійною й відкритою проблемою лінгвістики тексту. Традиційні підходи вивчення тексту: граматичний (формально-структурний), семантичний і комунікативний пропонуємо доповнити дериваційним. Оскільки граматичний підхід активний на ранній стадії розвитку лінгвістики тексту як науки, і в його межах сформовано поняття зв'язності тексту. Принцип зв'язності є основним в багатьох інших визначеннях тексту, а сам текст трактується як зв'язана послідовність речень, яка відображує стосунки, що дійсно або потенційно існують між предметами, як будь-яке завершене та записане вербально повідомлення²⁶⁷. Визначальною характеристикою тексту

²⁶⁶ Мурзин Л. Н., Штерн А.С. Текст и его восприятие. Свердловск: Изд-во УрГУ, 1991. С. 8

²⁶⁷ Кубрякова О. С. О Текст в критериях его определения. *Текст. Структура и семантика*. Т. 1. М., 2001. С. 72-81.

при цьому підході є його синтаксичне членування, а основною властивістю його одиниць – здатність входження в структуру. Семантичний підхід дослідження тексту передбачає семантичний аналіз усіх його складників (від слова до надфразної єдності), а також його змістового співвідношення з твором, який ним репрезентується; орієнтований, «не на породження тексту... а на його семантичну інтерпретацію»²⁶⁸.

Комунікативний підхід спрямований на вивчення тексту як мовної дії, створеної суб'єктом у процесі спілкування. Мовний об'єкт (знак), що має специфічну структуру та забезпечує виконання комунікативної функції згідно із задумом автора²⁶⁹. Специфіка комунікативного підходу дуже точно визначена Г. В. Колшанським у останній чверті ХХ ст.: «Центр тяжіння в цих дослідженнях переноситься з елементів смисло-завершувальної мовної одиниці на одиниці, у яких формується комунікативний сенс»²⁷⁰. Комунікативність тексту – вища категорія, яка фіксує зумовленість тексту як системи.

Дериваційний підхід відкриває нові можливості дослідження мови, оскільки «охоплює не лише різні рівні (від фонетичного до текстового), але і різні плани (формальний, змістовий, функційний) дослідження об'єктів у їх взаємодії. Цей підхід покладено в основу цілого напрямку, що дістав назву загальної дериватології, граматики деривату. У межах дериватології можливе виділення ряду галузей, наприклад: лексикологія деривату, текстологія деривату, що має власний предмет дослідження»²⁷¹.

²⁶⁸ Чепелева Н.В. Текст і читач: посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 124 с.

²⁶⁹ Каменская О. Л. Текст и коммуникация. М. : Высшая школа, 1990. 152 с.

²⁷⁰ Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. *Лингвистическое наследие ХХ века*. 2007. С. 16.

²⁷¹ Голев Н. Д., Сайкова Н. В. К основаниям деривационной интерпретации вторичных. *Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты*. Вып. 3. Барнаул: Изд-во ААЭП, 2001. С. 21.

Проблема комплексного вивчення дериваційного потенціалу системи категорії тексту, своєрідних мовних складників змісту та форми, різновидів зв'язків між окремими частинами та усталеними правилами вираження цих зв'язків набуває все більшої актуальності в царині сучасного мовознавства. Актуальне застосування дериваційного підходу до аналізу юридичного тексту розширює межі дослідження. Саме послідовно використаний підхід деривації до аналізу юридичного тексту як цілісної одиниці вищого рівня мови дозволить поглибити уявлення про текст як мовний феномен, описати окрім вивчених статичних і нові властивості, характерні для нього як динамічно розгорнутої структури, пояснити особливості перебігу процесів формоутворення юридичних текстів різних типів, об'єднати усі можливі текстові прояви в єдину лінгвістичну модель. І це все тому, що рівень розробленості поняття деривації в сучасній лінгвістиці дає можливість розмежовувати дериваційні процеси за рівнями мови і, що є найбільш важливим, розглядати текстову одиницю будь-якого рівня і як результат, і як опорну точку процесу текстотворення.

Текст – це надзвичайно складна та багатоаспектна одиниця, що досліджується з різних позицій. Кількість визначень поняття «текст» у межах лінгвістики є дуже великою. О. С. Кубрякова застосовує когнітивний підхід щодо визначення цього поняття та зауважує, що категорію тексту треба вважати розмитою, однією з «природних та побудованих за принципом родинної схожості або за прототипним зразком», де прототипом є тексти малого обсягу²⁷². Різні лінгвісти пропонують різні дефініції тексту, але більшість визначень мають спільне ядро, оскільки потрактовують текст насамперед як певну змістову єдність, що існує в писемному варіанті літературної мови.

²⁷² Кубрякова О. С. О Тексте и критериях его определения. *Текст. Структура и семантика*. Т. 1. М., 2001. С. 72-81.

Традиційні визначення відносять до текстів будь-яку послідовність мовних засобів, що мають ознаки зв'язності, цілісності, емотивності та мають певну прагматичну настанову. Таким є, наприклад, широковживане визначення І. Р. Гальперіна, що також відносить до текстів лише ті, що є письмовими²⁷³.

Породження мовлення це – «складний інтенційно, інтерактивно й ситуаційно зумовлений психічний процес сформування висловлення на підставі мовної здатності людини, її мовної, комунікативної й культурної компетенції»²⁷⁴. Протилежним до процесу породження тексту є процес його сприйняття, який у сучасній лінгвістиці визначають як психічний процес упізнання інформації, що передається, звернення її з наявними у свідомості знаками, обробка й розуміння²⁷⁵.

Текстопородження як процес утворення цілісного та зв'язного тексту включає в себе дериваційні процеси, що відбуваються на різних мовних рівнях. Ці процеси взаємопов'язані та взаємозумовлені і репрезентують собою синтез лексичної, синтаксичної та семантичної деривації. Під деривацією розуміють утворення одних мовних одиниць або дериватів на базі інших, що є вихідними, тобто це процес «утворення в мові будь-яких вторинних знаків, що можуть бути пояснені за допомогою одиниць, що взяті за вихідні, або виведені з них шляхом застосування певних правил та операцій»²⁷⁶.

²⁷³ Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М. : КомКнига, 2007. 144 с.

²⁷⁴ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. С. 475-478.

²⁷⁵ Там само, С. 574.

²⁷⁶ Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 129.

Поняття деривації введене на позначення словотворчих операцій, але після розмежування лексичної та синтаксичної деривації²⁷⁷, поняття деривації почали застосовувати до процесів творення мовних форм більших за слово. Це започаткувало дослідження дериваційних процесів на рівні тексту, яким займається дериватологія²⁷⁸ – царина функційних досліджень у мові, що вивчає деривацію надзвичайно широко, як «процес творення слова, речення, граматичних форм слова, словосполучень, фразеологізмів, складів або тактів, та ... текстів, тобто всіх можливих одиниць мови від фонем до тексту»²⁷⁹. Дериватологія досліджує утворення вторинних текстів, в основі яких лежить «змістовний згусток», тобто концепт або інваріант, що в процесі вторинного продукування розгортається в нову текстову форму, або варіанти²⁸⁰. Породження вторинного тексту включає дериваційні процеси, задані вихідним текстом, а також сукупність дериваційних трансформацій, зумовлених переходом до іншої мови або іншої форми викладу та авторськими інтенціями комунікативного посередника тощо.

Розрізняють три вияви дериваційних процесів у текстотворенні: розгортання, у якому текст отримує формально-семантичне додавання; згортання, де в тексті відбувається формально-семантичне опущення; ускладнення, у якому вихідний текст зазнає не формально-семантичних, а функційних змін²⁸¹.

На сучасному етапі розвитку юридичної текстології текст слугує «повноправним» об'єктом мовознавчих досліджень, а звернення до текстової

²⁷⁷ Курилович Е. Очерки по лингвистике. М., 1962. С. 57-70.

²⁷⁸ Голев Н. Д. Сайкова Н.В. К основаниям деривационной интерпретации вторичных. *Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты*. Вып. 3. Барнаул: Изд-во ААЭП, 2001. С. 21.

²⁷⁹ Мурзин Л. Н. Основы дериватологии. 1984. С. 3-4.

²⁸⁰ Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. М.: Наука, 1982. 157 с.

²⁸¹ Чепелева Н. В. Текст і читач: посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 124 с.

проблематики є закономірним явищем і зумовлене антропоцентричною спрямованістю гуманітарного знання.

2.6. Внутрішньотекстові процеси лексичної деривації

Процес дериваційного функціонування тексту зовнішньо та лексичних і синтаксичних компонентів внутрішньо є різноспрямованим, як і процес породження – з одного боку, від означуваного до того, що означає (вертикальний напрямок деривації), з іншого боку, від знака до знака (горизонтальний напрямок деривації).

Операції згортання враховують цілісний та інтеграційний характер завершеного тексту, адже сприйняття низки згорнутих речень не гарантує сприйняття при цьому згорнутого тексту. Як окремі висловлення, так і цілісні тексти мають не лише поверхневі, а й глибинні властивості, тому текстова компресія не зводиться до простого викреслювання окремих речень, що не мають достатнього змістового навантаження. Застосування методу лише лінійної компресії або орієнтація на збереження структурної основи речень, їх синтаксичної валідності, або ж навпаки, лише на інформативний мінімум, є недоцільними та неможливими, оскільки ці два принципи є протилежними. Задля отримання зв'язного ядерного вторинного тексту, адекватного первинному, ці принципи інтегруються, тобто застосовується метод структурно-змістової текстової компресії.

Дослідження тексту в аспекті його породження охоплює різні рівні та види аналізу. Насамперед говорять про аналіз лінійного породження тексту, тобто розгортання текстового ланцюгу та його формальних та змістових характеристик. Також важливим є розгляд лексичної та синтаксичної деривації у тому вигляді, у якому їх уключено в загальнотекстову деривацію²⁸². Крім того, дослідники говорять про текстову деривацію на

²⁸² Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. К., 1991. 189 с.

рівні актуального членування²⁸³. Сюди входять також дослідження перекладу, внутрішньо-мовного перекладу (спрощених, адаптованих художніх текстів) тощо. Послідовні етапи породження тексту проходять через висловлення – «мінімальні одиниці, що реалізують комунікативну функцію мови»²⁸⁴.

У межах дериватології створено опис процесу породження номінативних одиниць з позиції зумовленості (М. Д. Голев, 1989), коли визначено актуальні для породження одиниць дериваційно-детермінаційні процеси (об'єктивні – мова, текст; суб'єктивні – установка, досвід суб'єкта і т. ін.). Здатність мовно-мовленнєвої матерії розвиватися на основі передування отримала назву супозитивної функції, а включеність попереднього – текстової супозиції. Породження будь-якої мовної одиниці відбувається на основі попереднього – і кожна створена одиниця в загальному породженому / породжуваному контексті як генетичного коду містить породжуване попереднього.

У процесі текстової детермінації виникає продовження семантики детермінанта, виявлене в детермінаті (М. Д. Голев, Є. Г. Гусар, Ю. В. Трубникова). У процесі деривації / детермінації постають не тільки семантичні, але і формальні зв'язки. У результаті формується складний змістовий комплекс, певною мірою нова одиниця текстового рівня, для позначення якої були сформульовані поняття **формально-семантична взаємодія одиниць** (далі **ФСВ**) і **лексико-дериваційний ряд** (далі – **ЛДР**) – **ряд слів тексту, які в конкретних текстових умовах пов'язані формально-семантичним зв'язком і перебувають у відношеннях детермінації.**

²⁸³ Золотова Г. А. Грамматика как наука о человеке. (Русский язык в научном освещении. № 1. М., 2001. С. 107-113.

²⁸⁴ Резанова З. И. Функциональный аспект словообразования (русское производное имя). Томск, 1996. С. 5.

Основним компонентом дериваційної структури сучасного українського юридичного тексту вважаємо лексико-дериваційний ряд. Поняття лексико-дериваційного ряду (ЛДР) сформоване при розгляді проблеми формально-семантичної взаємодії одиниць юридичного тексту в аспекті лінійного розгортання цього ж тексту, його деривації. З цього погляду, ЛДР репрезентує текстовий комплекс, у якому кожна наступна одиниця, детермінована попередньою, містить у собі елемент формального або семантичного розвитку. У відношенні до ЛДР загальна формула деривації може дорівнювати формі: $D+d=D1$. Вираз детермінанта і детермінат ряду через однакові символи дозволяє підкреслити формальну спадкоємність членів ряду, а через d позначений той елемент смислової новизни, який виявляється через співвідношення одиниць.

Поняття ЛДР пов'язане з формально-семантичною моделлю деривації тексту, з наявністю в позначених формально-семантичних зв'язків. Попередні спостереження показали, що характер функціонування ЛДР може бути нейтральним або експресивним. Отже, виділяємо два різні типи формально-семантичних зв'язків і дві різні моделі організації формально-семантичної взаємодії одиниць.

У першому випадку формально-семантичні зв'язки виступають у вигляді тематичних повторів і трансформацій, організовуючи змістовну сторону тексту, форма лексичних одиниць не актуалізується. Цей тип позначений як семантико-синтаксичний ЛДР. Про власне епідигматичний тип організації зв'язків і про епідигматичний ЛДР необхідно говорити, якщо крім семантики актуалізується і внутрішня форма слова. Деривація тексту за семантичною моделлю зумовлює появу інших типів формально-семантичної взаємодії. Перш за все необхідно говорити про лексико-семантичну взаємодію одиниць тексту і **лексико-семантичних рядах**. Цим терміном позначалися випадки чисто семантичних дериваційно-детермінаційних зв'язків поза формальної взаємодії означуваних. Сюди можна віднести всі випадки вторинної номінації, семантичної деривації, займенникові,

синонімні заміни та інші способи усунення повного або часткового дублювання форми текстових елементів. Розглядати цей тип саме як тип формально-семантичної взаємодії і зіставляти його з ЛДР можливо саме з погляду дериваційного функціонування слова в тексті. І, нарешті, існують помилкові тексти різного роду тавтологій, з дублюванням форми. Поява тавтологічних лексичних рядів є наслідком саме семантичної моделі деривації тексту, коли формальна закріпленість значення не береться до уваги. Тавтологічний лексичний ряд є ще одним типом організації формально-семантичної взаємодії одиниць тексту.

Усі виділені типи є стійкими динамічними моделями організації формально-семантичних зв'язків тексту і в силу своєї стійкості та відтворюваності можуть розглядатися не тільки як мовні явища, а й як елементи системи мови, одиниці породження тексту.

Оскільки ФСВ одиниць тексту виникає як результат різних дериваційно-детермінаційних процесів, то кожен тип ФСВ реалізує характерну тільки для нього детермінацію. Звісно ж, що детермінованість як ознака ФСВ безпосередньо пов'язана з механізмом деривації тексту і з реалізацією в контексті певних семантико-синтаксичних відносин. Щоб обґрунтувати це твердження, розглянемо докладніше сам процес породження тексту.

З погляду теорії деривації, в основі процесу породження тексту лежить приписування предикації об'єкту, причому одночасно відбувається формування семантичної конструкції, і результатом цього процесу є номінація. Предикація і номінація є двома сторонами єдиного процесу інкорпорування. Зміст, сформований на глибинному рівні (інкорпорування), реалізується на поверхневому рівні в результаті контамінації.

На основі дослідження закону контамінації розроблена теорія породження пропозиції з двох вихідних, одне з яких є базовим, а інше –

інтродуктивним²⁸⁵. Інтродуктивне речення – це згорнутий аналог попереднього речення, що пов'язує нову інформацію з уже відомою. Описувана теорія перетинається з теорією актуального членування пропозиції, оскільки виходить з функційного розподілу будь-якої пропозиції у двох частинах, що відповідають даному і новому. Разом з тим вона дозволяє подолати недоліки теорії актуального членування. З погляду дериватології, нова інформація подана базовим реченням, яке на глибинному рівні постає як пропозиція з порожньою позицією теми. Вибір того чи іншого базового речення здійснюється відправником інформації на основі його уявлення про необхідний напрямок розгортання тексту. Саме в цій частині пропозиції реалізується авторська інтенція.

Природа інтродуктивного речення – власне лінгвістична, основним чинником, що впливає на його форму, є характер незв'язаної позиції базового речення. Вихідний момент формування інтродукта – задана пропозиція, порожня позиція якої і визначає точку згортання інтродуктивного речення. Результатне речення є фактом контамінації базового речення і інтродукта.

З дериваційного погляду будь-який елемент тексту, більший, ніж слово, є продукт розгортання, окремий етап дериваційного процесу і одиниця, що забезпечує згортання тексту. Кожна одиниця ніби виростає з усього попереднього тексту і конкретно з попередньої одиниці. Отже, між інтродуктом і базовим реченням, між двома суміжними реченнями, між будь-якими співвіднесеними елементами тексту виникають певні внутрішньотекстові зв'язки. Інформаційне наповнення («подієвий матеріал») кожної частини тексту незалежно від її розміру є значущим, принаймні, з двох точок зору: по-перше, як джерело інформації про різні аспекти смислової структури кожної з співвіднесених ситуацій, по-друге, як джерело інформації про внутрішні процеси виникнення смислових зв'язків і відносин

²⁸⁵ Мурзин Л.Н. Основы дериватологии. 1984. 56 с.

«другого плану», тобто як «контекстуальний чинник зв'язків», а змістова структура цієї частини загалом формується як координація трьох семантичних складників: 1) семантичної структури частин, 2) уже названого контекстуального чинника зв'язків і 3) кваліфікатора зв'язків. Якщо розглянути з цього погляду ЛДР, то виявляється, що члени ряду, які є частиною семантичної структури, безпосередньо беруть участь у формуванні контекстуального чинника відносин між пропозиціями, їх частинами або базовим реченням і інтродуктом.

У сучасній лінгвістиці виділено такі найбільш загальні типи зв'язків між частинами речення та тексту: приєднувальні, розділові, пояснення і конкретизації, зумовленості, альтернативні, градаційні, протиставні, каузальні та ін.

Оскільки питання внутрішньотекстових зв'язків, виділення їх типів, особливостей організації розглядаються традиційно в межах синтаксису, основою класифікації є кваліфікатори-зв'язки, головним чином сполучники і сполучні слова. Якщо ж підійти до проблеми з більш загальних логічно-семантичних позицій, то цей ряд можна звести до п'яти основних типів: пояснення і конкретизація, альтернатива, градація, протиставлення, зумовленість (модифікації). Ці ж типи зв'язків характеризують зв'язки базового речення та інтродукта, а беручи до уваги їх змістовну взаємодію (результат згорання), необхідно доповнити цей перелік зв'язками тотожності.

Отже, детермінованість одиниць ЛДР актуалізується реалізованими в контексті семантико-синтаксичними зв'язками. Функціонування ЛДР як стійкого елемента системи мови визначається реалізацією в його структурі того чи того типу синтаксичних зв'язків. Якщо ж семантико-синтаксичні відношення між складниками ЛДР порушуються словоформами, то лексичний ряд не може бути охарактеризований як детермінований і співвідноситься вже з тавтологічним типом ФСВ.

Аналізуючи формально-семантичну взаємодію сучасного українського юридичного тексту, слід говорити не про мотивованості, а про детермінованості текстових одиниць. Тому для опису текстового функціонування формально-семантичних зв'язків лексичних одиниць потрібно звернути увагу на глибоке дослідження детермінативного аспекту текстової деривації. Подібний підхід розширює обсяг досліджуваних мовних фактів і робить можливим не тільки опис функціонування в тексті похідних²⁸⁶ і/або мотиваційно пов'язаних слів²⁸⁷, але і дослідження реальних зв'язків елементів тексту, не обов'язково релевантних системним мотиваційним зв'язкам.

Процес детермінації номінативних одиниць тексту репрезентує самостійний дериваційний процес, що не є проєкцією в мові мотиваційних зв'язків між лексичними одиницями. Формою реалізації й одночасно частковим результатом такого функціонування слова і є лексико-дериваційний ряд. Різні типи ЛДР, реалізуючи різні можливості формально-семантичної взаємодії лексичних одиниць, що входять до їх складу, по-різному імплікують розвиток теми, створюють відчуття єдності тексту і його структурованості за принципами «тема-рема», «дане-нове» або виділяють опорні точки теми, допомагаючи утримати її в пам'яті. З іншого боку, актуалізуючи формальну взаємодію лексем, вони сприяють посиленню емоційності тексту, прагматично акцентують увагу на певному змісті. Усе це не залежить від співвідношення мотиваційних і детермінаційних зв'язків компонентів ряду, які можуть збігатися, а можуть розрізнятися.

Зроблений аналіз механізмів дериват-детермінацій формально-семантичної взаємодії одиниць юридичного тексту дозволяє зробити деякі висновки:

²⁸⁶ Земская Е. А. Словообразование как деятельность. М., 1992. 221 с.

²⁸⁷ Блинова О. И. Явление мотивации слов. Томск, 1984. 192 с.

по-перше, внутрішньотекстові формально-семантичні зв'язки лексичних одиниць відрізняються від їхніх системних словотвірних зв'язків і визначаються внутрішньотекстовими ж процесами дериват-детермінацій. Визначальними є процеси створення означуваного (за Л. С. Виготським, «думка формується в слові»²⁸⁸). Названі процеси не обов'язково призводять до ускладнення внутрішньої форми лексичної одиниці, вони взагалі можуть не задіяти механізм формальної взаємодії одиниць, але обов'язково пов'язані з семантичною взаємодією. Аналіз особливостей семантичних процесів усередині ряду дозволив виявити, що кількість смислових варіацій усередині ряду обмежено: акцентування семи, продовження семи, структуризація реальності на рівноправні складники або ієрархічно організовані за принципом «частина – ціле», «загальне – часткове»;

по-друге, функціонування лексико-дериваційних лексичних одиниць, включене в безперервний процес породження тексту, стає основою номінативного функціонування цих слів у конкретній комунікативній ситуації. Отже, внутрішня форма слова бере участь у номінації факту дійсності, причому актуалізована під впливом контекстуальних і пресуппозитивних чинників власна семантика складників слова, морфем не розщеплюється у семантиці слова;

по-третє, у процесі текстової детермінації постає продовження семантики детермінанта, що актуалізує одиниці у відношенні до тексту загалом, і сильніше, якщо в процесі деривації / детермінації виникають не тільки семантичні, а й формальні зв'язки.

У результаті формується складний смисловий комплекс, певною мірою нова одиниця текстового рівня, для позначення якої були сформульовані поняття типу формально-семантичної взаємодії одиниць і

²⁸⁸ Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1956. С. 308.

лексико-дериваційного ряду. І, нарешті, формування ЛДР певного детермінаційного типу структурує семантику ряду і навпаки, прагматична установка на передачу певного сенсу вимагає використання ЛДР конкретного типу. Це підтверджує спостереження О. С. Кубрякової про те, що «смишли не дано нам у готовому вигляді, як і вбрання для них; форма висловлювання не байдужа і не може бути байдужа для думки; і хоча пошуки форми об'єктивації думки стимульовані потребами об'єктивації її змісту, раз виникнувши або виникаючи, мовна форма може служити джерелом нових значень і нових смислів»²⁸⁹. Отже, названі типи, формуючи структуру тексту, зумовлюють наявність у ньому такої ознаки, як функційність форми, що і визначає особливості детермінаційних зв'язків.

Виникнення формально-семантичної взаємодії лексичних одиниць як результат породження тексту визначає процес функціонування в ньому лексичного ряду як самостійної одиниці, що характеризується складнішими внутрішньою формою і цілісним значенням. Лексико-дериваційний ряд реалізує системні зв'язки слова. Виникає як результат синтаксичної і лексичної деривації та підтримується певними синтаксичними зв'язками.

Детермінованість формально-семантичного рівня тексту залежить від особливостей у ньому дериваційних процесів та типу семантико-синтаксичних зв'язків його частин і ступеня їх виразності. Типи формально-семантичної взаємодії функціонують як одиниці текстового рівня системи мови, характеризуються регулярністю і відтворюваністю, реалізують певні семантико-синтаксичні зв'язки (позитивні або негативні, у разі їх порушення) та на основі цього тексту задають характер і напрям розгортання для вторинної одиниці.

²⁸⁹ Кубрякова Е.С., Александрова О.В. О контурах новой парадигмы знания в лингвистике. *Структура и семантика художественного текста*. М., 1999. С. 186-197.

2.7. Юридико-технічні прийоми сучасного текстуального відображення

Проблема впливу словотвірної системи на встановлення парадигматичних зв'язків спільнокореневих слів досліджується на конкретному матеріалі. З усіх видів лексичних зв'язків, можливих між спільнокореневими словами в межах дериваційного гнізда слів, як об'єкт дослідження нами обрано синонімічні відношення, представлені в парах слів: *контрактний/контрактовий, наглядний/наглядовий, спадкоємний/спадковий*, які передають значення '**такий, що має відношення до названого твірним іменником**' і утворюються за допомогою близьких за значенням суфіксів -н і -ов у межах двох синонімічних словотворчих типів.

Синонімія термінів – проблема, над якою лінгвісти міркують уже багато років. Український мовознавець А. П. Коваль заперечує існування синонімії в термінології, кажучи, що «немає термінів синонімів (термінів-близькозначних слів), а є терміни-дублети»²⁹⁰. Деякі термінологи трактують синонімію як ваду, негативну ознаку, оскільки синоніми перевантажують пам'ять і вимагають додаткових зусиль для засвоєння. Однак більшість мовознавців вважають, що термінні синоніми потрібні, бо кожен із них по-різному розкриває зміст поняття. Тому, поряд із загальновизнаною тезою про недоречність синонімів для термінології, уже «усталеною стала думка про синонімію як невід'ємну ознаку термінної лексики»²⁹¹.

Юридико-технічними прийомами текстуального відображення є використання відповідних виразів і формул. В імперативних (зобов'язувальних і заборонювальних) положеннях застосовується категорично виражена повинність: «зобов'язаний», «повинен», «заборонено»,

²⁹⁰ Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1970. С. 225–226.

²⁹¹ Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 100–103.

«не може». Уповноважувальні положення містять такі слова як «має право», «може»; а диспозитивні нерідко використовують вирази «за відсутності іншої угоди», «за відсутності інших умов»²⁹². Однак, правове положення може бути сформульоване і так, що в його тексті будуть відсутні вирази, які вказують на його характер, і про його природу можна судити лише застосовуючи тлумачення.

Значна група прийомів законодавчої техніки стосується **визначення понять (дефініцій)** у юридичних текстах. Зокрема, К. К. Панько висловлює думку, що дефініції можуть бути визначені трояким способом: як спосіб структурування, упорядкування ознак; як спосіб виявлення змісту поняття; як знакова система синонімінування певних понять²⁹³.

У ст. 1 Закону України від 03.07.1991 р. № 1286 «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» закріплюється, що *референдум – це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення*. При створенні такого визначення витримані вимоги: 1) відображено суттєві ознаки – *всенародне голосування, питання загальнодержавного і місцевого значення*; 2) визначення повне; 3) за обсягом співпадає із розумінням поняття референдум; 4) дублювання термінів відсутнє; 5) всенародне голосування пов'язується тільки із референдумом; 6) визначення не є заперечним; 7) не суперечить нормальному значенню; 10) однозначне; 11) коротке. Не у повному обсязі витримано вимогу 8) недопустимість визначення невідомого через невідоме – оскільки потребує уточнення словосполучення «питання загальнодержавного та місцевого значення, та вимогу 9) про недопустимість використання у визначенні оцінних понять – у такому приписі наявне оцінне поняття «важливі» питання.

²⁹² Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. С. 303.

²⁹³ Панько К. К. Теория и практика законотворчества в уголовном праве. М.: Юрлитинформ, 2011. С. 104.

У ст. 1 «Визначення термінів» Закону України від 01.06.2000 р. № 1775-III «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» встановлено, що *орган ліцензування – орган виконавчої влади, визначений Кабінетом Міністрів України, уповноважений законом державний колегіальний орган, спеціально уповноважений виконавчий орган рад для ліцензування певних видів господарської діяльності*. Попри відповідності до більшості вимог, певні зауваження виникають у призьмі вимоги № 4 – термін *орган визначається знову ж таки як орган*, та вимоги № 8 – *орган ліцензування – це орган виконавчої влади, визначений Кабінетом Міністрів України* (тобто який саме конкретно орган – невідомо; необхідне додаткове опрацювання інших нормативно-правових актів України).

Прийом визначення понять через перерахування – це визначення поняття шляхом казуїстичного перерахування частин або ознак предмету чи явища, наприклад, ст. 1187 ЦКУ встановлено відповідальність за завдання шкоди особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. Положення статей 1187, 1188 та 1190 ЦКУ (*приписи щодо відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки та особами, які спільно заподіяли шкоду*) можуть здаватись казуїстичними порівняно з положеннями ст. 1166 ЦКУ (*загальне правило щодо відшкодування заподіяної шкоди*).

Прийом визначення понять через рід і видову відмінність – це визначення поняття через інше поняття, що є найближчим за його родом, з вказівкою на видову відмінність. Видова відмінність – це ознака, якою відрізняється поняття, що визначається від інших понять цього роду²⁹⁴. У юридичному тексті необхідно формулювати дефініції понять, що мають спеціально-юридичний зміст. Перед законодавцем стоїть завдання визначити

²⁹⁴ Жеребкін В.Є. Логіка: Підруч. для юрид. вузів і фак. Х.: Основа, 1995. С. 48

поняття *крадіжка*. Він знаходить найближче до *крадіжки* родове поняття *злочин проти власності*. Однак існує велика розмаїтість таких злочинів. Як відрізнити від них крадіжку? Законодавець встановлює видову відмінність для крадіжки, притаманну тільки їй, а саме – те, що *крадіжка, на відміну від інших посягань на власність, вчиняється способом «таємного викрадення» на відміну від пограбування або розбою, що вчиняються відкритими способами*. Завершене визначення в ст. 185 ККУ: «*Таємне викрадення чужого майна (крадіжка)*».

Приєм класифікації понять – це спосіб концентрації правового матеріалу шляхом розподілу понять на групи на підставі визначених критеріїв. Основою цього прийому є поділ понять. Класифікація використовується з метою поєднати явища, ситуації, відносини, що за своєю структурою, природою, ознакам можуть підлягати єдиному правовому режиму; вона допускає використання деяких штучних прийомів. Зокрема, у межах поділу майна на рухоме і нерухоме (ст. 367 ЦКУ) в обидвах складниках цієї класифікації можуть бути включені елементи, які за своєю фізичною природою не знаходять собі місця в тій категорії, до якої віднесені.

Приєм цифрового вираження використовується для визначення й уточнення терміну дії, розміру, обсягу тощо. Залежності від того, з яким ступенем точності необхідно визначити терміни дії, розміри або обсяг, вони можуть виражатися або в кількісному відношенні або в абсолютних цифрах, або можуть бути зазначені граничні цифри (або максимальні і мінімальні межі). У ст. 44 КЗпПУ *Вихідна допомога* зазначено: *При припиненні трудового договору з підстав, зазначених у пункті 6 статті 36 та пунктах 1, 2 і 6 статті 40 цього Кодексу, працівникові виплачується вихідна допомога у розмірі не менше середнього місячного заробітку; у разі призову або вступу на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу (пункт 3 статті 36) – у розмірі двох мінімальних заробітних плат; внаслідок порушення власником або уповноваженим ним органом законодавства про працю, колективного чи трудового договору (статті*

38 і 39) – у розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячного середнього заробітку; у разі припинення трудового договору з підстав, зазначених у пункті 5 частини першої статті 41, – у розмірі не менше ніж шестимісячний середній заробіток.

Прийом «підміни понять» використовується в двох випадках: 1) коли поняття, що не піддається визначенню, підмінюється іншим, близьким поняттям хоч і менш адекватним, але таким, що піддається визначенню шляхом цифр або перерахуванням. Класичним прикладом цього випадку є поняття *цивільно-правового повноліття* – здатність особи здійснювати свої суб'єктивні права повинна пов'язуватися з її фізичним і психічним станом, з наявністю в неї реальної здатності до того, щоб зі знанням справи здійснювати свої права і виконувати обов'язки, з духовною зрілістю. Однак, очевидно, що ця духовна зрілість, хоча вона і розвивається відповідно до об'єктивних закономірностей, може бути різною в різних індивідів. *Духовна зрілість* – це абстрактне поняття, яке важко визначити за допомогою ідентифікованих елементів. За допомогою прийому «підміни понять» цей критерій дієздатності замінюється більш точним і таким, що легше визначається, критерієм повноліття. Поняття ж *повноліття* одержало кількісне вираження в цифрі, що позначає вік повноліття, що хоча іноді і є «перекручуванням дійсності», однак все-таки у більшості випадків, відповідає їй; 2) коли первісне, таке, що важко ідентифікується, поняття підмінюється зовнішніми ознаками, що легко розпізнаються. Підміна абстрактного поняття його зовнішніми ознаками часто використовується у випадках, коли мова йде про внутрішній стан людини (його душевний стан, його волю), який важко піддається визначенню й оцінці в кожному окремому конкретному випадку. Підставою для добровільного набуття громадянства є душевні нахили особи, її відношення до країни, громадянином якої ця особа бажає стати, до народу цієї країни. У законах про громадянство ці внутрішні критерії замінюють цілим рядом зовнішніх критеріїв: *проживання у країні визначену кількість років, наявність родичів, знання мови.*

Оцінні поняття застосовуються у випадках, коли неможливо сформулювати повне визначення того чи того поняття, оскільки його трактування в кожному конкретному випадку залежить від індивідуальних особливостей суспільних відносин, які регулюються правом: *особлива жорстокість, крайній цинізм, гуманізм, справедливість, гідність, честь, совість* тощо. Оцінні поняття відображають саму по собі соціальну значимість дій, подій, явищ без вказівки їх формально визначених ознак. Об'єктивна необхідність оцінних понять зумовлюється тим, що у ряді випадків дії, однакові за своїми формально визначеними, зовнішніми, емпірично фіксованими ознаками, набувають проте неоднакової соціальної значимості, і навпаки – різні у формальному відношенні дії можуть мати однакову соціальну значимість²⁹⁵.

Приєм перерахування полягає в розчленуванні (розкритті) абстрактного поняття, як занадто невизначеного та розпливчастого, шляхом заміни надто загальних родових ознак більш конкретними, видовими; таким чином абстрактне поняття замінюється конкретними ознаками, що полегшує його використання²⁹⁶. Переліки звичайно формулюються в законодавчому акті або суцільним текстом через коми, або кожен компонент міститься з абзацу та кожний компонент позначається арабською цифрою або буквою.

Залежно від ступеня повноти переліку використовують **приєм вичерпного перерахування**, коли шляхом перерахування цілком

²⁹⁵ Косович В.М. Застосування норм з оціночними поняттями у сучасному законодавстві України. *Правова система України: теорія і практика: тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції*. Київ, 7-8 жовтня 1993 р. Президія Верховної Ради України; НАН України; Ін-т держави і права НАН України; Відп. ред.: Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко; Укл.: М.І. Малишко, В.М. Стретович. К., 1993. С. 76-77.

²⁹⁶ Нашиц А. *Правотворчество: теория и законодательная техника*. Пер. с румын. И. Фодор. М.: Изд-во "Прогресс", 1974. 256 с.

розкривається абстрактне поняття, визначаються всі його визначальні елементи та **прийом приблизного перерахування**, коли наводиться не повний перелік елементів абстрактного поняття, надаючи тим самим правозастосовчим органам можливість застосовувати дане правило і до випадків, що не містяться в переліку. Як правило, вичерпні переліки закінчуються таким же окремим випадком, як і попередні його члени, або загальним посиланням, але до інших випадків, передбачених у законі. Приблизні переліки завершуються словами типу *і тому подібне, а також інші...* або іншим загальним виразом.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Юридична лінгвістика – молода міждисциплінарна наука, яка перебуває на стадії розвитку в Україні та втілює міждисциплінарний підхід до вивчення складного феномену мови права, розробляє власний науково-теоретичний і методичний апарат, спрямований на фундаментальне системне дослідження мовних явищ і процесів у юридичній сфері, засоби й інструменти ефективної правової комунікації.

Виокремлено п'ять етапів формування юридичного тексту: 1) юридичні тексти давньої частини Короткої редакції Руської Правди; 2) юридичні тексти доби Гетьманщини; 3) юридичні тексти періоду другої половини XIX – початок XX ст. – з моменту створення у Львові Наукового товариства імені Т. Шевченка до утворення Інституту української наукової мови; 4) «золота доба» – юридичні тексти 1923 – 1933 рр.; 5) юридичні тексти після 1933 р. Етап позначений впливом російської мови на національну термінологію, уніфікацію моделей термінотворення східнослов'янських мов.

Об'єктом юридичної лінгвістики є взаємозв'язки мови і закону, а предметом – юридичний аспект мови. Юридичний аспект мови – це, по-перше, ті природні мовні вияви, які «самі в собі» містять елементи права, у кожному з яких можна побачити певні потенції юридизації.

Залучення комунікативних чинників до лінгвістичної інтерпретації власне мовних явищ дає змогу здійснити комплексне дослідження як виявів мовленнєвої діяльності людини, так і динамічних процесів у мові. Такий синтез функційного і дискурсивного підходів характеризує новітню галузь гуманітарного знання – юридичну текстологію, об'єктом вивчення якої слугує юридичний текст.

Юридичний текст охарактеризовано як універсальну структуру прагматичних правил використання мови в ситуативному контексті визначення права, а складові покажчики представляють собою кліше, які

служать вираженню перформативності, модальності в нормативних судженнях.

Актуальним питанням є відмежування юридичного дискурсу від суміжних термінів *текст, мовлення і діалог*. Юридичний дискурс передусім репрезентує юридичний текст у нерозривному зв'язку з ситуативним контекстом: соціальними, культурно-історичними, ідеологічними, психологічними та іншими чинниками, системою комунікативно-прагматичних намірів автора, які взаємодіють з адресатом, зумовлюють особливу, цілком визначену упорядкованість мовних одиниць різного рівня при втіленні в тексті.

Дериваційний підхід відкриває нові можливості дослідження мови, оскільки «охоплює не лише різні рівні (від фонетичного до текстового), але і різні плани (формальний, змістовий, функційний) дослідження об'єктів у їх взаємодії. Цей підхід покладено в основу цілого напрямку, що дістав назву загальної дериватології, граматики деривату. Сформульовані поняття *формально-семантична взаємодія одиниць і лексико-дериваційний ряд* – ряд слів тексту, які у конкретних текстових умовах пов'язані формально-семантичним зв'язком і перебувають у відношеннях детермінації.

Основним компонентом дериваційної структури сучасного українського юридичного тексту вважаємо лексико-дериваційний ряд. Поняття лексико-дериваційного ряду сформоване при розгляді проблеми формально-семантичної взаємодії одиниць юридичного тексту в аспекті лінійного розгортання цього ж тексту, його деривації. ЛДР репрезентує текстовий комплекс, у якому кожна наступна одиниця, будучи детермінована попередньою, містить у собі елемент формального або семантичного розвитку.

РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ

3.1. Лексико-дериваційна структура та семантика тексту

Положення про інтегральну природу тексту є теоретичною основою його вивчення. Це створює умови для розрізнення в межах комплексної проблеми дослідження текстового утворення різних рівнів «його аналізу: від найзагальнішого і найвищого – текст як фрагмент мовної картини світу – і до нижчого та найпростішого – текст первинного мовленнєвого жанру (висловлення)»²⁹⁷. Аксиоматичність комплексного підходу до дослідження такого багатоаспектного макрознака, яким є текст, влучно визначає Г. В. Колшанський: «Необхідність комплексного вивчення тексту не є методичною вимогою, воно є вираженням сутності самого об'єкта»²⁹⁸. Справді, збільшення обсягу матеріалу, використаного для наукового аналізу, розширення спектру даних, залучених із дотичних до теорії тексту наукових дисциплін, поза всяким сумнівом, сприятливо вплинуть на підвищення результативності, надійності і цінності такої дослідницької роботи, спрямованої на занурення у глибини мовленнєвої організації текстової структури. Текст відзначається структурною, композиційною та семантичною єдністю. До основних належать категорії інформативності, зв'язності та повторюваності.

Дериваційний розвиток тексту зумовлено взаємодією різних рівнів деривації, які формують диктумно-модусний зміст тексту в процесі його

²⁹⁷ Мацько Л. І., Мацько О.М. Риторика. К. : Вища школа, 2003. С. 225.

²⁹⁸ Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. *Лингвистическое наследие XX века*. 2007. 176 с.

розвитку. Рівні текстового розвитку – глибинно-семантичний, семантико-синтаксичний і комунікативний – характеризуються сукупністю особливостей, що визначає необхідність використання різних принципів, методів і прийомів аналізу.

Поняття структури, висунуте в центр уваги науки про мову ще Ф. де Соссюром, неодноразово визначалося багатьма лінгвістами. Хоча і донині не існує єдиного визначення структури, як і системи. Будучи граничними категоріями для сучасної лінгвістики, структура, система і текст будуть активно розроблятися вченими майбутнього. Ураховуючи те, що існують різні погляди на системно-структурне вивчення тексту як лінгвістичної одиниці, викладемо власне розуміння структури тексту, використовуючи усталені думки з цього питання.

Розуміння тексту – це нескінченний процес переінтерпретації, який завершити не можна. Кожна нова інтерпретація занурює дослідника в більш глибокі пласти культури, і тому завдання полягає не в тому, щоб вийти з герменевтичного кола, а в тому, щоб увійти в нього. Водночас інші науки не здійснюють нескінченних досліджень, навіть більше – кожна наукова концепція повинна поставати завершеною, готовою до практичного застосування конструкцією. Для аналізу юридичного тексту визначальним є такий критерій: його розуміння і подальша інтерпретація пов'язані не лише з читанням експліцитно представленої інформації, а й з відтворенням імпліцитної інформації. Варто підтримати думку А. Ушакова про необхідність дослідження юридичного тексту як форми літератури, як літературного твору, що припускає використання при організації і структуруванні юридичного тексту поняття «композиція»²⁹⁹. На нашу думку, термін «структура» більш вдало характеризує нормативно-правовий акт.

²⁹⁹ Ушаков А. А. Очерки советской законодательной стилистики. Пермь, 1967. С. 70.

Структурну модель юридичного тексту можна уявити як ядро, відточене декількома оболонками. На зовнішній оболонці розташовується словесний матеріал – текст. Необхідність органічно поєднати словесну оболонку з духовним ядром, зробивши її межево прозорою для нього, виразною і зрозумілою, спричинює появу в структурі двох проміжних оболонок, які найбільш часто називають внутрішньою і зовнішньою формою. Отже, у структурі тексту можна виділити змістовний і формальний елементи, які виражають, відповідно, зміст і форму.

Зміст структури юридичного тексту втілюється в ядрі, а форма – у внутрішній і зовнішній структурах. Звичайно, реально форма і зміст є нероздільними, тому що форма – це ніщо інше, як зміст буття, яке безпосередньо сприймається нами, а зміст – це ніщо інше, як внутрішня сутність цієї форми³⁰⁰. У юридичній літературі дотепер не вироблено єдиного підходу до питання про загальні підстави композиційної побудови всієї різноманітності чинних нормативно-правових актів і класифікації всіх композиційних систем. Існують такі точки зору:

1) у структурі (фактично в композиційній побудові) правозастосовного акта виділяють вступну, констатувальну (описову), мотивувальну та резолютивну частини³⁰¹;

2) акти містять тільки три основні елементи: вступну, описово-мотивувальну та резолютивну частини без надання відносної автономії описовій і мотивувальній частинам³⁰²;

³⁰⁰ Осауленко О. І. Композиція правозастосовних актів. *Право і суспільство*. 2010. № 4. С. 20.

³⁰¹ Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права. Львів, 2003. С. 437.

³⁰² Дюрягин И. Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы. Свердловск, 1973. С. 155.

3) структура актів складається з двох частин: вступної та описової³⁰³. Законність і обґрунтованість правозастосовних рішень значною мірою залежить від правильної структурної побудови нормативно-правових актів.

Юридична техніка у правотворчості містить у собі методики роботи над текстами нормативно-правових актів, прийоми найдосконалішого викладу думки законодавця (інших суб'єктів правотворчості) у статтях нормативно-правових актів, вибір найдоцільнішої структури кожної з них, термінології і мови, способи оформлення змін, доповнень, повного або часткового скасування, об'єднання нормативно-правових актів тощо. Вона забезпечує юридичну досконалість нормативних документів (Скакун 510). Юридична конструкція є одним з важливих елементів правотворчої техніки та способом впорядкування суспільних відносин, надання їм під час аналізу точності і чіткості. У сфері правотворчості використання юридичних конструкцій полегшує формулювання нормативних розпоряджень, надає нормативно-правовим актам чіткості, логічності, послідовності, забезпечує формальну визначеність права. Гранично концентроване вираження умов реалізації норми права покладене в основу формулювання однієї правової норми, а може об'єднувати декілька (*правопорушення об'єднує поняття адміністративне – кримінальне – цивільне – трудове – міжнародне правопорушення*).

Правозастосування Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК) залежить від досконалості його змісту і форми. У КПК України є значна кількість невдалих з погляду чіткості, точності, зрозумілості, відповідності нормам української літературної мови термінів, терміносполук і формулювань, які потребують перегляду:

1) калькування: *дача показань* (ч. 4 ст. 167, ч. 1 ст. 176) – від рос. *дача показаний* – відповідно до норм української мови *правильно надання*

³⁰³ Манаев Ю.В., Репкин Л.М. Составление процессуальных актов следствия: Справ. пособ. К., 1977. С. 30.

показів/свідчень (СЮТ 41); *вищестоящий прокурор* (ч. 3 ст. 227, ч. 4 ст. 235), *нижчестоящий суд* (ч. 4 ст. 41, ч. 2 ст. 23-2), *вищестоящий суд* (ч. 2 ст. 339) – від рос. *нижестоящий, вышестоящий* – має бути *вищий прокурор* (СЮТ 36), *суд вищої інстанції* або *суд вищого рівня* (як у ч. 1 ст. 36); *на протязі допиту* (ч. 1 ст. 300) – від рос. *на протяжении* – має бути *протягом допиту*; *в дальшому захворів* (ст. 316) – від рос. *в дальнейшем* – має бути *надалі* або *у подальшому захворів* (НРУСД 104); *відмітка в протоколі* (ст. 146, ч. 4 ст. 426) – від рос. *отметка в протоколе*. Слово *відмітка* має значення “позначка”, а слово *позначка* – “знак”. Правильно *позначка* – у документі – запис, штамп і т. ін., які засвідчують, установлюють що-небудь (СУМ, 6, 823); *помітка* – письмовий знак, напис, позначка (СУМ, 7, 127); *сумніви і протиріччя* (ч. 1 ст. 409) – від рос. *противоречие* – має бути *суперечності*; *в якості захисника* (ч. 4 ст. 44) – від рос. *в качестве защитника*. Є якість товару/продукту, якість комерційна. У цьому випадку слід вдатися до конструкції “як хто” – *як захисник*;

2) наявність синонімічних дублетів термінів в одному реченні / одній статті: *адвокат* – *захисник* (ст. 44). Відповідно до правил юридичної техніки, в одному реченні / одному тексті правового акту не рекомендовано вживати синонімічні терміни.

3) неправильне вживання прийменників: *по місцю роботи* (ч. 2 ст. 92), *по поданню* (ч. 3 ст. 23-1), *по закінченні допиту/слідства* (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 417); *при наявності* (ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 434), *при необхідності пред’явити* (*виявити, проведення*) (ч. 1 ст. 175, ч. 1 ст. 193, ч. 2 ст. 196), *при умові* (ч. 2 ст. 194), *при яких обставинах* (ч. 1 ст. 188); *по яких обвинуваченнях підсудний виправданій, а по яких – засуджений* (ч. 7 ст. 335). Відповідно до норм української мови, має бути *за місцем роботи; за поданням; після закінчення допиту, слідства; за наявності; за необхідності пред’явити, виявити; за умови; за (певних) обставин, за якими обвинуваченнями підсудний виправданій, а за якими – засуджений і підсудного засуджено – виправдано;*

4) невважене вживання видових варіантів дієслова /дієслівних форм: *вислухує покази/пояснення* (ч. 6 ст. 143, ч. 5 ст. 419), *заслухують вирок стоячи* (ч. 2 с. 341) / *вислуховує покази/пояснення, заслуховують вирок*;

5) уживання канцелярської лексики: *даний злочин* (ч. 9 ст. 335), *дана справа* (ст. 37), *дана особа* (ст. 133). У статтях слово *даний* ужито у значенні “цей”, тому має бути *цей злочин, ця особа*;

6) неправомірне уживання понять: *виділення справи про неповнолітнього* (ч. 1 ст. 439) (справа про кого?). Правильно *виокремлення справи про злочин неповнолітнього* (справа про що?);

7) неуніфіковане використання термінів: 1) вирок – це рішення...про винність або невинність особи (п. 12 ст. 32), невинність виправданого (ч. 7 ст. 334) – винуватість або невинуватість засудженого (ч. 2 ст. 369). Правильним буде вживання термінів *винуватість/невинуватість*; 2) *відбуття покарання* (ч. 1 ст. 407) – у назві ст. 407 ужито *відбування покарання*. Отже, замість *відбуття* використовувати виразніше і точніше синонімічний відповідник *відбування*; 3) *мотивована постанова* (ст. 124, ч. 2 ст. 196) – *вмотивована постанова* (ч. 3, 5 ст. 177, ч. 4 ст. 190); 4) *на додаткове розслідування* (ст. 281) – *для додаткового розслідування* (ч. 2 ст. 276) – *для провадження додаткового розслідування* (ч. 1 ст. 273). Правильно вживати уніфіковане терміносполучення *для провадження додаткового розслідування*; 5) у вигляді *позбавлення волі* (ч. 2 ст. 17, ч. 1 ст. 338) – у виді *позбавлення волі* (ч. 3 ст. 7-3, ч. 2 ст. 334). Уживають за аналогією з російським словосполученням *в виде лишения свободы*. Російському словосполученню *в виде чего* в українській мові відповідає *у вигляді чого* (РУС, 146). Отже, точніше уживати терміносполучення *у вигляді позбавлення волі*;

8) уживання пасивної лексики: *дорослі підмовники* (п. 6 ч. 1 ст. 433) – має бути *підбурювачі* (СЮТ, 185);

9) уживання ненормативних слів: 1) *зноситися між собою* (ч. 3 ст. 167), де *зноситися* – входити в стосунки, переговори, установлювати зв'язки з ким-небудь; *спілкуватися* (СУМ, 3, 671). Пропонуємо вживати замість

зноситися словосполученню *спілкуватися між собою*; 2) *речові докази повернуті володільцеві, законним володільцям* (ч. 4 ст. 80, п. 5 ч. 1 ст. 81) – має бути *власник, власникові*;

10) порушення норм узгодження: 1) *неузгодженість у роді останнього компонента словосполучення з попереднім: притягнення особи як обвинуваченого* (ст. 131, 133). Як бачимо, слово *особа* жіночого роду, а слово *обвинувачений* – чоловічого. Має бути *притягнення особи як обвинувача*; 2) *неузгодженість форм множини-однини: одночасно вживається всіх можливих заходів* (ч. 3 ст. 97). Слово *вживається* використано в однині, а слова *всі можливі заходи* – у множині. Має бути *одночасно вжито всіх можливих заходів*;

11) уживання тавтологічних конструкцій: *забезпечення безпеки* (ч. 2 ст. 43, ч. 2 ст. 43-1) – пропонуємо *гарантування безпеки* (СЮТ, 129);

12) інтелектуальна неточність: *дипломатична недоторканість* (ч. 3 ст. 3) – *недоторканність особи/житла* (ст. 14, ст. 14-1). Слово *недоторканість* має значення “непорочний, чистий, цнотливий”, а *недоторканність* – “охороняється законом від посягань від кого-небудь” (НТСУМ, 839). Отже, має бути *недоторканність дипломатична, особи/житла*. У юриспруденції чітко визначено поняття *власності*, складником якого є *володіння*, і поняття *майно*. *Володіння* означає і «*володіти*», і «*те, що є чією-небудь власністю (земля, майно тощо)*» (ВТСУМ, 156). *Власність* – і «*майно, належне кому-, чому-небудь*», і «*належність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися*» (ВТСУМ, 151). Слово *майно* – це «*речі, які комусь належать за правом власності*» (СУМ, 598).

Визначальна роль слова та сформованого ним лексичного ряду в процесі текстопородження, з одного боку, і сприйняття його, з іншого, зумовлено внутрішньотекстовими дериваційно-детермінаційними процесами. «Дериваційне функціонування слова в тексті включено в процеси самодетермінації тексту, коли одні елементи ніби «тягнуть» за собою інші, та ця обставина наділяє номінативну функцію як запусковий механізм

іманентних текстових процесів. (...) Такі тривалі зміст і форми, якими насичений текст, створюють особливий зріз його системності, відбитий у словнику, а через його опосередкованість у мовній свідомості, наприклад, факт словесних асоціацій за формою, котра здатна «притягнути» одне слово до іншого так само, як і семантика»³⁰⁴.

3.1.1. Інформативність лексико-дериваційної структури юридичного тексту

Текст відзначається структурною, композиційною та семантичною єдністю. До основних належать категорії інформативності, зв'язності та повторюваності. Наявність основних категорій тексту об'єктивує дійову силу термінів «стандартний» або «типовий». Відсутність певних категорій зумовлює його віднесення до нестандартних або нетипових. До типових текстів належать завершені інформативні тексти – функційно орієнтовані, структурно-змістовні, прагматико-комунікативні, відкриті до осмислення, дискретні за формою та змістом.

Інформативність тексту – це здатність тексту нести в собі певне повідомлення. Категорія інформативності існує в нерозривному взаємозв'язку з іншими текстовими категоріями та розглядається під час аналізу текстів у контексті інформації, закладеної у змістовому його повідомленні. Інформативність тексту може бути представлена внутрішнім змістом того чи іншого повідомлення, так би мовити підтекстом³⁰⁵. Підтекст – це і є внутрішній зміст висловлювання, що не виражається

³⁰⁴ Очерки по лингвистической детерминации и деривационной лексикологии русского языка. Барнаул, 1998. С. 72-73.

³⁰⁵ Дячук Н. В. Ознаки вираження психолінгвістичних характеристик художнього тексту. *Психолінгвістика* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2014. Вип. 16. С. 211-220.

словами, а передається додатковими стилістичними значеннями мовних одиниць³⁰⁶.

Л. І. Чулінда вказує, що правове регулювання як рух інформації (передача, сприйняття), опосередковується мовою і системою документування. Автор пропонує розрізняти три види інформації в тексті нормативно-правового акта: фактуальну (повідомлення про факти; завжди виражена знаками, вербально), концептуальну (бачення правотворцем відносин між явищами, розуміння їх причинно-наслідкових зв'язків), підтекстову (прихована інформація, яку адресат отримує внаслідок здатності одиниць мови породжувати асоціативні та додаткові семантичні або стилістичні відтінки, що накладаються на основне значення слова, тобто залежить від контексту слів, словосполучень, речень). Урахування таких видів інформації є важливим у процесі тлумачення, який завершується вираженням змісту норми права більш конкретними висловлюваннями, розгортанням змісту норми права більш детальними положеннями, наближеними до певних ситуацій³⁰⁷.

Інформативність лексико-дериваційної структури – облігаторна категорія як для художніх, так і для нехудожніх текстів. До нехудожніх належать юридичні тексти, серед них – міжнародні документи, договори, угоди, пакти, декларації, тексти конституцій, статутів, законів, резолюцій, постанов, актів, директив, розпоряджень, інструкцій, рекомендацій, заяв, ділового листування, судових рішень, вироків тощо. Юридичні тексти детермінують поведінку адресатів – країн, організацій, установ, громадян. За призначенням це – перформативні тексти, «тексти-акти», бо вони наказують, забороняють, дозволяють, рекомендують, змінюють, описують реальний світ

³⁰⁶ Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. К. : Либідь, 2001. С. 78.

³⁰⁷ Чулінда Л. І. Особливості тексту нормативно-правового акта. *Науковий вісник НАВСУ*. 2003. №2. С. 82-89.

та поведінку людей у ньому. Юридичні тексти описують матеріальну реальність. Це зобов'язувальні тексти, темпоральний дейксис котрих обіймає теперішній та майбутній час (неможливо зобов'язати когось щось зробити в минулому часі). Комунікативний вплив юридичних текстів зумовлено чинниками влади, повноважень, сили, які в цих текстах вербалізуються.

Вивчення категорій юридичних текстів у порівняльно-типологічному плані методом структурно-семантичного аналізу свідчить про наявність у них поверхневих та глибинних структур як універсальних рис усіх текстів, так і відмінних рис, що притаманні тільки зазначеним комунікативним одиницям³⁰⁸. У класифікації за *вертикальним* та *горизонтальним* принципами лексика юридичних текстів поділяється на *загальноюридичну* й різні види *галузевої* та *міжгалузевої*³⁰⁹. На вершині вертикалі розташована загальноюридична термінологія, вона системно об'єднує терміни, які функціонують в усіх галузях законодавства, використовуються в усіх галузях права, закріплені у конституції та основах законодавства. Горизонтально термінологія охоплює різні види галузевої та міжгалузевої термінології, яка базується на предметно-логічних зв'язках та відношеннях відповідних понять, що відображають специфіку конкретної сфери правових відношень; галузева термінологія утворює галузеве термінологічне поле³¹⁰.

Юридичний текст асоціюється з дискурсом – надзвичайно широким поняттям, що репрезентує відповідні прояви людської поведінки. Голландський теоретик термінології А. Рей, описуючи мову права, зокрема зазначає: «Зрештою, термінологія як набір знаків, організованих у логічну систему може безпосередньо залежати від усталеного суспільного дискурсу,

³⁰⁸ Кобякова І. В. Поверхнева та глибинна структури текстів: типологічні аспекти. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://tractatus.sumdu.edu.ua/Arhiv/2008-1/7.pdf>

³⁰⁹ Язык закона. Под общ. ред. А. С. Пиголкина. М. : Юридическая лит-ра, 1990. С. 69.

³¹⁰ Там само.

наприклад, права, і певною мірою теології та етики»³¹¹. Дискурс експлікується як зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними, соціальними, прагматичними, психічними та іншими чинниками; як текст – узятий в аспекті подій; як мовлення, дія, соціальне явище, взаємодія, комунікантів та механізм їх свідомості; як мовлення, заглиблене в життя; як висловлення, що передбачає наявність мовця, слухача, намір першого впливати на другого; як комбінація мовних функцій, які переважають в акті комунікації³¹².

Юридичні тексти вважаємо формалізованим утворенням у межах офіційно-ділового дискурсу, що має ознаки стабільності, традиційності, стандартизації, точності, об'єктивності, конкретності, лаконічності, позбавлений образності та емоційності. Зміщення цих характеристик у бік протилежних спричиняє виникнення прихованих (імпліцитних) смислів, ідентифікація та відтворення яких потребують екстралінгвальних знань. Офіційно-діловий стиль є макросередовищем функціонування таких мовленнєвих жанрів у сферах урядової діяльності (постанови, укази, закони та ін.), міжнародних відносин (дипломатичні угоди, меморандуми, ноти, протоколи та ін.), юриспруденції (кодекси, судово-процесуальні документи та ін.), торгівлі та економіки (комерційні угоди, ділова кореспонденція тощо), воєнної справи (воєнні статuti, накази, розпорядження, донесення тощо), у межах офіційних установ та організацій (офіційні листи, акти, протоколи зібрань і засідань, накази, розпорядження, об'яви, телеграми та ін.) та в

³¹¹ Rey A. *Essays on Terminology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. 223 p.56–57

³¹² Кобякова І. В. Поверхнева та глибинна структури текстів: типологічні аспекти. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://tractatus.sumdu.edu.ua/Arhiv/2008-1/7.pdf>

діловому житті окремої людини (офіційні письмові заяви, доповідні та пояснювальні записки, доручення, розписки, заповіти тощо)³¹³.

Динаміка текстової інформації в юридичних текстах спрямована від відомого до невідомого. Для досягнення прагматичного ефекту адресант (A1) орієнтується на фонові знання адресата (A2), на когнітивне середовище A2, сукупність доступних його свідомості фактів, на суму інформації, яка стає відомою A2 у процесі комунікації, складає для A2 контекст та фон спілкування. Референтним простором є об'єктивна дійсність – у матеріальному та ідеальному втіленні.

Текстотвірна діяльність A1 спрямована на незаперечне відображення референтного простору повідомлення, на переконання A2 в істинності авторського бачення. A1 офіційного дискурсу може бути колективний суб'єкт: гіпотетичний автор виступає як імперсональна сила – держава, закон, партія, соціальний інститут. Колективний автор виступає від імені певного кола фахівців, спеціалістів, надає перевагу їх поглядам. Отже, офіційний документ – це прояв групової мовленнєвої діяльності. Юридичні тексти – це форма організації офіційної інформації, яка має бути зрозумілою для A2, не допускає різнотлумачень, має експліцитно виражену поверхневу структуру. Глибинна структура юридичних текстів позначена раціональністю, валідністю, релевантністю з огляду на те, що ця інформація повинна бути повністю осмислена A2 та використана ним на практиці.

Структурна модель дискурсу специфічно реалізується в юридичних текстах. У композиції текстів права зустрічаються блоки індикатора – ІТ (заголовки, автор, місце видання), інтродукції – ІКБ (інтродуктивний комунікативний блок), основної комунікативної інформації (ОКБ), прикінцевої інформації (ПБ). Юридичні тексти побудовані за чіткою та

³¹³ Брандес М. П., Провоторов В. И. Предпереводческий анализ текста (для институтов и факультетов иностранных языков): учеб. пособие. 3-е изд., стереотип. М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. С. 42.

узуальною моделлю. Трансформація процесів експансії та редукції детермінована чинником офіційного документа³¹⁴; вона не є типовою та регулярною. Юридичним текстам притаманна низка відмінних рис (див. табл.1).

Таблиця 1.

Відмінні риси юридичних текстів

Категорії ЮТ	Категоріальне наповнення
Мета ЮТ	Прагматична установка ЮТ – передача спеціальної інформації для А2 з метою її засвоєння, збереження та використання в практиці
Комуніканти ЮТ	Адресант – інтелектуальний, обізнаний фахівець
	Адресат – використовує соціальний офіційний досвід для своїх інтересів
Модус ЮТ	Оцінний компонент – об’єктивна модальність
Поверхнева структура ЮТ	Жорстока композиція – ІТ, ІКБ, ОКБ, ПБ
Глибинна структура ЮТ	Характер інформації – змістовно-фактуальна, змістовно-концептуальна

Деонтична модальність юридичних текстів корелює з категоріями обов’язковості, заборони та дозволеності. Юридичним текстам законодавчого рівня притаманна інформаційно-прагматична система, усі типи інформації якої, інтегруючи, утворюють органічне когнітивне середовище. Вихідна інтенція юридичного тексту – вплинути на гіпотетичного адресата з метою урегулювання його поведінки. Показовим є

³¹⁴ Кобякова І. В. Поверхнева та глибинна структури текстів: типологічні аспекти. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://tractatus.sumdu.edu.ua/Arhiv/2008-1/7.pdf>

чітке тема-рематичне членування, формування ментальної діяльності комунікантів, активізація та експансія когнітивних знань, репарація практичних дій соціуму. Між адресантом та адресатом юридичного тексту існує кодекс поведінки, відповідно до якого вони регулюють свої взаємовідносини.

Для А1 юридичні тексти – апарат для осмислення запропонованої інформації. У юридичних текстах законодавчого рівня влада та домінантність збігаються, що визначає сильну позицію адресанта та слабку позицію адресата. Домінантність у юридичному дискурсі – інтерактивна сутність асиметричних відносин, що проявляються в стратегіях А1 та А2. А1 нав'язує А2 свою волю, впливає на вирішення проблем.

Комунікативний статус – величина комплексна. Вона визначається роллю А1, А2, їх соціальною позицією, психологічним станом, конвенцією інтеракції, типом мовленнєвого акту. Ці чинники зумовлюють мобільність А1 та А2. Позиція учасника є домінантною, якщо він має більше прав, менше обов'язків. Адресант законодавчого дискурсу намагається переконати А2 у своїй абсолютній обізнаності. З цією метою А1 подає у тексті якомога більше конфліктних ситуацій, які можуть гіпотетично виникнути, та пропонує готові моделі для їх розв'язання. Законодавчий дискурс збагачує адресата інтелектуально, розширює його правовий тезаурус, сприяє розпізнанню законодавчих колізій.

Статус адресата (А2) позначений поліпараметричністю. А2 притаманні текстові характеристики. Його вербальними атрибутами виступають слова *реальний, гіпотетичний, потенціальний, вигаданий, зовнішній, внутрішній, нададресат* тощо. За характером проникнення в юридичні тексти адресати мають позначки *середній, здатний осмислювати глибинні структури текстів, декодувати експліцитну інформацію (поверхневу структуру)*. За характером адресованості виокремлюються прямі адресати (як об'єкти дискурсу), непрямі адресати (мають доступ до інформації, але не є актантами

ситуації) та адресати-ретранслятори (передають та тлумачать повідомлення для А2).

За соціально-типологічними значеннями адресати поділяються на національні та позанаціональні. Кожна з цих груп формується за властивими конкретній культурі рисами, тезаурусним комплексом та психічними особливостями. Позанаціональні А2 розуміються на юридичному дискурсі, абстрагуючись від власної національної належності. За професійною орієнтацією А2 поділяються на професіонали та непрофесіонали. Професіонали – адресати взаємодіють з адресантами за принципами паритету, що не є показовим для непрофесіоналів-адресатів. Останні залежать від домінуючих А1, а також від адресатів професіоналів та ретрансляторів. Юридичні тексти не адресовані дітям, підліткам. Референтний простір дорослих людей визначається як соціальними, так і особистісними характеристиками. За ступенем обізнаності розрізняють епіфанів (обізнані адресати) та профанів (необізнані адресати). Залученими до інформації можуть бути представники одного або різних угруповань. Адресати можуть належати до груп союзників / опонентів, зацікавлених / незацікавлених, пересічних / непересічних комунікантів.

Відношення влади та домінантності комунікантів зумовлюють особливості адресованості законодавчого дискурсу. Широка сфера дій влади виходить за межі інституцій. В основному влада контролює ментальну діяльність. Владні групи слідкують за поведінкою людей через контроль їхньої розумової діяльності, і здійснюють це за допомогою юридичного дискурсу, тексту, який є не лише засобом вираження влади, але й джерелом впливу. Отже, влада обмежує діяльність чи свободу людей. А1 застосовує владу тоді, коли вважає, що А2 не діє так, як це хоче А1. Різний соціальний статус А1 та А2 зумовлює реалізацію законодавчої комунікації в асиметричних ситуаціях типу:

суддя :: підсудний,

адвокат :: підзахисний,

обвинувач :: позивач,

де перші декларують конкретні правила поведінки, а другі дотримуються цих правил.

A1 має перевагу над A2, домінує, володіє кодом посилання, знається на ситуаціях. Посередником виступає адресат-ретранслятор (між A1 та A2-непрофесіоналом), який тлумачить ситуацію, спрощує мову права згідно із обізнаністю адресата. Сильний, домінуючий A1 створює норми, додає нові, скасовує старі. Субординований, пасивний A2 дотримується регламентованих норм. Адресант володіє демотичним авторством, має соціолінгвістичну компетенцію, розуміється на граматичних та лексичних нормах комунікації. Тематичне наповнення, жанрова модель, прагматичне спрямування тексту є основними віхами порозуміння на векторі *адресант :: адресат.*

Структурно-семантична організація ЮТ відтворює характер відносин у соціумі, віддзеркалює їх у вербалізованій формі, у поверхневій та глибинній структурах зазначених текстів. Поверхнева структура тексту екстраполюється на лінгвальний чинник, а глибинна – на екстралінгвальний. Юридичні тексти позначені дієвістю відповідної терміносистеми, метамови на позначення дієвих понять, обіймають мережі комунікантів, інформації та термінологічної системи. Терміни та нетерміни в умовах текстів різних підстилів функціонують за правилами конкретної мовної системи з притаманною їй іманентністю³¹⁵.

Логічну послідовність офіційних документів створює відповідний синтаксис з домінуванням складних речень та **юридичної лексики** – окремого розряду лексичних одиниць, що характеризуються спільним стильовим значенням, яке, нашаровуючись на предметно-понятійний зміст, виступає компонентом загальної семантики та вказує на усталене вживання

³¹⁵ Кобякова І. В. Поверхнева та глибинна структури текстів: типологічні аспекти. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://tractatus.sumdu.edu.ua/Arhiv/2008-1/7.pdf>

лексеми в юридичному різновиді сучасної української літературної мови, тобто несе в собі додаткову «непредметну» інформацію й точно сигналізує про сферу побутування слова, у якій його денотативно-сигніфікативний елемент передається оптимально.

3.1.2. Роль лексико-дериваційної структури у формуванні семантики юридичного тексту

Найбільше питань пов'язано з семантикою ЮТ, феномен якого, полягає в принциповій невичерпності виражених у ньому смислів та ідей: кожне нове прочитання збільшує простір розуміння. Проте свобода розуміння не абсолютна. Семантика будь-якого, навіть надскладного тексту повинна мати певну формальну підставу, а тому зумовлюється особливостями лексико-дериваційної структури. Обґрунтуємо цю думку, розглянувши зразки юридичних текстів, які цікаві для лінгвістичного дослідження тому, що: 1) складають макросередовище мовного спілкування у сфері суто ділових взаємовідносин; 2) мають специфічні мовні характеристики; 3) надають досліднику можливість визначити індивідуальні, загальні та відмінні особливості в побудові та функціонуванні.

Імпліцитна інформація, яка наявна в юридичних текстах, пов'язана зі зміщенням жанротвірних ознак у бік протилежних. Зазвичай частка явно невиражених смислів у нехудожніх текстах є незначною, проте цей факт не впливає на важливість дослідження відтворення імпліцитності. Для об'єктивності результатів обрано жанри ділової кореспонденції, інформаційно-довідкової документації та міжнародних угод, адже за нашими припущеннями саме у цих жанрах частка імпліцитної інформації відрізняється за ступенем зміни офіційності та рівнем здійснення комунікації (від окремого адресата до колективного).

Діловий лист, за визначенням І. Є. Шаргай, це граматично оформлений і семантично завершений тип тексту, що має особливу комунікативну

структуру та наділений документальною силою³¹⁶. Комунікативно-мовленнева конструкція жанрів, які функціонують в офіційно-діловому спілкуванні, має монологічну форму, хоча процес листування можна уявити у вигляді діалогу, пролонгованого в часовому континуумі. Загальна комунікативна система офіційно-ділових жанрів має внутрішню (вертикальну) та зовнішню (горизонтальну) структуру мовленнєвого акту «констатації, повідомлення». Горизонтальна структура відображає композиційну побудову жанру (напр., офіційно-діловий лист складається зі звертання, вступної, основної та прикінцевої частин). У вступній частині зазначаються факти, події, обставини, які стали причиною написання листа. В основній частині листа («тілі» листа) зазначають його головну мету³¹⁷. Нерідко структура листа може зазнавати редукції, коли у вступній частині вилучається інформація щодо передумов написання листа.

Українськомовне ділове листування вимагає дотримання норм і правил писемної мови. Лексика має нейтральне забарвлення і належить до реєстру літературної мови (*Уважаємо за потрібне нагадати Вам, що ... ; Уважаємо своїм обов'язком ще раз нагадати Вам про ... ; Вибачте, але ми вкотре змушені нагадувати Вам, що ...*). У синтаксичному оформленні переважають інфінітивні конструкції, дієприслівникові звороти, а також складнопідрядні реченнями з причинно-наслідковим зв'язком³¹⁸. Тексти інформаційно-довідкової документації є формалізованими утвореннями. Їх основна функція спрямована на передачу інформації, хоча вони і не позбавлені прагматичного складника, що полягає у впливі на адресата. Жанром інформаційно-довідкової документації в нашому дослідженні постає пам'ятка – документ, у

³¹⁶ Шаргай І. Є. Комунікативно-прагматичні особливості французького ділового листа в оригіналі та перекладі : дис. ... к. філол. н. : 10.02.16. К. : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1998. 224 с.

³¹⁷ Діденко А. Н. Сучасне діловодство : навч. посібник. 5-те вид. К. : Либідь, 2006. С. 58.

³¹⁸ Плотницька І. М. Ділова українська мова : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. С. 14

якому міститься довідкова інформація, що скеровує адресата до виконання певної соціальної дії (оформлення візи, отримання довідки тощо).

Угода є правовим актом, який засвідчує важливі домовленості глобального чи стратегічного характеру щодо політичних, економічних, культурних, соціальних та інших питань³¹⁹. Він укладається між державами у письмовій формі та регулюється міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, у двох або кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування³²⁰. У законі про міжнародні договори України поняття *міжнародний договір України* означає укладений у письмовій формі документ з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо)³²¹.

Під час прагматичного аналізу текстів міждержавних угод слід урахувати мовні та позамовні чинники. До мовних чинників належать системні відмінності вихідної мови і мови перекладу, мовна норма, узус і особливості словотворення. До позамовних чинників можна віднести невербальні засоби комунікації (графічне оформлення тексту) та прагматичні пресупозиції (середовище культури носіїв мови перекладу). Міждержавні угоди є перформативним типом тексту, прагматичний компонент якого

³¹⁹ Коновченко О. В. Документування міжнародних договірних відносин : навч. посіб. Х. : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2012. 63 с.

³²⁰ Зібрання діючих міжнародних договорів України : офіційне видання. Міністерство закордонних справ України; за заг. ред. К. І. Грищенка. К. : Право України, 2011. Випуск 2. 678 с.

³²¹ Про міжнародні договори України: Закон України. Офіційний сайт Верховної Ради України. Електронний ресурс. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

створює лінію смислової та комунікативної перспективи в основній частині³²². Як і текст комерційного контракту³²³, міжнародна угода постає білатеральним комісивом, який виражає взаємні зобов'язання сторін на тлі ілокутивних векторів передачі фактичної інформації і підтвердження соціальної дії. Разом з тим, вони декларативно прописують визначену інтерпретацію дійсності, яка зазвичай відтворюється за допомогою теперішнього часу, який переносить дію у найближче майбутнє.

ЮТ мають високий ступінь стандартизації, що стосується мікроструктури (речення, статті) і макроструктури тексту (преамбула, основний текст і заключна частина). Преамбула – просте речення, ускладнене однорідними членами. Вона складається із зачину, основної та прикінцевої частин. У зачині та основній частині зазначають сторони договору, наголошують на необхідності підписання договору, бажанні сторін досягти домовленості, називають інші міжнародні акти, які слугують підставами чинності документа. У преамбулі угод засобами когезії постають прийменники або прийменникові звороти номінального характеру, рідше – дієприслівникові звороти. Преамбула закінчується декларативним мовленнєвим актом, що є постсупозицією до основної частини. Зазвичай це клішований вираз *домовилися/погодилися* про таке. Основна частина угоди містить конкретні правові норми, що регулюють зв'язки сторін (розділи, статті, пункти, параграфи, підпункти). Прикінцева частина містить постанови протокольного характеру, які стосуються умови набуття чинності чи припинення дії угоди, а також інформація про місце і дату підписання

³²² Максимов С. Е. Прагматические и структурно-семантические особенности текста международного договора (на материале английского языка) : дис. ... к. филол. н. К., 1984. С. 17.

³²³ Наумова Н. Г. Англомовний комерційний контракт: лінгвопрагматичний та лінгвокогнітивний аспекти. автореф. ... к. филол. н. : 10.02.04. Запоріжжя, 2005. 21 с.

договору, наявність аутентичних текстів, підписи уповноважених осіб і печатки³²⁴. Вона є засобом когезії структурних елементів тексту.

Звісно ж, при вирішенні проблеми структурування мови права необхідно враховувати цілий комплекс критеріїв: юридичних, лінгвістичних і логічних. Вихідним юридичним критерієм має виступити розподіл усіх мовних явищ у галузі права на мову текстів джерел права, що містять норми права, і врешті юридичну мову. Така дихотомія носить фундаментальний характер, особливо якщо врахувати її прояв у більшості національних наукових школах. Однак вона, на наш погляд, не є достатньою. Більш доцільною є трихотомія: мова текстів джерел права – прикладної юридичної мови – наукової юридичної мови. Зазначена трихотомія враховує як специфіку правової дійсності, різні рівні її існування, так і мовні особливості (лексичні, синтаксичні, стилістичні, семантичні, прагматичні).

Необхідно також урахувати, що для сучасної лінгвістики характерними є дві основні перспективи дослідження будь-якої мови – як *langue* і як *parole*, визначені ще класиком лінгвістики Ф. де Соссюром³²⁵ і конкретизовані англійськими дослідниками М. А. К. Холідеєм³²⁶ і А. Д. Едвардсом³²⁷. Предметом досліджень у межах першої перспективи є *langue*, оскільки мова як система знаків і правил оперування ними. Метою дослідження мови як *langue* є розгортання її системи, а саме: зв'язків між елементами мови на різних рівнях її структури, зв'язків між елементами мови та позамовної дійсності, а також між мовою і її користувачами. Друга перспектива полягає в розумінні *parole*, тобто сукупність мовленнєвих актів

³²⁴ Максимов С. Е. Прагматические и структурно-семантические особенности текста международного договора (на материале английского языка) : дис. ... к. филол. н. К., 1984. С. 33.

³²⁵ Соссюр Ф. Труды по языкознанию. М.: Изд-во иностр. лит., 1977. С. 65–88.

³²⁶ Halliday M.A.K. Language as social semiotics. The social interpretation of language and meaning. London: VLG, 1968. P. 15–48.

³²⁷ Edwards A. D. Language in culture and class. London: VLG, 1976. P. 32–56.

як соціальних явищ, як системи взаємодії людей. Метою дослідження мови як parole є встановлення закономірностей цієї інтеракції, що впливають на мову.

Отже, аналіз юридичної мови як знакової системи langue дозволяє стверджувати, що вона не є самостійною мовою. Кожна знакова система володіє основними характеристиками: базисними і похідними знаками, функційними елементами, метамовою системи, логікою оперування системою, а також системою запису правил і операцій знакової системи³²⁸. Вочевидь, що всі зазначені характеристики юридичної мови базуються на мовній знаковій системі природної мови. У зв'язку з тим, що юридична мова не є самостійною мовою як langue, доцільніше і точніше використовувати термін «юридичні тексти» замість термінів «мова права», «правова мова», «юридична мова» та ін. У свою чергу, мовні прояви в галузі права як parole доцільно позначати терміном «юридична мова»³²⁹. Отже, більш точними термінами для позначення мовних явищ у юридичній сфері пропонуємо вважати терміни «юридичні тексти» і «юридична мова».

Ураховавши лінгвістичний критерій і обґрунтовану вище трихотомію, усі мовні явища в юридичній сфері можна структурувати так: 1) тексти джерел права; 2) прикладні юридичні тексти; 3) прикладна юридична мова; 4) наукові юридичні тексти; 5) навчальні юридичні тексти; 6) наукова юридична мова. Саме ці елементи є основними у структурі юридичної мови. Зазначені складники неоднорідні і підлягають подальшій структуризації:

1) тексти джерел права поділяються на підгрупи: тексти нормативно-правових актів, тексти судових і адміністративних прецедентів, тексти нормативно-правових договорів, доктринальні правові тексти і канонічні тексти. Кожна група текстів володіє власною лінгвістичною специфікою, а

³²⁸ Басе И. И. Проблемы современного японского языкознания. *Лингвистика текста*. М., 2008. С. 94–132.

³²⁹ Nussbaumer M. *Sprache und Recht*. Heidelberg: Groos, 1997. S. 161–163.

саме: лексичними, синтаксичними, пунктуаційних, стилістичними, семантичними, прагматичними та іншими особливостями, які повинні стати предметом самостійних наукових досліджень. Більш того, кожній групі текстів джерел права притаманна специфічна логіка оперування: логіка відповідності між тим, що відображено в текстах джерел права і тим, що об'єктивно відбувається в позасистемному світі; логіка внутрішньосистемних трансформацій, тобто логіка дії системи знаків відповідних текстів джерел права; логіка додатка текстів джерел права, яка змінює результат їх дії в аспекті застосувань. Найбільш дослідженими є лінгвістичні і логічні особливості текстів нормативно-правових актів;

2) прикладні юридичні тексти за будовою ще більш складні. Цей елемент об'єднує різноманітні тексти правозастосовних актів, які поділяються на підгрупи судових, адміністративних та інших юридичних текстів. Зазначені групи текстів також можуть бути структуровані з різних підстав. Судові правозастосовні тексти можуть поділятися за процесуальним критерієм, адміністративні – за сферами діяльності органів, які їх приймають. Поруч з правозастосовними текстами цей елемент структури юридичної мови включає тексти інших правореалізаційних актів (позовних заяв, договорів та ін.), які класифікуються на підставі різних юридичних критеріїв;

3) прикладна юридична мова складається з професійної та буденної мов. Під професійною юридичною мовою слід розуміти всі види мовлення юристів-професіоналів (можливо, які не мають спеціальної юридичної освіти, але володіють глибокими знаннями і навичками в галузі права), що функціонує в правових і суміжних з правом соціолінгвістичних ситуаціях. Це мова юристів-професіоналів під час судового процесу, посадових осіб, які здійснюють правозастосовчу діяльність, мова професійних консультантів з юридичних питань. Повсякденна правова мова охоплює всі види мови непрофесіоналів на правову або пов'язану з правом тематику. Це мова непрофесійних учасників судового та інших правозастосовних процесів, юридичне арго, звичайні міркування з правових проблем. Слід зауважити, що

цей елемент структури юридичної мови найменш досліджений у сучасній юридичній і лінгвістичній науці;

4) наукові юридичні тексти. У цю групу можна включити як власне наукову літературу, у якій досліджуються ті чи ті правові проблеми (дисертації, монографії, наукові статті, доповіді, тези), так і науково-популярні тексти правової тематики;

5) доцільно виділити навчальні юридичні тексти як п'ятий елемент структури юридичної мови: підручники, навчальні посібники, курси лекцій, навчально-методичні посібники, практикуми;

б) наукова юридична мова, охоплює усі види промов вчених-юристів у процесі обговорення.

3.1.3. Семантика юридичного тексту при порушенні зв'язків у лексико-дериваційній структурі

Варто зауважити, що сучасне розуміння юридичної лінгвістики значно розширилося, оскільки змінилося співвідношення правознавства та мовознавства у вивченні мовних питань правової галузі. Гейдельбергська науково-дослідна група визначає цю галузь досліджень як «науково-теоретичну і повсякденно-практичну сферу дотику методичного сприйняття мови в юриспруденції та лінгвістичний аналіз мови в значенні практичної семантики»³³⁰.

Змістова структура передбачає виділення в тексті основних композиційних частин, засобів розміщення змісту тексту – «семантичних опор» та лексичної стратифікації тексту.

По-перше, текст розглядається як одна з одиниць мови: «синтаксична одиниця, що має чіткі межі, власну внутрішню структуру, що представляє

³³⁰ Хижняк С. П. Юридическая терминология: формирование и состав. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1997. С. 35.

собою моделювальну одиницю мови»³³¹. По-друге, якщо не враховувати текст самостійною одиницею мови, оскільки це «об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць», із метою забезпечення його об'єктивного аналізу потрібно знаходити якусь одиницю – зразок тексту. При цьому визначальними для виокремлення фрагмента мови є мінімальний текст, з урахуванням того, що семантика тексту, як його внутрішня, смислова характеристика «наразі недостатньо чітко окреслена»³³², адже, вибираються саме структурні характеристики – цілісність і зв'язність.

3.2. Лексико-дериваційна структура та проблема міжтекстових зв'язків

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема лінгвістичної інтерпретації тексту є предметом осмислення й дослідження більшості лінгвістів. Н. К. Онипенко зауважує: «Пояснювальна комунікативна граматики є вагомою одиницею мови як тривимірна, утворена взаємодією трьох складників – форми, значення та функції. Дослідник може фокусувати увагу на чомусь одному, але він повинен розуміти, що ні форма, ні значення, ні функція не існують окремо, що об'єкт тривимірний, тому ідентифікація лінгвістичних одиниць повинна враховувати відразу три складника»³³³. Отже, проаналізувавши ЛДС як форму тексту й основу породження його значення, необхідно розглянути роль типу структур ЮТ.

У процесі функціонування текст, як мовна одиниця, вступає в синтагматичні та парадигматичні зв'язки з одиницями свого рівня. О. Ю. Абрамова, О. О. Селіванова розкривали питання алюзії в різних

³³¹ Opalek K., Wroblewski J. *Zagadnienia teorii prawa*. Warszawa: PWN, 1969. S. 264.

³³² Otto W. *Die Paradoxie einer Fachsprache. Der öffentliche Sprachgebrauch*. Band. II. Stuttgart: Klett-Cotta, 1981. S. 44.

³³³ Онипенко Н. К. Русское предложение и три параметра интерпретации текста. *Языковая система и ее развитие во времени и пространстве: Сб. научных статей к 80-летию профессора Клавдии Васильевны Горшковой*. М., 2001. С. 399-410.

напрямах та сферах її використання. Вертикальний контекст, становить інтерес не просто в плані наявності первинного тексту, але й у плані його модифікації, оскільки характеризується настановою на створення принципово нового, інформаційно насиченого тексту³³⁴. Слід зазначити, що особливо важливими для дослідження міжтекстових зв'язків є теорія інтертекстуальності й опис вторинного тексту.

Ідею широкої концепції інтертекстуальності підтримувала Ю. Крістева, яка характеризувала її як теорію безмежного, нескінченного тексту, кожен фрагмент якого є інтертекстуальний. Услід за М. Бахтіним вона запропонувала ідею відкритого полівалентного тексту, що існує у процесі потенційно нескінченної трансформації³³⁵. Цю думку певною мірою поділяли ряд вчених (Ю. М. Лотман, Р. Барт)³³⁶. Ж. Женетт визначає інтертекстуальність як різновид транстекстуальності, він пропонує широку класифікацію міжтекстових взаємодій, де розрізняють: 1) інтертекстуальність у формі присутності в одному тексті двох або більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо); 2) паратекстуальність – зв'язок тексту з його заголовком, післямовою, епіграфом тощо; 3) метатекстуальність, що реалізується у вигляді критичних посилань на певний передтекст; 4) гіпертекстуальність – висміювання або пародіювання одного тексту іншим; 5) архітекстуальність – жанровий зв'язок текстів³³⁷. Поняття інтертекстуальності є найширшим, воно охоплює і явища алюзії, і «текст у тексті»; найчастіше автори використовують ці терміни як синоніми або поняття, пов'язані родовидовими зв'язками.

³³⁴ Levinson C. Presumptive meanings. *The Theory of generalized Conversational Implicature*. Cambridge. Massachussets, London: MII, 2000. P. 355.

³³⁵ Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. С. 81.

³³⁶ Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. М.: Прогресс, 1994. 624 с.

³³⁷ Gennette G. *Palimpseste: Die Literatur auf zweiter Stufe*. Frankfurt a/M., 1993. P. 140.

У вузькому розумінні (за Г. Ф. Плеттом, традиціоналістський підхід³³⁸) інтертекстуальність розглядається як лінгвальний феномен, тобто формальний зв'язок текстів, за якого одні тексти містять явні або приховані відсилки до інших. Такого підходу дотримувалися М. Пфістер, Н. О. Кузьміна, у монографії якої інтертекстуальність визначено як «марковане певними мовними сигналами «перегукування» текстів, їх діалог»³³⁹. Інтертекстуальність як категорія тексту досліджувалась з погляду філософії мови, мовної діяльності людини та культури в цілому³⁴⁰. У ній убачають певні обмеження, які утримують читача в напрямку правильної інтерпретації. Інтертекстуальність заснована на семантичній трансформації, здійснювана на підставі «текст – текст», де знак у процесі вторинного (і більше) уживань змінює своє значення. Отже, інтертекстуальність заснована на різних видах референції, доступних для одного і того ж знаку.

Інтертекстуальність – суто філологічне поняття, оскільки використовується і в лінгвістиці, і в літературознавстві. Її розглядають, перш за все, з погляду функціонування та способів уведення в зміст текстів. У сучасній лінгвістиці інтертекстуальність вивчається як засіб концептуальної інтеграції³⁴¹, а також як невід'ємна властивість наукової комунікації³⁴². Аналіз робіт засвідчує, що досліджуваний аспект явища не сприймається однозначно. Для І. В. Арнольд, наприклад, інтертекстуальність – це включення в текст інших текстів (чи їхніх фрагментів) із заміною суб'єкта

³³⁸ Plett H. F. *Intertextualities. Intertextuality*. Edited by H. F. Plett. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1991. P. 3–29.

³³⁹ Кузьміна Н. А. *Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка*. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. С. 19-20.

³⁴⁰ Барт Р. *Избранные работы: Семиотика: Поэтика*. М.: Прогресс, 1994. 624 с.

³⁴¹ Гудков Д. Б. *Прецедентное имя и проблемы прецедентности*. М. : Изд-во МГУ, 1999. 152 с.

³⁴² Чернявская В. Е. *Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность*. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 248 с.

мови як у вигляді цитат, алюзій, так і мовні «вкраплення», які контрастують за стилем з основним текстом³⁴³; М. Н. Гузь використовує поняття інтертекстуальності для позначення «більш-менш усвідомлених і маркованих у тексті посилань і вказівок на інші окремі тексти, групи текстів чи типи дискурсів»³⁴⁴.

Не існує однозначного розуміння явища інтертекстуальності й у західній лінгвістиці. В основі відомої концепції Р. Лахман покладено уявлення про інтертекстуальність як семантичний феномен, постійно «плавальний» сенс, який самостійно відтворюється і реконструюється³⁴⁵. Але інтертекстуальність – це результат процесів побудови значення тексту, результат знань і очікувань того, хто сприймає текст; інтертекстуальність, як і власне текстуальність, розуміється як властивість, якою читач наділяє текст.

Часто дослідники, коли розуміють інтертекстуальність широко, систему зв'язків тексту сприймають з іншими текстами, виділяють типи й підтипи цих зв'язків. П. Х. Тороп виділяє 4 типи зв'язків, або «примикань», двох текстів: імітоване (плагіат, переклад, цитата), селективне (пародія), редуцивне (коментар, резюме, анотація), комплементарне (висновок, післямова)³⁴⁶.

Ж. Женетт наполягає на незамкнутості класів³⁴⁷, вони є взаємопроникними; метатекст майже завжди включає в себе цитати (метатекстуальність та інтертекстуальність у цьому випадку

³⁴³ Арнольд И. В. Проблемы диалогизма, интертекстуальности и герменевтики (в интерпретации художественного текста). СПб.: Образование, 1997. 60 с.

³⁴⁴ Гузь М. Н. Интертекстуальные связи базисного текста и текста пародии (на материале немецкой прозаической пародии): автореф. дис. ... канд. филол. наук. СПб, 1997. 20 с.

³⁴⁵ Lachmann R. Ebenen der Intertextualitaets begriffs. Das Gespraech. Hrsg. v. K. Stierle, R. Warning. Muenchen, 1984. S. 133-138.

³⁴⁶ Тороп П. Х. Проблема интекста. Труды по знаковым системам XIV. Текст в тексте. Ученые записки Тартуского госуниверситета. Тарту, 1981. Вып. 567. С. 33–44.

³⁴⁷ Genette G. Palimpseste: Die Literatur auf zweiter Stufe. Frankfurt a/M., 1993. P. 140.

знаходяться у відношеннях інтерференції), а пародія нерідко використовує поєднання цитат. Розглядаючи метатекстуальність як коментоване і часто критичне посилення на свій передтекст, услід за Ж. Женетт, відносимо її до вторинної комунікації, а метатекст розглядаємо як вторинну комунікацію.

Орієнтуючись на згаданих дослідників, зауважуємо, що інтертекстуальність перш за все є змістовим явищем, тому більшість учених не можуть пройти повз формального складника взаємодії текстів³⁴⁸. К. Штирль виокремлює, по-перше, «універсальну» інтертекстуальність³⁴⁹, яку розуміє так само, як і Ю. Кристева, Р. Барт, занадто широко, як глобальний зв'язок між текстами, при якому текст – частина універсального інтертексту³⁵⁰; і, по-друге, «привілейовану» тематизовану інтертекстуальність, яка спирається тільки на марковані в тексті зв'язки між текстами.

Основним засобом маркування міжтекстових зв'язків виявляється знову ж таки структура тексту. З покликанням на М. Риффаттера зауважуємо, що «будь-яке інтертекстуальне наближення ґрунтується не тільки на лексичних, але і на структурованих збігах, при якому текст і інтертекст є варіантами однієї ж структури»³⁵¹. Щодо структурного критерію типології інтертекстуальних зв'язків зазначимо, що чим більш точною структурною копією прототексту є вторинний текст, тим вище інтенсивність інтертекстуальних зв'язків між ними.

³⁴⁸ Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.

³⁴⁹ *Werk und Diskurs: Karlheinz Stierle zum 60. Geburtstag/ Dieter Ingenschay, Helmut Pfeiffer, Hrsg. München: W. Fink, 1999 S. 251.*

³⁵⁰ Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог и роман. *Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. 1995. № 1. С. 97–124.*

³⁵¹ Риффатер М. Критерии стилистического анализа. *Новое в зарубежной лингвистике, Вып. IX, Лингвостилистика, Москва: Прогресс, 1980. С. 69-97.*

Структура тексту виступає основою поділу інтертекстуальних зв'язків і в Р. Лахман: вона членує їх на «тематичні» елементи, викликає у сприймача образ усього прототексту, побудову аналогічних структур, еквівалентність структур тексту і прототексту³⁵². На жаль, структурний критерій для дослідників інтертексту залишається все ж таки вторинним. Він не застосовується послідовно в детальному аналізі: для більш чіткого розмежування і зіставлення не гіпотетичних зв'язків, а конкретних текстів.

Отже, для теорії інтертексту не є актуальною проблема внутрішньотекстової парадигми. Хоча С. Іонова порушує цю проблему. На її думку, «парадигматична вісь інтертекстуальності формується мовними творами, утвореними в результаті компресії або переосмислення первинного тексту, котрий дає життя новим інтерпретаціям, текстам нових жанрів, побудованих на базі відомого твору, з актуалізацією чи переактуалізацією – компонентів текстового змісту (концепта)»³⁵³. Як бачимо, при вирішенні питання про парадигматичні зв'язки основним критерієм знову є семантичний, а не формально-семантичний, а структура тексту ніяк не враховується.

Крім досліджень інтертекстуальних зв'язків, в останній чверті ХХ ст. помітне активне дослідження вторинних текстів. Нині науковий інтерес до них тільки збагачується³⁵⁴. Вторинність, на думку дослідників, є універсальною властивістю мови і спілкування, яка зумовлена обмеженістю засобів мовного

³⁵² Lachmann R. Ebenen der Intertextualitaets begriffs. Das Gespraech. Hrsg. v. K. Stierle, R. Warning. Muenchen, 1984. S. 133-138.

³⁵³ Ионова С. В. Вторичный текст в концепциях текстуальности и интертекстуальности. *Филологические науки*. 2006. № 4. С. 87-95.

³⁵⁴ Василенко Т. Н. Переводной и оригинальный тексты: деривационный аспект. *Человек – коммуникация – текст*. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2006. Вып. 7. С. 43-50.

Мельник Н. В. Деривационное функционирование русского текста: лингвоцентрический и персоноцентрический аспекты: автореф. дис. ... докт. филол. наук. Кемерово, 2011. 48 с.

виразу при необхідності передачі безкінечно широкого змісту, динамічністю людської свідомості.

Вторинний текст – явище, безперечно, суміжне з явищем інтертекстуальності, оскільки відповідні дослідження зараз ведуться практично паралельно. Деякі лінгвісти, наприклад, С. Іонова, навіть ототожнює ці поняття: «Вторинні тексти є різновидами інтертекстуальних зв'язків поряд з такими її проявами, як інтексти, надтексти, метатексти... Не цілком виправданим при описі інтертекстуальних явищ можна вважати вилучення (навмисне або ненавмисне) вторинних текстів з галузі досліджень, що проводяться, незважаючи на їхню безумовно інтертекстуальну природу»³⁵⁵. Тим не менше, більшість дослідників вважають необхідним «відокремити інтертекстуальність як семіотичний простір від конкретних контактів між текстами на рівні внутрішньотекстових зв'язків»³⁵⁶ і розглядають вторинний текст як самостійний феномен, що репрезентує складну систему, яка «побудована на протиборстві принаймні двох знакових систем – тексту-основи і вагомого фону – тексту-прототипу»³⁵⁷ і як окремий вид міжтекстових зв'язків. Отже, проблему дослідження вторинних текстів необхідно розглянути детально.

3.2.1. Вторинний текст у системі міжтекстових зв'язків

Якщо мовний статус тексту активно дискутується, то вторинний текст однозначно визнається дослідниками як комунікативне явище. Для більшості вторинні тексти – «складні когнітивно-комунікативні утворення, що спираються на систему мови і функціонують у просторі текстів і

³⁵⁵ Ионова С. В. Вторичный текст в концепциях текстуальности и интертекстуальности. *Филологические науки*. 2006. № 4. С. 87-95.

³⁵⁶ Денисова С.П. Типология категорий лексичної семантики. К.: Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.

³⁵⁷ Reichl S. *Cognitive principles, critical practice : Reading literature at university*. Göttingen : Vandenhoeck&Ruprecht, 2009. 348 p.

культури»³⁵⁸. Однак розуміння феномену вторинного тексту не є однозначним.

Незважаючи на широту використання (або саме внаслідок неї), поняття вторинного тексту залишається дуже невизначеним. Перш за все, необхідно відзначити існування двох абсолютно різних ділянок констатації вторинності: при дослідженні зв'язків великих груп текстів як вторинна може оцінюватися жанрова форма мовного твору (вторинні жанри); при дослідженні зв'язків окремих текстів – поняття буде характеризувати конкретний текст. Співвідношення цих двох параметрів у кожному випадку буде різним, і вторинність жанру (наприклад, анекдот) жодним чином не тягне за собою внутрішньотекстову вторинність.

Термінологічний перетин спричинює іноді методологічні порушення, коли змішуються поняття тексту і жанру, наприклад, у дослідженні Г. В. Кукуєва. Дослідник під час типологізації жанрів не тільки активно користується терміном «вторинний текст», але й робить висновки «про дериваційний процес і міжтекстові дериваційні зв'язки»³⁵⁹. Автор зазначає: «Сполучення концептуальних положень навчання з методикою евокації забезпечує розкриття механізмів перетворення первинного тексту у вторинний на основі дериваційних відносин»³⁶⁰.

Поняття деривація трактується досить широко, але це мовний механізм, що передбачає виявлення конкретних матеріальних складників. Напевно, можна трактувати його ще більш широко, навіть говорити про те, що відмінною рисою базового типу тексту «служить дериваційна валентність, що виявляється в потенційній здатності типу до евоціювання прикмет текстів

³⁵⁸ Ионова С. В. Вторичный текст в концепциях текстуальности и интертекстуальности. *Филологические науки*. 2006. № 4. С. 88.

³⁵⁹ Кукуева Г. В. Лингвопоэтическая типология текстов малой прозы (на материале рассказов В.М.Шукшина): дис. ... докт. филол. наук. Барнаул, 2009. 457 с.

³⁶⁰ Там само, С. 6.

інших жанрових етикеток»³⁶¹. Та потрібно розуміти, що мова йде про міжжанрові, а не про міжтекстові зв'язки.

Власне вторинний текст у найзагальнішому розумінні – це текст, створений на базі іншого тексту, який зберігає основний зміст, хоча й таке розуміння вторинного тексту є досить розмитим. Справді, як вторинний може розглядатися і переказ «близько до тексту», і написане іншим автором продовження роману, оскільки основний зміст зберігається і в цьому випадку. Не менш невизначеним є і протиставлення вторинного тексту з первинним текстом. Тези, хоча і є вторинним (не самостійним) типом тексту, з'являються зазвичай раніше від первинного – доповіді, лекції або статті і тому можуть уважатися його передтекстом, ембріоном.

Окрім терміна *вторинний текст* у науковій літературі, з'явилися й інші невизначені поняття, наприклад, «периферійні тексти»³⁶², «надтекст» и «посттекст»³⁶³, пов'язані з іншими поглядами на природу вторинного тексту. У німецькій лінгвістиці широко використано термін *рекапітуляція* (*Rekapitulation*), запропонований Х. Кретценбахером³⁶⁴. Термін утворений від латинської *recapitulatio* та означає «коротке повторення». Необхідність введення нового терміна як гіпероніма до різних видів вторинних текстів німецький лінгвіст пов'язує з тим, що функціонує в німецькій мові термін *Zusammenfassung*, що охоплює далеко не всі види вторинних текстів.

Поняття вторинного тексту як об'єкта лінгвістичного аналізу має більш ніж піввікову історію і пов'язано з двома досить далекими один від одного

³⁶¹ Кукуева Г. В. Лингвопоэтическая типология текстов малой прозы (на материале рассказов В.М.Шукшина): дис. ... докт. филол. наук. Барнаул, 2009. С. 209.

³⁶² Котюрова М. П. Культура научной речи: Текст и его редактирование. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Флинта: Наука, 2008. 279 с.

³⁶³ Мартьянова И. А. Композиционно-синтаксическая организация текста киносценария: автореф. дис. ... докт. филол. наук. СПб., 1994. 39 с.

³⁶⁴ Kretzenbacher H. L. Rekapitulation. Textstrategien der Zusammenfassung von wissenschaftlichen Fachtexten. Tuebingen, 1990.

напрямами: з одного боку, з теорією наукової інформації, автоматичною обробкою тексту, з анотуванням і реферуванням, а з іншого – з теорією літературної творчості, з філологічним аналізом тексту.

Текст – це структура, утворена як система різних семіотичних площин, «у континуумі яких циркулює певне вихідне повідомлення»³⁶⁵. Термін *вторинний текст* зустрічається в теорії наукової інформації з 60-х рр. ХХ ст.³⁶⁶, що значить «документ, створений у результаті аналітико-синтетичної обробки первинного тексту»³⁶⁷. У теорії інформації до подібних вторинних текстів відносять перш за все анотації та реферати. Спільним для робіт 60-80 рр. ХХ ст., присвяченим питанню вторинних текстів, за слушним зауваженням Н. М. Нестерової, є «об'єкт їх дослідження – науково-технічний текст як базовий для різноманітного його згортання з метою створення деякого інформаційного документа, який презентує по-різному повноту змісту первинного тексту»³⁶⁸. Основним поняттям, пов'язаним із породженням вторинних текстів, є для науки того часу згортання інформації, при цьому важливим уявлялося створення теорії, яка б дозволила сформулювати методичний апарат згортання.

Принципи згортання інформації для текстів різних стилів і жанрів активно досліджують у 70-80 рр. ХХ ст.³⁶⁹. У цей час з'являються спеціальні інструкції для референтів і редакторів реферативних журналів, які містять практичні вказівки зі складання вторинних текстів. Виникає науковий напрям з інформації та документації, який досліджував розробку правил для збору, пошуку й викладу інформації, що розміщувалась у друкованих виданнях.

³⁶⁵ Лотман Ю. М. Текст в тексте. Избранные статьи : в 3 т. Таллинн : Александра, 1992. Т. 1. С. 152.

³⁶⁶ Михайлов А. И. Основы научной информации. М.: Наука, 1965. 655 с.

³⁶⁷ Нестерова Н. М. Текст и перевод в зеркале современных философских парадигм. Пермь: ПГТУ, 2005. 203 с.

³⁶⁸ Там само, С. 77.

³⁶⁹ Горькова В. И. Образцова О. Н. Вторичные документы и информационные издания (лекции). М.: Междунар. центр науч. и техн. информации, 1977. 63 с.

З кінця 80-х – початку 90-х р.р. ХХ ст. дослідження вторинних текстів, яке виникло з інформаційних потреб значно розширюється, постали нові лінгвістичні теорії, дослідження ведуться в різних галузях і різними методами (теорія перекладу з поняттям еквівалентності; лінгвістика тексту з поняттями зверхфразової єдності, зв'язності, темо-рема-тичній послідовності та ін.; теорія денотатних граф як метод смислового аналізу тексту). Поступово розширюється й саме поняття вторинних текстів, а також оформлюються різні напрями їхнього вивчення. Проте найбільш активно тривають дослідження згортання тексту, його стиснення, або компресії, суть якого зводиться до вживання мінімальної кількості мовних засобів для передачі максимальної кількості інформації. При цьому виділяються різні способи згортання: а) використання невербальних носіїв інформації, б) синтаксична компресія, в) лексико-семантична компресія, г) згортання на рівні тематичних повторів³⁷⁰. У цей же час науковці зацікавлені проблемами текстової компресії у створенні вторинних текстів³⁷¹, при виконанні реферативного перекладу, який «одночасно є міжмовним перетворенням, смисловим розгортанням й мовним згортанням»³⁷². Необхідно наголосити, що реферування зазвичай розглядають як один із видів перефразовування, тобто як цілеспрямовану діяльність, у основі якої лежить принцип компресії тексту, що має визначальний вплив не тільки на композицію, але й – через перетворення топікальної структури дискурсу – на його мовну структуру. Для визначення семантичної адекватності первинних і вторинних текстів залучається концепція денотатної структури тексту³⁷³.

³⁷⁰ Леонтьева Н. Н. Автоматическое понимание текстов: системы, модели, ресурсы. М. : Издательский центр «Академия», 2006. 304 с.

³⁷¹ Нестерова Н. М. Текст и перевод в зеркале современных философских парадигм. Пермь: ПГТУ, 2005. 203 с.

³⁷² Новиков А. И., Нестерова Н. М. Реферативный перевод научно-технических текстов. М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1991. С. 59.

³⁷³ Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация. М. : Наука, 1983. 216 с.

Термін *вторинний текст* є предметом дослідження й літературознавців. Це перш за все роботи М. В. Вербицької, яка визначає текст, спрямований «і на предмет мови», і «на інше слово, чужу мову». Термін «вторинний», на думку дослідниці, не має оцінного забарвлення, він говорить тільки про те, що текст не може бути до кінця зрозумілим і оціненим без уваги до його «другого плану»³⁷⁴ – пародії, перифрази та стилізація. Отже, вторинними є тексти, які наслідують первинні³⁷⁵.

Вторинність є стилістичною категорією, яка виникає в опозиції «стилістична самостійність», або «стилістична первинність», і «стилістична вторинність». Відповідно до формулювання М. В. Вербицької, «вивчення вторинних текстів як новий напрям філологічних досліджень, що охоплюють значну площу особливих літературних і мовних явищ, які не отримали адекватної інтерпретації»³⁷⁶. Більшість лінгвістів, які займаються проблемою вторинних текстів, не можуть погодитися з тим, що автор створює саме «теорію вторинних текстів». Оголошене формулювання теми, як справедливо пише Н. М. Нестерова, «передбачає більш широкий підхід до розуміння вторинного тексту»³⁷⁷.

Отже, у сучасній лінгвістиці поняттям вторинний текст називаємо будь-який текст, який виникає на основі вихідного і є предметизованим процесом його сприйняття – розумінням. Поняття вторинного тексту є невизначеним, не термінологічним, звідси різні тлумачення цього явища і різноманіття напрямків його дослідження, які і будуть розглянуті далі.

³⁷⁴ Вербицкая М. В., Тыналиева В. К. Вторичный текст и вторичные элементы в составе развернутого произведения речи. Фрунзе, 1984. 102 с.

³⁷⁵ Панченко Е. И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дис... д-ра филол. наук: 10.02.02. Днепропетровск : ДГУ, 1998. 380 с.

³⁷⁶ Вербицкая М. В., Тыналиева В. К. Вторичный текст и вторичные элементы в составе развернутого произведения речи. Фрунзе, 1984. С. 7.

³⁷⁷ Нестерова Н. М. Текст и перевод в зеркале современных философских парадигм. Пермь: ПГТУ, 2005. С. 50.

3.2.2. Напрями дослідження вторинного тексту

Дослідження вторинних текстів супроводжує широта та різноаспектність вивчення названого феномену. Більшість розвідок присвячена визначенню істотних властивостей і характеристик того чи того типу вторинного тексту, особливостей його функціонування. Аналіз спрямовано не на відношення між елементами в межах вторинного тексту, а на відношення між елементами та їх сукупностями всередині «семіотичного універсуму» усіх потенційних текстів, про що говорив Ю. М. Лотман, вибудовуючи концепцію семіосфери. Оскільки в роботі визначаються проблеми міжтекстових взаємодій як таких, зупинимося лише на роботах, присвячених проблемі в цілому.

Найактивнішим напрямом досліджень вторинних текстів є пошук підстав для їх класифікації (тобто, і підстав для визначення специфіки кожного окремого типу). Подібних робіт (і класифікацій) існує безліч, але зупинимося на двох найбільш показових.

Одна з перших класифікацій вторинних текстів у вітчизняній лінгвістиці була запропонована Л. М. Майдановою, де в основу класифікації покладено властивість «мовна інтенція»³⁷⁸. Дослідниця виокремлює такі типи вторинних текстів: відтворення вихідного (переказ, анотування, реферування), циклізацію (об'єднання самостійних текстів в одне ціле), діалог з вихідним текстом (відповідь, подразнення, інтерпретація), завершення вихідного, відтворення жанрових ознак вихідного.

Неважко помітити, що така класифікація проводиться за різними підставами (форма – зміст) і об'єднує абсолютно непорівняні тексти: абсолютно несамостійні (переказ) і самостійні. Зазначена вище класифікація

³⁷⁸ Майданова Л. М. Речевая интенция и типология вторичных текстов. *Человек – текст – культура*. Екатеринбург: Ин-т развития регионального образования, 1994. С. 81–104.

ніяк не допомагає розв'язати проблему структурування тексту й визначення підстав його формотворення. Це пов'язано як з відмінностями підстав класифікації, так і з тим, що вторинний текст у розумінні Л. М. Майданова пов'язаний з обов'язковою зміною авторства. Під зміною авторства при цьому розуміється «не заміна однієї особистості іншою особою, а заміщення однієї інтенції інший інтенцією, нехай навіть фізична особа залишається колишньою. Отже, змінюється суб'єкт мовної діяльності та первинний текст виступає як предмет, а вторинний текст – як результат цієї діяльності»³⁷⁹.

Друга класифікація вторинних текстів була запропонована Н. Б. Агранович³⁸⁰. Цікава названа класифікація тим, що, у ній ураховуються підстави класифікації Л. М. Майданової, але одночасно узагальнюються і результати досліджень останніх років. Услід за Н. Л. Сунцовою, Н. Б. Агранович розглядає вторинність як «утворення у процесі інтерпретації первинного тексту деякої ментальної структури, що базується на первинному тексті, отриманої під час аналізу його поверхневої та змістової структури, і отримує текстове втілення в результаті реалізації певного набору комунікативних інтенцій і комунікативних модусів»³⁸¹. Головним завданням дослідник вважає жанрову / типову атрибуцію й побудову типології вторинних текстів «на основі набору параметрів, котрий задовольнив уявлення про сутність вторинного тексту й охопив як можна більше його характеристик»³⁸².

Підставою пропонованої типології вторинних текстів стає комбінація двох груп ознак, при цьому одні з них є бінарними, інші ні (так, на думку автора, однаково допустимими для деяких видів текстів можуть бути як усна, так і письмова форма). Першу групу дослідник умовно називає зовнішніми

³⁷⁹ Майданова Л. М. Речевая интенция и типология вторичных текстов. *Человек – текст – культура*. Екатеринбург: Ин-т развития регионального образования, 1994. С. 81.

³⁸⁰ Агранович Н. Б. Вторичные тексты в коммуникативно-когнитивном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. М., 2006. 152 с.

³⁸¹ Там само, С. 58.

³⁸² Там само, С. 14.

ознаками, оскільки «вони характеризують параметри тексту як об'єкта, що має деяку форму і позиціонується в деякому просторі»³⁸³, а другу – внутрішніми, інтенціональними, «ознаками, що відображають комунікативно-когнітивні параметри тексту (комунікативну інтенцію та модус)»³⁸⁴.

До першої групи належать такі ознаки: авторство (автентичне і не автентичне, тобто автор первинного і вторинного тексту той же або інша людина або вторинний текст є автоматично складеною комп'ютерною версією); кількість первинних текстів (один / більше одного); розташування у відношенні до первинного тексту (перед первинним текстом, у тому числі як заголовок / після первинного тексту / окремо від первинного тексту); характер засобів представлення інформації (тільки вербальні / не тільки вербальні); обсяг щодо первинного тексту (коротше або довше первинного); засіб (канал) передачі (письмовий / усний).

До другої групи входять тільки дві ознаки: комунікативний намір творця вторинного тексту (інформувати / побудити до читання / дати оцінку / продемонструвати розуміння / травестувати) і комунікативний модус (передача змісту первинного тексту і реакція на первинний текст, котра далі, на думку автора може бути розділена на критику та гру). Різниця між комунікативними намірами і комунікативними модусами за Н. Б. Аграновичем у тому, що комунікативний намір характеризує інтенцію відправника – «уявне передбачення учасником комунікації бажаного для нього результату комунікації, спрямованість свідомості на цей результат»³⁸⁵, а комунікативний модус, «пояснює, яким у підсумку виходить текст. Модус, відповідно до первісного значення цього слова латинською мовою,

³⁸³ Агранович Н. Б. Вторичные тексты в коммуникативно-когнитивном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. М., 2006. С. 48.

³⁸⁴ Там само, С. 48.

³⁸⁵ Там само, С. 49.

відповідає на питання *як?»*³⁸⁶. Для учасників судового процесу комунікативним наміром, тобто напрямом свідомості на результат, можна вважати створення деякої травестії, а отриманий у результаті текст характеризувати з погляду комунікативного модусу як гру. Комунікативний намір і комунікативний модус утворюють кореляції: наприклад, «для більшості вторинних текстів у сфері юридичної науки з комунікативним наміром «інформувати» співвідношення модусу «передачі змісту». Комунікативний намір «дає оцінку» реалізації в модусі «критика»³⁸⁷.

Отже, підхід до вторинних текстів у аспекті їх класифікації, зокрема, з погляду жанру / типу тексту є досить продуктивним, тим більше, що жанрове членування часом не розмежовує абсолютно різні типи текстів (для ілюстрації цього можна розглянути, наприклад, такий жанр, як тези. Можна говорити про два види текстів, іменованих одним терміном *тези: авторських*, які передують науковому, діловому або політичному текстам, і *читацьких*, що представляють один із варіантів «переробки» наукового або політичного тексту під час його вивчення.

Сприйняття юридичних текстів розглядається з різних позицій, зокрема як поелементарне та семантичне сприйняття³⁸⁸, а також сприйняття тексту як динамічного процесу. Поелементарне сприйняття базується на тому, що реципієнт ідентифікує пропоновані йому елементи тексту (тобто літери письмової мови) як слова. Воно зумовлюється: а) властивостями юридичного тексту, які дозволяють без особливих зусиль однозначно розпізнати лінгвістичні компоненти; б) темпом сприйняття.

Семантичне сприйняття звичайно трактується як процес з'ясування значень слів, зв'язків між ними у реченнях, між реченнями та подальшими

³⁸⁶ Агранович Н. Б. Вторичные тексты в коммуникативно-когнитивном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. М., 2006. С. 49.

³⁸⁷ Там само, С. 50.

³⁸⁸ Каменская О. Л. Текст и коммуникация. М. : Высшая школа, 1990. 152 с.

побудовами на цій основі фрагментів юридичного тексту. Головна увага тут зосереджується на визначенні певних семантичних структур, що забезпечують розуміння юридичного тексту загалом (транзитивні, тезаурусні, імпліцитні). Сприйняття тексту як динамічного процесу передбачає вивчення дистантного сприйняття окремих елементів юридичного тексту, які б дозволили сформувати єдину текстову модель, незважаючи на безпосередній контактний зв'язок.

Юридична конструкція (далі – ЮК) у сучасному українському юридичному тексті є визначенням основних понять та термінів – правовою дефініцією. У правовому сенсі законодавча дефініція – це «загальнообов'язкова державно-владна настанова, що містить критерії відмінності позначеного в ньому об'єкта, значущого для права, від інших; викладене у формі самостійного речення або включене в те чи те законоположення, де в одній частині знаходиться означуване, а в іншій визначення, здатні до взаємозаміни»³⁸⁹. З лінгвістичного погляду ЮК – це речення, наділене високим ступенем самостійності та стандартизованості синтаксичної структури.

За критерієм експліцитності/імпліцитності формальної структури ЮК поділяємо на а) ЮК з експліцитно вираженою дефінітивною структурою та б) ЮК з імпліцитно вираженою дефінітивною структурою.

Експлікації формальної дефінітивної структури досягають установленням прямої відповідності між логічною (власне семантичною) та формальною (власне синтаксичною) структурою речення. Логічна структура визначення передбачає наявність трьох компонентів логіко-семантичної структури дефініції: *дефінієндум* (поняття, зміст якого розкривають у

³⁸⁹ Чиннова М. В. Дефиниции и их использование в нормативно-правовых актах : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. М. : 2004. С. 8.

визначенні, *дефінієнс* (поняття, за допомогою якого розкривають зміст дефінієндуму у визначенні), *оператор визначення* (зв'язка)³⁹⁰.

На синтаксичному рівні ЮК з експліцитною дефінітивною структурою реалізує реченням зі складеним іменним присудком, дієслово-зв'язка якого є оператором дефініції, а іменна частина – або дефінієнсом, або дефінієндумом (залежно від комунікативної ситуації). Положення дефінітивної ЮК у структурі юридичного тексту визначає пряму/інверсовану синтаксичну та логічну структури дефініції.

Інверсивність логічної структури дефініції передбачає переміщення логічного наголосу з дефінієндуму (ліва частина судження) на дефінієнс (права частина судження) через заміну їх місцями, проте з синтаксичного погляду таке речення може мати як прямий, так й інверсований порядок слів: *Актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків* (ЦКУ, ст. 38) – експліцитна дефінітивна структура, пряма з логічного погляду, але інверсована у синтаксичному ракурсі; *Перетворенням юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми* (ЦКУ ст. 108) – експліцитна дефінітивна структура, пряма з логічного та синтаксичного погляду; *Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки* (ЦКУ, ст. 190) – експліцитна дефінітивна структура, інверсована логічно, але пряма з синтаксичного погляду.

Імпліфікацію дефінітивної структури вживають, якщо формально-логічна синтаксична структура дефініції порушена (пропущено оператора дефініції або одного з елементів дефінієнса (елемента, що співвідносить

³⁹⁰ Ілініч С. Синтаксичні параметри законодавчого тексту: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. К., 2012. 19 с.

означуване видове поняття з родовим, або елемента, що вказує на видову відмінність означуваного поняття від інших понять цього класу; компоненти логічної структури дефініції переміщені в невласиві для них синтаксичні позиції тощо), але семантична структура ЮК вказує на наявність дефінітивно-ієрархічних (родо-видових, частини і цілого, конкретного і загального та ін.) відношень між підметом та присудком (залежними від нього обов'язковими компонентами): *Якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону) (ЦКУ, ст. 8); У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права) – наявні дефінієндуми (аналогія закону), (аналогія права), але пропущено елемент дефінієнса, що вказує на родо-видові відношення, та оператор дефініції, а елемент дефінієнса, що позначає видову відмінність, подано описово, водночас переміщено компоненти логічної структури дефініції в невласиві для них синтаксичні позиції (дефінієндум у ролі вставленого елемента). ЮК можна трансформувати у ЮК з експліцитною дефінітивною структурою: *Аналогія закону – це регулювання цивільних відносин, не врегульованих цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, за допомогою інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини та Аналогія права – це неможливість використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин, які регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства.* Порівнюючи базові ЮК і трансформовані за критерієм доступності, помічаємо, що базові ЮК адекватніше передають основний зміст поняття «аналогія закону», а за критерієм стандартизації досконалішим є трансформовані ЮК.*

Речення з експліцитно вираженою дефінітивною структурою мають вищий рівень самостійності. Уживання імпліфікованих дефініцій сприяє формуванню високої зв'язності тексту. Експлікація дефінітивної структури підсилює формалізованість, стандартизованість, офіційність тексту права. Співвідношення експліцитного та імпліцитного способів синтаксичного оформлення дефініції в структурі тексту залежить від місця дефініції та важливості означуваного поняття для розкриття основного змісту закону. У системі українського права спостерігаємо тенденцію до виділення дефініцій ключових термінів в одну статтю на початку нормативно-правового акта: *Стаття 194. Поняття цінного паперу* (ЦКУ, ст. 194); *Стаття 202. Поняття та види правочинів* (ЦКУ, ст. 202).

Однією з важливих проблем у тлумачному галузевому словнику є розкриття значень термінів, що полягає в адекватності дефініції позначуваному терміном поняттю. Дефініція є тією межею, яка відділяє один термін від іншого, одночасно вона закріплює поняттєвий зв'язок визначуваного терміна з іншими термінами представленої в словнику терміносистеми. Дефініція має бути стислою і виразною з дотриманням однотипності розкриття змісту системно-пов'язаних між собою понять. Це операції з експліцитними дефініціями прямого порядку слів у Законі України про транзит вантажів:

Стаття 1. Визначення термінів. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

засоби транзиту – механічні засоби, контейнери, що використовуються учасниками транзиту для надання (виконання) транзитних послуг (робіт);

контроль транзитних вантажів – діяльність спеціально уповноважених органів виконавчої влади та їх службових осіб у пунктах пропуску через державний кордон України по перевірці відповідності транзитних вантажів і транспортних засобів транзиту вимогам митного, санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного, екологічного

та інших видів контролю, що встановлюються виключно законами та міжнародними договорами України;

транзит вантажів – перевезення транспортними засобами транзиту транзитних вантажів під митним контролем через територію України між двома пунктами або в межах одного пункту пропуску через державний кордон України;

транзитні послуги (роботи) – безпосередньо пов'язана з транзитом вантажів підприємницька діяльність учасників транзиту, що здійснюється в межах договорів (контрактів) перевезення, транспортного експедирування, доручення, агентських угод тощо;

учасники транзиту – вантажовласники та суб'єкти підприємницької діяльності (перевізники, порти, станції, експедитори, морські агенти, декларанти та інші), які у встановленому порядку надають (виконують) транзитні послуги (роботи).

Для вузькогалузевих термінів зручніше подавати визначення за першого вживання терміна в тексті, оскільки правник аналогічно оперує експліцитними дефініціями з прямим порядком слів і прямою або інверсованою логічною структурою: *Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ККУ, ст. 11) або, рідше, імпліцитними описовими дефініціями: Відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (ЦКУ, ст. 6).*

У термінів, уживаних епізодично, домінує імпліцитно виражена дефініція: *Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи (ЦКУ, ст. 25, п. 1); Майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно) (ЦКУ, ст. 355, п. 1).*

ЮК має високу стандартизованість. Типовим для експліцитної дефініції є просте речення зі складеним іменним присудком, що може функціонувати з нульовою або лексично вираженою дієслівною зв'язкою. Нульова дієслівна зв'язка переважає у дефініціях, винесених на початок нормативно-правового акта. Дефініції оформлюють за допомогою дужок, тире, що відокремлює дефінієндум від дефінієнса: *Використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, у якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах (звіти, стенограми, протоколи, аудіо-, відеозаписи, архівні матеріали тощо), допускається без її згоди* (ЦКУ, ст. 296); *Фізична особа, яка позувала авторові фотографії, іншого художнього твору за плату, а після її смерті – її діти та вдова (вдівець), батьки, брати та сестри можуть вимагати припинення публічного показу, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору за умови відшкодування автору або іншій особі пов'язаних із цим збитків.* (ЦКУ, ст. 308, п. 2);

Дефініції з лексично реалізованою дієслівною зв'язкою демонструють вузькогалузеві терміни на початку відповідного розділу, параграфу або статті. Услід за І. Вихованцем, Н. Арутюновою, виділяємо основні значення зв'язки: предикація ознаки, входження індивіда до складу класу, входження підкласу до складу класу, тотожності, причиново-наслідкові відношення, порівняння³⁹¹. Функцію дієслова-зв'язки регулярно виконує дієслово *бути* у формі однини теперішнього часу – *є*, і спорадично – *вважати, вважатися (вважають, вважається)*. Дієслівна зв'язка *бути* формує пряму та інверсовану ЮК: *Сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор* (ЦКУ, ст. 510) (пряма синтаксична структура); *Альтернативним є зобов'язання, в якому боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій* (ЦКУ, ст. 529) (інверсована синтаксична структура).

³⁹¹ Вихованець І. Зв'язка. *Українська мова. Енциклопедія*. К., 2000. 752 с.

Дієслівна зв'язка *вважатися* у сучасному юридичному тексті є менш продуктивною. Законодавча практика фіксує спорадичну абсолютну контекстну взаємозаміну дієслівних зв'язок *бути* і *вважатися*, однак такі випадки поодинокі. Послідовно домінує вживання дієслівної зв'язки *вважатися*:

1) атрибутивність: *Правочин **вважається** таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони (ЦКУ, ст. 207).* Іменною частиною присудка є лексема або сполучення слів з атрибутивною семантикою, у дефініції здебільшого присутній також обставинний каузативний або темпоральний компонент: *з дня внесення до державного реєстру запису про припинення його діяльності; у разі неповідомлення про зміну адреси; якщо до його закінчення позовна заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку та ін.);*

2) умовність. Зв'язка *вважатися* підкреслює умовність такого вживання сильніше, ніж зв'язка *бути*: ***Переданням майна вважається** вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки (ЦКУ, ст. 334).*

*Регулярним у ЮК є поширення присудка атрибутивними компонентами – відокремленим означенням або підрядним означальним реченням: **майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом (ЦКУ, ст. 368).***

Для імпліцитної структури уточнювальну дефініцію реалізують вставлені конструкції, графічно оформлені за допомогою дужок: Не є об'єктами авторського права: *1) **акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (закони, укази, постанови, рішення тощо), а також їх офіційні переклади** 2) державні символи України, грошові знаки,*

емблеми тощо, затверджені органами державної влади; 3) повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної прес-інформації; 4) інші твори, встановлені законом (ЦКУ, ст. 434).

Отже, дефінітивні ЮК у юридичних текстах уточнюють і закріплюють нормативне значення уживаних термінів. Дефінітивні ЮК мають високий ступінь стандартизованості синтаксичної структури відповідно до типу правової дефініції та її місця в тексті нормативно-правового акта.

Аналізуючи різні аспекти юридичного тексту, дослідники виділяють так звані чинники розуміння тексту:

- а) фактор інтелектуального розвитку;
- б) здатність до логічного мислення;
- в) соціокультурний фактор, який дозволяє конкретизувати в суб'єктивному характері тексту його світоглядний аспект.

Розбіжність чинників розуміння тексту автора і читача так чи інакше планує різну оцінку змісту, структурно-системної організації тощо. Жанровий підхід націлений насамперед на «наведення порядку» усередині цієї групи текстів, оскільки передбачає, по-перше, реєстрацію всіх видів текстів (що пов'язано й з упорядкуванням термінології), по-друге, однаковий підхід до таких текстів, заснований на розроблених в сучасній лінгвістиці тексту функційних і прагматичних критеріях.

Вторинні тексти розглядаються як з позиції теорії текстуальності, де вони постають самостійними мовленнєвими творами, які мають свого автора і всі основні властивості тексту, так і з позиції інтертекстуальності, де вони є не цілком самостійними мовними утвореннями, адже їх смисл може бути повною мірою сприйнятий і зрозумілий лише в співвіднесенні з первинним текстом.

Мовленнєвий твір створюється інакше, ніж первинний текст: «Якщо основним пусковим механізмом породження первинного тексту є механізм формування та розгортання задуму, то при породженні вторинного тексту в якості аналога такого пускового механізму слід урахувати тему тексту.

При цьому під темою тексту розуміється ментальне утворення, що виникає в мисленні в результаті розуміння тексту»³⁹². Основною відмінною рисою вторинних текстів, на думку дослідника, є те, що «кожному первинному тексту може бути поставлений у відповідність не один вторинний текст, а деяка безліч. При цьому всі вони повинні бути близькими за змістом до початкового тексту, а отже, і один до одного. У зв'язку з цим, тексти можна вважати синонімічними. Оскільки ступінь їх близькості до початкового тексту може бути різною, то мова йде про різні варіанти, та істотну роль тут відіграє проблема інваріанта»³⁹³. Таким інваріантом дослідник пропонує розглядати «те ментальне утворення, яке виникає в мисленні як результат розуміння і є вихідним пунктом для породження вторинного тексту»³⁹⁴.

Вторинний текст – «таке ментальне утворення, яке породжується в результаті розгортання певних ментальних структур (ключових слів, теми), що є результатом осмислення і розуміння первинного тексту і відображенням у згорнутому вигляді його змісту»³⁹⁵. Аналогом ментальних утворень розглядаємо денотатну структуру тексту, що репрезентує «сміслову програму», представлену «матеріальними засобами, необхідними і достатніми для породження вторинних текстів»³⁹⁶. Породження вторинного тексту за денотатною структурою «дозволяє ніби «програмувати» його», така структура «містить ніби готовий алгоритм, який і керує породженням тексту»³⁹⁷. Наслідком цього, на думку автора, є, «по-перше те, що отримані вторинні тексти на змістовному рівні повинні бути завжди практично ідентичними до початкового тексту, а по-друге, породження таких текстів можливо навіть тоді, коли необхідні структури зв'язків і відносин в інтелекті

³⁹² Вихованець І. Зв'язка. *Українська мова. Енциклопедія*. К., 2000., С. 10.

³⁹³ Там само, С. 12.

³⁹⁴ Там само, С. 13.

³⁹⁵ Там само, С. 12.

³⁹⁶ Там само, С. 13.

³⁹⁷ Там само, С. 13.

людини і не сформовані»³⁹⁸. Денотатна структура – алгоритмічна «багат шарова структура змісту» і наочно демонструє домінуючу роль «предикатоцентричної граматики» у процесі породження вторинного тексту. Саме чітке ранжирування елементів змісту в денотатній структурі й наявність зв'язків між ними дозволили випробуванням побудувати вторинні тексти без наявності спеціальних знань»³⁹⁹.

Зауважимо, що подібний же висновок був дещо раніше зроблений Н. І. Россомагіною щодо перекладу, який «є процесом інтерпретації, або вторинного породження тексту, опосередкований створенням імпліцитного «тексту інтерпретації»»⁴⁰⁰. На думку дослідника, «характер інтерпретації визначається комплексним впливом лінгвістичних чинників (структурних характеристик вихідного ССП, контексту, особливостей синтаксису мови оригіналу і перекладу) і екстралінгвістичних чинників (рівня перекладацьких і спеціальних знань)»⁴⁰¹. Досліджуючи, у тому числі теж експериментально, особливості перекладу, тобто породження вторинного тексту, Н. І. Россомагіна робить висновок: «Оскільки текст інтерпретації по суті своїй – відносне, а не абсолютне явище, він виникає незалежно від глибини фонових знань, тобто практично при будь-якому їх рівні. Появі такого тексту сприяє в умовах недостатніх позамовних знань особлива їх взаємодія з лінгвістичною інформацією»⁴⁰².

Звісно ж все-таки, що справа тут не в ментальному утворенні, не в певному «пусковому механізмі породження», не в наявності якогось імпліцитного тексту (знову-таки ментального), а в тому, що текст існує як

³⁹⁸ Вихованець І. Зв'язка. *Українська мова. Енциклопедія*. К., 2000. С. 13.

³⁹⁹ Там само, С. 15-16.

⁴⁰⁰ Россомагіна Н. И. Исследование перевода как вторичного порождения текста (на материале англо-русских переводов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Одесса, 1987. С. 4.

⁴⁰¹ Там само.

⁴⁰² Там само, С. 8.

система форм. Переклад, тим більш в умовах експеримента, виникає саме як форма тексту. Уже згадана Н. Л. Сунцовою денотатна структура – теж текст, одна з його формальних проявів, уже містить у собі всі «необхідні структури зв'язків і відносин». І в тому, і в іншому випадку випробовувані лише змінюють форму, образно висловлюючись, «схиляють» (або «відмінюють») наданий їм текст. Це, власне, розуміє і Н. Л. Сунцова, оскільки зауважує з приводу денотатної структури тексту, що вона «включає в себе різні види згорток, тим самим є найбільш загальним випадком їх існування. Усе це свідчить, що її можна розглядати як **інваріант у ряді вторинних текстів**»⁴⁰³.

Зауважимо, що проблема інваріанта тексту залишається до сих пір не вирішеною, тому що текст розглядається як результат сполучення насамперед синтаксичних одиниць, про що вже говорилося в 2 розділі. Аналіз робіт, присвячених проблемі породження вторинного тексту, знову зумовлює нас стосовно дослідження механізмів породження як тексту в цілому, так і окремих вторинних текстів. Необхідно спиратися саме на структуру, але не ментальну, а об'єктивну, мовну, якою і є лексико-дериваційна структура.

3.2.3. Проблема варіювання лексико-дериваційної структури в процесі міжтекстових зв'язків (на матеріалі юридичних текстів)

На сьогодні існує декілька визначень юридичного тексту, однак з позицій мовознавства юридичний текст характеризується як повідомлення, що містить правову інформацію, об'єктивоване у вигляді офіційного письмового документа, що має модальний характер і прагматичну установку та складається з певних єдностей, які включають різні типи лексичного,

⁴⁰³ Россомагіна Н. И. Исследование перевода как вторичного порождения текста (на материале англо-русских переводов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Одесса, 1987. С. 14.

граматичного та логічного зв'язку. Парадигму тексту, як уже було показано, формують варіантні тексти, що виникають як результат відтворення та інтерпретації вихідного. До таких текстів відносять будь-яку інтерпретацію первинного тексту при збереженні його основних комунікативних параметрів (основні модальні характеристики тексту й особлива позиція автора).

Для варіантних юридичних текстів характерна множинність і принципова нескінченність можливих трансформацій, оскільки текст, згорнутий при сприйнятті, при розумінні та відтворенні може бути розгорнутим читачами (слухачами) в різні текстові форми.

Текст документа як зовнішня форма викладу змісту нормативного акта характеризують: а) реквізити свідчать про офіційний характер та відображають його юридичну силу, б) структурна організація – розташування нормативного матеріалу в тексті в певному порядку. Здебільшого в посиланні законодавець використовує іменник – назву макрокомпонента структурної організації юридичного тексту (*частина, книга, розділ, глава, параграф, стаття*): *відповідно до підпункту 3 пункту 8 статті 345 цього Кодексу; згідно з частиною 8 статті 45 цього Закону*. Архітектоніка (загальна побудова) юридичного тексту тісно пов'язана з структурністю, нормативністю правового комунікативного поля. Форма *відповідно до + іменник...* у правничому тексті найуживаніша; форма *згідно з + іменник* трапляється порівняно рідко. Подекуди в нормативно-правових, прийнятих на початку 90-х, трапляється форма *у відповідності з + іменник*, притаманна законодавчому тексту радянської епохи; ця форма є прямою калькою з російської *в соответствии с ...* і в сучасному юридичному тексті архаїзувалася.

Р. Барт писав: «...текст складається з безлічі різних видів письма, що походять з різних культур і вступають один з одним у зв'язки діалогу, однак вся ця множинність фокусується в певній точці, якою є не автор, як стверджували досі, а читач. Читач – це той простір, де відображаються всі до єдиної цитати, з яких складається лист; текст утворює єдність не в

походженні своєму, а в призначенні...»⁴⁰⁴. Ще раніше Е. Сепір, розмірковуючи про відмінності мови і мовлення, зауважував: «у мові постійна лише його зовнішня форма; внутрішні ж його зміст, його психічна значимість або інтенсивність змінюється в залежності від того, на що звернуто увагу, який напрям розумової діяльності»⁴⁰⁵. Усе це і зумовлює, робить неминучими розбіжності первинного і вторинного текстів, а також відмінності декількох варіантних текстів.

Варіювання є природним наслідком відтворення будь-якого явища і як процес має причини, форму протікання і результат⁴⁰⁶. Причинами варіювання тексту, на думку різних дослідників, є комунікативні чинники (мови, культури, природи), лінгвоперсонологічні⁴⁰⁷, лінгвотипологічні⁴⁰⁸. Як результат варіювання всіма дослідниками відзначаються зміни змісту тексту, хоча, як видається, необхідно говорити не тільки про смислове, а й про формальне варіювання.

Зв'язки формального варіювання пов'язані з відповідністю лексико-дериваційних структур кількох текстів. Оскільки такими зв'язками можуть бути пов'язані тексти абсолютно різного об'єму (наприклад, *стаття – тези – анотація*), виникає необхідність описати процеси, що відбуваються всередині самої структури і визначити критерії відповідності /

⁴⁰⁴ Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. М.: Прогресс, 1994. С. 90.

⁴⁰⁵ Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.: Прогресс, 1993, С. 36.

⁴⁰⁶ Гак В. Г. Языковые преобразования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. 768 с.

⁴⁰⁷ Ким Л. Г. Вариативно-интерпретационное функционирование текста: теоретико-экспериментальное исследование: автореф. дис. ... докт. филол. наук. Кемерово, 2010. 49 с.

⁴⁰⁸ Киркинская Т. И. Вариативность русских репродуцированных текстов (системно-функциональный и лингвоперсонологический аспекты): дис. ... канд. фил. наук. Барнаул, 2004. 176 с.

невідповідності структур і системні процеси, що проходять у межах самої структури і не призводять до її якісної зміни.

Загалом, якщо говорити про взаємодію первинного і вторинного текстів, для різних текстових ярусів дослідники виділяють дериваційні процеси спрощення, розширення (або ускладнення), заміщення⁴⁰⁹. Спрощення пов'язано з втратою частини семантики, для слова – на рівні сем, для пропозиції – на рівні слова або більшої частини пропозиції. Ускладнення – зворотний процес, результатом його є «зміни на рівні концептуальної семантики, якщо вони контекстуально не залежать від детермінації первинного»⁴¹⁰. Заміщення теж пов'язані зі зміною концептуальної семантики, але з'являються в результаті введення у вторинний текст перш за все синонімів. Крім названих, для лексичного рівня тексту Н. В. Мельник описує дериваційні процеси перестановки і злиття (результат смислової контамінації).

При аналізі співвідношення первинного та вторинного текстів недостатньо розглядати окремі текстові одиниці, необхідно аналізувати взаємодію структур, оскільки дериваційні процеси в ЛДС мають свою специфіку. Перш за все зазначимо, що трансформації можуть піддаватися лексичні одиниці, що входять в основні ряди тексту, тобто є компонентами його структури. Однак зміни можуть стосуватися одиниць, які є кваліфікаторів семантико-синтаксичних відносин всередині ЛДС. Перший вид трансформацій є системним, регулярним, їх реалізація пов'язана з тим, що загалом є дериваційним функціонуванням тексту. Другий пов'язаний з

⁴⁰⁹ Василенко Т. Н. Гнездовой принцип систематизации текстов (на материале оригинального художественного текста и его переводов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2008. 20 с.

⁴¹⁰ Мельник Н. В. Деривационное функционирование русского текста: лингвоцентрический и персонцентрический аспекты: автореф. дис. ... докт. филол. наук. Кемерово, 2011. 48 с.

руйнуванням тексту, у результаті таких змін виникає текст навіть не похідний, але «омонімічний» вихідному. Для опису системного варіювання компонентів лексико-дериваційних структур варто звернутися до юридичних текстів, які доводять роль ЛДС у формуванні семантики тексту (первинні тексти).

Виокремимо ряд вимог до структурної організації юридичного нормативного документа:

1) *послідовна диференційованість матеріалу* – виділення загальних положень, членування на розділи й глави;

2) *єдність і внутрішня логіка в тексті*. Актуальне значення при викладенні змісту нормативно-правових актів має урахування доконаних і недоконаних форм дієслів, дієприслівників. Використовуючи вказані форми законодавець пов'язує настання певних юридичних наслідків не тільки з фактом здійснення певних дій (бездіяльності), але і з фактом настання певного результату. Здійснення дій, що не спричинили певного результату, не тягне і настання юридичних наслідків, передбачених нормою. Ч. 4 ст. 27 Кримінального Кодексу України закріплює, що *підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину*. Тобто особа, яка схилила, але не схилила іншу особу до вчинення злочину підбурювачем не визнається.

3) *забезпечення необхідних зручностей у користуванні нормативними документами*. У процесі уніфікації регулювання використовується операція узагальнення поняття – перехід від поняття з меншим обсягом, але з більшим змістом, до поняття з більшим обсягом, але з меншим змістом (*Міністерство юстиції* → *Міністерство*; *слідчий* → *юрист*).

Як і в інших аксіологічних науках, у стилістиці визначати норму або уточнювати її межі допомагає аналіз відхилень. Для наукової розвідки ця теза – основоположна. неправильне вживання прийменників: *по місцю роботи* (ч. 2 ст. 92), *по поданню* (ч. 3 ст. 23-1), *по закінченні допиту/слідства* (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 417); *при наявності* (ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 434), *при*

необхідності пред'явити (виявити, проведення) (ч. 1 ст. 175, ч. 1 ст. 193, ч. 2 ст. 196), при умові (ч. 2 ст. 194), при яких обставинах (ч. 1 ст. 188); по яких обвинуваченнях підсудний виправданий, а по яких – засуджений (ч. 7 ст. 335). Відповідно до норм української мови, має бути за місцем роботи; за поданням; після закінчення допиту, слідства; за наявності; за необхідності пред'явити, виявити; за умови; за (певних) обставин, за якими обвинуваченнями підсудний виправданий, а за якими – засуджений і підсудного засуджено – виправдано.

У сучасних нормативно-правових текстах досить часто звертаються до означеного прийому, і це цілком виправдано, але ускладнює сприйняття тексту. Виділяємо невдалу побудову речень у нормативно-правових актів: виділення земельних ділянок єдиним масивом... – правильно *виділення єдиним масивом земельних ділянок...*; до складу комісії за принципом однакового представництва входять представники правильно до складу комісії входять за принципом однакового представництва представники..., але головною рекомендацією є завжди звертати увагу на порядок слів в реченні, намагатись найбільш точно передати необхідну правову інформацію, і не погіршити сприйняття смислу нормативного правового припису.

Аналіз дає підстави стверджувати, що з перерахованих формально-семантичних перетворень для ЛДС не характерний процес переставлення. Приклади зміни позиції лексичної одиниці в тексті зустрічаються, але вони поодинокі і не пов'язані власне з трансформацією ЛДС або її окремих фрагментів. Переставлення кваліфікатив у реченні, наприклад, не змінює загальної семантики *«Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі...»* (варіант: *Не має зворотної дії в часі Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність*), оскільки зберігаються відношення з'єднання і їхні радіальні зв'язки з дієсловом або зміна позиції периферійного компонента структури в контексті *«Закон про кримінальну відповідальність*

<... встановлює... посилює ...> не має зворотної дії в часі... » (Стаття 5 ККУ).

Найбільш частотними є заміщення й усічення, які також помітно змінюють текст і часто є більш адекватним способом повідомити стислість. Серед заміщень необхідно виділити, по-перше, синонімічні заміни окремих лексичних одиниць, наприклад, *кіберзлочинність* (замість *комп'ютерна злочинність*), *блокування* (*обмеження*), *ідентифікованого* (*визначеного*), *інформаційний ресурс* (*інформаційний сервіс*), по-друге, заміна одиниць усередині одного семантичного поля: *вихід* – *вхід*, *кодифікація* – *інкорпорація* – *консолідація* (*законодавства*), у тому числі заміни, пов'язані з посиленням формально-семантичних зв'язків усередині центрального лексичного ряду: *правник* замість *правознавець*; *викривальний* замість *викривний*, *викривничий*; *кримінальний* замість *карний*; *убивця* замість *вбивця*, *убивець*, *убійник*, *вбійник*, *вбивник*; *позивач* замість *позивальник*, *позовник*. Такі заміни не порушують основної семантики тексту та розглядаються як власне трансформації.

Крім того, у розгорнутому тексті з'являються й інші типи змін. Це, перш за все, варіювання інтенсивності дій, його посилення: 'відплата', 'розплата', 'страата', 'обвинувачення', 'звинувачення', '**розправа**', '**кара**' або, навпаки, послаблення '**закон**', 'зведення', 'кодекс', 'установа', 'стаття', 'статут; '**установлення**', 'постанова', 'визначення', 'ухвала', 'рішення'; '**розгляд**', 'дослідження', 'вирішення', 'встановлення', 'рішення', 'розв'язання', 'ухвалення'. Такі заміни семантично більш вагомі, але, як і попередні, залишаються в межах власне трансформації.

Зумовлені повноцінною текстовою діяльністю зміни та усічення позицій сприймає і суб'єкт вторинної текстової діяльності, оскільки трансформації пов'язані зі ступенем розуміння денотативної ситуації первинного тексту. Ці зміни, реалізуються як правило за межами центральних лексичних рядів. Трансформації первинного тексту (Кримінальний Кодекс України) будуть викликані, по-перше, нерозумінням

статті, по-друге, навпаки, розумінням статті і, по-третє, неповним розумінням, коли сприймають денотативну ситуацію статті загалом, але репрезентують і відтворюють спотворено.

Платон писав, що тексти законів мають відрізнятися ясністю, стислістю, непорушністю, а законодавець не повинен висловлювати дві різні думки щодо одного і того самого предмета. Мусимо визнати, що для українського законотворення XXI століття думка Платона є вельми актуальною через невідповідності їй стану чинного законодавства, у тому числі й пов'язаного з кримінальною відповідальністю.

Будь-які зміни в юридичному тексті відображають неправильне зорове сприйняття, а значить і нерозуміння коментованої статті. Незнання реалій у тексті *«Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення»* призводить до появи варіантів *незаконні дії з документами; незаконні дії з платіжками*. Спотворення інформації може бути пов'язане з незнанням лексичної одиниці.

У вторинному тексті (Науково-практичний коментар до ККУ) не виникає питання щодо не розуміння денотативної ситуації, що пояснюється як характером тексту, так і роботою над ним. Це тексти, які насичені прикладами оберненої залежності. У ч. 1 ст. 17 КК наводиться дефініція добровільної відмови, під якою розуміється остаточне припинення особою за власним бажанням підготування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. Видається, що це визначення потребує уточнення. По-перше, ознака остаточності визначена як об'єктивна, а правильнішим у цьому випадку буде суб'єктивний підхід. По-друге, вказівку у визначенні на готування до злочину та замах на злочин слід замінити на поняття незакінченого злочину, яке відповідно до ч. 2 ст. 13 КК є еквівалентним за значенням. Така заміна економить текст без втрати змісту. З урахуванням згаданих зауважень добровільну відмову можна визначити як *припинення внаслідок прийнятого*

особою остаточного рішення за своєю волею незакінченого злочину, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.

Коли говоримо про дериваційні процеси в ЛДС, не слід акцентувати увагу на усічення, оскільки, по-перше, семантика частіше всього не втрачається повністю, а просто стає імпліцитною, а по-друге, утрата у вторинного тексту частини семантики може бути результатом двох зовсім різних процесів.

Усічення розглядаємо як втрату компонента семантичного ряду. Результатом аналогічного процесу є контекст *«Під неупередженістю досудового розслідування та судового розгляду слід розуміти об'єктивність, безсторонність щодо дослідження всіх обставин провадження. Відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття неупереджених процесуальних рішень. З втратою частини семантики пов'язане і спрощення тексту: «Під неупередженістю досудового розслідування та судового розгляду слід розуміти об'єктивність, безсторонність всіх обставин». У фрагменті «Відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані неупереджено дослідити обставини кримінального провадження» предикація «зобов'язані неупереджено дослідити» присутня імпліцитно. Неповна втрата семантики змушує позначити цей процес не як усічення, а як згортання.*

Зменшення кількості компонентів лексичного ряду може бути результатом процесу, пов'язаного з процесом злиття. Так, об'єднавши ознаки *«усунення особистої участі в злочині»* та *«своєчасність»* в одну, слід визнати, що для всіх випадків добровільної відмови при співучасті загальною специфічною характеристикою є *своєчасне усунення особистої участі в*

злочині. З урахуванням цього можна сформулювати загальне поняття добровільної відмови при співучасті. Отже, *добровільна відмова співучасника – це своєчасне усунення особою за своєю волею особистої участі в злочині унаслідок прийнятого нею остаточного рішення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця*. Оскільки контамінація в структурі тексту супроводжується процесом компресії, пропонуємо говорити не про злиття, а про стягнення вихідних одиниць.

Процес ускладнення в ЛДС пов'язаний з центральними лексичними рядами. Спостерігаємо додаткову предикацію (*за своєю волею, прийнятого нею, якщо при цьому*) або кількісного приросту компонентів ряду, детермінованих звичайно цілісною ситуативною семантикою: *своєчасне усунення особою за своєю волею особистої участі в злочині*. Процес може стосуватися периферійних компонентів структури, але зумовлений індивідуальним уявленням усунення особистої участі в злочині.

Отже, фрагменти юридичних текстів дозволяють говорити щодо дериваційних процесів у ЛДС: заміна (синонімічні, семантичні й ситуативно-асоціативні), згортання, стягнення та ускладнення.

Більшість концепцій вторинних текстів не враховують важливий для нас факт, що вторинний текст є результатом процесу деривації, «створений у всіх вимірах, аспектах, планах, і виражається в транспонуванні однієї нескінченності елементів в інше, що призводить до формування якісного нового інтегрованого утворення, що включає в себе всі транспоновані нові смисли»⁴¹¹.

Дериваційний принцип виникає у мові як основний спосіб уявлення нового на базі первинних одиниць. У мові існує «загальномовне різномірне поле дериваційності, різні форми якого в мові утворюють єдиний неперервний дериваційно-мотиваційний процес, що приникає у всі рівні й

⁴¹¹ Мышкина Н. Л. Динамико-системное исследование смысла текста. Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1991. С. 105.

плани мови та утворює функційно-динамічний простір, у межах якого деривація одиниць нижчих рівнів уходить у деривацію одиниць вищих рівнів»⁴¹².

Найчастотнішим виявом неперервного лексико-дериваційного процесу є лексико-дериваційний розвиток тексту, його можливість вступати в парадигматичні зв'язки з іншими текстами. У межах дериватологічного підходу питання щодо наявності парадигми тексту сумнівів у дослідників не викликає⁴¹³, однак розуміємо парадигму, котра об'єднує тексти, пов'язані відношенням творення.

Хоча механізми творення залишаються ще не до кінця дослідженими, інколи, на жаль, існування таких механізмів тільки констатується. На думку С. В. Іонової, вторинні тексти «співвіднесені з вторинними утвореннями, які виникають у результаті дій загальномовного механізму семантичної і словотвірної деривації, в основі якого вміщені процеси вторинної категоризації і вторинної концептуалізації змісту вихідного мовного знака»⁴¹⁴. У більшості робіт, присвячених всебічному дериваційному аналізу міжтекстових зв'язків, проблеми створення тексту та його функціонування розглядаються на рівні синтаксичної деривації його частин: «У дериваційних відношеннях, у більшості тих, що визначають взаємодію компонентів гнізд, на словотвірному, лексичному, синтаксичному рівнях задіяні безпосередньо одиниці відповідних гнізд (слова, речення), одночасно як на текстовому рівні дериваційні зв'язки в межах гнізд виявляються не на рівні цілих текстів, а на

⁴¹² Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации. Томск, 1989. С. 66.

⁴¹³ Василенко Т. Н. Гнездовой принцип систематизации текстов (на материале оригинального художественного текста и его переводов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2008. 20 с.

Чувакин А. А. Теория текста: объект и предмет исследования. Критика и семиотика. Новосибирск, 2004. №7. С. 88-97.

⁴¹⁴ Ионова С. В. Вторичный текст в концепциях текстуальности и интертекстуальности. *Филологические науки*. 2006. № 4. С. 92.

рівні їх складників (у нашому дослідженні ситуаційно-мовної єдності). Формально-семантичні зміни в словотвірних, лексичних гніздах утворюються в межах тільки однієї системи (словотвірної, лексичної). У текстовому гнізді формально-семантичні перетворення вторинних текстів утворюються на декільках рівнях (пропозиційному, конструктивному, лексичному)»⁴¹⁵. Цей підхід не дає можливості пізнати текст як ціле, залучене до процесів формо- і текстотворення не на рівні своїх компонентів.

Цілісне сприйняття тексту передбачає підхід, що існує, зокрема, у працях Н. Д. Голєва й Н. В. Сайкової. Вторинні тексти характеризуються різними ступенями дериваційності, що означають різноманітну ступінь іноваційності тексту за трьома лініями: форма, зміст, функція⁴¹⁶. Існування інформації трьох планів призводить автора до побудови класифікації вторинних текстів за відповідними підставами й дозволяє «побудувати дериваційну вісь системності текстів, на шкалі котрої розміщені первинні тексти з різним ступенем дериваційності..., що є показником універсальності дериваційної інтерпретації текстових перетворень»⁴¹⁷.

На рівні форми виникає необхідність виокремлення графічного і звукового оформлення текстів, відповідно визначено перехід від первинного до вторинного тексту, які несуть інтра- і трансферний характер. До першого належить переклад на будь-яку мову. До другого – довідково-інформаційна документація: акт, протокол, рішення. З такою таксономією вторинних текстів не можна повністю погодитись, оскільки змішуються різні процеси. Стінографія та інші типи «чистого» перекодування – «чисто технічний прийом, не пов'язаний ані зі смисловими операціями, ані з

⁴¹⁵ Василенко Т. Н. Гнездовой принцип систематизации текстов (на материале оригинального художественного текста и его переводов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2008. 20 с.

⁴¹⁶ Сайкова Н. В. Взаимодействие слова и текста в деривационном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2002. 163 с.

⁴¹⁷ Там само, С. 35.

«пересприйняттям», ані з урахуванням акту комунікації»⁴¹⁸, тому, навіть незважаючи на наявність кодових трансформацій, це не належить до процесів деривації.

З науковими юридичними текстами (наприклад, текст лекції) важче, оскільки, на думку дослідників, «точний запис усного мовного тексту (надиктованого тексту) може бути інтерпретований як дериваційна діяльність: у записі редуціюються більшість компонентів усної мови (інтонація, логічний акцент), а редукція є все-таки перетворенням одночасно і матеріальними, і функційно-семантичними сторонами первинного тексту. Редукція неминуча в силу необхідної умови письмової форми фіксації мови»⁴¹⁹. А прочитання тексту вголос уже, без сумніву, є процесом сприйняття й відтворення первинного тексту, що відображає його суб'єктивне розуміння, що підтверджується можливістю різного прочитання, хоча б інтонаційного, одного й того ж тексту. Тим не менш кодові трансформації не торкаються власне внутрішньої форми тексту.

Зміни у вторинних текстах Н. В. Сайкова розглядає в межах формальної типології, які пов'язані з кількісною характеристикою, зменшенням або збільшенням об'єму первинного тексту. Але зміна об'єму первинного тексту – тільки результат, але не дериваційний процес.

Н. В. Сайкова вводить поняття «шкала дериваційності», на якій вторинні тексти посідають місце «з урахуванням змін ступеня формальної і / або семантичної відстані» і котра «має негативні (передбачають деривацію – спрощення) і позитивні (передбачають власне деривацію – ускладнення)

⁴¹⁸ Реформатский А. А. О перекодировании и трансформации коммуникативных систем. Исследования по структурной типологии. М.: Изд-во АН СССР, 1963. С. 209.

⁴¹⁹ Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении. *Юрислингвистика-1: Проблемы и перспективы* : межвуз. сб. науч. тр. Барнаул, 2000. С. 11–58.

показники»⁴²⁰. Усе це як одна з можливостей створення загальної дериваційної моделі тексту, але не пояснює і не описує самого механізму виникнення відмінностей між вторинними текстами одного типу (наприклад, текстами викладів або різними перекладами одного і того ж тексту). Навіть на рівні термінів у роботах Н. В. Сайкова знову не розмежовуює поняття вторинний текст – похідний текст – варіант.

Отже, слід відзначити, що дослідження тексту в дериваційному аспекті є плідним, проте поставлена в цьому дослідженні проблема здатності тексту вступати у зв'язки формотворення з іншими текстами не вирішена, до сих пір названі процеси не розмежовуються навіть у межах дериваційної текстології (не кажучи вже про теорії тексту взагалі).

3.3. Лексико-дериваційна структура та парадигма тексту

Проблема розмежування процесів формоутворення тексту і власне текстотворення усвідомлюється Н. В. Сайковою у спільній з М. Д. Голєвим статті, предметом якої є класифікація, де наведено: «Залишилося неврахованим співвідношення на рівні внутрішньої форми тексту (ВФТ), а така категорія є важливою при встановленні еквівалентності двох текстів»⁴²¹. На думку авторів, якщо враховувати категорії внутрішньої форми у відношенні вихідного і вторинного текстів «з'являється додатковий смисл, а саме: додається генетичний відтінок (мова йде про синхронне існування генетичного), тоді втрата текстом ВФ буде одночасно деактуалізацією вторинності, що є релевантним для сприйняття (дослідником) – сфера

⁴²⁰ Сайкова Н. В. Взаимодействие слова и текста в деривационном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2002. С. 37.

⁴²¹ Голєв Н. Д., Сайкова Н. В. К основаниям деривационной интерпретации вторичных. Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты. Вып. 3. Барнаул: Изд-во ААЭП, 2001. С. 25.

гносеології»⁴²². Вони вважають, що одним із завдань дериваційної текстології повинен стати «пошук лінгвістичних критеріїв встановлення еквівалентності текстів на рівні ВФТ, що буде основою їх функційної еквівалентності»⁴²³

Безперечно, названим лінгвістичним критерієм виступає внутрішня форма тексту. Поняття внутрішньої форми уведене О. О. Потебнею для слова. Це поняття можливо використовувати у відношенні до тексту в тому значенні, яке надавав йому вчений: той спосіб, яким виражається зміст⁴²⁴. Отже, у межах дериваційної текстології, під внутрішньою формою тексту розуміємо особливості його структурно-семантичної організації в дериваційному аспекті, тобто його лексико-дериваційна структура. Внутрішня форма слова є основою міжслівних відношень, так само і внутрішня форма тексту, його ЛДС, повинна розглядатися як основа міжтекстових відношень, яка виконує системоутворювальну роль і впливає на співвідношення парадигматичних та синтагматичних зв'язків вторинних текстів.

Справді, якщо розглянути наведені дослідниками численні приклади вторинних, у широкому сенсі слова, текстів, можна виділити кілька їх груп (Див. Додаток А). По-перше, це тексти, формально тотожні первинним (індивідуальне прочитання, інтерпретація). По-друге, тексти тотожні, але відповідні первинним, збігаються з ними формально і змістовно (переказ, виклад). По-третє, тексти, що представляють результат згортання первинного (анотація). По-четверте, тексти, у яких первинний текст функціонує як їх частина (розділ статей). І, нарешті, тексти, формально і змістовно зберігають

⁴²² Голев Н. Д. Сайкова Н.В. К основаниям деривационной интерпретации вторичных. Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты. Вып. 3. Барнаул: Изд-во ААЭП, 2001. С. 25. с. 25.

⁴²³ Там само, с. 25.

⁴²⁴ Потебня А. А. Эстетика и поэтика. М.: Искусство, 1976. С. 286-461.

з первинним лише зв'язки детермінації, у чистому вигляді ілюструють явище діалогічності (відповідь, відгук, полеміка).

Рисунок 1. Співвідношення структур юридичних текстів

Позначимо літерою A множину елементів первинного тексту, а літерою B – множину елементів іншого тексту, який сприймаємо вторинним. Звісно ж, що ці множини можуть бути різні, але можуть і перетинатися. У разі абсолютної розбіжності цих множин (рис.1 а) є два самостійних тексти; випадок, відповідно до малюнку 1 б, є, наприклад, згадка іншого тексту, окремі факти цитування, тобто тип текстової взаємодії, який отримав назву інтертекстуальних включень⁴²⁵, текстових вкраплень⁴²⁶, міжтекстової єдності⁴²⁷. Загалом це той тип відношень текстів, який поза увагою цієї роботи, оскільки предметом є пересічні множини.

Можливі чотири основних типи перетину множин (рис. 2). Ці типи і є основними типами взаємодії. Рисунок 2, на якому зображено перетин двох множин, ілюструє явище інтертекстуальності. Зв'язки, ілюстровані рисунком

⁴²⁵ Алешко-Ожевская С. С. Фразеологический состав английского языка и проблемы аллюзивности художественного текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2007. 26 с.

⁴²⁶ Тороп П. Х. Проблема интертекста. Текст в тексте. Труды по знаковым системам. Вып. XIV. Тарту: ТГУ, 1981. С. 33-44.

⁴²⁷ Plett H. F. Intertextualities. *Intertextuality*. Edited by H. F. Plett. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1991. P. 3–29.

б є зв'язками похідності тексту B від тексту A (це, наприклад, зв'язок окремого тексту й розділу до якого він входить).

У випадку абсолютного збігу множин A і B (рис. 2 в) можна говорити про тексти-варіації (різне прочитання або інтерпретація тексту, відношення самостійного тексту і цього ж тексту як частини розділу). Різняться вони перш за все комплексом модальних смислів, синтагматичними або суб'єктивно зумовленими змінами, тобто виникають у результаті взаємодії тексту з іншими текстами або під впливом індивідуальних асоціацій сприйняття (можуть бути зумовлені іншим текстом).

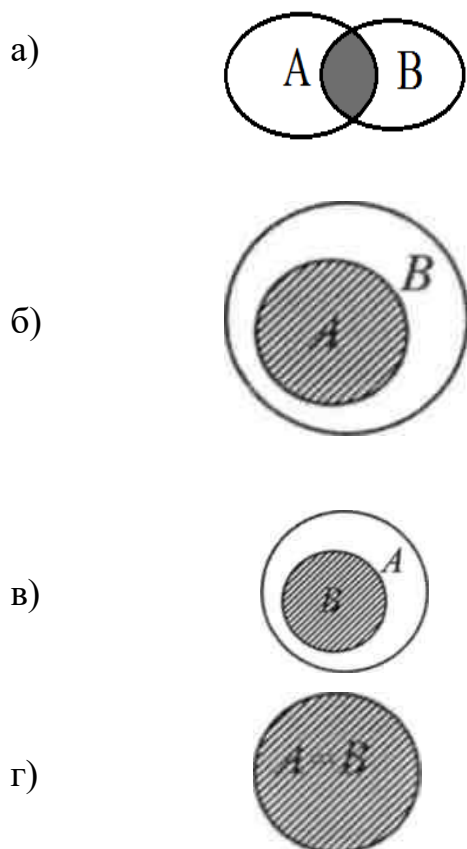

Рисунок 2. Типи співвідношення взаємодії структур текстів

Рисунок г) ілюструє безпосередньо зв'язок формотворення між текстами, коли тексти A і B є формами одного тексту. Рисунки 2 б) і 2 г) є дзеркальними і відображають зв'язки, які можна вважати перетворюваними, і для тексту немає різниці між формотворенням і творенням: текст B (A) як

вторинний від тексту A (B) відповідає тексту A (B) як формі тексту B (A). Дійсно, різниця існує, і, щоб уточнити її, потребуємо ввести в дослідження поняття лексико-дериваційної структури.

ЛДС необхідно визначити як інваріант тексту, тобто «ознака або комплекс ознак досліджуваних системних об'єктів (мовних і мовленнєвих одиниць, класів і категорій, їх значень і функцій), який залишається незмінним при всіх перетвореннях, зумовлених взаємодією первинної системи з навколишнім середовищем»⁴²⁸. Відповідно, якщо при зміні тексту його ЛДС є незмінною, вторинна одиниця – результат формального варіювання первинної, **варіантний текст**. Якщо зміни тексту стосуються і його ЛДС, то вторинна одиниця повинна розглядатись як текст **первинний**.

Тексти, що пов'язані зв'язками формального варіювання, спочатку визначалися нами як власне вторинні (представлено розмежування інтертекст, похідних і вторинних текстів). Однак це є «незручним» у зв'язку з частотністю вживання поняття *вторинний текст* у найширшому розумінні. Тому подібні тексти і були названі варіантними (або текстами-варіантами).

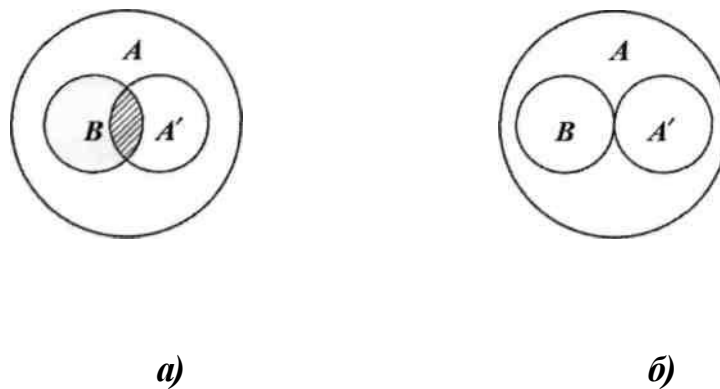

Рисунок 3. Співвідношення структур первинного і вторинного текстів

⁴²⁸ Бондарко А. В. Функционально-семантическое поле. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 566-567.

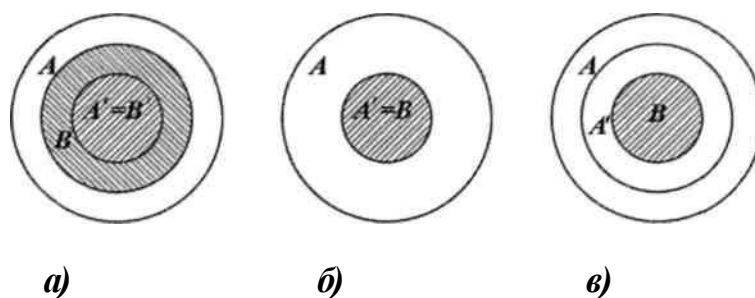

Рисунок 4. Співвідношення структур первинного і варіантного текстів

Знову повернемося до поняття множинність, і позначимо символом A' (B') множинність компонентів лексико-дериваційної структури як ядра тексту. Тоді творення тексту A від тексту B буде відповідати перетину (рис. 3 а) або зовсім не співпадати (рис. 3 б) з множинностями A' і B . А відношення формозмін будуть визначені іншими відношеннями цих множинностей (рис. 4). A' є підмножинністю B і співпадає з B' (рис. 4 а), наприклад, у скорочених текстах. Якщо A' співпадає з B (рис. 4 б), результатом формального варіювання є текст – набір ключових слів. Якщо B є підмножинністю A' (рис. 4 в), то отримуємо такі форми, як, наприклад, анотація і заголовок.

Як відомо, згорнутий текст у внутрішній мові презентує універсальний предметний код, а кодові трансформації є основою різноманітних способів реалізації множинності тексту. Для дериватології вважаємо доведеним, що між первинним і вторинним текстами виникає семантична відстань, тобто ступінь їхньої формальної і змістової близькості, що означають якісні зміни значення первинної (мотиваційної) у значенні вторинної (мотивованої) одиниці⁴²⁹. Але семантичний аналіз дозволяє стверджувати, що визначена семантична відстань виникає і між текстами, пов'язаними зв'язками формального варіювання, що залежить від об'єктивних іманентних особливостей тексту, зумовлених характером зв'язку

⁴²⁹ Мельник Н. В. Деривационное функционирование русского текста: лингвоцентрический и персоноцентрический аспекты: автореф. дис. ... докт. филол. наук. Кемерово, 2011. 48 с.

його форм – перш за все від дериваційних характеристик первинного тексту. Семантичні рівні різного ступеня узагальнення зумовлюють градаційний, ієрархічний характер поля, наявність у його структурі макро- і мікроодиниць (мікрополе, лексико-семантична група, синонімічний ряд тощо), які перебувають у відношеннях підпорядкованості і залежності. Одна одиниця є складником іншої одиниці вищого рівня. Кінцева множинність типів лексико-дериваційної організації тексту повинна відповідати якійсь кінцевій же множинності можливих формально-семантичних варіацій. Таке положення має бути підтверджено не тільки теоретичними міркуваннями. Це вимагає від автора експерименту і верифікації висновків на основі аналізу експериментальних даних.

Експериментальний тип використовувався для вирішення завдань дослідження, оскільки він відповідає таким вимогам розгляду формально-семантичної сукупності лексичних одиниць у тексті:

1. Слово як одиницю мовлення слід досліджувати в контексті, де воно виступає в конкретному значенні й може реалізувати всі свої потенції (у тому числі і свою внутрішню форму).

2. Типи формально-семантичної спільності як об'єктивні мовні моделі також можуть бути виділені тільки в контексті. Більш того, сама класифікація цих типів можлива тільки на основі великого емпіричного матеріалу, дані ж експерименту в стислій формі дають уявлення про організацію формально-семантичної спільності тексту багатьма носіями мови.

3. Контекст має бути природнім мовленнєвим утворенням, який несе комунікативну інформацію.

4. Контекст повинен більш або менш суворо задавати умови реалізації формально-семантичної спільності його частей или составляющих его единиц.

Мета експерименту – виявити реакцію на актуалізовані і неактуалізовані в контексті формально-семантичні зв'язки лексичних

одиниць. **Експериментальний матеріал** репрезентував собою 40 контекстів з актуалізованими ФСЗ. Контексти з семантико-синтаксичними і епідігматичними ЛДР взяті з кодексів України (див. Додаток Б). Учасникам експерименту запропоновано кожного разу по 20 контекстів з актуалізованими формально-семантичними зв'язками. Перед учасниками були поставлені чіткі завдання: 1) знайти в контекстах повтори слів або коренів (термін «повтори» використаний як найбільш загальний і зрозумілий аудиторії); 2) оцінити його як стилістично правильний або помилковий; 3) змінити речення так, щоб уникнути повтори. Експериментальний матеріал запропоновано як викладачам, так і студентам 2-3 курсів юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. При виборі аудиторії ураховано такі умови: учасником експерименту міг бути носій мови (українська мова – рідна) та середнім рівнем мовної компетенції.

Матеріали експеримента спочатку розглядались як вторинні, що дозволяють підтвердити висновки під час теоретичного аналізу. Ці матеріали були важливі тільки тоді як можливість довести стійкість тавтологічних лексичних рядів, їх регулярну відтворюваність у мовленні частини носіїв мови. Для дослідження важлива можливість трактування контексту як нормативного, так і частотності його «незмінюваності», змінні варіанти нас не цікавили (у кінцевому варіанті не наведений підрахунок змінних варіантів, указано тільки загальну кількість учасників).

Матеріали експерименту можуть бути використані для характеристики власне міжтекстової взаємодії, якщо аналізувати їх, наприклад, з поставленою іншою **метою** – визначити тип змін вторинної одиниці в залежності від дериваційних особливостей первинної. Це цілком можливо, якщо ураховувати, що за умовами відбору кожен експериментальний контекст, по-перше, повинен репрезентувати достатньо замкнуте природне мовленнєве утворення, яке має доступну, зрозумілу й відносно достатню комунікативну інформацію й, по-друге, контекст повинен

був більш або менш чітко задавати умови реалізації формально-семантичної спільності його частин або складників його одиниць; тобто використані контексти можуть розглядатися як окремі міні-тексти з чітко заданою лексико-дериваційною структурою.

Важливою умовою експерименту є активна роль кожного учасника, що виступають одночасно як реципієнти, так і суб'єкти мови. У результаті отримані змінні варіанти можуть розглядатися як повноцінні вторинні тексти. Важливою є фіксація уваги випробуваних на «повторі», на формально-семантичній взаємодії усередині контексту, оскільки доведено, що формальні зв'язки лексичних одиниць актуалізуються здебільшого у сприйнятті⁴³⁰. Отже, під час експерименту навмисно актуалізуються у сприйнятті міжтекстові зв'язки, що дає можливість зіставляти структури первинних і вторинних одиниць.

Якщо розглянути загальну кількість замінів, яким підлягали в ході експерименту окремі контексти з різними моделями організації ФСС, то тут чітко виділяються три основні групи: 1) контексти, кількість змін яких не перевищує 10%; 2) контексти, кількість змін яких коливається від 35 до 50%; 3) контексти з кількістю змін 70-85%. Безсумнівна різниця в сприйнятті різних моделей формально-семантичних зв'язків, обумовлена об'єктивною різницею характеру їх організації. До першої групи входять контексти з семантико-синтаксичними ЛДР. Другу групу складають контексти, ЛДР яких оцінюються як прагматичні, експресивні, тобто епідигматичні ЛДР. А в третю увійшли помилкові контексти (з реальною тавтологією, порушеними синтаксичними зв'язками або порушеною лексичною сполучуваністю). Винятків тут практично немає, великий відсоток змін контексту *Беззаконність було узаконено* (88%) пов'язаний з помилковою пресуппозицією.

⁴³⁰ Ушакова Т. Н. Речь человека в общении. М. : Наука, 1985.

Розгляд загального характеру змін експериментальних контекстів доводить, що можна встановити різницю в напрямку змін різних типів контекстів. Семантико-синтаксичні ЛДР у цілому сприймаються як єдиний текстовий комплекс, що детермінується своїм першим членом, тому випробувані у всіх контекстах з подібними ЛДР замінюють тільки другий член ряду. У контекстах з епідігматичними ЛДР названий тип заміни також є найбільш частотним, але на характер змін починають впливати синтаксична структура і семантика контексту, особливості лексем – членів ряду. Так, у епідігматичних ЛДР з градаційними відносинами в більшості випадків один член (частіше другий, але іноді й перший) просто опускається, це стає можливим через ідентичність синтаксичної позиції членів ряду.

Аналіз особливостей змін різних контекстів з ЛДР показує, що вони зумовлені функційними особливостями компонентів. Під час реалізації альтернативних зв'язків, члени виконують тільки номінативну функцію, тоді як при градації не так номінативну, як епідігматичну і експресивну.

Результати експерименту підтвердили гіпотезу про функційність лексико-дериваційної структури в процесі створення тексту, якщо використовувати визначення терміну *функція*, подане О. С. Ахмановою: «характер створення в мовленні мовної одиниці, її актуалізація або транспозиція в контекст конкретного мовного акту»⁴³¹. Звертання до визначення закономірностей та особливостей мовленнєвої реалізації тих чи інших компонентів мови безперечно веде до необхідності визначення правил такого функціонування. Отже, **функційність структури тексту виокремлюємо як її участь у дериваційному процесі**. Характер функційних пояснень (у термінах ефективності структури мови) буває різним, пор. властивості мовної структури⁴³² можуть пов'язуватися з аспектами людської когніції або з ефективністю співвіднесення значення і

⁴³¹ Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1966. С. 506.

⁴³² Comrie B. Language universals and linguistic typology: Syntax and Morphology. 1984, P. 87.

форми – це «семантико-прагматичний» тип пояснення. Особливо показовим постає функційне пояснення в тому разі, коли розглядаються граматичні винятки, яким можна дати мотиваційне прагматичне пояснення⁴³³.

Функційність форми, позитивна або негативна, є результатами експерименту, під час якого учасники отримують прагматичну установку на актуалізацію формально-семантичних зв'язків. Кількісні результати змін для різних типів формально-семантичної взаємодії не однакові. Найбільша кількість змін епідигматичних ЛДР – тавтологія і невеликий процент змін семантико-синтаксичних ЛДР свідчить про різницю у фіксації учасниками різних формальних зв'язків, що і пояснюється позитивною (епідигматичний ЛДР і тавтологія) або негативною функційністю форми. Для лексико-семантичного ФСВ функційність форми буде негативною в силу відсутності формальної взаємодії: при відсутності в текстових одиницях взаємозалежності форми не має потреби говорити щодо її актуалізації.

Розглянемо тепер залежність перетворення кожного ряду від його дериваційних особливостей і особливостей реалізованих у ньому семантико-синтаксичних відношень. Результати аналізу узагальнено в таблиці 1. Оскільки в ряді контекстів реалізується декілька самостійних або взаємопов'язаних ЛДР, ці контексти зазначено в таблиці декілька разів. Крім того, зазначимо, що в графі «Основний тип замін» указано частіше один тип – основний; два типи вказано при їх співвідносній частотності.

⁴³³ Comrie B. Language universals and linguistic typology: Syntax and Morphology. 1984, P. 99.

Таблиця 2.

**Відповідність типу семантико-синтаксичних відношень і типу заміни
всередині лексичного ряду**

Тип семантико-синтаксичних відношень	№ контексту	Основний тип замін
1	2	3
Протиставлення	1	Синонімічні
	2	Синонімічні
	4	Синонімічні
	5	Синонімічні
	6	Синонімічні (у т.ч. D)
	8	Синонімічні (у т.ч. D)
	35	Семантичні
Конкретизація	3	Згортання
	18	Згортання
	20	Семантичні
	21	Семантичні
	22	Згортання
Альтернатива	5	Згортання
	20	Семантичні
	23	Згортання
	24	Семантичні
	25	Згортання
	26	Згортання
	27	Згортання
	28	Згортання (60,5%) Семантичні (39,5%)
	32	Семантичні
	33	Семантичні
37	Семантичні (D)	
Градація	9	Згортання (у т.ч. D)
	10	Семантичні
	11	Семантичні
	12	Згортання
	13	Згортання
	17	Синонімічні
Зумовленість	19	Синонімічні
	31	Синонімічні (D)
	38	Синонімічні (D)

Тотожність	7	Семантичні
	14	Дейктичні
	15	Дейктичні
	16	Дейктичні
	18	Семантичні
	25	Дейктичні
	29	Семантичні (53%) Згортання (47%)
	30	Згортання
	34	Дейктичні (59%>) Згортання (41%)
	35	Згортання
	36	Згортання
	39	Семантичні (51,7%) Згортання (48,3%)
	40	Семантичні

До першої групи увійшли контексти з відношеннями протиставлення. Як видно з таблиці, основним типом замін для подібних рядів є синонімічні заміни детермінанта, іншого компонента ряду. Усі без винятку виправлення контекстів 1, 2, 4; хоч у зв'язку зі змінами цікаво звернути увагу на те, що учасники доповнюють контекст кваліфікаторами синтаксичних відношень (частіше протиставних), не зовсім зрозумілих у тексті статті. А в контекстах 6 і 8 синонімічним замінам підлягають як детермінат, так і детермінант ряду. Для контексту 6 це пояснюється тим, що існування в мові великої кількості синонімів визначає і наявність різних варіантів, до речі у деяких випадках замінюються навіть обидва компоненти. Зауважимо, що зміна детермінанта спричинило уведення кваліфікатора синтаксичного відношення. У контексті 8 особливо цікавим є те, що синонімічних замін є дуже мало (25 из 156, около 16%), у цілому ж експеримент показав неочікуваний результат: найбільш частотний варіант змін – *беззаконня було узаконено* – пояснюється не якістю оцінки ЛДР, а неадекватною пресуппозицією, неправильним розумінням семантики вислову.

Група контекстів з протиставними відношеннями складає контекст 35 (*набуття – видача*). Основний тип змін ЛДР у ньому – заміна детерміната ряду як синонімом (*отримання*), так і одиницями всередині семантичного поля (*порядок видання*), що є більш частотними (93,4 % від усіх замінів), тому всі ці зміни були об'єднані визначенням «семантичні». Пояснюється відміна типу змін у контексті від змін інших контекстів групи прагненням зберегти внутрішню експресію епідигматичного ЛДР, що неможливо при синонімічних замінах.

Наступна група об'єднує контексти з відношеннями конкретизації. У групі виділено два типи змін: згортання ряду (контексти 3 і 22) і семантичні заміни (контексти 20, 21). Контекст 22 містить два однотипних ряди, при зміні яких симетрично згортаються детермінати. У контексті 3 присутній радіальний ЛДР, детермінати котрого пов'язані альтернативними відношеннями. Основний варіант замінів – згортання D2, яке може супроводжуватися синонімічною заміною D1. Своєрідним є контекст 18. Цей контекст містить два ЛДР: епідигматичний ряд з відношенням тотожності *події – дії*, і семантико-синтаксичний ряд *організують – трансформують – долучають – припиняють – перетворюють* з відношеннями конкретизації. Усі зміни, синонімічні заміни детерміната, пов'язані з першим із цих рядів, де розривається зміст внутрішньої форми вислову. А от ЛДР з відношеннями конкретизації зміні не підлягає. Причину вбачаємо в тому, що детермінат ряду *дії* входить в предикативну основу речення, отже, згортання не має.

Розглянемо контексти з альтернативними відношеннями. У цій групі виокремлюємо два типи змін: згортання ряду та семантичні заміни. Згортання другого компонента ряду цієї групи (контексти 5, 23, 25, 26, 27, 28) не супроводжується втратою частини інформації, яка просто переходить з експліцитного на імпліцитний рівень. Загальна кількість подібних замінів в контекстах різна. У контексті 5, наприклад, альтернативний ряд змінюється мінімально, оскільки контекст містить ЛДР з протиставними відношеннями і зміна цього контексту у більшій частині спрямована на заміну головного

члена *держатель* – *власник*; тільки невелика частина учасників звертає увагу та видаляє повтор модального дієслова. У контексті 27 альтернативних відношень установлено між атрибутивами, і це пояснює значно великий відсоток змін, ніж у попередньому. Змінено варіант тільки один: «...збором (*платою, внеском*) є обов'язковий платіж відповідно до бюджету...». Це, безперечно, пов'язано з тим, що ряд використано тільки для експресивного підкреслення семи.

У контексті 28 реалізовані основні типи змін. ЛДР цього контексту схожий з ЛДР попереднім, проте в цьому висловлюванні два формально близьких словосполучення реалізують синтаксичні зв'язки конкретизації, а не альтернативи, як в попередньому контексті. Тому «вилучити» один з членів ряду важко, ряд сприймається як прагматичний, отже, є набагато менша кількість – 39,5% – варіантів, змінених шляхом згортання конструкції (згортання в цьому випадку приблизно з однаковою ймовірністю можуть піддаватися обидва компоненти ряду). Більш частотні для цього контексту семантичні заміни детермінат. Обидва основні типи зміни реалізуються і в контексті 32. Особливістю такого контексту є те, що членами ряду є тавтологічні сполучення (*передбачає передачу (передання)*), зіткнення визначає експресивність пропозиції. Це пояснює досить великий відсоток замін у порівнянні з іншими контекстами. Крім того, це і визначає характер замін, які, у порівнянні з попереднім, не настільки єдиноспрямовані. Хоча основний тип змін – синонімічні заміни не детермінат, а детермінанта ряду, але майже чверть усіх змін стосується другого компонента: або він згортається, або синонімічний заміні піддається вся друга частина речення.

Заміна всередині семантичного поля другого компонента ряду є єдиним типом змін у контекстах 20, 24, 33. А ось змінюючи контекст 37, учасники шукають адекватну заміну всередині семантичного поля детермінанту, першому члену ряду (на вибір слова, ймовірно, впливають морфологічні характеристики початкового слова *нікчемний*, тому з'являються заміни *хибний, помилковий, неправильний*, але не кодекс, поява

варіанта можлива як узагальнена семантика). Причина – відсутність адекватної семантичної заміни дієслова *визнається*.

Наступна група – контексти з градаційними відносинами, особливістю яких є те, що всі вони відносяться до розряду епідигматичних. ЛДР у цих контекстах реалізують два типи змін – згортання і семантичні заміни. Згортання в контекстах групи пов'язане з втратою частини інформації. Згортання піддається як правило детермінат ряду: у контексті 12 це єдиний тип змін, у контексті 9 такі заміни складають 41,6% від загальної кількості замін, а згортання детермінанта – близько 27%. У контексті 13 представлений лінійний семантичний ряд, який реалізує зв'язки градації, формально-семантичні зв'язки додатково встановлені між детермінатами ряду. Основний тип зміни – згортання за рахунок усунення D1, D2 або D1 і D2 разом. Семантичні заміни у групі різноспрямовані: у контексті 10 – синонімічні заміни другого компонента ряду, у контексті 11 – заміна другого компонента ряду всередині семантичного поля. Нечисленні семантичні заміни детермінат спостерігаються і в контексті 9, але вони пов'язані, ймовірно, з недостатньою мовною компетенцією випробовуваних: неправильним розумінням загального змісту пропозиції або неможливістю виразити його іншими, ніж початково, засобами. Загалом відсутність одного основного типу змін контекстів пояснюється їх епідигматичністю, а отже, експресивністю, яку і намагається зберегти частина учасників.

Група контекстів зі зв'язками зумовленості в експерименті найчисленніша, але це відображає об'єктивну частотність подібних ЛДР, оскільки зв'язки зумовленості частіше виникають між пропозиціями (у тому числі частинами складної пропозиції) і текстовими блоками. Основний тип змін ЛДР цієї групи – синонімічні заміни другого компонента ряду. Відзначимо ті особливості, які, при єдності типу, були виявлені в експерименті. У контексті 17 один з учасників замінює не тільки детермінат, але все словосполучення, що його включає. Контекст 19 відрізняється від інших тим, що хоча основний тип змін – заміна синонімом – залишається

колишнім (усього таких заміні 72,2% від загального числа заміні), але наявні й заміни детермінат ряду словом одного семантичного поля, а частина змін пов'язана із заміщенням детермінат оцінним компонентом. Основний тип змін контексту 31 – синонімічні заміни переважно детермінанта ряду, що відрізняє цей контекст від усіх попередніх. Більшість учасників зберігають *технологічна обробка*, де відчують його навмисність у контексті, і замінюють перший, нейтральний, член ряду *реалізація, виконання*. І в контексті 38 усі зміни пов'язані з першим компонентом ряду, проте, на відміну від попереднього прикладу, це предикат. Учасники замінюють усю синтаксичну конструкцію синонімічними, виключаючи дублювання кореня. Пояснюється це складністю підбору синонімів до *рахункова палата* (відповідно до статті 98 Конституції України є органом спеціальної конституційної компетенції; при заміні не є адекватним, те що змінює семантику висловлювання).

Найчисленніша група в експерименті – контексти, що містять ЛДР зі зв'язками тотожності, численність її відображає реальну частотність подібних рядів. Для ЛДР групи реалізуються як вже розглянуті типи змін (семантичні, у тому числі і синонімічні, заміни і згортання), так і тип, що не зустрічається при зміні контекстів інших груп, – заміни дейктичні. Останні є найбільш частотними. Це основний тип заміні у контекстах 14, 15, 16, 25, 34; але тільки в контексті 25 цей тип заміні є єдиним. В інших випадках присутні й інші типи, у контекстах 14, 15 і 16 це семантичні заміни, які не отримали відображення в таблиці, оскільки відсоток їх невеликий. А в контексті 34 реалізуються два порівнянних за частотністю типу, другим з яких є згортання. Дейктичні заміни можна спостерігати і в контексті 30, хоча це знову-таки не зазначено в таблиці, оскільки таких заміні менше чверті. Основна ж частина заміні спрямована на згортання синтаксичної конструкції. Найбільша кількість таких заміні у порівнянні з дейктичними замінами і вагомий відсоток змінених контекстів загалом пояснюється особливостями реалізованих семантико-синтаксичних відносин між синтаксичними

одинацями, до яких належать члени ряду (відношення зумовленості), при яких дублювання значення стає надмірним. Узагалі потрібно відзначити, що при згортанні рядів зі зв'язками тотожності як правило втрачається інформація, що відбувається, хоча може розгублюватися експресивність, що й спостерігається в контексті 39. Тавтологічні зміни такого контексту різноспрямовані, велика їх кількість пов'язано зі згортанням синтаксичної конструкції при збереженні семантики висловлювання, але втрата в цьому випадку емоційного підкреслення значення творчості змушує все-таки більшість учасників використовувати інший тип змін – синонімічні заміни про більшу частину детермінанта ряду.

Крім зазначених контекстів згортання реалізується і в контекстах 29 та 36, але і це не єдиний тип змін. Якщо в контексті 36 згортання все таки є основним типом, семантичні заміни в ньому складають близько 22%, але в контексті 29 серед змін зовсім рівна кількість синонімічної заміни детерміната і згортання конструкції за рахунок усієї частини речення, що включає детермінат. Українській мові невластиві конструкції, у яких діяча подано додатком в орудному відмінку: *...злочинів, вчинених військовослужбовцями...* У цьому контексті відношення тотожності між членами ЛДР супроводжуються протиставними відношеннями між синтаксичними одиницями, до яких вони входять, і відношення конкретизації двох частин речення, включаючи детермінат. Згортання синтаксичної конструкції за рахунок частини речення, що включає детермінат спостерігається і в зв'язку з контекстом 7, хоч такі зміни одиничні, а в таблиці відмічено тільки семантичні заміни. У цьому випадку спостерігаємо протиставні відношення між синтаксичними одиницями. Це визначає загальну кількість змін контексту.

Семантичні заміни – це єдиний тип змін у контекстах 18 і 40. З цих контекстів особливий інтерес виявляє останній, оскільки ряд з відносинами тотожності в ньому тавтологічний. Менший загальний відсоток змін цієї пропозиції у порівнянні з іншими тавтологічними контекстами (36 – 39)

пояснюється частотністю використання в сучасній юридичній мові словосполучення *вчинити злочин, забезпечити безпеку* і конкретизацією семантики іменника. Крім того, члени ряду входять в об'єктне словосполучення, що унеможливорює згортання одного з компонентів, як, наприклад, у контексті 36. Останній з контекстів зв'язку тотожності компонентів ЛДР – контекст 35, у якому ряд не зазнає жодних змін. Це пояснюється, по-перше, предикативним статусом детермінат, а по-друге – зв'язками протиставлення синтаксичних одиниць, що включають і компоненти ряду.

Комплексно аналізований матеріал експерименту доводить існування загальних особливостей формальної організації тексту, і це здебільшого задає характер і напрям розгортання, що виникає на основі цього тексту вторинної одиниці.

Результати експерименту дають можливість оцінити і варіативність одиниць: вона позитивна для епідигматичного ЛДР і тавтології і в цілому негативна для семантико-синтаксичного ЛДР. Потрібно взяти до уваги зворотний результат варіативності лексико-семантичної формально-семантичної взаємодії: усякий епідигматичний ЛДР, тавтологія і навіть семантико-синтаксичний ЛДР може мати «синонім», виражений лексико-семантичним типом формально-семантичної взаємодії, отже, велика ймовірність і зворотного результату. Це дає змогу оцінити варіативність лексико-семантичної формально-семантичної взаємодії як позитивну. Однак, зазначимо ще раз, ці результати скорочені, ознака варіативності не може бути охарактеризована як абсолютна для всіх типів формально-семантичної взаємодії, крім тавтології.

Позитивна варіативність пов'язана з позитивною прагматичністю типів формально-семантичної взаємодії: якщо можливі варіанти, вибір одного з них залежить від особливостей мовної діяльності суб'єкта, умов і мети комунікації. Це, однак, не відноситься до тавтології. Варіативність цього типу ФСВ позитивна, варіант існує тільки для сприймання. Під час

аналізу зміни / незміни учасникам запропонованих контекстів результативним був факт зміни як основа оцінки, наприклад, варіативності одиниць лексичного ряду, а якість зміни не розглядалося.

Отже, під час аналізу за результатами експерименту умови взаємодії первинної і вторинної одиниці, а саме тип детермінованого дериваційного функціонування лексичних одиниць у різних контекстах, можна зробити два основні висновки. По-перше, експеримент підтвердив гіпотезу про те, що детермінованість форми і значення вторинного тексту залежить від типу семантико-синтаксичних зв'язків і ступеня їх вираженості в первинному тексті. По-друге, актуалізація формально-семантичного рівня тексту у вторинній одиниці залежить від особливостей перебігу в ньому дериваційних процесів: контекст сильніший у формально-семантичному плані тим, чим більше накладаються один на одного семантичні конструкції при перехресній контамінації і, коли більше розчленована базова пропозиція при паралельній контамінації.

Загалом аналіз результатів експерименту дозволяє говорити про досить чітку закономірність взаємодії первинного і вторинного текстів, тому що «регулярний повтор тих чи тих явищ у певних умовах є необхідною передумовою для припущення про їх не випадковий характер, а регулярний повтор одних і тих же явищ при одних і тих же умовах – це не що інше, як закон»⁴³⁴. Це пояснюється тим, що різні типи формально-семантичної взаємодії, що актуалізують формальну взаємодію лексем, сприяють посиленню емоційності тексту, прагматично акцентують увагу на певному змісті. Отже, названі типи, формують структуру тексту, і зумовлюють наявність у тексті такої ознаки, як функціональність форми, визначають особливості дериваційних зв'язків первинної і вторинної одиниць.

⁴³⁴ Лукин М.Ф. Трансформация частей речи в современном русском языке. Донецк, 1973. С. 22.

Матеріали експерименту дозволили довести, що характер і кількість конкретних перетворень визначають ступінь смислової розбіжності первинного і вторинного текстів, семантичну відстань між ними. Отже, на основі співвідношення структур варіантних текстів можна виділяти різні типи перетворення текстів у загальних термінах деривації, зокрема, виділити процеси трансформації та мутації. Отже, матеріали проведеного експерименту доводять, що характер і кількість конкретних перетворень у вторинному контексті залежать від особливостей організації первинного і дериваційних процесів.

Дериваційна структура заголовка реалізується як набір ключових слів, який збігається (або не збігається) з набором детермінантів у первинному тексті. Якщо вони збігаються, заголовок є формою первинного тексту, якщо не збігаються – похідним або самостійним текстом, що не пов'язаний з первинними дериваційними зв'язками. У виявлених випадках розбіжності доводиться констатувати невмілу побудову насамперед первинного тексту. Друга можливість – недоліки заголовка як тексту, що виникає на основі вихідного тексту і не відображає повно його зміст. У цьому випадку можуть порушуватися задані вихідним текстом семантико-синтаксичні зв'язки між компонентами дериваційної структури, але семантична відстань між первинною і вторинною одиницями, збільшується, та все ж таки залишається в межах норми.

Отже, вторинний текст є мутаційною формою первинного і компонентом його парадигми. Однак може спостерігатися і деформація самої структури, тоді «новий» текст уже не може розглядатися як варіантний у відношенні до первинного, як компонент внутрішньо текстової парадигми.

3.3.1. Симетричність структур первинного і похідного текстів

Прикладом симетричності структур первинного і вторинного текстів є тексти 1 і 2 та заголовки до них.

Ознакою структурності тексту слугує його внутрішня композиція. Основними елементами внутрішньої композиції є абзаци, які відіграють величезну роль під час осмислення інформаційних блоків. Прагматичність заголовку зумовлюється його спрямованістю в трьох напрямках: орієнтація на наступний текст (його проспективний характер), автоцентричність (реалізація авторських інтенцій, авторського бачення світу) і антропоцентричність (орієнтація на адресата, тобто задоволення його інформаційних та інших потреб), які перетворюють заголовок у дієвий засіб прагматичного впливу.

Текст 1

Стаття 11. Поняття злочину

1. Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.
2. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Коментар:

1. Наведене у ч. 1 ст. 11 поняття злочину є формально-матеріальним. Із нього випливає, що злочином є діяння (дія або бездіяльність), якому властиві такі обов'язкові ознаки: 1) це діяння вчинене суб'єктом злочину; 2) воно є винним; 3) вказане діяння є суспільно небезпечним; 4) відповідне діяння передбачене чинним КК. Останнє, крім того, має на увазі, що обов'язковою ознакою злочину є також 5) кримінальна караність. Відсутність хоча б однієї з цих ознак вказує на відсутність злочину.

У первинному тексті формуються основні лексичні ряди з детермінантами злочин (діяння – дія – бездіяльність); не є злочином (не становить суспільної небезпеки – не заподіє істотної шкоди – не може заподіяти істотної шкоди); шкода (фізичній особі – юридичній особі – суспільству – державі). Аналізований текст має перехресну структуру:

перший і третій із названих рядів перехрещуються з рядом детермінанта *не є злочином* (з першим цей ряд утворює формально-семантичну, а з третім – семантичну єдність). Між текстом встановлені логічні й семантико-синтаксичні зв'язки: конкретизації між детермінантом *злочин* і детермінантами *не є злочин* і *школа*; протиставно-альтернативні відношення між рядами з детермінантами *злочин* і *не є злочин*. У заголовок тексту статті входить ключове слово *злочин*. Слово *злочин* ніби об'єднує семантику ключових слів і створює основні семантико-синтаксичні відношення тексту. Подільність тексту визначається його членуванням на різні ідеї, судження, поняття, теми, так зване концептуальне членування тексту. Отже, структура вторинного тексту відповідає структурі первинного, заголовок може розглядатись як варіантний текст, компресована форма первинного. Загальний зміст текстів збігається.

Текст 2.

Стаття 21. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин

Особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності.

Коментар:

1. Питання про відповідальність осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані сп'яніння, кримінальним правом традиційно розглядається у контексті проблеми осудності – неосудності. Відомо, що алкоголь (інші одурманюючі речовини) впливає на центральну нервову систему людини, вражає її свідомість і волю. Але у таких осіб, як правило, зберігається контакт з навколишнім середовищем, вони не втрачають можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Стан сп'яніння не може слугувати підставою для звільнення від кримінальної відповідальності чи бути обставиною, що пом'якшує

покарання. При обґрунтуванні кримінальної відповідальності за діяння, вчинені у стані сп'яніння, враховується насамперед відсутність медичного критерію неосудності.

2. Алкоголь – це винний спирт. У коментованій статті фактично йдеться про напої, що містять алкоголь, тобто про алкогольні напої – продукти, одержані шляхом спиртового бродіння цукровмісних матеріалів або виготовлені на основі харчових спиртів із вмістом понад 8,5 % етилового спирту. Про поняття «наркотичні засоби» див. Загальні положення до розділу XIII Особливої частини КК. Поняттям інших одурманюючих речовин охоплюються психотропні речовини (їх поняття визначено також у Загальних положеннях до розділу XIII Особливої частини КК), різноманітні токсичні речовини промислового, побутового та іншого призначення (бензин, дихлофос, лаки, фарби тощо), деякі прекурсори (про поняття останніх див. Загальні положення до розділу XIII Особливої частини КК).

У первинному тексті формуються основні лексичні ряди з детермінантами сп'яніння (алкоголь – наркотичні засоби – одурманюючі речовини); напої (винний спирт – продукти бродіння цукровмісних матеріалів – етиловий спирт), одурманюючі речовини (психотропні речовини – різноманітні токсичні речовини промислового, побутового та іншого призначення – деякі прекурсори), алкоголь (впливає на центральну нервову систему людини – вражає свідомість і волю).

Між основними рядами тексту встановлюються логічні зв'язки й семантико-синтаксичні зв'язки: **конкретизації** між детермінантами *алкоголь і вплив*; зумовленості між детермінантами *напої і речовини*; протиставлення і зумовленості між детермінантами *напої і продукти*.

До заголовку тексту входить дві лексичні одиниці: іменник *відповідальність*, синонімічне детермінанту *вплив*, співвідноситься з двома рядами первинного тексту (конкретизують одне одного *сп'яніння і вплив*). Одночасно семантичне протиставлення з об'єктними відношеннями

словосполучень внутрішньо, що є заголовком, визначає загальні семантико-синтаксичні відношення між рядами первинного тексту. Отже, заголовок чітко передає зміст тексту.

Існує тип відношення симетричних структур, що віднаходимо в тексті 3.

Текст 3.

Стаття 73. Обчислення строків покарання

Строки покарання обчислюються відповідно в роках, місяцях та годинах. При заміні або складанні покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення допускається обчислення строків покарання у днях.

Коментар:

За загальним правилом обчислення строків покарання провадиться в роках та місяцях. Винятком із цього правила є громадські роботи, строк яких обчислюється в годинах. Обчислення строків покарання у днях допускається у разі: а) заміни (статті 74, 82, 83, 85, 86, 90) або складання (статті 70 – 72) покарань; б) зарахування у строк покарання попереднього ув'язнення (ч. 5 ст. 72); в) зарахування у строк покарання часу, протягом якого до особи застосовувалися примусові заходи медичного характеру (частини 1, 4 ст. 84).

У первинному тексті функціонують два ЛДР з детермінантами обчислення і покарання, а також семантичний ряд з детермінантом *строк* (*години – роки – місяці – дні*), між якими встановлено відношення обумовленості.

Лексико-дериваційна структура заголовку не повністю збігається зі структурою первинного тексту: до неї належать детермінанти ЛДР, а ключове слово *час* у заголовку немає, воно заміщується компонентом *допускається*, точніше, *допускається у разі*. Семантично це допущено, у заголовку попереднього тексту теж використовувався синонім, але граматична різниця є причиною структурних розходжень (не є граматично однороднім, вміщує слова різних частин мови).

Якщо розглядати семантико-синтаксичні відношення, то відношення зумовленості між усіма компонентами заголовку зберігаються. Семантична відстань між первинними і вторинними одиницями більша, ніж між первинними текстами і заголовками, розглянутими раніше. Більш значні розходження в структурі первинного тексту і його заголовку призводять до несиметричності структур.

3.3.2. Несиметричність структур первинного і вторинного текстів

Несиметричність структур первинного і вторинного текстів може бути частковою і повною. По-перше, ЛДС текстів збігається лише частково, і це дає підстави говорити про відношення похідності між текстами. По-друге, повна розбіжність структур і тексти виявляються не пов'язаними дериваційними відносинами. Часткову невідповідність структур первинного тексту та його заголовку репрезентовано в текстах 4 і 5.

Текст 4

Стаття 60. Арешт

1. Покарання у вигляді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців.
2. Військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті.
3. Арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років.

Коментар:

1. За своєю правовою природою арешт є різновидом позбавлення волі на короткий строк, що полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції від суспільства. Така ізоляція засудженого поєднується із застосуванням до нього обмежень, спеціально передбачених режимом відбування цього покарання, а також із застосуванням заходів виховного характеру. Це покарання може застосовуватися, коли воно вказане в санкції норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин,

а також під час призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69), та при звільненні від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85).

Арешт може застосовуватися до всіх засуджених, у т. ч. і до непрацездатних (інвалідів 1-2 групи), осіб пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби. Суд не може застосовувати арешт до вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до семи років. Особливості застосування арешту щодо неповнолітніх визначено у ст. 101.

2. Короткочасність ізоляції від суспільства особи, засудженої до арешту, полягає у тому, що цей вид покарання встановлюється на строк від одного до шести місяців. Конкретний строк арешту визначається судом, виходячи із загальних засад призначення покарання (ст. 65).

3. Відбування арешту здійснюється в спеціальних виправних установах - арештних домах. Згідно з ч. 2 ст. 60 військовослужбовці відбuvають арешт на гауптвахті.

4. До осіб, які відбuvають арешт, не може застосовуватися звільнення від відбuvання покарання з випробуванням (ст. 75) та умовно-дострокове звільнення від відбuvання покарання (ст. 81).

5. Особи, які були засуджені до арешту, визнаються такими, що не мають судимості, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину (п. 5 ст. 89).

6. Втеча засудженого до арешту з місця позбавлення волі або з-під варти утворює склад злочину, передбаченого ст. 393.

У первинному тексті формуються основні лексичні ряди з детермінантами арешт (різновид – ізоляція – санкція – амністія – помилування) і покарання (тримання – відбuvання – позбавлення волі – варта). Крім того, у тексті формується ЛДР *строк – вік*, котрий у силу просторового розташування його компонентів (у першому й останньому абзацах тексту статті) теж необхідно розглянути як один із основних, а одиницею *строк – вік* – як ключову для поданого тексту.

Між основними рядами тексту встановлюються логічні і семантико-синтаксичні зв'язки, перш за все зв'язки зумовленості між детермінантами *арешт* і *покарання*. У заголовку тексту статті використовується тільки ключова одиниця *арешт* з названих, зберігаються зв'язки зумовленості. Комплекс понять ключового слова *вік* у вторинних текстах відсутній.

Дериваційні структури первинних і вторинних одиниць збігаються лише частково, отже, семантична відстань між ними значно збільшується. Текст і його заголовки знаходяться у зв'язках похідності, оскільки причиною є недоліки побудови насамперед первинного тексту, порушення в ньому логічного закону, що дає достатню підставу при включенні компонента *строк*, відсутність семантико-синтаксичних відносин між поданим текстовим компонентом і з детермінантою *вік*.

Текст 5

Стаття 92. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру

Примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, у спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Коментар:

1. Примусові заходи медичного характеру – це надання за рішенням суду психіатричної допомоги у примусовому порядку особі, яка вчинила суспільно небезпечну дію (бездіяльність), що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, з метою її обов'язкового лікування, охорони прав і законних інтересів зазначеного хворого та інших осіб, а також запобігання вчиненню особою, до якої застосовані такі заходи, нових суспільно небезпечних діянь. Ці заходи не є кримінальним покаранням.

Психіатрична допомога – це комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених законом, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд та медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади.

Застосування до неосудної (обмежено осудної) особи примусових заходів медичного характеру є можливим лише за умови, якщо: 1) доведено вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки конкретного злочину; 2) за своїм психічним станом особа є небезпекою для суспільства.

2. Примусові заходи медичного характеру є одним із видів психіатричної допомоги громадянам, які страждають на психічні розлади. Крім зазначених у ст. 92, іншими видами такої допомоги є: психіатричний огляд, добровільна госпіталізація особи до психіатричного закладу, поміщення особи до психоневрологічного закладу для соціального захисту або спеціального навчання, переведення особи із цього закладу до будинку-інтернату (пансіонату) для громадян похилого віку та інвалідів.

Головна відмінність примусових заходів медичного характеру від інших видів психіатричної допомоги полягає у тому, що лише перші застосовуються до осіб, які визнані судом неосудними чи обмежено осудними у зв'язку із вчиненням ними суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК.

3. Поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової людини визнається злочином (ст. 151). У первинному тексті формуються основні лексичні ряди з детермінантами примусові заходи медичного характеру (допомога – поміщення – спеціальний лікувальний заклад – запобігання вчиненню діянь). У першому абзаці вторинного тексту (див. Коментар) функціонує ЛДР примусовий (примусові заходи – примусовому порядку), котрий входить до основних рядів тексту саме через акцентовану формальну взаємодію одиниць. ЛДР розповсюджує свій вплив і на іменник надання.

Між основними рядами тексту наявні логічні і семантико-синтаксичні зв'язки: включення між детермінантами *заходи* і *порядок*, а також між детермінантами *допомога* і *запобігання*; зв'язки протиставлення між детермінантами *неосудними* і *осудними*; зв'язки зумовленості між детермінантами *заходи* і *заклад*. Крім того, такі зв'язки об'єднують відразу всі основні ряди тексту.

У заголовок тексту статті включено тільки два його ключових слова – *примусовий* і *захід*. Взаємодія іменника *захід* і прикметника *примусовий* самостійна фонетична епідигматична до ЛДР з відношеннями обумовленості. Отже, структура заголовку не повністю відповідає структурі первинного тексту і не відображає основний його зміст.

Причиною виступає побудова вторинного тексту. У реченні *Психіатрична допомога – це комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених законом, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд та медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади*, унаслідок розміщення розділових знаків, виникає можливість неоднозначного сприйняття семантико-синтаксичних відношень між пропозиціями з предикатом *спрямованих*, з одного боку, і предикатами *в порядку* і *передбачених законом* – з іншого. Для автора (авторів) тексту, як бачимо, важливі відношення пояснення, оскільки *психіатрична допомога* увійшло як детермінант у той ряд, для якого таким є *заходи* (перш за все тому, що ця одиниця тексту повторюються).

Приклад несиметричності структур, що збільшують семантичну відстань між текстом і заголовком, дає текст 6.

Текст 6

Стаття 172. Грубе порушення законодавства про працю

Незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення законодавства про працю – караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або

позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, – караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.

Коментар:

1. Об'єктом злочину є трудові права людини, які включають право на працю, право на гарантовану заробітну плату, право на відпочинок.

2. Потерпілим від цього злочину у формі незаконного звільнення працівника з роботи закон визнає працівника.

Працівник – це особи, на яких поширюється законодавство України про працю і які є відповідною стороною трудових правовідносин, у т. ч. державні службовці, фізичні особи, які уклали трудові договори з громадянами, особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу. Підставою виникнення таких відносин можуть бути: трудовий договір (як письмовий, так і усний), членство у кооперативах та їх об'єднаннях, колективних сільськогосподарських підприємствах, селянських (фермерських) господарствах, підприємствах з іноземними інвестиціями. До працівників слід відносити також іноземців, які відповідно до чинного українського законодавства оформлені на роботу і працюють на підприємствах, в установах і організаціях на території України, і громадян України, які працюють за її межами (слід враховувати, що трудові відносини цих осіб регулюються законодавством сторони працевлаштування та міжнародними договорами України).

Поняттям «працівники» у контексті ст. 172 не охоплюються працівники міліції та працівники податкової міліції, що мають спеціальні

звання, військовослужбовці, у т. ч. ті, що проходять так звану військову службу за контрактом. Порушення щодо них відповідними службовими особами законодавства, яке регулює проходження ними служби, має розглядатися як службові зловживання і за наявності підстав кваліфікуватися за відповідними частинами статей 364, 365, 423, 424.

У первинному тексті формуються основні лексичні ряди з детермінантами праця (*посада – діяльність – робота*), порушення (*незаконне звільнення – позбавлення права – виправні роботи*), дії (*караються штрафом – арешт*).

Між цими рядами встановлено логічні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення: включення між рядами з детермінантами *праця* і *порушення, порушення* і *дії*; відношення конкретизації між рядами з детермінантами *порушення* і *незаконне звільнення*, а також між рядами з детермінантами *незаконне звільнення – позбавлення права*. У тексті виникають і більш складні комбінації лексичних рядів завдяки встановленню семантико-синтаксичних відношень між декількома рядами. Так постають відношення обумовленості між всіма рядами тексту, і, як відображення цього, виникає конструкція *грубе порушення і незаконне звільнення*. Отже, усі ряди тексту взаємопов'язані, взаємообумовлені та утворюють достатньо сувору структуру.

Отже, структура вторинного тексту не повністю відповідає структурі первинного, а сам заголовок не виконує основної функції – представлення. Правова природа норм Загальної частини КК України та приміток до статей Особливої частини КК України практично однакова. Тому й у випадку інтерпретації положень відповідного кримінально-правового припису з використанням примітки до статті необхідно з'ясувати, чи поширюється дія цієї примітки на відповідну статтю. Особливо це стосується тих приміток, які охоплюють декілька статей Особливої частини КК України. Якщо примітка не застосовується до конкретної статті, то вона повинна

інтерпретуватися безпосередньо виходячи з кримінально-правового припису, та на підставі норм Загальної частини КК України.

У примітці й до ст. 364 КК України закріплено дефініцію поняття «службова особа» щодо статей 364, 368, 368-2 та 369 КК України. Це означає, що ця примітка не поширюється на ті статті розділу XVII Особливої частини КК України, у яких суб'єктом злочину є службова особа. Це ст. 366 КК України «Службове підроблення». Непоширення на неї примітки 1 до ст. 364 КК України означає, що службова особа як суб'єкт цього злочину буде розумітися у тому значенні, яке надає законодавець поняттю «службова особа» у частинах 3 та 4 ст. 18 КК України. Тобто, згідно з нормативним положенням Загальної частини КК України. Відповідне розуміння зустрічаємо і в правових висновках Верховного Суду України, укладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави неоднакового застосування кримінального закону. Зокрема, у правових висновках з кримінальних справ передбачено, що «службові особи юридичних осіб приватного права мають визнаватися суб'єктами службового підроблення – злочину, передбаченого ст. 366 КК, попри те, що визначення поняття службової особи, яка дається у примітці до статті 364 КК для окремих злочинів у сфері службової діяльності, не поширюється на осіб, які вчинили службове підроблення. До цього злочину належить застосовувати положення частини третьої ст. 18 КК України, у якій дається загальне (універсальне) визначення поняття «службова особа»⁴³⁵

⁴³⁵ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. ст. 18.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Юридичним текстам України притаманна інформаційно-прагматична система, усі типи інформації, що інтегрують, утворюють органічне когнітивне середовище. Залежно від того, як буде текстуально викладено кримінально-правовий припис, залежить адекватне з'ясування змісту відповідної заборони. Сучасний український юридичний текст є предметом герменевтичного аналізу. Оскільки певна частина кримінально-правових приписів викладена у примітках до статей, тому й вони стають предметом герменевтики разом з іншими частинами тексту Кодексів України.

Загальний кількісний склад композиції правозастосовних актів не перевищує чотирьох частин і складається зі: а) вступної частини, в якій вказується назва акта, а також органу, який його видає, місце і час його внесення, учасники справи, предмет справи та особи, на яких поширюється правозастосовний акт тощо; б) констатованої частини, у якій викладається сутність розглянутої справи; в) мотивувальної частини, де аналізуються докази, дається їм оцінка, правова кваліфікація із вказівкою на норму, яка реалізується; г) резолютивної частини, яка викладає як основні, так і додаткові приписи індивідуальних актів.

Упорядкованість, схема розміщення частин, з одного боку, забезпечує відображення логічності всієї різноманітності процесуальних операцій, які здійснені у ході правозастосовної діяльності, а з іншого – дозволяє лаконічно і спресовано узагальнити результати правозастосування, економно викласти всю сукупність висновків, що отримані в процесі здійснення тієї чи іншої процесуальної дії. Крім того, композиційна система окремих видів правозастосовних актів виконує і функцію орієнтира в плануванні версій всієї розглянутої справи, оскільки є немов основою, що спрямовує всю процесуально-правозастосовну дію у справі і визначає контури її обсягу, модель змісту.

Структура вторинного тексту не повністю відповідає структурі первинного, а сам заголовок не виконує основної функції – представлення. Правова природа норм Загальної частини Кодексу України та приміток до статей Особливої частини Кодексу України практично однакова. Тому й у випадку інтерпретації положень відповідного кримінально-правового припису з використанням примітки до статті необхідно з'ясувати, чи поширюється дія цієї примітки на відповідну статтю. Особливо це стосується тих приміток, які охоплюють декілька статей Особливої частини Кодексу України.

РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ФУНКЦІЙНО-ДЕРИВАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ

Когнітивно-дериваційна і соціальна сутність сучасного юридичного простору виражається в можливості юридичної лексики формувати понятійно-змістовні блоки, компоненти яких класифікуються за визначеними моделями. Особливістю сучасного законотворчого процесу є прийняття багатьох доповнень до проєкту, який ухвалюється без редагування тексту. Після ухвалення закону зміна його тексту недопустима – жоден редактор не має права змінювати волю законодавця. Отже, когнітивною інформацією наділені у першу чергу юридичні терміни, але тільки частина відома носію мови, адже їх уживання виходить далеко за межі юридичної мови.

У юридичній терміносистемі існує особливий розподіл структурно-понятійних, дериваційних, лексичних одиниць і функційних параметрів, яким притаманні ознаки та закономірності, які важливі для юридичної сфери, у якій вони функціонують. Юридичним термінам притаманні всі характеристики термінів – однозначність, відсутність емоційного забарвлення, незалежно від контексту: *вирок, захист, справедливість, підсудний*.

Об'єктивність подання інформації забезпечена насиченістю дієслів теперішнього часу і пасивними конструкціями. Загальний характер інформації передається семантикою підмета, де разом з іменниками юридичної тематики поширені іменники і займенники з узагальнювальною семантикою (*кожен, ніхто, усі громадяни*).

Наказовий характер інформації передається з допомогою дієслівних структур із значенням модальності необхідності і модальності можливості: *не можуть, повинен здійснюватись, має право*. Синтаксис юридичного тексту відрізняється повнотою структур, різноманітністю засобів.

4.1. Функційно-дериваційна наповненість виміру сучасної юридичної лексики

Дериваційне функціонування слова розглядається як сфера функційно-дериваційного простору сучасної української юридичної мови, яка охоплює різні плани (формальний, змістовний, функційний) і аспекти (онтологічний і гносеологічний, синхронний і діахронний, статичний і динамічний, ономасіологічний і семасіологічний). Дослідження розвитку лексики сучасного українського юридичного тексту засвідчило входження до лексичної системи значного масиву слів, які відбивають процес пристосування мовної системи до нових потреб комунікації у зв'язку зі стрімким розвитком науки та техніки, економічними перетвореннями, виникненням нових суспільних відносин, інформаційною революцією, глобалізаційними процесами.

Юридичний термін за походженням може бути питомим національним (*відповідач, держава, закон, заповіт, злочин, суд, уряд*) або запозиченим: *абандон* (франц.), *авізо* (італ.), *бойкот* (англ.), *вексель* (нім.), *евтаназія* (грец.), *ембудсмен* (швед.), *юриспруденція* (лат.). На основі поєднання національних та запозичених термінів і терміноелементів утворено значну кількість юридичних термінів (*експертний висновок, імунітет свідка, кримінально-виконавче право*). Особливий вид запозичень – інтернаціональних термінів латинського і грецького походження (*адвокат, алібі, інавгурація, конституція, політика, юстиція*). Із цим пов'язане входження нових слів та словосполучень до словникового складу юридичної мови, спричинене необхідністю найменування значної кількості нових предметів, явищ та понять. Ці процеси знайшли відображення в дериваційній лексикології, у різноманітних семантичних змінах різних груп лексики, в освоєнні запозичених слів.

Більшість українських учених (Т. І. Панько, А. П. Коваль, О. А. Стишов) наголошує, що термін менше залежить від контексту, ніж

звичайне слово, тому одиниці спеціальної лексики найкраще вивчати саме за словниками, що містять термінологічні дефініції: «Будь-який тлумачний словник – це вид гранично спресованого семантичного опису... Відбиваючи через терміни систему наукових понять, словник є засобом експлікації лексики мови науки... і тим засобом зв'язку між філософським та лінгвістичним розумінням мови науки»⁴³⁶. Певна обмеженість дослідження семантичних відношень лише на матеріалі словників, а також деяка невідповідність словникової кодифікації мовній нормі не завадять, на нашу думку, повноцінності такого дослідження, оскільки лексикографічні праці досить повно відбивають реальний стан термінології на конкретному етапі її розвитку.

Загальна та Особлива частини ККУ містять значну кількість статей, у яких указано на певні види *потерпілих від злочинів* (статті 8, 46, 67, 112, 170, 206, 431, 442 ККУ та ін.). Дослідження нормативних приписів, а також положень теорії кримінального права та практики застосування кримінального законодавства дозволяють стверджувати, що з'ясування суті того чи того виду потерпілих від злочинів має значення для встановлення соціальної природи відповідного злочину; з'ясування його характеру та ступеня суспільної небезпечності; вирішення питань про криміналізацію чи декриміналізацію діяння, диференціацію кримінальної відповідальності; розмежування злочинів, їх кваліфікації; призначення покарання; а також для вирішення питань чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі та звільнення від кримінальної відповідальності.

Однак, на нашу думку, зазначена дефініція *злочин*, можливо, досить повно і чітко характеризує потерпілого як суб'єкта кримінального процесу, але вона далека від потреб кримінального права і не підходить для

⁴³⁶ Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. С. 51.

визначення *потерпілого від злочину*. По-перше, при з'ясуванні того, чи є суб'єкт потерпілим від злочину, не має значення, чи був він визнаний потерпілим органом дізнання, слідчим, суддею або судом, головне – щоб йому злочином було заподіяно шкоду. По-друге, у зазначеній дефініції вузько окреслені різновиди соціальних суб'єктів, які можуть виступати потерпілими від злочинів. З неї випливає, що потерпілим є тільки громадянин (особа).

Визначення *потерпілого від злочину* не може використовуватися у кримінальному праві, адже він сприятиме безмірному розширенню меж кримінальної відповідальності. Л. Таубер зазначав: «...Уважати, що це поняття не піддається визначенню, – все одно, що заперечувати його логічне існування»⁴³⁷. «Поняття потерпілого слід визнати не зрозумілим, а лише нез'ясованим; таким, що не суперечить природі кримінального права, а навпаки, – з необхідністю з неї випливає»⁴³⁸.

Слід погодитись із судженнями Л. Я. Таубера. Їх справедливість неодноразово підтверджувалася науковими дослідженнями. Розкрити поняття *потерпілого від злочину* можна. Однак, *потерпілий від злочину* – це дійсно досить складне поняття, і тому в юридичній науці дотепер немає єдиної, загально визнаної його дефініції. У монографії, присвяченій питанням неофіційних злочинів («Die Antragsdelicte des Deutschen Strafrechts»), що вийшла у 1873 р., встановлено потерпілого з уявлень про об'єкт злочину. З погляду автора, об'єктом є певна річ, на яку посягнув злочин, а потерпілим є особа, що має відношення до цієї речі. При цьому вчений зазначав, що таке відношення буває не тільки приватноправовим, але і публічно-правовим,

⁴³⁷ Таубер Л.Я. Жалоба потерпевшего при преступлениях неофициальных. Х.: Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1909. С. 71.

⁴³⁸ Там само, С. 74.

навіть моральним і релігійним; головне – щоб воно полягало в праві розпорядження річчю⁴³⁹.

На наш погляд, *потерпілим* є той суб'єкт, чий інтерес охоронявся відповідним кримінальним законом. Це виразно вказує на зв'язок потерпілого з об'єктом посягання (охоронний інтерес). Уважаємо, що потерпілим від злочинного діяння є, насамперед, власник того правоохоронного інтересу, якому безпосередньо зашкодив або який поставив у небезпеку злочинець, або «...власник відповідних інтересів, забезпечених заборонаю або велінням кримінального закону»⁴⁴⁰. Дещо інакше *потерпілого* визначав Є. О. Фролов: «Потерпілий – це конкретний учасник суспільних відносин, носій різних соціальних можливостей, одна або декілька з яких виявилися порушеними внаслідок вчинення злочину»⁴⁴¹. Як бачимо, зазначені автори по-різному встановлюють потерпілого від злочину, але всі вони одностайно визнають, що ним може бути будь-який вид соціального суб'єкта (окремий індивід, об'єднання людей, держава та ін.).

Особливістю дериваційного функціонування слова в юридичному тексті є регулярна актуалізація внутрішньої форми як морфо-семантичної структури слова, а саме: утворення механізмів слова та ретроспективне використання компонентів морфо-словотвірної структури готових слів у процесах текстотворення.

Дериваційна функція епідигматів у юридичному тексті визначає ту специфіку, яку віднаходять у межах системи в порівнянні з

⁴³⁹ Таубер Л.Я. Жалоба потерпевшего при преступлениях неофициальных. Х.: Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1909. С. 5–8.

⁴⁴⁰ Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М.: Юридическая литература, 1960. 230 с.

⁴⁴¹ Фролов Е. А. Объект уголовно–правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Свердловск, 1971. С. 30–31.

парадигматичними відношеннями слів, які не мають епідигматичного характеру. Поняття епідигматики, тобто формально семантичних зв'язків у лексиці, обґрунтовує функційно-семантичну наповненість виміру юридичної лексики, що дозволяє розглядати це поняття не як частковий випадок парадигматики, а як експліцитну парадигматику, яка передбачає утворення одного слова або значення від іншого, і визначити функції слова «бути дериватором» і «бути дериватом». А це позначає релевантність між спорідненими звуками і поняттями.

Епідигматичний чинник системності юридичної лексики відображає генетичні (споріднені) зв'язки слів, усталені в їхній морфемній структурі, і формує гнізда споріднених (однокореневих) слів. Динаміка в лексиці призводить до утворення нових слів, і епідигматика часто виступає причиною лексичних інновацій. Різні асоціації, різні контексти можуть призвести до змін як внутрішніх, так і зовнішніх мотиваційних відношень⁴⁴². Епідигматично пов'язані слова формують особливу галузь парадигматики – змістові парадигми з відношеннями мотивації, які представляють опредмечені дериваційні процеси. Закріплені в парадигматиці юридичної мови ці відношення, у свою чергу, є одним із головних чинників, який забезпечує реалізацію дериваційної функції слова в текстотворенні. Потенціал дериваційного поля (простору) слова, у силу безкінечності його змістової і формальної валентності, кількісно вагомий і якісно різноманітний. У дериваційному просторі слова ми виокремлюємо галузі фонетичного, морфологічного, словотвірного й лексичного варіювання, відповідно позначаємо сукупність варіантів у кожній з виділених галузей фонетичним, морфологічним, дериваційним і лексичним словом.

Семантичні деривати формуються під дією регулярних словотвірних механізмів, що усвідомлюються носіями мови як вербокративні, такі, що

⁴⁴² Іщенко Н. Г. Системність у лексиці. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2010. Вип. 89 (3). С. 3.

спрямовані на породження одиниці вторинної номінації. Формування семантичних дериватів відбувається під дією певних механізмів вербокреації в межах синхронічного зрізу мови. Отже, будь-яку похідну лексему можна розглядати як результат словотвірного процесу. Семантична деривація – це конкретний прояв універсального для системи юридичної мови явища функційної трансорієнтації мовних одиниць. У свою чергу синергетична сутність механізмів функційної трансорієнтації полягає у регуляції динаміки, самоорганізації та збереженні мовної системи.

Специфіка названого підходу визначена особливостями **дериваційного функціонування слів**, протиставленого їх вибору (актуалізації) як готових одиниць мови, тобто передбачає їх створення за дериваційним принципом (маємо на увазі мовний (а слідом за ним і системно-мовний) розвиток вихідних елементів, нескінченно трансформованих у похідні елементи).

У цьому «слідом», укладеному в дужки, міститься досить істотний лінгво-детерміністський момент. Традиційна динамічна лексикологія ставить системно-емічні прояви слова «попереду» мовних, зворотний же напрямок детермінації вона зазвичай розглядає як генетичний процес у діахронному сенсі цього терміна. Цей момент максимально «суворо» ілюструє відому тезу про нефункційну внутрішню форму слова, яка порівнюється з лісами, потрібними лише для періоду спорудження будівлі, після ж його споруди ліси знищуються за непотрібністю; у межах цього порівняння внутрішня форма не тільки не потрібна для повсякденного вживання слова, але навіть заважає його «нормальному» мовному функціонуванню.

Дериваційна динамічна лексикологія задає поняттям «генезис», «генетичне» синхронний сенс, уважаючи, що будь-яке мовне вживання «готового» слова є одночасно і його творення, і відтворення (у тому чи тому їх співвідношенні). При цьому основний акцент дериваційна лексикологія робить на творенні, підкреслюючи, що воно завжди передбачає момент взаємодії мовного вихідного (попереднього) і мовного похідного (подальшого). У найширшому (і одночасно глибинному) детермінаційному

сенсі “вихідне” постає як комунікативний зміст, що прагне до втілення у відповідних мовних формах. Тим самим дериваційна модель слововживання протистоїть уявленню про нього, як простому (автоматичному) з’єднанню означуваного і знака як ярлика.

Образ синхронної лексичної динаміки співвідноситься з уявленням В. фон Гумбольдта про активний характер словникового запасу мови: «Жодним чином не можна розглядати словниковий запас мови як готову застиглу масу. Не кажучи вже про постійний процес творення нових слів і словоформ, словниковий запас, який живе в мові народу, розвивається і знову відтворюється як продукт словотворчої потенції, перш за все в тій його основі, з якою мова зобов’язана своєю формою, потім при вивченні мови в дитинстві і, нарешті, при повсякденному слововживанні. Безпомилкове використання в мові необхідного в кожен даний момент слова не можна пояснити однією пам’яттю. Ніяка людська пам’ять не змогла б цього забезпечити, якби душа одночасно не містила б в собі якийсь інстинкт, що надає їй ключ до утворення слів <...> Словниковий запас – це єдине ціле, оскільки його породила єдина сила, і процес цього породження безперервно триває»⁴⁴³

У наведених висловлюваннях ми знаходимо теоретичне обґрунтування ідеї безперервного дериваційно-мотиваційного процесу в лексиці. У цьому процесі кожне слово постає як носій потенціалу функціонування як дериваційно вихідного слова, так і дериваційно похідного слова. Отже, словотвірний механізм, за В. Гумбольдтом, знаходиться в постійній готовності до дії, і його включення залежить не тільки від спорадичної потреби в лексичних неологізмах (мовних окказіоналізмах), але і регулярному повсякденному слововживанні. При цьому опозиція первинного творення лексичної одиниці або вторинного його творення-вживання до певних меж деактуалізується.

⁴⁴³ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М., 1984. С. 112.

Включеність лексики в безперервний дериваційно-мотиваційний процес означає, що її дериваційне функціонування залежить від безпосередньої участі слів у деривації одиниць більш високого рівня – пропозицій, висловлювань, текстів. Вияв у структурі похідного слова компонентів, які можуть кваліфікуватися як тема і рема або дане і нове⁴⁴⁴, є не тільки генетично-діахронний факт, але і генетично-синхронний факт, що передбачає входження процесів лексичної деривації в процеси текстотворення. Необхідність опори на попереднє (дане, вихідне) при виборі (створенні) лексичних одиниць виникає в процесі породження мовлення, точно так, як при створенні тексту мовець спирається на його попередні текстові фрагменти для створення нових фрагментів. Найбільш регулярно і послідовно ця функція діє у сфері семантичної деривації (нові значення багато в чому складаються з суппозиційних елементів семантики), але в цей потік досить регулярно залучаються виражені семи і набори сем (це пояснює, зокрема, включеність у мовну діяльність механізму морфемного аналізу та синтезу. Якщо розуміти означуване в розгорнутому тексті широко, як якесь динамічне «макрозначуще» – смисловий континуум, потік, що розщеплюється на частини і об'єднує ці частини відповідно до вимог розвитку теми (реалізації комунікативного задуму, що шукає матеріальне втілення), і ми повинні «макрозначуще» представляти як рухомий, видозмінюваний згусток матерії, що об'єктивує такий процес у дериваційних формах.

Отже, основне призначення мотиваційного складника безперервного дериваційного функціонування лексики – суппозиційне забезпечення регулярних процесів деривації лексичних одиниць (новостворюваних або готових). Ця функція впливає з необхідності опори при утворенні нового (у широкому сенсі цього терміна) на попередні (дані, старі, відомі) одиниці, що

⁴⁴⁴ Сахарный Л. В. Словообразование в речевой деятельности. Дис. ... докт. филол. наук. Л., 1979.

виступають у відношенні до перших як супозиції. Супозиційна функція в початкових ланках детермінаційного ланцюга носить безпосередньо комунікативний характер, так як впливає з потреби мовця бути зрозумілим адресатом, у силу чого мовець «уважає за краще» спиратися на те, що вже відомо його адресатам. Мотиваційні елементи в похідному втілюють синтаксичну вивідність з вихідної комунікативної бази і дериваційне функціонування і розвиток останньої: неосудність, так само, як і осудність, – юридичне поняття; малозначне діяння слід відмежовувати від діяння, яке не містить складу злочину⁴⁴⁵.

Дериваційний складник представляють елементи новизни одиниці, що відрізняють її від вихідної одиниці. Елементи (одиниці, правила, норми) лексичної деривації-мотивації, протягом тривалого часу формуються необхідністю здійснення мовної деривації слів, є в певний час відносно самостійне, цілісне системно-функційне утворення в мові. Вони тісно взаємодіють з одиницями і правилами інших рівнів, вбирають їхні функції та властивості, одночасно складають досить самостійне і тому умовне по відношенню до них утворення.

Прикладом такої взаємодії в структурному плані є можливість слів і словоформ при здійсненні супозиційної функції трансформуватися в мотивувальні бази (тобто це і є морфеми) твірних слів: *Обмежена осудність, так само як осудність та неосудність, характеризується двома критеріями – медичним (біологічним) і юридичним (психологічним), сукупність яких і дає підстави для визнання особи обмежено осудною: основа осуд у певному сенсі те ж саме слово осудність і/або осудною, але в іншому структурно-функційному статусі* (Коментар до статті 20 ККУ).

⁴⁴⁵ Право і лінгвістика: Матер. Міжнародної наук.-практ. конф.: У 2 ч. Сімферополь: Доля, 2003. Ч.1. 53 с.

Прикладом функційно-нормативного плану лексичної деривації-мотивації може слугувати прагматична нееквівалентність синонімічних замінів лексико-дериваційних рядах: *сп'яніння* є умовою вчинення багатьох злочинів. Тому ККУ визнає стан сп'яніння обставиною, що обтяжує **покарання** (Коментар до ККУ, п. 13 ч. 1 ст. 67); **Досягнення** встановленого законом **віку** – одна із загальних **умов** притягнення особи до кримінальної відповідальності (Коментар до ККУ, ч. 1 ст. 18). Під **віком** людини розуміють певний **період** її розвитку (Коментар до ККУ, ч. 1 ст. 22); **Передбачення** – це розумове **уявлення** особи про результати своєї дії (бездіяльності) (Коментар до ККУ, ч. 1 ст. 24). У цих контекстах слова *покарання, умови, період, уявлення* замість дериватів *сп'яніння, досягнення віку, віком, передбачення* якщо і семантично можливі, то навряд вони зберігають прагматику та первинний комунікативний замисел наведених виразів.

Безсумнівно, така нормативність неоднозначна. Вона реалізується у взаємодії з нормативністю лексичного типу. Поєднання морфем передбачає момент певної умовності морфемних комбінацій, яке впливає зі специфічного згущення змісту, як правило, це щось більше, ніж механічна сума сем. Подолання умовності (якщо вона актуалізується в мові) супроводжується специфічними конотаціями, що свідчить про сформованість лексико-семантичних норм. Актуалізація такого типу містить момент інновацій, порушення норм; зняття умовності сприймається як акт семантичної деривації. Подвійне функціонування мотивувальної бази: *Помилка щодо злочинності діяння* означає, що особа вважає свої дії (бездіяльність) злочином, хоча КК їх такими не визнає (уявний злочин). У такому юридичному тексті є ототожнення мотивувальної бази з мотивувальним словом, непомічання умовності їх кореляції, ідіоматичності мотивата: *проникнення учасників таких об'єднань до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення даху для злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації*; лапки

свідчать про актуалізацію ідіоматичного прирощення в «словниковому» мотиваті *безпека*, відчутність моменту порушення норми (= нетотожності морфа *дах-* і “вільного” мотиватора *безпека*).

Функційно-динамічна сторона внутрішньої форми слова визначається її включеністю в безперервний дериваційно-мотиваційний процес, який є стрижнем усієї лексико-дериваційної динаміки. В основу цього опису може бути покладено протиставлення планів створення і функціонування дериватів, їхня боротьба є однією з найбільш важливих рушійних сил такого процесу. Протиріччя названих планів полягає в тому, що слово, яке в певній ситуації один раз створено, надалі не завжди вимагає для свого функціонування обов'язкового включення дериваційно-мотиваційного механізму, але сам цей механізм продовжує постійно діяти, слугувати аналогічним і тотожним ситуаціям. Ситуація, у якій слово виникло (або могло виникнути), природньо повторюється, що допускає багаторазові повторні акти його створення.

У Коментарі до статті 50 ККУ *Поняття покарання та його мета* зазначено: *Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; Кара щодо засудженого здійснюється завжди, коли застосовується покарання. Дериват кара знаходиться у фокусі творення. У працях відомих юристів і криміналістів особливу увагу приділяють концепту кара, при цьому в більшості контекстах концепти кара і покарання вступають у гіперо-гіпонімічні відношення: кара є або метою, або сутністю покарання.*

Лексичні одиниці об'єднані однією категоріальною семою, унаслідок чого одне поняття співвідноситься з іншим, більш широким у семантичному плані й називає значну кількість денотатів. Асиметрія гіперо-гіпонімічних відношень закладена у самій структурі гіпонімії (підпорядкованість) та

гіперонімії (панування)⁴⁴⁶. Не менш важливими є регулярні редериваційні процеси, що перебувають у безперервному дериваційно-мотиваційному процесі в одному ряду з прямою деривацією.

Поява новоутворення – результат функціонування слова в звичайних умовах його дериваційного поширення, тому плани створення і функціонування слова взаємно детермінують один одного. Природа детермінації в різних її напрямках неоднакова: в одному випадку вона генетична (від створення до функціонування), в іншому – синхронно-функційна (від функціонування до створення). Перша лінія опредмечує дериваційно-мотиваційні процеси, друга зберігає динамічний потенціал в активному стані. Опредмечування нерідко є передумовою регресійних змін мотивата.

У прогресивному напрямку розрізняються перспективна (від структурного мотиватора до структурному мотивату) і ретроспективна (від структурного мотивата до структурному мотиватор) лінії мотиваційної динаміки. Їх протиставлення в мові нерідко нейтралізується, оскільки прогресивний рух мовленнєвої думки від відомого до нового, універсальне для текстопородження, ніби «перспективує» усі текстові дериваційні зв'язки: **Факт** заподіяння вказаної шкоди не має значення для кваліфікації діяння (ККУ, ст. 11). Проте *фактичне* спричинення діями винного такої шкоди створює підстави для додаткової кваліфікації його діяння за іншою статтею ККУ (наприклад, за ст. 112): один із текстових мотиватів структурно складніший мотиватора для дериваційного розвитку теми в поданому контексті.

⁴⁴⁶ Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики. К.: Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.

4.1.1. Системний і функційний аспекти

Розгляд лексико-дериваційних зв'язків у системному ключі дозволяє акцентувати увагу на таких проблемах: статусу дериваційних зв'язків у ряду інших «вимірювань» лексики; базових категорій лексико-дериваційної системності; функційної спрямованості основних сфер лексичної деривації (семантичної та словотвірної) у межах загального дериваційного поля лексики; розгляду парадигматичних зв'язків у дериваційному аспекті. Обговорення поставлених проблем у роботі пов'язано з побудовою моделі лексико-дериваційних зв'язків у мові як системоцентричної моделі синергетичного типу, що представляє її мовномисленнєвою матерією, яка несе в собі потенції своєї активності та – відповідно – самодетермінованою і саморозвиненою системою.

При визначенні системи виходимо з принципу її діалектичної єдності з поняттям функції. Функція, по-перше, виникає з системного положення деякого об'єкта, а, по-друге, визначає положення цього об'єкта в системі, і, у підсумку, визначає внутрішню будову всієї системи загалом. У межах дериваційної лексикології функційно-динамічний і системний плани слова є взаємодоповнювальними і передбачають один одного: поповнення словника здійснюється через текстову лексичну деривацію, разом з тим, епідигматична організація тексту багато в чому формується як реалізація системної епідигматики.

Деривація мовних одиниць – це специфічна форма функціонування і розвитку вихідних одиниць. Це, так би мовити, функціонування одиниць, що припускає їх модифікацію. Мовна одиниця є носієм потенціалу дериваційного функціонування, а в більш загальному вигляді – носій потенціалу саморозвитку.

Функціонуванню вихідного слова в тексті присвячено ряд робіт: функційні аспекти дериваційної моделі⁴⁴⁷; дериваційна взаємодія слова і контексту⁴⁴⁸, слова і тексту-примітиву⁴⁴⁹, слова і тексту в інтра – й інтерлінгвальному (транслінгвальному) просторі⁴⁵⁰.

Різнобічні дослідження функційної спрямованості дериваційної форми створюють базу для розгляду дериваційної системи мови як потенціалу її мовного функціонування. Наприклад, функційні відмінності у вживанні спільнокореневих прикметників за значенням пов'язані з різними стилістичними характеристиками слів, серед яких зустрілися такі поєднання: *нейтральне / розмовне; нейтральне / офіційне: поверхневий – поверховий*. У ст. 34 ЗУ «Про поліцію» поверхнева перевірка як превентивний поліцейський захід є здійсненням візуального огляду особи, проведенням по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, візуальним оглядом речі або транспортного засобу⁴⁵¹. А коментар юридичного інтернет-ресурсу подає трактування: *Поверховий огляд, як превентивний поліцейський захід, є здійсненням візуального огляду особи; він відрізняється від обшуку особи, який не може проводитися за відсутності відповідного протоколу*⁴⁵².

Дериваційне функціонування слова в тексті виявляється, по-перше, у створенні лексико-дериваційного ряду (ЛДР), що представляє послідовність однокореневих або однофіксальних слів (у тому числі «чистих» повторів),

⁴⁴⁷ Деменчук О. В. Лінгвістика чуттєвого сприйняття: динамічні моделі в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов: монографія. Київ. славіст. ун-т. Рівне: О. Зень, 2014. 385 с.

⁴⁴⁸ Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации. Томск, 1989. 252 с.

⁴⁴⁹ Сахарный Л. В. Психолінгвістическіе аспекты теории словообразования. Л., 1985. 97 с.

⁴⁵⁰ Сайкова Н. В. Взаимодействие слова и текста в деривационном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2002. 163 с.

⁴⁵¹ ЗУ «Про поліцію» від 02.07.2015

⁴⁵² ВС/ККС, № 51-386 км 18.08.02.18. Режим доступу: <https://protocol.ua>

які перетинають дискретний текстовий простір (контекст)⁴⁵³, по-друге, у створенні лексичного ряду – послідовності слів з відношеннями детермінації, у яких дериваційні зв'язки не мають формально вираженого характеру. Такі ряди є частиною внутрішньої форми тексту, сполучними стрижнями, що втілюють у повторях слів і морфем його онтологічну єдність. Облігаторне функціонування лексико-дериваційних і лексичних рядів у тексті є доказом включеності лексичної деривації в процеси текстової деривації і в безперервний дериваційно-мотиваційний потік загалом.

Безперервність дериваційно-мотиваційних процесів у мові асоціюється з безперервністю, континуальністю дериваційного поля слова в мовній системі. Коли розширюється формально-семантичне утворення, яке не має чітко окреслених меж, дериваційне поле прагне до нескінченної формальної і смислової валентності, і реалізує принцип нескінченної смислової валентності мовного знака (О. Ф. Лосев). Найважливішими осями дериваційного варіювання слова є формальне і семантичне варіювання, що призводить до появи двох різних у семантико-функційному відношенні одиниць – *дериваційних слів і специфікацій*, які є базовими поняттями дериваційної лексикології.

Формальне варіювання слова в межах семантичної тотожності може бути декількох видів: фонетичне (варіювання фонетичного слова), морфологічне (варіювання словозмінної парадигми слова) і дериваційне (варіювання дериваційної парадигми слова). Дериваційні варіанти слова – уся сукупність похідних слів, здатних до дериваційної взаємодії в межах одного семантико-функційного контексту, у якому варіанти є природним дериваційним джерелом і продовженням один одного, – утворюють дериваційне слово. Наприклад, у тексті статті 49 ЦКУ: *Актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і*

⁴⁵³ Голев Н. Д. Введение в теорию и практику морфемнословобразовательного анализа. Барнаул, 1980. С. 96.

започатковуюють, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Варіантами замін слугують: актами цивільного стану визнаються події та вчинки, які невід'ємні від фізичної особи... – 8, актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і організують, трансформують, долучають або припиняють... – 5, пов'язані з фізичною особою і формують, перетворюють, приєднують або припиняють... – 2 (Див. Додаток Б).

Специфіка дериваційного слова як семантико-функційної одиниці лексико-дериваційної системи, на відміну від інших аспектів вивчення слова в межах рівневої граматики, пов'язана з актуалізацією формально-семантичних зв'язків слова з іншими словами.

При формальному варіюванні слова, пов'язаному з утворенням дериваційних слів, пріоритетним є дериваційне бачення словотвірної структури слова, яке передбачає можливість і необхідність регулярної реалізації в мові внутрішньої форми слова (ВФС), тісну її взаємодію з актуальною лексичною семантикою, що приводить до стирання автономності цих значень і абсолютизації властивості вмотивованості семантики.

У внутрішньому і зовнішньому просторі слова існують системні чинники, які в силу комунікативних потреб призводять до дериваційного перетворення слова, що характеризується іншою семантико-функційною спрямованістю – до утворення специфікацій. Поняття специфікації пов'язане з появою якісно нової дискретної одиниці в лексичному просторі мови. Воно зумовлюється особливостями семіотичної природи ВФС і виявляється в тому, що її компонентний склад схильний як до тенденції збереження своєї системної значущості та автономності, так і до тенденції її подолання, інтегрування до складу лексичного значення слова.

Межі семантичного варіювання слова зумовлені широтою виражених ним поняття і різноманітністю асоціативних зв'язків. Найважливішим проявом лексичного початку в розвитку похідних слів, яке в кінцевому підсумку може призвести до появи специфікацій, є ідіоматичність семантики

і лексиколізація ВФС. Додаткові імпульси для творення якісно нового сенсу лексична одиниця отримує у зв'язках з іншими одиницями в лексичній системі мови, а також має великий потенціал креативності.

Специфікації є згустками семантичної енергії, які утворюють у безперервному дериваційному просторі лексичної системи окремі патерни (сенси), з опорою на які дискретизується (ділиться) простір і репродукує в ньому світ відображених у мові сутностей. У юриспруденції досить чітко визначено поняття *власності*, складником якого є *володіння*, і поняття *майно*, що може бути інтерпретованим трьома різними способами. У загальноживаному тлумаченні *володіння* може означати і «мати що-небудь у своїй власності», і «те, що є чиею-небудь власністю (земля, майно тощо)»⁴⁵⁴. Власність може означати і «майно, належне кому-, чому-небудь», і «належність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися»⁴⁵⁵. Слово *майно* у лінгвістичному тлумаченні це – «речі, які комусь належать за правом власності»⁴⁵⁶. Як бачимо, це визначення досить лаконічне і не дає чіткого уявлення про майно, на відміну від юридичного розуміння.

Разом з тим, специфікація завжди несе в собі потенції формально-дериваційного розвитку, механізм якого полягає в сприйнятті конкретного мовного значення слова (специфікації) і надання йому тієї чи тієї категоріальної оформленості. Категоріальна семантика є регулярними семантичними прирощеннями до початкового значення слова, що характеризуються високим ступенем передбачуваності та типізованості. Завдяки формально-семантичній деривації лексема представляє систему форм і функцій, усвідомлювану на тлі структури мови загалом, тотожність якої закарбовано в розумінні єдності.

⁴⁵⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. С. 156.

⁴⁵⁵ Там само, С. 151.

⁴⁵⁶ СУМ, В 11-ти т. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. С. 598.

Специфікації, що набули статус сигніфікативно значущих компонентів у семантичній структурі слова, виявляють прагнення до формування свого фокуса дивергенції, у результаті чого виникають спільнокореневі синоніми, що різняться граматичними і синтаксичними властивостями. Прикметники на *-н(ий)*, на відміну від морфологічних синонімів на *-ичн(ий)*, мають граматичні показники якості (ступеня порівняння) і в короткій формі здатні вживатися в предикативній функції. Від таких прикметників, на відміну від синонімів на *-ичн(ий)*, регулярно утворюються прислівники та іменники зі значенням «абстрактної ознаки», які продовжують цю специфікацію на морфодериваційному рівні.

Поняття дериваційної форми слова засноване в такому випадку на свідомості тотожності слова при наявності диференційних ознак його вживання. Витоки такого розуміння слова і форми містяться в роботах В. В. Виноградова, який уважав, що «тотожність не виключає різноманіття, а навпаки, передбачає його. Тотожність – це єдність у різноманітті одного»⁴⁵⁷.

Отже, специфікації, по-перше, є інструментом виділення в семантичному просторі мови дискретних індивідуально-неповторних семантичних якостей, що вступають у протиріччя з безперервністю загального дериваційно-мотиваційного потоку. По-друге, активно виконує супозитивну функцію в процесі створення / відтворення / вибору лексичної одиниці, специфікації та підтримує безперервність і континуумність.

Формалізм, системність – це такі безперечні властивості права, у яких втілена його сутність. Очевидно, – мовна. Праву приписують інші властивості, а саме: бути мірою свободи або волею панівного класу, засобом урегулювання суспільних відносин. Звідси впливає висновок, що мова служить тільки засобом передачі волі законодавця, доведення її до відома

⁴⁵⁷ Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М., 1975, С. 295-312.

учасників суспільних відносин. При цьому найчастіше в розумінні сутності права на першому плані постають позамовні реальності.

Сучасне право, а відповідно і терміносистема права, є складною, внутрішньо диференційованою галуззю наукового та прикладного знання і становить чітко структуровану, розгалужену систему, яка постійно вдосконалюється; формуються нові галузі права та виділяються все нові і нові складники системи права. Основою цього процесу є розвиток суспільних відносин, що підлягають законодавчому закріпленню. Складнішим є питання про словотвірну мотивацію термінів, побудованих за специфічними інтернаціональними зразками. Як зауважує В. Пілецький, визнання похідності термінів такого типу значною мірою умовне. Однак при цьому дослідник вважає, що, «виходячи із постульованого положення про необхідність при встановленні синхронних відношень словотвірної умотивованості наявності бінарного протиставлення мотивуюче – мотивоване в межах окремої мови, одну частину таких термінів доводиться вважати мотивованими, іншу – немотивованими»⁴⁵⁸.

Системність, логічність, формальність правового тексту, мова права (закону), юридична техніка – усі ці категорії служать лише способами, засобами – «об’єктивізації» сутності – цінності права.

4.1.2. Лексикоцентричний і текстоцентричний аспекти

Зближення лексикоцентричного і текстоцентричного аспектів простежуємо не тільки в установленні ізоморфізму структури твірного слова і речення⁴⁵⁹, але і віднаходимо у включеності його до текстотворення⁴⁶⁰. У

⁴⁵⁸ Пілецький В.І. Про синхронну похідність термінів з інтернаціональними суфіксами. *Вісн. Львівськ. ун-ту. Мова і сучасність*. 1990. Вип. 21. Сер. філологічна. С. 76–79.

⁴⁵⁹ Гинзбург Е.Л. Словообразование и синтаксис. М., 1979. 264 с.

⁴⁶⁰ Резанова З.И. Функциональный аспект словообразования (русское производное имя). Томск, 1996. 219 с.

дослідженнях, виконаних у руслі функціоналізму, текст виступає як «полігон для слова, речення та інших мовленнєвих одиниць мови»⁴⁶¹, «текст – та універсальна форма семіозису, у яку огортається мова як безперервно розвинута семіотична система»⁴⁶², у результаті текстотворення розглядаються найрізноманітніші явища, наприклад, атрибутивна деривація⁴⁶³.

Основою такого аналізу слугує лексична структура ЮТ (звідси й поширення лексикоцентричного і текстоцентричного підходу до ЮТ), яка завдяки розмаїттю семантичних зв'язків слів дозволяє виокремити лексичні центри смислового нагромадження – ключові слова (ключові знаки). Зауважимо, що емпатизація ключових слів пов'язана з їхньою функцією смислових згустків у семантичному просторі ЮТ⁴⁶⁴, що у процесі поступового розгортання ЮТ сприяє виявленню підтекстового фону, та в результаті сприйняття забезпечує цілісну інтерпретацію ЮТ. Структуралістське бачення ЮТ накладає синтактикоцентричний імператив у дослідженнях, що виражається термінологічною актуалізацією речення, висловлювання, надфразної єдності і тексту як конститутивних одиниць текстової структурної ієрархії⁴⁶⁵.

⁴⁶¹ Зайцев Ю. Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно-мовного оформлення (на матеріалі проекту Цивільного кодексу України). Українське право. 1997. № 3. С. 102–106.

⁴⁶² Мурзин Л. Н., Штерн А. С. Текст и его восприятие. Свердловск: Изд-во УрГУ, 1991. С. 4.

⁴⁶³ Плясунова С. Ф. Экспликация атрибутивной деривации в тексте: на материале русского и немецкого языков: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Пермь, 1992. 19 с.

⁴⁶⁴ Лукин М. Ф. Трансформация частей речи в современном русском языке. Донецк, 1973. С. 87.

⁴⁶⁵ Москальская О. И. Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.) : учеб. пособие. М. : Высшая школа, 1981. С. 16.

У сучасному українському юридичному тексті юридичні терміни інтерпретуються у вигляді різного роду номінативних одиниць. Прості лексичні одиниці передають глобальне бачення світу (*акт, відповідальність, дія, закон, осудність, оборона, підстава, покарання*). Номінативні одиниці юридичної терміносистеми – похідні і складні слова різних типів та словосполучення – еквівалентні простим лексичним одиницям.

Похідні і складні слова, які є термінами юриспруденції, частіше всього передають основні та диференційні ознаки екстралінгвальної реальності. Словосполучення дублюють елементи основної категорії, але відрізняються ознаками додатковості, посилювання і орієнтуються на субкатегоризацію єдиної категорії за різними ознаками, які становлять цінність для фахівців у галузі права.

У криміналістичному тексті, серед препозитивних міжнародних компонентів, спостерігаємо різні парадигматичні зв'язки:

– **синонімічні**: *бі-* (гр.) – (дво-) і *ді-* (гр.) / *ду-*(лат.) – (двічі); *дека-* (гр.) – (десять) і *дец-* (лат.) – (десять); *ксил(о)-* (гр.) – (дерево) і *дендр-* (гр.) – (дерево); *невр-* (жилка, нерв) і *нейр-* (жилка, нерв);

– **антонімічні**: *гетеро-* (розрізненість) – *гомо-* (спорідненість); *кріо-* (холод, мороз) – *піро-* (вогонь); *міні-* (мінімальний) – *максі-* (максимальний); *мікро-* (дуже малий) – *макро-* (великий, довгий);

– **омонімічні**: *радіо-* має відношення до радіо, пов'язаний з радіо; *радіо-* відношення до радіоактивності;

– **паронімічні**: *арх(е)-* (початок, походження), *архі-* (зверхність, старшинство), *архео-* (стародавній); *бі-* (двічі), *біо-* (життя); *гомо-* (рівність, однорідність), *гомео-* (однаковий); *ді-* (двічі), *діа-* (наскрізний); *оро-* (гора), *орто-* (прямий, правильний): «Особливо вдалий ефект дає використання

позитивних матеріалів для виготовлення кольорових *діапозитивів*, які можна демонструвати в суді, на попередньому слідстві»⁴⁶⁶.

– **полісемічні**: *стерео-*: 1) просторовий, об'ємний; 2) твердий; *авто-*: 1) власний; 2) автоматичний; 3) що стосується автомобіля; *контра-*: 1) проти; 2) у музиці – октавою нижче; *окси-*: 1) присутність кисню в сполуках чи сумішах; 2) відношення до кислого середовища; *суб-*: 1) розміщення під чимось або біля чогось; 2) підпорядкований; 3) неосновний, неголовний; *теле-*: 1) здійснюваний на відстані; 2) той, що діє на далеку відстань.

Словотвірна деривація розглядається як засіб (форми) дериваційного розвитку (розширення) лексики, яка існує поряд з іншими формами, такими як суплетивізм, парадигматика. Цей розвиток здійснюється на певних каналах: кожна специфікація несе в собі енергетичний потенціал бути розширеною цілим набором дериваційних форм. Ці ряди форм заздалегідь задані позиціями мовної концептуалізації (категоризації) світу. Зазначений рух здійснюється у двох напрямках. Перший передбачає актуалізацію вже відпрацьованих дериваційних моделей, другий пов'язаний з формуванням моделей на основі категоризації індивідуального значення, у результаті чого складається складна картина різнорівневої типізації значень, яка є відображенням міжрівневої сегментації та організації мовної системи.

Розподіл юридичної лексики на зовнішню (таку, що детермінологізується для широких верств населення шляхом постійного повторення в законодавчих актах та поясненнях) та внутрішню (що використовують як у вузькому колі юристів, так і в юридичній продукції для широкого загалу), та її представленість у юридичному тексті, у кожному окремому випадку буде визначати можливість розуміння певного типу юридичного дискурсу пересічними громадянами або фахівцями. Зіставний аналіз юридичного дискурсу на рівні насиченості його спеціальною юридичною

⁴⁶⁶ Фридман И. Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений: Автореф. дис....докт. юрид. наук. М., 1974. 30 с.

лексикою уможлиблює його розуміння і сприйняття різними адресатами та допоможе в подальшому процесі уніфікації та стандартизації юридичної термінології.

Докладне дослідження юридичної мови було б неповним без вивчення того, які саме правничі терміни обираються для використання в різного роду юридичних текстах, залежно від певного комунікаційного завдання. Під юридичним дискурсом розуміється дискурс, представлений правовими документами та юридичною літературою як особливо складна комунікативна подія, особливий вид мовлення, що отримав текстову форму, розуміння якого можливе лише при врахуванні нелінгвальних позамовних чинників. Подвійна природа правових документів призводить до неправильного трактування правового процесу.

Отже, може відбуватися маніпулювання людиною та її діями, яке виявляється на усіх рівнях організації юридичного дискурсу і, зокрема, на рівні терміна. Надзвичайно важливу роль тут відіграють попередні знання адресата в галузі права, тому що співвідношення змісту повідомлення з ними призводить до відповідного сприйняття юридичних термінів у дискурсі, значення яких мають бути чіткими та доречними, а їх розуміння повинно супроводжуватися меншою витратою розумових зусиль⁴⁶⁷.

Л. І. Мацько висловлює думку, що «багатоманіття прийомів дослідження лексичної семантики можна звести до двох основних методологічних напрямів, вужче – методів»⁴⁶⁸. Перший – лексикоцентричний (словоцентричний), оскільки основою такого підходу є увага до окремої лексеми як до самодостатньої одиниці. Другий – текстоцентричний, що став вартісним у другій половині ХХ століття. Цей підхід орієнтує на розгляд

⁴⁶⁷ Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2003. 21 с.

⁴⁶⁸ Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. К. : Вища школа, 2003. 311 с.

слова у мовленні, у його функційних виявах, де семантика лексеми експлікується через реальні словосполучення, де вона зазнає змін, деформації і зміщень та збагачується новими семантичними відтінками. Тоді межі семантичного простору мовної одиниці визначаються не тільки обсягом лексичного значення виокремленого слова, а й загальною семантикою тексту, його композицією, внутрішнім контекстом. Саме цей підхід дає можливість залучити до тлумачення значення мовної одиниці текстове поле⁴⁶⁹.

Дериваційне функціонування слова в тексті виявляється, по-перше, у створенні ЛДР, що представляє собою послідовність однокоренових або однофіксальних слів (у тому числі «чистих» повторів), які перетинають дискретний текстовий простір (контекст)⁴⁷⁰, по-друге, у створенні лексичного ряду – послідовності слів з відношенням детермінації, у яких дериваційні відношення не носять формально вираженого характеру. Ці ряди є частиною внутрішньої форми тексту, сполучними стрижнями, що втілюють у повторях слів і морфем його онтологічну єдність.

Слово реалізує свій потенціал дериваційного функціонування в тексті, а «функційні властивості слова в тексті складаються у подвійній зумовленості. Ці властивості визначаються загальними якостями слова як одиниці лексичної системи й уточнюються властивостями слова, які в певній системі залежностей складаються в нього в самому тексті»⁴⁷¹, тому окреслюється два аспекта дослідження проблем дериваційної лексикології: лексикоцентричний, коли на перший план виходить слово як носій потенціала свого формально-семантичного розвитку, і текстоцентричний (синтактикоцентричний), коли досліджується текст (контекст), що надає умови для реалізації потенціалу слова, що функціонує. Звідси орієнтація або

⁴⁶⁹ Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. К. : Вища школа, 2003. 311 с.

⁴⁷⁰ Дерба С. М. Деривація українських лінгвістичних термінів. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. 3. С. 158-165.

⁴⁷¹ Степанова В. В. Границы слова в тексте. Проблемы лексикосинтаксической координации. Л., 1985. С. 3.

на властивості слова як репрезентанта дериваційної системності лексики (ступені членування, мотивованості⁴⁷², або на властивості контексту, що детермінує ті або ті особливості дериваційного функціонування слова, тому варіювання контексту може виступати як спосіб виявлення та вивчення потенціалу його функціонування.

Текстоцентричний (синтактикоцентричний) аспект знаходить своє природне продовження в дослідженні функціонування дериваційного слова в реальних текстах (серед науковців немає однастайності щодо його назви (до «текстоцентричний» як синоніми вживають «текстоорієнтований», «текстотворчий», «текстовий»). ЛДР як окремий текстовий рівень розглядався в роботі Ю. В. Трубнікової, де експериментально доведено функційність ЛДР як участі форми слова в породженні і сприйнятті публіцистичного тексту⁴⁷³. Але питання розглянуто на матеріалі контекстів, витягнутих із текстів, а не на суцільному текстовому масиві, тим самим факт взаємодії слова, якому притаманний потенціал дериваційного функціонування, і тексту не є предметом дослідження. Якщо лексична деривація включається до синтаксичної (пор.: «лексична деривація, як не парадоксально, синтаксичний процес, безпосередньо пов'язаний з утворенням речення в тексті»⁴⁷⁴, то саме функційний ЛДР виступає як проміжна ланка між неізолюваним словом і пропозицією, що є основою безперервного дериваційно-мотиваційного процесу в лексичному зрізі тексту⁴⁷⁵.

Лексико-дериваційний простір сучасного українського юридичного тексту утворює самостійний текстовий вимір. Якщо розглядати ЛДР як

⁴⁷² Бринев К. И. Внутренняя форма русского слова как носитель потенциала его деривационного функционирования: Дис. ... канд. филол. наук. Кемерово, 2002. 147 с.

⁴⁷³ Трубникова Ю. В. Деривационное функционирование лексических единиц текста: Дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 1997.

⁴⁷⁴ Мурзин Л. Н. Основы дериватологии. 1984. С. 43.

⁴⁷⁵ Голев Н.Д. Динамический аспект лексической мотивации. Томск, 1989. 252 с.

«цілісний об'єкт», «текстовий комплекс», «ще одну, неосновну, одиницю текстового рівня мови», то ми наділяємо її проміжним положенням між лексичним і синтаксичним рівнями, і вважаємо, що будь-яка зміна на нижчому або вищому рівнях призводить до зміни ЛДР. Тому визначається взаємодія тексту і дериваційного слова.

«Взаємодія – це взаємна зміна речей, де вони виступають протилежними сторонами одного і того ж процесу. У взаємодії немає тільки пасивної або тільки активної сторони, обидві в рівних пропорціях – і активні, і пасивні. Різна активність взаємодіяних речей виступає джерелом напрямку руху. Однак у процесі взаємодії сили сторін змінюються: та річ, яка була провідною, може стати відносно пасивною, а пасивна – провідною. Взаємодія може характеризуватися відносною рівновагою, рівнодією, де речі є чинниками, що визначають самих себе. Взаємодія речей виступає як самостійний рух матерії»⁴⁷⁶. Тому вивчення функційного дериваційного слова на тлі функційного дериваційного тексту, у якому слово реалізує свій потенціал формально-семантичного розвитку, становить вагомий зацікавленість для досліджень у галузі дериваційної лексикології. При цьому необхідний перегляд базових понять теорії, так як справді функційний опис системи словника здійснюється через взаємодію семантики номінативних одиниць з адекватною синтаксичною теорією. Звідси в гносеологічному плані намічається два напрямки дослідження дериваційного слова: від слова і від тексту, але проблема взаємодії функційного дериваційного слова і тексту не ставилася.

Необхідність дослідження зумовлена низкою гносеологічних причин, у тому числі відокремленням лексичної деривації від загальнотекстової деривації, тому постановці та вирішенню проблеми дериваційної взаємодії слова і тексту будуть сприяти подолання зосередженості предмета

⁴⁷⁶ Парнюк М. А. Принцип диалектического материализма. Киев, 1967, С. 137–179.

дериваційної граматики української мови і більш глибокого системного опису дериваційного функціонування слова в межах дериваційної лексикології. А тому співвідношення лексикоцентричного і текстоцентричного аспектів в нашому дослідженні взаємопов'язане: ми досліджуємо реалізацію потенціалу розвитку слова в сучасному юридичному тексті, який сам має дериваційний потенціал, але при цьому навіть домінування текстоцентризму залишається лише засобом вирішення проблем, що мають лексикоцентричну спрямованість дериваційного слова і тексту.

4.1.3. Лінгвоцентричний і персонцентричний аспекти

Логічність базується на вивченні функціонування мовних одиниць і категорій в умовах сучасного українського юридичного тексту. Результатом пошуку синтезованих моделей є вияв проміжних механізмів, що мають початкову двопланову природу: мовне пізнання, внутрішня форма, ономасіологічні категорії⁴⁷⁷, ментально-лінгвальний комплекс. Але урахування «людського чинника» відбувається і при визначенні лінгвістичних понять. Наприклад, у словниках подаються такі визначення поняття *функція*: 1. Явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2. Робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; 3. Призначення, роль чого-небудь⁴⁷⁸; 4. детермінована відповідність (залежність) одиниць однієї безлічі одиницям іншої безлічі⁴⁷⁹. Такі визначення не суперечать одне одному, а є

⁴⁷⁷ Голев Н. Д. К построению теории деривационной лексикологии (функционально-динамический аспект). *Динамическая лингвистика*. Краснодар, 1995.

⁴⁷⁸ Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. К. : Вид-во «Наукова думка», 1970. Т. 10, С. 653.

⁴⁷⁹ Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. с. 564.

різними одного і того ж явища, і корелюють з двома проти- і взаємодієвими підходами: лінгво- і персоноцентричним.

Суб'єкт активності – мова як самостійна детермінована і саморегульована матерія (і відповідно текст, у своїй супозиції виявляє потенції саморозвитку)⁴⁸⁰. У результаті виходить, що слово залежить від вищої одиниці, від синтаксичного цілого (реалізується функція-залежність), і в той же час кожне похідне слово є метою. Але реалізація потенцій, закладених у слові, відбувається через індивіда, через його інтенції, що передбачає можливість використання антропологічної моделі для виявлення закономірностей дериваційного функціонування слова, зокрема, для доведення різних типів його функційності.

Внутрішня форма слова, за визначенням О. І. Блінової, є усвідомленням носіями мови зв'язку звучання і значення⁴⁸¹, що дозволяє в ряді робіт з вивчення явищ лексичної мотивації використовувати свідчення мовної свідомості носіїв мови як лінгвістичного джерела. До того ж реалізація дериваційного потенціалу слова залежить не тільки від його системних властивостей, але і від типу мовної свідомості: ідеалістичного, культурного і матеріалістичного, технічного, або налаштованого на «етимологічну довіру» і «етимологічний скепсис»⁴⁸². Звідси намічається дві тенденції вживання однокореневих слів у тексті, пов'язаних з активним їх використанням або з прагненням до їх усунення як тавтологічних помилок. Ми все ж вважаємо, що «зовнішнє у власнє лінгвістичних моделях – лише сигнал для включення механізму реалізації потенцій, суб'єкт – лише

⁴⁸⁰ Голев Н. Д. К построению теории деривационной лексикологии (функционально-динамический аспект). *Динамическая лингвистика*. Краснодар, 1995. С. 7.

⁴⁸¹ Блинова О.И. Явление мотивации слов. Томск, 1984. С. 27.

⁴⁸² Голев Н.Д. К основаниям деривационной лексикологии русского языка: лексико-деривационные контексты как форма проявления деривационной энергетике текста и слова в тексте (проблемы, задачи, перспективы). *Очерки по лингвистической детерминологии и дериватологии русского языка*. Барнаул, 1998. С. 13-33.

«вмикач»»⁴⁸³. Тому ми використовуємо результати мовленнєвої діяльності носіїв мови як реальну дійсність, яка надає об'єктивний матеріал для власне лінгвістичних досліджень, і вважаємо, що процес мовної діяльності носіїв мови опредметнюється в текстах, створених за різними моделями, у яких різною мірою реалізується потенціал дериваційного функціонування слова. Тут ми звертаємося до мовної свідомості, мовного «чуття» судді, прокурора, адвоката як перших реципієнтів вихідного тексту для обґрунтування значущості ЛДР.

«Чуття» мови, на думку І. А. Бодуен де Куртене, «не є якась вигадка, не є якийсь суб'єктивний самообман, але факт дійсний і цілком об'єктивний»⁴⁸⁴. До того ж, більшість дослідників відзначають «загострення мовного «чуття», яке завжди відбувається під пильним і довготривалим вивченням юридичної мови. Знання тільки рідної мови ніколи не дає такого виразного розуміння структури слова, пропозиції, значення, яке дає паралельне вивчення двох або кількох мов.

Мовна свідомість юриста – це висока лінгвістична культура і почуття форми, що прагне до відбиття при усному мовленні всіх значущих одиниць. Галузь вивчення перетину форми і змісту, «рельєф» і обсяг цієї галузі мають індивідуальні особливості для кожної мовної одиниці, кожного мовного явища, кожної мови і універсальні риси, властиві цим одиницям, явищам, мовам. Але індивідуальне і універсальне є і у функціонування, реалізації того чи іншого явища в тексті, у ставленні до нього носіїв мови, особливо тих, мовна свідомість яких у силу об'єктивних і суб'єктивних причин є більш

⁴⁸³ Голев Н. Д. К построению теории деривационной лексикологии (функционально-динамический аспект). *Динамическая лингвистика*. Краснодар, 1995. С. 7.

⁴⁸⁴ Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2 т. М., 1963. С. 22.

сприйнятливою, тобто юристів. Це дозволяє використовувати компетенцію індивіда як критерій еквівалентності міжмовних відносин⁴⁸⁵.

У дослідженні розглядаємо відношення між вихідним (ВТ) і похідним (ПТ) текстами як об'єктивно реальну дійсність, що існує, але в об'єктивності закладений суб'єктивний момент, що є в основі діяльності юриста. Ми не знаємо, чи помічає юрист ЛДР, чи усвідомлює він його актуальність, ми покладаємося на його мовну інтуїцію, яку використовуємо як «сполучна ланка між несвідомим і свідомістю». Вона є тим моментом у процесі вираження, який сам не усвідомлюється, але призводить до усвідомлення несвідомого.

У результаті юридичної діяльності маємо ПТ, зіставляємо його з ВТ, і можемо судити про поведінку юриста і вважати, що виявлені закономірності його діяльності будуть носити об'єктивний характер і розкриють ті сторони функціонування ЛДР, які розумілися лише інтуїтивно.

Ми припускаємо, що юрист буде прагнути передати всі комунікативно значущі елементи, тому з усіх наявних в арсеналі мовних засобів вибере саме ті, які здатні вступити у формально-семантичну взаємодію. При цьому реакція юриста зумовлена об'єктивними (закладеними в мові і тексті) і суб'єктивними (залежними від тексту Закону і самого юриста) причинами.

Необхідно проаналізувати залежність відображення або усунення ЛДР від характеру його використання (екстенсивного та інтенсивного), від сили зчеплення, від установки юриста (для цього використовується кілька варіантів одного тексту), яка відображена у моделях побудови тексту: семасіологічної і ономасіологічної.

⁴⁸⁵ Которова Е. Г. Понятие межъязыковой эквивалентности в семантических теориях. Томск : Изд-во Томского гос. педуниверситета, 1997. С. 60.

4.1.4. Контрастивний і перекладний аспекти

Визнання мотивації лінгвістичною універсалією дозволяє використовувати порівняльний метод для «виявлення спільності та специфіки явища мотивації досліджуваної мови в порівнянні з іншими мовами»⁴⁸⁶, що знаходить своє втілення в різних галузях: на матеріалі літературної мови і діалекту, при вивченні лексики в аспекті вмотивованості на матеріалі тематичних груп. При цьому домінують дослідження, виконані в семасіологічному аспекті, але не виключена можливість ономасіологічного підходу, наприклад, при вивченні словотворчих значень і форм їх вираження в порівняльному аспекті, номінації певної тематичної групи. В. Коломієць зауважує щодо похідності запозичених лексичних одиниць у системі мови-реципієнта: «Мотивованими в словотворчому відношенні є такі афіксальні одноосновні запозичення, основа яких чітко сприймається як тотожна з основою інших наявних уже в українській мові семантично споріднених слів...»⁴⁸⁷. Англomовні терміни, для яких у сучасній українській літературній мові існують однокореневі, незалежно від характеру кореня, вважаємо словотвірно мотивованими (похідними). Наприклад:

корупція – корупціонер – корупційний – корумпувати – корумпований – корумпованість;

корпорація – корпоративний – корпоративність – корпоратизація – корпоратизувати;

експорт – експортний – експортувати – експортування – реекспорт – експортер;

імпорт – імпортний – імпортувати – імпортування – реімпорт; експортно – імпортний.

⁴⁸⁶ Блинова О.И. Явление мотивации слов. Томск, 1984. С. 5.

⁴⁸⁷ Коломієць В.Г. Неологізми в галузі наукової термінології. *Науково-технічний прогрес і мова*. К., 1978. С. 57–67.

Результати такого роду досліджень представляють інтерес для контрастивної лінгвістики на лексико-дериваційному рівні.

Функціонування дериваційного слова в порівняльному аспекті розглядалося і на текстовому матеріалі⁴⁸⁸. Такого роду дослідження репрезентують зацікавленість не тільки для теорії і практики перекладу, а й, незважаючи на відсутність експлікованого обґрунтування такого підходу, для власне мотивології (у нашій термінології, для дериваційної лексикології) української мови, де порівняння виступає не як мета, а як засіб дослідження її проблем, зокрема при виявленні специфіки функціонування дериваційного слова в юридичному тексті.

При ономасіологічному підході можливе розширення сфери досліджень, оскільки він дозволяє підключити компенсаційні прийоми як з галузі словотворення, так і з інших галузей, що дозволяє говорити про міжрівневу деривацію, що і призводить до можливості вивчення дериваційного потенціалу слова в його більш широкому розумінні, ніж просто здатність до формально-семантичного розвитку. Наприклад, синонімічні термінолексеми виявляють тенденцію до скорочення, економії мовних засобів у сучасному юридичному тексті:

1) скорочення кількості терміноелементів словосполучення (*мінімальний розмір заробітної плати / оплата праці* (ст. 40, БКУ);

2) перетворення складної терміносполуки в просте *злочини проти встановленого порядку несення військової служби / військові злочини* (ст. 401, ККУ) *договір безоплатного користування майном / договір позички* (ст. 827, ЦКУ), *договір довічного утримання / договір догляду* (ст. 762, ЦКУ), *зобов'язання державної скарбниці / казначейське зобов'язання* (ст. 524, ЦКУ);

⁴⁸⁸ Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української мови (90-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2002. 212 с.

3) заміна терміносполуки простим або складним словом-терміном *правонаступництво держави / державонаступництво*⁴⁸⁹, *власник земельної ділянки / землевласник* (ст. 90, ЗКУ), *підприємницька діяльність / підприємництво* (ст. 42, ЗКУ), *нерухоме майно / нерухомість* (ст. 266, ПКУ), *спадкове майно / спадщина* (ст. 1216, ЦКУ).

Отже, порівняльний метод у лексико-дериваційних дослідженнях використовувався на рівні словника і тексту. В останньому матеріалом аналізу виступав переклад, а порівняння було не метою, а способом вивчення явищ української юридичної мови, незважаючи на відсутність методологічного обґрунтування такого підходу, але при цьому проблема взаємодії слова і тексту не ставилася, переклад варіюється як контекст реалізації потенціалу функціонування дериваційного слова. «Сутність проблеми дериваційного функціонування слова як раз і полягає у виявленні такого роду потреб, передумов і умов, при яких актуалізація внутрішньої форми стає комунікативно необхідною»⁴⁹⁰. На наш погляд, однією з таких потреб є відображення формально-семантичних зв'язків слів при перекладі юридичних текстів для досягнення функційної еквівалентності, у тому числі і на рівні внутрішньої форми тексту.

Питання перекладу одиниць, пов'язаних між собою дериваційними відношеннями, не залишилися поза увагою теорії перекладу, але їх розгляд носить характер окремих спостережень. У сучасний період розвитку юридичної мови абсолютні синоніми виникають як наслідок запозичень з англійської (*голова Верховної Ради – спікер* (англ. *speaker*, від *speak* –

⁴⁸⁹ Європейська конвенція про громадянство від 06.11.1997 № ETS N 166.

⁴⁹⁰ Голев Н.Д. К основаниям деривационной лексикологии русского языка: лексико-деривационные контексты как форма проявления деривационной энергетики текста и слова в тексте (проблемы, задачи, перспективы). *Очерки по лингвистической детерминалогии и дериватологии русского языка*. Барнаул, 1998. С. 15.

говорити⁴⁹¹), з французької (*незалежність – суверенітет* (фр. *souveraineté – суверенітет*⁴⁹²): Спікер Верховної Ради Дмитро Разумков наголосив, що в Україні немає «малих народів», а влада працює над об'єднанням суспільства⁴⁹³.

У деяких роботах звертається увага на словотвірні характеристики лексичних одиниць при перекладі⁴⁹⁴, у статтях явище розглядається як компонент фразеологізму, але ці роботи мають прикладний характер і лише підкреслюють актуальність проблеми. З практичної точки зору, цікава рефлексія перекладача, що зіткнувся з необхідністю перекладу текстів з повторами, наприклад, науково-практичного коментаря. При установці на їх усунення виходить зовсім інший текст, проблеми виникають при перекладі наявної тавтології, яку перекладачі прагнуть подолати. С. Флорін у зв'язку з цим зауважує, що «завдання перекладача не переказувати на свій звичний лад написане автором, а передати в міру можливості не тільки думку, опис, образи та інше, а й особисту манеру, стиль, зберегти в той же час і різні зовсім звичайні прийоми»⁴⁹⁵.

У теоретичному плані деякі дослідники приділяють увагу перекладу однокореневим явищам, коли говорять про різні рівні еквівалентності. Виділяємо взаємодію одиниць із загальною кореневою морфемою як один з типів внутрішньомовного значення, а О. Д. Швейцер⁴⁹⁶ знаходить йому місце

⁴⁹¹ Словник іншомовних слів. Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. К.: Наук. думка, 2000. С. 540.

⁴⁹² Там само, С. 555.

⁴⁹³ Разумков відповів спікеру Держдуми: Про розвал України можете тільки мріяти. *Українська правда*. 02.грудня 2019.

⁴⁹⁴ Гуменна О. І. Семантичні запозичення у лексиці сучасної словацької мови (на матеріалі преси кінця XX – початку XXI ст.). *Проблеми слов'янознавства*. 2005. Вип. 55. С. 236–245.

⁴⁹⁵ Флорін С., Влахов С. Непереводимое в переводе. М.,1980. С. 11.

⁴⁹⁶ Швейцер А.Д. Теория перевода : статус. проблемы. аспекты. 2-е изд. М. : Книж. дом «ЛИБРОКОМ», 2009.

на прагматичному рівні. Звертають увагу на одиниці, пов'язані дериваційними відносинами, при семантичному аналізі лексики (відношення «знак – людина» – конотативне значення, відношення «знак – людина» – внутрішньолінгвістичне). Але системного вивчення лексико-дериваційного функціонування в перекладацькому аспекті немає. Для вирішення проблеми взаємодії слова і тексту ми залучаємо транслінгвальний простір як єдину мовно-мовленнєву матерію в його дериваційному аспекті, виявляємо особливості функціонування слова у руслі дериваційної текстології, отриманих при зіставленні текстів, що знаходяться у відносинах похідності. Під дериваційним потенціалом тексту розуміємо здатність тексту вступати у відношення похідності з іншими текстами. При цьому лексико-дериваційний розвиток тексту виступає як один із проявів безперервного дериваційно-мотиваційного процесу.

4.2. Функціонування синтаксичних конструкцій термінологічного характеру в юридичних текстах

Розбудова правової держави, утвердження принципу верховенства права потребують, щоб право було об'єктивоване в мові адекватно і недвозначно. Треба пам'ятати «що кожне слово закону стосується конкретної людини, її прав та свобод... держава та влада не можуть повноцінно функціонувати, якщо вони неспроможні ясно і зрозуміло висловити свою волю, надавши їй відповідного право-мовного оформлення»⁴⁹⁷. Усі термінологічні одиниці поділяють на дві групи (за формальною, структурною ознакою): 1) одновербальні терміни (однослівні або гіпероніми);

⁴⁹⁷ Яцюк Т. О точности словосочетаний в языке права. *Советская юстиция*. 1991. № 5. С. 31.

2) полівербальні терміни (багатослівні)⁴⁹⁸. Понад 70 % термінів у різних терміносистемах – це словосполучення⁴⁹⁹, і саме вони становлять основний масив термінофонду. Не є винятком і сучасна українська юридична термінологія.

Мова Кримінального кодексу України лаконічна й чітка, тому в текстах широко вживаними є термінологічні словосполучення. Офіційність юридичної мови – результат уживання усталеної, абстрактної й системної юридичної термінології на позначення процесуальних дій, прав та обов'язків осіб. Лаконічність, семантична конкретність та однозначність правової комунікації пояснює концентрацію в юридичних текстах стандартизованих скорочень різного типу⁵⁰⁰. Змістова точність мови документів – одна з головних умов, що забезпечує практичну і правову цінність ділового тексту. Недбало дібраний термін спотворює зміст статті кодексу, створює можливості для подвійного тлумачення закону, ускладнюючи його сприйняття⁵⁰¹. Юридична мова, створена, насамперед, для спілкування

⁴⁹⁸ Вакарюк Л. Словосполучення термінологічного характеру в словотворі. Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. Чернівці: Рута, 2007. Вип. 321–322. С. 427 – 431.

⁴⁹⁹ Головатий С., Зайцев Ю., Усенко І. Мова і право: два поняття – одна проблема. *Голос України*. Київ, 18 квітня. 1995 р. № 72.

Панько Т.І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. 216 с.

Ткач А. В. Особливості термінів-комполітів у медичній термінології. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута, 2001. Вип. 116. С. 88 – 92.

⁵⁰⁰ Царьова І.В. Лінгвопрагматичний аспект юридичного дискурсу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2017. Вип. 9. С. 125 – 131.

⁵⁰¹ Токарська А.С., Кочан І.М. Культура фахового мовлення правника. Львів: Світ, 2003. С. 24.

способом офіційних актів, не терпить словесної ентропії, їй характерна семантична визначеність і точність вираження понять.

Дослідження термінології різних галузей науки останнім часом активізувалося, однак синтаксична структура словосполучень термінологічного характеру сучасного українського юридичного тексту вивчена недостатньо. На синтаксичному рівні це результує уживанням номінального стилю та складних синтаксичних структур, часто переобтяжених низкою складнопідрядних речень, інфінітивних конструкцій та дієприкметникових зворотів у функції узгодженого означення⁵⁰². Поява термінологічних словосполучень пов'язана із синтаксичним способом творення термінів, сутність якого полягає в об'єднанні у смислового та граматичному відношенні двох або більше слів, що становлять складне позначення явища або предмета.

У сучасному термінознавстві поняття термін-словосполучення лінгвісти кваліфікують по-різному, зокрема: складений термін (Д. Лотте), багатоконпонентний термін (В. В. Чумак, С. В. Овсейчик), аналітичні номінації (О. В. Чуєшкова) тощо. Проте найчастіше складні номінації термінологи називають термінами-словосполученнями (В. П. Даниленко, Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько, Л. О. Вакарюк). Досліджений матеріал мови ККУ переконливо засвідчує вживання різноманітних структурних моделей термінологічних словосполучень:

1. Базовою одиницею (стрижневим словом) кожної словосполучної моделі є термін-іменник, до якого на основі підрядного зв'язку приєднуються залежні компоненти (конкретизатори). Навколо опорної назви (ядерного субстантива) у юридичних термінах групуються здебільшого прикметники, які формують з іменником стійкі форми номінацій, що характеризуються

⁵⁰² Міщенко А.Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу: монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. С. 112.

системністю, наявністю дефініції, стислістю та семантичною єдністю, відсутністю експресії та стилістичною нейтральністю: *правове забезпечення, громадський порядок, кримінальне право, загальновизнаний принцип* й ін. Наприклад: **Громадський порядок** – це стан суспільних відносин, який забезпечує спокійні умови суспільно корисної діяльності, відпочинку та побуту людей. Незалежно від лексико-граматичного категорійного складу та словесної довжини такі терміни-словосполучення виражають функційно одне термінологічне поняття. Їх можна позначити як словосполучення **прикметник + іменник**: *кримінальне покарання, кримінальна справа, примусові заходи*. Термінологічне словосполучення може формувати як термінологічна лексика, так і загальноновживані слова: *матеріальна шкода, державна зрада, добровільна відмова* й ін., де *шкода, зрада відмова* – загальноновживані слова: **Добровільною відмовою** є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ККУ, Р. III (ЗЧ), ст. 17).

Особливого поширення набувають структури словосполучення, одним із компонентів якого є слово із загальноновживаним нейтральним значенням *особа*, що в поєднанні з відповідним прикметником стає терміном, наприклад: *Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність* (ККУ, Р. IV (ЗЧ), ст. 18); *Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або заподіяли велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам* (ККУ, Р. VII (ОЧ), ст. 205); *Зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби* (ККУ, Р. XVII (ОЧ), ст. 364).

Для текстів ККУ характерними є складні субстантивно-ад'єктивні трикомпонентні конструкції із стрижневим словом-іменником та залежними від нього прикметниками, наприклад: *Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину* (ККУ, Р. III (ЗЧ), ст. 11); *Співучастю у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину* (ККУ, Р. VI (ЗЧ), ст. 26).

2. Серед субстантивних термінологічних словосполучень виділяються конструкції, поєднані зв'язком керування. Отже, продуктивну модель становить: віддієслівний іменник у Н. в. + іменник у Р. в. на зразок *позбавлення волі, вчинення злочину, перевищення меж, затримання злочинця, заподіяння шкоди: Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання* (ККУ, Р. III (ЗЧ), ст. 12). Досить часто до складу словосполучення такої структурної моделі входять іменники-терміни: *правила безпеки, перебіг давності, склад злочину*, наприклад: *Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту* (ККУ, Р. XI (ОЧ), ст. 276).

Головний компонент такого словосполучення може варіюватися: *обмеження/позбавлення волі*, а також ускладнюватися додатковими компонентами, що має суттєве значення, наприклад: *Основними покараннями є громадські роботи, виправні роботи, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк* (ККУ, Р. X (ЗЧ), ст. 52); *Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі ... або довічного позбавлення волі* (ККУ, Р. III (ЗЧ), ст. 12).

3. Значну групу субстантивних словосполучень становлять прийменниково-іменникові конструкції на зразок *відповідальність за злочини, замах на злочин, співучасть у злочині, питання про застосування, ухилення від покарання*, у яких головний компонент вимагає вживання

відповідного іменника з прийменником, наприклад: *Готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності* (ККУ, Р. III (ЗЧ), ст. 14); *Замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності)* (ККУ, Р. III (ЗЧ), ст. 15).

Описані вище моделі терміносполучень, що функціонують у мові сучасного українського юридичного тексту, кваліфікуються як прості, тобто словосполучення мінімального складу, що протиставляються складним термінологічним сполукам. Водночас результат аналізу мови ККУ засвідчує вживання трикомпонентних утворень, що теж кваліфікуються як прості, оскільки вилучення жодного елемента з цих сполучень не є можливим, наприклад: *Завдання Кримінального кодексу України* (ККУ, Р. I (ЗЧ), ст. 1), *Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України* (ККУ, Р. II (ЗЧ), ст. 3). Ці синтаксичні конструкції не відзначаються продуктивністю в досліджуваних текстах.

Як відомо, складним вважається словосполучення, що містить факультативні компоненти, які можуть бути вилучені з відповідної конструкції без її руйнування як синтаксичної одиниці певного типу. Варто при цьому звернути увагу на те, що термінологічні словосполучення відзначаються сталим характером структури, тобто унеможлиблюється вилучення тих чи тих компонентів.

Часто в основі складного терміна лежить одне й більше простих словосполучень, як у таких реченнях: *Виконавець (співвиконавець) підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає вчинений ним злочин* (ККУ, Р. VI (ЗЧ), ст. 29); *Умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків* (ККУ, Р. XV (ОЧ), ст. 345).

Багатошаровість складних термінологічних словосполучень необхідно враховувати під час аналізу мови ККУ, при виділенні їх у тексті. Такі словосполучення ще називають комбінованими, оскільки залежний компонент у них теж є по суті словосполученням, наприклад: *Іноземці, які вчинили злочини на території України і засуджені за них на підставі цього Кодексу, можуть бути передані для відбування покарання за вчинений злочин тій державі, громадянами якої вони є, якщо така передача передбачена міжнародними договорами України* (ККУ, Р. II (ЗЧ), ст. 10). Зауважимо, що структуру складних словосполучень термінологічного характеру подекуди становлять власні назви, наприклад: *Посягання на життя Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю* (ККУ, Р. 1 (ОЧ), ст. 12).

Специфіку мови сучасного законодавчого тексту становлять також структури, у яких уживається ціла низка термінологічних словосполучень. Кожне окреме терміносполучення має конкретне фіксоване значення: *Готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину* (ККУ, Р. III (ЗЧ), ст. 14). Термінологічні словосполучення різної структури містять у своєму складі компонент *право* як в однині, так і в множині: **прикметник + право**: *авторське право, виборче право, суміжні права, законні права*; *Порушення авторського права і суміжних прав* (ККУ, Р. V (ЗЧ), ст. 176). Словосполучення-терміни можуть відповідати моделі: **право + іменник у Р. в.:** *право придбання*; **злочин + прикметник + іменник**

у Р. в.: злочини невеликої тяжкості, злочини середньої тяжкості. Залежний іменник у формі Р. в. нерідко поширюється факультативними компонентами, що вносять у зміст речення додаткову інформацію, тобто ускладнює просте термінологічне словосполучення, наприклад: **Організатор організованої групи** чи злочинної **організації** підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом (ККУ, Р. VI (ЗЧ), ст. 30). Варіант цієї структури може становити поєднання заданої моделі з іменником в Ор. в.: **Повторність, передбачена частиною першою цієї статті, відсутня при вчиненні продовжуваного злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром** (ККУ, Р. V (ОЧ), ст. 184); **Вчинення фінансових операцій та інших угод з грошовими коштами та іншим майном, здобутих завідомо злочинним шляхом** (ККУ, Р. VII (ОЧ), ст. 209).

Виділяємо термінологічні словосполучення, у яких віддієслівний іменник **порушення** вживається у формі однини й поєднується з іменником у Р. в.: **Порушення таємниці голосування** (ККУ, Р. V (ОЧ), ст. 159); **Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії** (ККУ, Р. V (ОЧ), ст. 161); **Порушення недоторканності житла** (ККУ, Р. V (ОЧ), ст. 162); **Порушення обов'язків щодо охорони майна** (ККУ, Р. VI (ОЧ), ст. 197); **Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння** (ККУ, Р. VII (ОЧ), ст. 214); **Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів** (ККУ, Р. VII (ОЧ), ст. 223); **Порушення законодавства про континентальний шельф України** (ККУ, Р. VIII (ОЧ), ст. 244); **Порушення вимог законодавства про охорону праці** (ККУ, Р. X (ОЧ), ст. 271).

Наявність термінологічної бази є невід'ємною особливістю мови сучасного українського юридичного тексту. Термінологічні словосполучення з головним компонентом **порушення права** можуть керувати відмінковою формою іменника з прийменником, тобто утворюватися за такою моделлю:

порушення права на + іменник: *Порушення права на отримання освіти* (ККУ, Р. V (ОЧ), ст. 183); *Порушення права на захист* (ККУ, Р. XVIII (ОЧ), ст. 374). Термінологічні словосполучення більш ускладненої структурної організації, дозволяють передати зміст правової норми точніше, охопити певні деталі, наприклад: *Порушення права на безоплатну медичну допомогу* (ККУ, Р. V (ОЧ), ст. 184).

Невдалими, на погляд Н. С. Трач, є термінологічні словосполучення *прохачі / шукачі притулку* та *працівники та їх утриманці*⁵⁰³ через те, що лексеми *прохач*, *утриманець* мають конотативне стилістично знижене забарвлення в українській мові⁵⁰⁴.

Отже, проаналізовані синтаксичні конструкції термінологічного характеру відзначаються структурно-семантичним багатством у тексті мови Кримінального кодексу України. Сучасний український юридичний текст активно поповнюється дво- та багатоконпонентними термінологічними одиницями на позначення нових понять або для вдосконалення чи уточнення вже наявних. Складені юридичні терміни є синтаксичними конструкціями, утвореними із двох чи більшої кількості повнозначних слів на основі підрядного зв'язку. Виявлено, що лише в небагатьох полікомпонентних терміносполуках іменники можуть поєднуватись сурядним зв'язком. Утворення багатоконпонентних термінів, їхній перехід від первинних до багатослівних одиниць відбувається поетапно і, відповідно, супроводжується переоформленням й ускладненням синтаксичної моделі. До термінологічних зараховуємо такі словосполучення, компоненти яких становлять єдине поняття й мають чітко сформульоване та зафіксоване значення.

⁵⁰³ Англійсько-французько-німецько-український словник термінології Європейського Союзу. К. : К.І.С., 2007. 226 с.

⁵⁰⁴ Трач Н. С. Українська правнича термінологія у XX столітті: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 К., 2009. 272 с.

4.3. Дери́ваційні зв'язки іменникових словосполучень

Синтаксис оперує переважно найзагальнішими категоріями *словосполучення, речення, конструкція*, не прив'язує їх до певних граматичних значень. Одиниці синтаксису є одиницями не лише мовлення, а й мови. Кожне конкретне речення і словосполучення будується за певним зразком⁵⁰⁵. Іменникові словосполучення як синтаксичні деривати створюють велику кількість ускладнених простих речень сучасного українського юридичного тексту, тому без усебічного їх дослідження не можна глибоко пізнати природу теорії синтаксичної дери́вації. Кожне семантично елементарне просте речення, до складу якого входить один предикат й зумовлене його семантико-синтаксичною валентністю іменникових семантем, здатне трансформуватися в іменникове словосполучення.

Синтаксеми як мінімальні одиниці обов'язково передбачають входження в більшу одиницю, якою є речення. У семантично простому реченні функціонують два типи синтаксем – субстанціальні і предикатні, ядерними в семантико-синтаксичній структурі елементарних конструкцій виступають предикатні синтаксеми, які підпорядковують собі субстанціальні і визначають їхню кількість і властивості. Іменникові словосполучення є будівельним матеріалом для семантично ускладнених простих речень, які, крім субстанційних компонентів, містять вторинні предикатні та складні синтаксеми. Іменникові словосполучення утворюються внаслідок згортання двовалентного предиката у слабкій (не присудковій) позиції речення, яка виникає тоді, коли з'єднуються два семантично елементарні прості речення у просте ускладнене. У реченнєвій структурі збережені два валентно зумовлені субстанційні компоненти – лівобічний суб'єкт (носій стану) і один із правобічних (об'єкт, інструменталь, локатив, адресат), які опосередковано

⁵⁰⁵ Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. С. 16.

вказують на прихований предикат. За таких перетворень одна із семантем конденсує в собі власну субстанційну і набуту семантику згорнутого предиката, який лише формально не виражений, а на рівні семантичної структури зосереджені в одному з аргументів⁵⁰⁶.

У сучасному українському юридичному тексті згорнутими можуть виступати:

- 1) предикати належності (*мати, належати*);
- 2) предикати фізичної дії – творення, видів діяльності (*виробляти, виготовляти, використовувати, вчиняти*);
- 3) локативні предикати стану (*бути, перебувати, міститися, розташовуватися, опинятися*);
- 4) локативні предикати процесу (*відповідати, охороняти, передбачати*);
- 5) акціонально-локативні предикати (*впливає, прямують, супроводжують, перебувають, почато, продовжено, закінчено, припинено*);
- 6) предикати із семою призначення адресації (*призначатися, звернутися, передавати, дарувати, купувати, залишати, надсилати, писати, нести, везти*).

Детальніше специфіку творення іменникових словосполучень розглянемо на зразок запропонованих І. Р. Вихованцем немодифікаційних (просто згортання предиката без формально-граматичної перебудови інших, лексично виражених, компонентів) і модифікаційних (супроводжений пере структуризацією) ступенів формально-граматичного згортання компонентів семантичної структури речення⁵⁰⁷.

⁵⁰⁶ Межов О. Дериваційні зв'язки іменникових словосполучень із простими реченнями в сучасній українській мові. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». 2014. Вип. 8 (2). С. 38. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_8\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_8(2)_12)

⁵⁰⁷ Вихованець І., Городенська К., Русанівський В. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. С. 143.

У трикомпонентних посесивних конструкціях на зразок носій *стану* + *предикат* + *об'єкт стану* згортання предиката супроводжене перетворенням суб'єкта у форму присубстантивного родового відмінка, що конденсує в собі субстанційну семантику і прихований предикат належності, пор.: *Особа вчинила злочин* (*Злочин вчинила особа, Злочин належить особі, У особи є злочин*) + *Особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин – суб'єктом злочину є особа*. За поєднання двох елементарних простих речень дві різнофункційні, але лексично тотожні семантими (компонент *злочин* з функцією об'єкта стану в реченні *Особа вчинила злочин* і компонент *злочин* з функцією носія локативного стану в реченні *Злочин розкрито (із газети)*) об'єднані в один формально-граматичний (підметовий) компонент *злочин*. Тобто одна із лексично тотожних семантем *злочин* редукувалася, а предикат належності (володіння) прихований у словосполученні *злочин особи*, компоненти якого є аргументами цього згорнутого предиката.

Особа вчинила злочин = *Особа має злочин* дериваційні відношення між компонентами парадигми речення мають неоднаковий характер, хоча разом із тим видозміни речення не порушують необхідних у цих процесах меж семантико-синтаксичної тотожності синтаксичних одиниць. Загальноновизнаним є той факт, що універсальними способами передачі значення посесивності є дієслова *мати* і *бути*, які формують валентну рамку із двох облігаторних актантів (Н. Д. Арутюнова, І. Г. Данильчук): *має передувати наслідкам*; 2) *має бути* умовою, без якої не було б наслідку (*принцип conditio sine qua non*); 3) за своїми властивостями, як правило, *має спричиняти саме такі наслідки, тобто наслідки мають бути* закономірним результатом вчиненого діяння. Такі конструкції виражають значення володіння і називаються власне посесивними. Посесивні відношення в подібних одиницях виявляють ознаки: а) об'єкт володіння – залежна субстанція, утворює простір суб'єкта; б) суб'єкт володіння (посесор) – незалежна субстанція, носій предикативної ознаки володіння;

в) предикативна ознака володіння – спрямування відношення від посесора до об'єкта.

Виділяються конструкції, що конституюються на базі предикатів, виражених дієсловами на позначення дії. Обидва типи конструкцій виявляють позиції посесора та об'єкта володіння. Посесивне відношення експлікується за допомогою предиката, вираженого дієсловом на позначення дії, що відносить такі структури до периферії⁵⁰⁸.

За заміни посесивного дієслова прийменником предикат набуває напівприхованого характеру, пор.: *боротьба зі злочинністю, діяння з ризиком, покарання з випробуванням, застосування з використанням, замах з непридатними засобами*. Прийменник з тут заміщує предикат володіння *мати* і вживаний у простих ускладнених реченнях, одне з елементарних вихідних речень якого виступає у модифікованому вигляді.

Соціативно-посесивно-атрибутивне значення прийменникового орудного відмінка (позиція залежного компонента) ґрунтується на двох значеннях приприсудкового залежного члена – асоціативно-об'єктному і посесивному, що свідчить про складніший характер зв'язку, а отже, і про більшу глибину дериваційних перетворень компонентів речення. Соціативно-посесивний орудний відмінок із семантикою об'єкта охоплює лише назви неживих предметів, характеризуючись великою різноманітністю лексичного вираження: зовнішні характеристики істот за належністю їм конкретних предметів, зовнішні невід'ємні прикмети істот, зовнішні ознаки предметів, архітектурні атрибути будівель або їхні частини, допоміжні складники: *склад злочину з обтяжувальними обставинами*. Форма вираження залежного компонента з+орудний відмінок збігається з формою вираження основного приприсудкового залежного члена речення, що передає соціативне значення.

⁵⁰⁸ Межов О. Дериваційні зв'язки іменникових словосполучень із простими реченнями в сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2014. Вип. 8 (2). С. 38.

Значна формально-граматична перебудова предиката та одного з аргументів дозволяє зарахувати подібні словосполучення до конструкцій з модифікаційним ступенем згортання компонентів. Нерідко в іменникових словосполученнях згорнутими виступають дієслова фізичної діяльності, творення (*виробляти, вчинити*), валентність яких у повному вияві вимагає три семантими – із значеннями діяча, об'єкта та засобу-матеріалу *вчинення замаху на злочин з матеріальним складом*. Як засвідчує корпус дослідницького матеріалу, амплітуда атрибутивних значень прийменниково-відмінкових форм охоплює різноманітні оцінні характеристики. Спільність усіх проаналізованих компонентів полягає в їхній ускладненій семантиці та приіменниковій позиції. Визначає специфіку цих синтаксем О. В. Кульбабська, яка слушно постулює, що вони «вносять додаткові характеристики до суб'єкта чи об'єкта мовлення, сприяють структурній лаконічності й семантичній ущільненості речень»⁵⁰⁹.

Своєрідний спосіб згортання предикатів можуть реалізувати аналітичні синтаксичні морфеми-прийменники. Вони вживані в повних (незгорнутих) і частково згорнутих конструкціях. В елементарних простих реченнях так звані прийменники з формально-граматичного боку здійснюють утворення аналітичних локативних дієслів, а з семантичного боку мають предикатний характер, що конкретизує загальне локативне значення локативних дієслів. Локативні дієслова *бути, перебувати, знаходиться, розташовуватися, опинятися*, які передають загальне локативне значення, і локативні дієслова процесу *стояти, сидіти, лежати, висіти*, що виражають позицію предмета, супроводжуються аналітичними синтаксичними локативними морфемами-постфіксами і вимагають двох аргументів – носія вокативного стану або процесу і локатива.

⁵⁰⁹ Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 356.

Локативна синтаксема, що зумовлюється семантичною природою предиката і вживається при трьох розрядах просторових дієслів: дієсловах власне-локативних, просторових процесу та дії, членується на декілька семантичних і морфологічних варіантів. Кваліфікація значеннєвих різновидів здійснюється на основі двох семантичних параметрів – динамічного/статичного й орієнтувального⁵¹⁰.

В українській мові різноманітні просторові значення представлені численними локативними морфемами-постфіксами, що можуть перетворюватися за трансформацій на морфемі-прийменники. Незгорнуті конструкції містять локативні аналітичні дієслова з постфіксами – локативними конкретизаторами, наприклад: *особа, затримана на місці* (за місцем, поза місцем, біля місця тощо). У цих конструкціях, де локативні дієслова з постфіксом виступають у позиції присудка, постфікси відіграють диференціюючу роль, маючи більше порівняно з локативними кореневими дієсловами семантичне навантаження.

У семантико-синтаксичному і формально-синтаксичному планах локативне кореневе дієслово і локативна морфема-постфікс становлять нероздільну єдність і утворюють локативну предикатну одиницю. За формально-синтаксичного переміщення вокативної субстанційної семантики у присубстантивну позицію, тобто позицію ад'єктива, відбувається згортання кореневого локативного дієслова і приєднання дієслівного вокативного постфікса до вокативної семантики, де постфікс стає прийменником⁵¹¹, пор. *затримання здійснюється безпосередньо після вчинення злочину. Вжитий у законі термін «безпосередньо» не слід розуміти у тому сенсі, що особа, яка вчинила злочин, може бути затримана лише на місці вчинення злочину*

⁵¹⁰ Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.

⁵¹¹ Вихованець І., Городенська К., Русанівський В. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. С. 143.

відразу ж після його вчинення. За цих умов тільки на прийменник припадає вираження семантичних відношень між двома повнозначними компонентами – з функцією носія вокативного стану або процесу і з функцією локатива в різних відмінкових формах, напр.: наказ не повинен виходити за межі того обсягу повноважень; залежно від тяжкості вчиненого злочину; штраф може застосовуватися судом при призначенні більш м'якого покарання.

Отже, складний компонент у присубстантивній позиції словосполучення конденсує в собі локативну функцію і семантику згорнутого предиката. Редукція дієслівно-постфіксованої локативної сполуки до одного прийменника, що зберігає свою вихідну форму, а також форму пов'язаного з ним аргумента, стосується не модифікаційного ступеня згортання.

Подібні трансформації і ступінь згортання простежуємо в словосполученнях з прихованими акціонально-локативними предикатами напрямку (вихідного й кінцевого пунктів), шляху руху: *існуюча в Україні державна влада, єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України*. Присубстантивна позиція аналізованих вище статичних і динамічних локативів дає підстави кваліфікувати такі компоненти як атрибутивно-локативні.

Предикати із семою призначення, адресації (*призначатися, адресувати, передавати, дарувати, купувати, залишати, надсилати, писати, нести, везти*) виступають у словосполученнях з адресатною семантемою, яка за редукції дієслів зберігає ці предикатні значення завдяки прийменнику *для*, напр.: *використання для вчинення; створення небезпеки для її життя чи здоров'я*.

Давальний адресатно-посесивний характеризується подвійною залежністю (від дієслова та іменника) і внаслідок цього –

різноспрямованістю своєї семантики⁵¹². Залежність від іменника породжує посесивне значення, залежність від дієслова – адресатне. Як слушно зауважує І. Р. Вихованець, «у зв'язку із спрямованими на давальний відмінок “сполучувальними претензіями” двох частин мови він виражає посесивне значення цільової спрямованості»⁵¹³.

Дію спрямовано на предмет, що звичайно є частиною тіла, одягом, річчю, які можна розглядати як предмети (об'єкти) володіння чи власності. Зв'язок давального з іменником-назвою об'єктів володіння підтримує прихований (згорнутий) предикат належності. Давальному адресатної посесивності відповідають семантико-синтаксичні ознаки атрибутивної субстанційності, не валентного зв'язку з лексично вираженим дієсловом, пасивності, спрямованості предикатів дії (або стану) на предмет.

Отже, компоненти семантико-синтаксичної структури речення сучасного українського юридичного тексту не завжди представлені в його формально-граматичній структурі, тобто можлива розбіжність між кількісним складом семантичних і формально-синтаксичних компонентів. Одним з видів перебудови речення є згортання предикатів, що зумовлено передусім слабкою його формально-синтаксичною позицією в реченні. Приховані предикати зосереджені в субстанційних компонентах, утворюючи складні одиниці, які найчастіше перебувають у валентно не зумовленій присубстантивній або детермінантній позиції простого ускладненого речення.

⁵¹² Андерш Й. Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові. Українська мова і література в школі. 1974. № 10. С. 39.

⁵¹³ Вихованець І. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. С. 117.

4.4. Функційний вияв прикметників, прислівників, числівників у юридичних текстах

Частотність використання прикметників у юридичних текстах (ККУ, ЦКУ, КУПАП) є досить високою. За нашими підрахунками в кожній другій назві розділу, у трьох із чотирьох назвах статей наявні прикметникові форми. Як свідчить аналіз, частіше вживаються **відносні** прикметники: *Відшкодування моральної шкоди* (ЦКУ, ст. 23); *Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування* (ККУ, розділ XIУ ЗЧ); *Цивільна правоздатність фізичної особи* (ЦКУ, ст. 25); *Правові наслідки засудження особи за межами України* (ККУ, ст. 9); *Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу* (ККУ, ст. 54); *Використання засобів зв'язку з метою, що суперечить інтересам держави, з метою порушення громадського порядку та посягання на честь і гідність громадян* (КУПАП, ст. 148-3); *Самоправне зайняття жилого приміщення* (КУПАП, ст. 151); *Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією* (ККУ, ст. 28); *Фізичний або психічний примус* (ККУ, ст. 40); набагато рідше – **якісні**: *Порушення порядку та умов надання послуг зв'язку в мережах загального користування* (КУПАП, ст. 148-2); *Загальні положення* (ККУ, розділ 1 ЗЧ); *Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом* (ККУ, ст. 69); *Умисне тяжке тілесне ушкодження* (ККУ, ст. 121); *Грубе порушення законодавства про працю* (ККУ, ст. 172); *Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів* (ККУ, ст. 223–2) та ін.

Відносні прикметники, ужиті в юридичних текстах, найчастіше утворені за словотвірними моделями:

ОІм. + -н-: *Захист цивільних прав та інтересів судом* (ЦКУ, ст. 16); *Відповідальність первісного кредитора у зобов'язанні* (ЦКУ, ст. 519); *Закон про кримінальну відповідальність* (ККУ, розділ II ЗЧ); *Порушення права державної власності на ліси* (КУПАП, ст. 49); *Кримінальна відповідальність*

за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин (ККУ, ст. 21); **Уявна оборона** (ККУ, ст. 37); **Необхідна оборона** (КУПАП, ст. 19);

ОІм. + -ов-: Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою (ЦКУ, ст. 47); **Відповідальність посадових осіб** (КУПАП, ст. 14); **Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям** (ККУ, ст. 45); **Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу** (ККУ, ст. 54); **Службові обмеження для військовослужбовців** (ККУ, ст. 58); **Основні і додаткові адміністративні стягнення** (КУПАП, ст. 25).

ОІм. + -ськ-(-цьк-): Злочини у сфері господарської діяльності (ККУ, розділ VII ОЧ); **Право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності** (ЦКУ, ст. 50); **Поняття та види господарських товариств** (ЦКУ, ст. 113); **Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади** (ККУ, ст. 109); **Виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації** (КУПАП, ст. 42-1); **Засновницький договір повного товариства** (ЦКУ, ст. 120);

ОІм. + -ев-: Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (ККУ, розділ IV ОЧ); Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ККУ, розділ XV ОЧ); **Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості** (ККУ, ст. 155); **Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель** (ККУ, ст. 239-1);

ОІм. + -к-: Умисне заподіяння **тяжких тілесних ушкоджень** у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ККУ, ст. 124); **Жорстоке поводження з тваринами** (КУПАП, ст. 89).

ОІм. + -альн-: **Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України** (ККУ, ст. 110); **Порушення законодавства про**

континентальний шельф України (ККУ, ст. 244); *Правомочність засідань колегіальних органів* (КУПАП, ст. 244);

ОІм. + -ивн-: *Чинність закону про відповідальність за адміністративні правопорушення* (КУПАП, ст. 8); **Фіктивне банкрутство** (ККУ, ст. 218); *Порушення правил адміністративного нагляду* (ККУ, ст. 395);

ОІм. + -ичн-: *Незаконне поміщення в психіатричний заклад* (ККУ, ст. 151); *Створення терористичної групи чи терористичної організації* (ККУ, ст. 258–3); *Порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів* (КУПАП, ст. 78); *Порушення вимог нормативно-правових актів щодо технічної експлуатації електричних станцій і мереж, енергетичного обладнання* (КУПАП, ст. 95-1);

ОІм. + -ч-: *Вимоги до змісту установчих документів* (ЦКУ, ст. 88); **Виконавчий орган товариства** (ЦКУ, ст. 99); *Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина* (ККУ, розділ V ОЧ); **Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців** (ККУ, ст. 158);

ОІм. + -ітн-: *Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років* (ККУ, ст. 83);

ОІм. + -арн-: *Відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень* (КУПАП, ст. 15); *Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців* (ККУ, ст. 62);

ОІм. + -евн-: *Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання* (ККУ, ст. 116);

ОІм. + -ічн-: *Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення* (ККУ ст. 238); **Публічні**

заклики до невиконання вимог працівника міліції чи посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (КУПАП, ст. 185-7);

ОІм. + -ив-: Повідомлення **неправдивих** відомостей державним органам реєстрації актів цивільного стану та несвоєчасна реєстрація народження дитини (КУПАП, ст. 212-1); Завідомо **неправдиве** повідомлення про вчинення злочину (ККУ, ст. 383);

ОІм. + -ист-: Злочини проти виборчих, трудових та інших **особистих** прав і свобод людини і громадянина (ККУ, розділ V ОЧ).

Іноді відносні прикметники, ужиті в назвах статей, утворені за іншими словотвірними моделями:

ОІнф. + -н-: Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, **кваліфікованого** зазначення походження товару (ККУ, ст. 230); Рішення органу опіки та піклування може бути оскаржено до відповідного органу, якому підпорядкований орган опіки та піклування, або до суду (ЦКУ, ст. 79, п. 2)

ОПрисл. + -н-: Право **попереднього** користувача на винахід, корисну модель, промисловий зразок (ЦКУ, ст. 470), Незаконне використання спеціальних технічних засобів **негласного** отримання інформації (ККУ, ст. 359);

ОПрисл. + -ш-: Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх **подальшого** використання (ККУ, ст. 235); Відмова учасника від **подальшої** участі в договорі простого товариства та розірвання договору (ЦКУ, ст. 1142);

ОІм. + конф.: Злочини проти миру, безпеки людства та **міжнародного** правопорядку (ККУ, розділ XX ОЧ); **Безгосподарське** використання земель (ККУ, ст. 254); **Порушення** порядку ведення **передвиборної** агітації, агітації під час підготовки і проведення референдуму з використанням засобів масової інформації (КУПАП, ст. 212-

1); *Дострокове* виконання зобов'язання (ЦКУ, ст. 531), *Розголошення* даних *досудового* слідства або дізнання (ККУ, ст. 387);

ОІм. + ОД + суф.: Злочини у сфері використання *електроннообчислювальних* машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ККУ, розділ ХУІ ОЧ); *Недбале* зберігання *вогнепальної* зброї або бойових припасів (ККУ, ст. 264); *Незаконні посів та вирощування снотворного* маку чи конопель (КУпАП, ст. 106-2); *Опір представникові влади, працівникові правоохоронного* органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ККУ, ст. 342) та ін.;

ОП + ОІм. + суф.: *Добровільна* відмова при незакінченому злочині (ККУ, ст. 17); Використання *малолітньої* дитини для заняття жебрацтвом (ККУ, ст. 150-1); *Порушення* правил здачі *дорогоцінних* металів і дорогоцінного каміння (ККУ, ст. 214); *Випуск або реалізація недоброякісної* продукції (ККУ, ст. 227); *Відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними* суднами та огляд на стан сп'яніння (КУпАП, ст. 266); .

ОПрисл. + ОД + суф.: *Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих* речовин (ККУ, ст. 269);

ОІм. + суф. + ОІм. + суф.: Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (ККУ, розділ ХІІІ ОЧ); *Видання* нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ККУ, ст. 211); *Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів* (ККУ, ст. 305).

Не дивно, що найчастіше в назвах розділів і статей юридичних текстів вживаються прикметники: ККУ – *незаконний* (51 раз), *кримінальний* (23 рази); ЦКУ – *цивільний* (59 разів), КУпАП – *адміністративний* (109 разів). У більшості назв розділів і статей використовуються конструкції з одним прикметником: *Необхідна* оборона (КУпАП, ст. 19), *Ненадання* копії

виборчого протоколу (КУпАП, ст. 212-17), *Закон про кримінальну відповідальність* (ККУ, розділ II ЗЧ); *Правові наслідки засудження особи за межами України* (ККУ, ст. 9); *Акти цивільного законодавства України* (ЦКУ, ст. 4); *Транспортне експедирування* (ЦКУ, гл. 65) та ін.

У кожній третій назві розділу і в кожній четвертій назві статті вживаються два прикметники: *Відкритий розгляд справи про адміністративне правопорушення* (КУпАП, ст. 249), *Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян* (ККУ, розділ ХУ ОЧ); *Цивільна правоздатність фізичної особи* (ЦКУ, ст. 25); *Загальні положення про об'єкти цивільних прав* (ЦКУ, гл. 12); *Фізичний або психічний примус* (ККУ, ст. 40) та ін.

У назвах розділів і статей іноді використовуються три прикметники: *Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницькій діяльності* (КУпАП, гл. 12), *Відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан сп'яніння* (КУпАП, ст. 266); *Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу* (ККУ, ст. 54); *Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади* (ст. 109); *Умисне тяжке тілесне ушкодження* (ККУ, ст. 121); *Правові наслідки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи* (ЦКУ, ст. 37);

Чотири і більше прикметників вживаються лише в назвах статей:

чотири прикметники: *Органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі екології та природних ресурсів України* (КУпАП, ст. 242-1); *Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження* (ККУ, ст. 128); *Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником* (ККУ, ст. 140); *Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості* (ЦКУ, ст. 309); *Органи Державної інспекції з енергетичного*

нагляду за режимами споживання електричної та теплової енергії (КУПАП, ст. 244-13) та ін.;

п'ять прикметників: Застосування до **підприємницької** діяльності **фізичних осіб нормативно-правових** актів, що регулюють **підприємницьку** діяльність **юридичних осіб** (ЦКУ, ст. 51); **Правові** наслідки вчинення правочину **фізичною** особою, **цивільна** дієздатність якої **обмежена**, за межами її **цивільної** дієздатності (ЦКУ, ст. 223); **Умисне тяжке тілесне** ушкодження, заподіяне у стані **сильного душевного** хвилювання (ККУ, ст. 123); **Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів** або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням **службовим** становищем (ККУ, ст. 262); **Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна** (ККУ, ст. 278);

шість прикметників: **Правові** наслідки припинення чинності **виключних майнових прав інтелектуальної** власності на винахід, **корисну** модель, **промисловий** зразок (ЦКУ, ст. 467);

сім прикметників: **Викрадення, привласнення, вимагання** військовослужбовцем зброї, **бойових припасів, вибухових** або інших **бойових** речовин, засобів пересування, **військової та спеціальної техніки** чи іншого **військового** майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання **службовим** становищем (ККУ, ст. 410).

Числівник у назвах розділів юридичних текстів (ЦКУ, ККУ, КУПАП) не фіксується. Усього тричі в назвах статей ККУ вжито числівник, який називає точно окреслене абстрактноматематичне число: **Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років** (ККУ, ст. 79); **Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років** (ККУ, ст. 83); **Голосування виборцем на виборчій дільниці більше ніж один раз** (ККУ, ст. 158–1). У назвах статей ЦКУ числівник вжито тричі: **Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років** (ЦКУ,

ст. 31). *Неповна цивільна дієдатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років* (ЦКУ, ст. 32), *Укладення договору страхування на користь третьої особи* (ЦКУ, ст. 985). У назвах статей КУпАП числівник не вживається.

Використання займенникових форм, як свідчить аналіз, теж не є типовим явищем для юридичних текстів. Рідко в назвах статей ужито особові займенники, а в назвах розділів вони взагалі відсутні: *Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем* (ККУ, ст. 191); *Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї* (ККУ, ст. 193); *Приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними* (КУпАП, ст. 82-3); *Право опікуна та піклувальника на плату за виконання ними своїх обов'язків* (ЦКУ, ст. 73). Усього в назвах статей юридичних текстів особові займенники *я (ми), ти (ви), він, вона, воно (вони)* вжито: ККУ – 15 разів, ЦКУ – 17 разів, КУпАП – 3 рази.

Найчастіше в назвах розділів і статей вживаються присвійні займенники *його (її, їх)*, зазвичай у родовому відмінку множини: *Пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації* (КУпАП, ст. 61); *Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань* (ККУ, ст. 161); *Права житлово-будівельного (житлового) кооперативу та їх членів на квартиру в будинку кооперативу* (ЦКУ, ст. 384); *Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення* (ККУ, ст. 200), та ін., рідше – у родовому відмінку однини: *Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення* (ЦКУ, гл. 79); *Незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу* (КУпАП, ст. 88); *Злочин, його види та стадії* (ККУ, розділ III ЗЧ); *Вина та її*

форми (ККУ, розділ V ЗЧ); Умисел і його види (ККУ, ст. 24); Правові наслідки вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ЦКУ, ст. 221). Усього в назвах розділів присвійні займенники його (її, їх) вжито: ККУ – 4 рази в розділах, у назвах статей – 22 рази; КУпАП – у розділах відсутні, у назвах статей – 15 разів; ЦКУ – 1 раз в розділах, у назвах статей – 22 рази.

У назвах статей фіксується присвійний займенник свій (своя, своє, свої) у ККУ – 3 рази, який вказує на належність предмета будь-якій особі, що є суб'єктом дії: Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ККУ, ст. 117); Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ККУ, ст. 280); Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ККУ, ст. 285). У назвах статей ЦКУ фіксується присвійний займенник свій (своя, своє, свої) 1 раз: Право опікуна та піклувальника на плату за виконання ними своїх обов'язків (ЦКУ, ст. 73).

У назвах розділів уживається означальний займенник інший (інша, інше, інші): ККУ – 2 рази: Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (ККУ, розділ V ОЧ); Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (ККУ, розділ XIII ОЧ), але частіше вживається в назвах статей: Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (КУпАП, ст. 52); Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин (ККУ, ст. 21); Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості (КУпАП, ст. 93); Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (ЦКУ, ст. 22); Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ККУ, ст. 130); Перехід частки (її частини) учасника у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю до іншої особи (ЦКУ, ст. 147); Заготівля, переробка або

збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи **іншої** продукції (КУпАП, ст. 42-2).

Усього в назвах статей ККУ означальний займенник **інший** (інша, інше, інші) зафіксовано 17 разів, причому в ст. 410 двічі: *Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або **інших** бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи **іншого** військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем*; КУпАП – 30 разів, ЦКУ – 36 разів. У всіх випадках і в назвах розділів, і в назвах статей означальний займенник **інший** (інша, інше, інші) вжито для відмежування означуваних предметів або явищ від уже відомих.

У назвах статей вживається вказівний займенник *такий* (така, таке, такі): ККУ – 4 рази, КУпАП – 5 разів, ЦКУ – не зафіксовано: *Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з **таким** обладнанням* (ККУ, ст. 313); *Строк, після закінчення якого особа вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню* (КУпАП, ст. 39); *Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях **такої** інформації* (ККУ, ст. 361–2).

Прислівник у назвах розділів ККУ не зафіксований, а в назвах статей вживається 11 разів, причому в 6 статтях використовується прислівник *завідомо* (калька рос. прислівника *заведомо*) замість українського відповідника *свідомо*: ***Завідомо** неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності* (ст. 259); ***Завідомо** незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою* (ст. 371); *Притягнення **завідомо** невинного до кримінальної відповідальності* (ст. 372) та ін. У всіх випадках прислівник *завідомо* поєднується з прикметником і

виражає якісну ознаку іншої ознаки. По разу в назвах статей ККУ вживаються означальні прислівники *випадково, незаконно, особливо, технічно, радіоактивно*. Якісно-означальний прислівник *випадково* поєднується з дієсловом і виражає якісну характеристику дії: *Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що **випадково** опинилося у неї* (ККУ, ст. 193). Якісно-означальні прислівники *незаконно, технічно, радіоактивно* поєднуються з дієприкметниками і виражають якісну ознаку іншої ознаки: *Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок* (ККУ, ст. 216); *Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації* (ККУ ст. 287); *Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції* (ККУ, ст. 327). У назві ст. 239–2 прислівник *особливо* поєднується з прикметником і виражає безвідносно велику міру вияву ознаки: *Незаконне заволодіння землями водного фонду в **особливо** великих розмірах*.

У назвах розділів ЦКУ прислівник не зафіксований, а в назвах статей уживається 5 разів. Якісно-означальний прислівник *безвісно* зафіксовано тричі: *Визнання фізичної особи **безвісно** відсутньою* (ЦКУ, ст. 43); *Опіка над майном фізичної особи, яка визнана **безвісно** відсутньою, а також фізичної особи, місце перебування якої невідоме* (ЦКУ, ст. 44); *Скасування рішення суду про визнання фізичної особи **безвісно** відсутньою* (ЦКУ, ст. 45). Прислівники *негайно, достроково* вжито по разу: *Обов'язок недобросовісного володільця **негайно** повернути майно особі, яка має на нього право власності чи інше право або яка є добросовісним володільцем* (ЦКУ, ст. 400); *Відновлення чинності **достроково** припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку* (ЦКУ, ст. 498).

Висловлені вище міркування дають підстави резюмувати: 1. У назвах розділів і статей ККУ, ЦКУ, КУпАП найуживанішими після іменників є

прикметники, більшість із яких – відносні; 2. Найчастіше прикметники, ужиті в назвах розділів і статей кодексу, утворені за словотвірними моделями ОІм. + -н-, ОІм. + -ов-, ОІм. + -ськ-; 3. Рідко в назвах розділів і статей ККУ фіксуються займенник, ще рідше – числівник і прислівник.

4. 5. Граматичні засоби вираження сучасного українського юридичного тексту

Сполучник є важливим граматичним засобом вираження узагальнених понять про суб'єктно-об'єктні, часові, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові та інші зв'язки між предметами і явищами реального світу. Оскільки сполучник покликаний об'єднувати одиниці в єдине структурне ціле, то він належить до синтаксичних фактів. На відміну від прийменників, які разом з відмінковими формами іменних частин мови виражають смислові відношення між одиницями морфологічного рівня, сполучники виражають смислові зв'язки між одиницями синтаксичного рівня – однорідними або з лексичного чи логічного боку зіставляваними членами речення, а також між частинами складного речення. Основним засобом вираження підрядного зв'язку та відношень між частинами складного речення є сполучник, який визначають як «незмінюване службове слово, яке виражає синтаксичні зв'язки речень або слів і семантико-синтаксичні відношення між ними, причому вираження синтаксичного зв'язку є його основною функцією»⁵¹⁴.

Слід зазначити, що ККУ складається з трьох частин: 1) «Загальна частина» (далі ЗЧ) (15 розділів, 109 статей); 2) «Особлива частина» (далі ОЧ) (20 розділів, 363 статті); 3) «Прикінцеві та перехідні положення» (2 розділи); КУпАП складається з п'яти розділів: 1) «Загальні положення» (далі ЗП) (8 статей); 2) «Адміністративне правопорушення і адміністративна

⁵¹⁴ Вихованець І., Городенська К., Русанівський В. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. С. 143.

діяльність» (ЗЧ: статті 9 – 40-1; ОЧ: статті 41 – 212-21); Органи, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення; Основні положення щодо провадження в справах про адміністративні правопорушення; Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень. ЦКУ складається з шести книг і містить 1308 статей. Як свідчить аналіз, частина назв розділів і статей ККУ, КУпАП, ЦКУ побудована за моделлю складних номінативних речень.

У назвах розділів КУпАП, ЦКУ, ККУ переважно уживаються сурядні сполучники, у назвах статей їх кількість помітно зменшується, натомість стає більше конструкцій із підрядними сполучниками. Окрім формально-синтаксичної функції, сполучники виконують семантико-синтаксичну функцію – функцію виразників семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами або однорідними членами речення. Найуживанішим у юридичних текстах є єднальний сполучник *і* з фонетичним варіантом *й*, що є функційно тотожними⁵¹⁵, а найчастотнішим у назвах статей постає сурядний сполучник *або*, що виражає розділові семантико-синтаксичні відношення і поєднує:

- 1) два однорідні члени речення: *Місце встановлення опіки **або** піклування* (ЦКУ, ст. 62); *Фізичний **або** психічний примус* (ККУ, ст. 40); *Перекручення **або** приховування даних державного земельного кадастру* (КУпАП, ст. 53-2);
- 2) два однорідні члени речення попарно: *Організація **або** утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин **або** їх аналогів* (ККУ, ст. 317);
- 3) останній однорідний член речення і два або більше попередніх, ужитих без сполучників: *Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів **або** інших*

⁵¹⁵ Білоусова О. І. Граматична специфіка мови українського законодавства: дис... канд. філол. наук : 10.02.01 Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2010. С. 92.

одурманюючих речовин (ККУ, ст. 21); *Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією* (ККУ, ст. 28);

4) останній однорідний член речення і два або більше попередніх, ужитих зі сполучником *та* й без сполучників: *Захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування* (ЦКУ, ст. 17);

5) останній однорідний член речення і два або більше попередніх, ужитих без сполучників, а також два однорідних члени речення: *Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів* (ККУ, ст. 321);

б) дві предикативні частини, співвідносні з односкладними номінативними реченнями, у складносурядному реченні: *Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини* (ККУ, ст. 149); *Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку* (ККУ, ст. 174);

7) дві предикативні частини, співвідносні з односкладними номінативними реченнями, у складносурядному реченні, а також два однорідні члени речення в другій предикативній частині: *Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем* (ККУ, ст. 262);

8) останній однорідний член речення і два або більше попередніх, ужитих без сполучників в одній предикативній частині, співвідносній з односкладним номінативним реченням, та два однорідних члени речення в іншій предикативній частині, теж співвідносній з односкладним номінативним реченням, складносурядного речення: *Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом*

шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313); Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ККУ, ст. 410); 9) по два однорідних члени речення в головній частині, співвідносній з односкладним номінативним реченням, і підрядній частині складнопідрядного речення: Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ККУ, ст. 361-2). Усього в назвах статей ККУ розділовий сполучник або вжито 147 разів, КУпАП – 95 разів, ЦКУ – 64 рази. У назвах розділів ККУ сполучник або вжитий лише один раз для поєднання двох однорідних членів речення: Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (ККУ, розділ 13 ОЧ); у назвах глав ЦКУ – 3 рази: Виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт (ЦКУ, глава 62); Рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (ЦКУ, глава 80); Створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (ЦКУ, глава 81).

Досить часто в назвах статей ККУ та КУпАП уживається розділовий сполучник **чи**, який не фіксується жодного разу в назвах статей ЦКУ. Сполучник *чи*, як і синонімічний розділовий сполучник *або*, є виразником розділових семантико-синтаксичних відношень і поєднує сурядним зв'язком: 1) два однорідні члени речення: *Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації* (ККУ, ст. 43); *Порушення правил користування енергією чи газом* (КУпАП, ст. 103-1) та ін.;

2) два однорідні члени речення попарно: *Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут труйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів* (ККУ, ст. 321); *Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється* (ККУ, ст. 363);

3) останній однорідний член речення і два або більше попередніх, ужитих без сполучників: *Самовільне використання транспортних засобів, машин чи механізмів або зберігання транспортних засобів у невістановлених місцях* (КУпАП, ст. 132); *Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат* (ККУ, ст. 175); *Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом* (ККУ, ст. 198);

4) дві предикативні частини, співвідносні з односкладними номінативними реченнями, у складносурядному реченні: *Порушення правил ведення первинного обліку та здійснення контролю за операціями поводження з відходами або неподання чи подання звітності щодо утворення, використання, знешкодження та видалення відходів* (КУпАП, ст. 82-1); *Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем* (ККУ, ст. 308);

5) дві предикативні частини, співвідносні з односкладними номінативними реченнями, у складносурядному реченні попарно: *Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців* (ККУ, ст. 158).

Усього в назвах статей ККУ розділовий сполучник *чи* зафіксовано 66 разів, у назвах статей КУпАП – 48 разів. Окрім розділових сполучників *або* і

чи, у назвах статей уживається сполучник *та*: КУпАП – 117 разів, ККУ – 42 рази, ЦКУ – 105 разів (до речі, він виступає функційним еквівалентом єднальних сполучників *і* та *й*), що є виразником єднальних семантико-синтаксичних відношень і поєднує сурядним зв'язком:

1) два однорідні члени речення: *Закінчений та незакінчений злочини* (ККУ, ст. 13); *Виготовлення та збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу* (КУпАП, ст. 85-1); *Право на захист цивільних прав та інтересів* (ЦКУ, ст. 15);

2) дві предикативні частини, співвідносні з односкладними номінативними реченнями, у складносурядному реченні: *Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво* (ККУ, ст. 197-1); *Встановлення опіки та піклування судом* (ЦКУ, ст. 60); *Порушення Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг* (КУпАП, ст. 148-1). Сполучник сурядності *та* (до речі, він так само, як і в попередньому випадку, виступає функційним еквівалентом єднальних сполучників *і* та *й*), може бути виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень і приєднувати:

1) останній однорідний член речення до двох або більше попередніх, ужитих без сполучників: *Незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка* (КУпАП, ст. 65); *Правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву злочинів* (ККУ, ст. 35); *Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи* (ЦКУ, ст. 35);

2) одну предикативну частину, співвідносну з односкладним номінативним реченням, до іншої, теж співвідносної з односкладним номінативним реченням, у складносурядному реченні: *Необережність та її види* (ККУ, ст. 25); *Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності* (ККУ, ст. 256); *Обмеження щодо випуску цінних паперів та щодо виплати дивідендів* (ЦКУ, ст. 158);

3) скорочені слова та повне складне слово, що мають спільний другий компонент: *Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та*

нафтопродуктопроводів (ККУ, ст. 292); *Захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок.* (ЦКУ, ст. 307).

Сполучник *та* частіше за інші сполучники сурядності вживається в назвах розділів і глав. Тут він слугує виразником єднальних семантико-синтаксичних відношень і поєднує сурядним зв'язком два однорідні члени речення: *Злочин, його види та стадії* (ККУ, розділ 2 ЗЧ); *Визначення та обчислення строків* (ЦКУ, кн. 1, розділ V, глава 18) та ін. Іноді сполучник *та* виступає виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень і приєднує:

1) останній однорідний член речення до двох або більше попередніх, ужитих без сполучників: *Повторність, сукупність та рецидив злочинів* (ККУ, розділ 7 ЗЧ); *Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури* (КУпАП, глава 7);

2) одну предикативну частину, співвідносну з односкладним номінативним реченням, до іншої, теж співвідносної з односкладним номінативним реченням, у складносурядному реченні: *Вина та її форми* (ККУ, розділ 5 ЗЧ); *Покарання та його види* (ККУ, розділ 10 ЗЧ);

3) одну предикативну частину, не співвідносну з односкладним номінативним реченням: *Опіка та піклування* (ЦКУ, глава 6).

У назвах статей вживається єднальний сполучник *і*, що так само, як і сполучник *та*, є виразником єднальних семантико-синтаксичних відношень і поєднує сурядним зв'язком: 1) два однорідні члени речення: *Право на безпечне для життя і здоров'я довілля* (ЦКУ, ст. 293); *Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України* (ККУ, ст. 110) *Відповідальність іноземців і осіб без громадянства* (КУпАП, ст. 16); 2) дві предикативні частини, співвідносні з односкладними номінативними реченнями, у складносурядному реченні: *Головна річ і приналежність* (ЦКУ, ст. 186); *Побої і мордування* (ККУ, ст. 126); *Створення або утримання місць розпусти і звідництво* (ККУ, ст. 302).

Сполучник *і* може також виступати виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень і приєднувати:

1) останній однорідний член речення і два або більше попередніх, ужитих без сполучників: *Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості* (ЦКУ, ст. 309); *Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху* (ККУ, ст. 288); *Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів* (ККУ, ст. 301);

2) одну предикативну частину, співвідносну з односкладним номінативним реченням, до іншої, теж співвідносної з односкладним номінативним реченням, у складносурядному реченні: *Припинення членства у виробничому кооперативі і перехід паю* (ЦКУ, ст. 166); *Умисел і його види* (ст. 24). Усього в назвах статей ККУ єднальний і приєднувальний сполучник *і* вживається 24 рази; КУпАП – 23 рази; ЦКУ – 23 рази. Що стосується назв розділів, то єднальний сполучник *і*: ЦКУ – не вживається; ККУ – вживається лише двічі в назві розділу 5 ОЧ для поєднання однорідних членів речення: *Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина*; КУпАП – 8 разів.

Треба зазначити, що вживання сполучників *і, та* не завжди виправдане, якщо зважати на норми української літературної мови. Нагадаємо, що сполучник *і* вживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, а сполучник *та* вживається після голосного перед приголосним, щоб уникнути збігу голосних. Недоцільним є вживання сполучника *і* замість сполучника *та* в таких випадках: *Побої і мордування* (ККУ, ст. 126); *Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність* (КУпАП, розділ 2) та ін.; сполучника *та* замість сполучника *і* в таких статтях: *Відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень* (КУпАП, ст. 15). *Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення* (ККУ, ст. 72); *Виготовлення,*

збут **та** використання підроблених недержавних цінних паперів (ККУ, ст. 224) та ін.

У назвах статей вживається приєднувальний сполучник *а також*: ККУ – 4 рази, КУПАП – 6 разів, ЦКУ – 2 рази, що є виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень і розширює межі повідомлюваного та приєднує:

1) однорідні члени речення до іншого однорідного члена речення, ужитого без сполучника: *Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення* (ККУ, ст. 414);

2) одну предикативну частину, співвідносну з односкладним номінативним реченням, до іншої, теж співвідносної з односкладним номінативним реченням, у складносурядному реченні: *Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства* (ККУ, ст. 279); *Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут* (ККУ, ст. 361-1) та ін.

Отже, у назвах статей сучасного українського юридичного тексту (ЦКУ, ККУ, КУПАП) використовуються лише єднальні (*і, та*), розділові (*або, чи*) та приєднувальні (*і, та, а також*) сполучники. Що ж до сполучників підрядності, то вони в назвах статей уживаються дуже рідко (по одному разу порівняльні сполучники *ніж, як*), а в назвах розділів їх зовсім немає. Порівняльний сполучник **ніж**, виразник порівняльних семантико-синтаксичних відношень, у складі порівняльного звороту пояснює означення, виражене формою вищого ступеня порівняння прикметника: *Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом* (ККУ, ст. 69). Порівняльний сполучник *як*, виразник порівняльних семантико-синтаксичних відношень, поєднує прикладку, що має значення «у ролі когонебудь», з керованим другорядним членом речення підрядним прислівним зв'язком: *Порушення строку реєстрації як платника страхових внесків до*

Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, несвоєчасна або неповна сплата страхових внесків (КУпАП, ст. 165-3); Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу **як** заручника (ККУ, ст. 349).

Частіше, аніж сполучники підрядності, у назвах статей використовуються сполучні слова *який* і *що*: відповідно 26 і 18 разів (ККУ); 0 і 60 разів (ЦКУ); *який* і *щодо*: відповідно 4 і 26 разів (КУпАП). Сполучне слово *який* узгоджується з опорним іменником у роді й числі, а відмінкової форми набуває залежно від функції в підрядній частині, та вживається для приєднання підрядної частини до головної, розкриваючи значення опорного слова: *Видача особи, **яка** обвинувачується у вчиненні злочину, та особи, **яка** засуджена за вчинення злочину* (ККУ, ст. 10); *Вік, з **якого** може наставати кримінальна відповідальність* (ККУ, ст. 22) та ін. Сполучне слово *що, хоч* і виступає функційним еквівалентом сполучного слова *який*, не має форми роду і числа, а тому не узгоджується з опорним іменником.

Сполучне слово *що* вживається для приєднання підрядної частини до головної, розкриваючи значення опорного слова: *Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання* (ККУ, ст. 69-1) та ін. Іноді сполучне слово *що* може розкривати значення не одного, а двох і більше однорідних опорних слів: *Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху* (ККУ, ст. 288); *Порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення* (ККУ, ст. 414). Отже, у назвах статей ККУ, КУпАП, ЦКУ на противагу сполучникам підрядності частіше використовуються сполучні слова.

У назвах розділів підрядних сполучників немає, а сполучні слова *який* і *що* ужито по разі для приєднання підрядної частини до головної і розкриття значення опорного слова: *Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)* (ККУ, розділ 4 ЗЧ); *Обставини, що виключають злочинність діяння* (ККУ, розділ 8 ЗЧ). Сполучні засоби, як зазначалося

вище, використовуються майже в кожній другій назві розділів і статей. Сполучні слова рідко вжито: *Обставини, що виключають злочинні діяння* (розділ 8 ЗЧ) та ін.

Спостереження за вживанням сполучників і сполучних слів дають підстави зробити такі висновки: 1. Сполучники широко використовуються в назвах розділів і статей. 20 із 35 назв розділів і 224 із 472 назв статей ККУ; 14 із 33 назв розділів і 381 із 330 назв статей КУпАП; 14 із 90 розділів і 191 із 1308 ЦКУ побудовані за моделями, у яких наявні конструкції з сурядними і підрядними сполучниками та сполучними словами. 2. Якщо в назвах розділів переважають конструкції зі сполучниками (58 %), то в назвах статей – безсполучникові конструкції (42 %). 3. Якщо в назвах розділів переважає єднальний сполучник *та*, то в назвах статей – розділовий сполучник *або*. 4. Сурядні сполучники використовуються в юридичних текстах здебільшого для поєднання двох однорідних членів речення, підрядні – для приєднання підрядної частини до головної в складнопідрядному реченні.

4.6. Концепція створення мотиваційного словника сучасної української юридичної лексики

Дериваційна функція слова виконується завдяки мотиваційному значенню. Мотиваційні значення відображають «той світ» з інших позицій. У центр уваги потрапляють відношення, зв'язки, явища, зокрема і ті, що зголосяться до життя соціально-виробничою і власне інтелектуальною діяльністю людини. Кожне нове слово (узуальне чи неузуальне) є результатом «живих» дериваційних процесів у напрямку від комунікативної інтенції (задуму) – до мовної форми реалізації. Отже, природа похідного слова повинна бути перш за все пояснена з погляду його здатності співвідноситися зі світом, який існує поза людиною, але пізнається нею, її мисленням.

У роботі розглядається основна дериваційна одиниця в основоцентричному словотворі – твірне слово – як діяльнісна субстанція в дії словотворчого механізму мови. Зумовлену екстралінгвальними чинниками функційну спрямованість елементів смислу твірного слова на встановлення певного типу відношень між семантичними величинами, покладеними в основу номінації, ми іменуємо дериваційними інтенціями твірного слова (далі – ДІТС). ДІТС – явище динамічне, стосується функціонування елементів смислу слова, а смисли слів у семасіологічній інтерпретації – «психічні феномени, які, як відомо, виникають у свідомості людини під впливом зовнішнього оточення незалежно від її волі і втілюють за допомогою мови концептуалізацію людиною навколишнього світу»⁵¹⁶. Психолінгвістична еквівалентність – компонент функційності лексико-дериваційного ряду, участь лексичної деривації у сприйнятті і породженні сучасного юридичного тексту.

У лінгвістиці визначають основні принципи компонентного аналізу: значення лексичних одиниць складається з елементарних семантичних компонентів (сем); словниковий склад мови можна описати за допомогою обмеженої і порівняно невеликої кількості семантичних ознак; ці ознаки є конкретними мовними універсальними репрезентаціями, компонентами концептуальної системи⁵¹⁷. Такий метод успішно використовується для аналізу полісемантичних слів, синонімів, гіпонімічних груп, тематичної

⁵¹⁶ Серебрянников Б., Кубрякова Е. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 3.

⁵¹⁷ Nida E. A. Componential Analysis of Meaning: an Introduction to Semantic Structures. The Hague : Mouton, 1975. 272 p.

Цветков Н. В. К методологии компонентного анализа. Вопросы языкознания. 1984. № 2. С. 61–71.

класифікації термінологічної вибірки, а також є невід'ємним засобом у лексикографії, який спрямований на вдосконалення словникових дефініцій⁵¹⁸.

Сучасний український мотиваційний словник юридичної лексики – це фіксація лексикографічного опису мотиваційних відношень. О. І. Блінова виділяє такі різновиди мотиваційних словників: тлумачний мотиваційний словник літературної мови, словник внутрішньої форми слова, частотний мотиваційний словник, мотиваційний зіставний словник, термінологічний мотиваційний словник⁵¹⁹. Е. А. Штейнгатт корисність цього лексикографічного типу словника вбачає у вирішенні проблеми синонімії та полісемії, метафорійності терміна, проблеми наявності-відсутності емоційно-стилістичних конотацій у термінологічних одиницях, проблеми термінологічної системності тощо⁵²⁰

Принцип «поширеності», на який традиційно орієнтуються лексикографи під час добирання мотивацій юридичної лексики для словника, ґрунтується, власне, на повтореності вживання термінів мовцями безвідносно до їхнього фаху. До юридичних термінологічних одиниць застосовують принцип, який використовують для оцінення мотивованості слів (історизмів, архаїзмів, арготизмів, діалектизмів тощо). Фіксація у словниках відбувається за умови їхнього частого використання. Слід ураховувати специфіку юридичних термінів, що складають особливий шар української мови і є носіями різної інформації, важливої в житті мовців, тому визначення місця юридичної термінологічної лексики в мотиваційному словнику має ґрунтуватися не тільки на частотності вживання мовних одиниць у сфері функціонування, але й на інших засадах. Обґрунтовуючи засади укладання

⁵¹⁸ Sukhorolska S. M. *Methods of linguistic analysis. Study manual for students and researchers.* Lviv: Intelekt-zakhid, 2009. 347 p.

⁵¹⁹ Блінова О. И. *Мотивология и ее аспекты.* Томск : Изд-во Том. ун-та, 2007. 394 с.

⁵²⁰ Штейнгатт Е. А. *Мотивационный словарь профессиональной лексики алюминиевой промышленности.* Красноярск : Трансформ, 2005. 80 с.

мотиваційного словника сучасної української юридичної лексики, слід особливу увагу звернути на поняття мотивації, яке О. І. Блінова пояснює як зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість. Останню та сама дослідниця вважає структурно-семантичною якістю слова, яка дозволяє зрозуміти раціональність зв'язку значення й зовнішньої оболонки слова (лексеми) на основі його лексичної і структурної співвіднесеності.

Дослідженню мотиваційних процесів присвячено низку праць, серед них наукові розвідки А. Д. Аділової, О. І. Блінової, П. Ю. Гриценка, Т. Р. Кияка, О. О. Селіванової, Н. А. Цимбал та ін. У працях з юридичної термінології серед основних характеристик юридичного терміна згадується мотивованість. Е. Ф. Скороходько характеризує мотивованість як системність відповідності між планом змісту і планом вираження лексеми⁵²¹. Заслуговує на увагу й обґрунтування цього терміна лінгвістом Л. Г. Федюченко: мотивованість є здатністю терміна пояснити вибір того чи іншого мовного знака для позначення спеціального поняття⁵²².

У сучасному мовознавстві традиційною є думка, що мотивованими є ті слова (значення слів), що мають збережену внутрішню форму⁵²³. Внутрішня форма слова – це невербальне утворення, що визначається мотиваційною ознакою, яка береться в основу найменування. Ця ознака вербально експлікує внутрішню форму слова. Досліджуючи проблему мотивації протиправних дій, закономірно вказати, що тривалий час у кримінології наявна обмежена кількість робіт, присвячених мотиваційній сфері правопорушників. На жаль, представлені роботи на рівні емпіричного накопичення фактів, без подальшої систематизації та абстрагування, що не дозволяло брати їх для наукового аналізу. До цих робіт можна віднести здобутки М. В. Тарасова та

⁵²¹ Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста. К. : Наукова думка, 1983. 218 с.

⁵²² Федюченко Л. Г. Терминологическое поле в когнитивной структуре учебного научного текста : автореф. дис. канд. филол. наук. Тюмень, 2004. 22 с.

⁵²³ Лингвистический энциклопедический словарь. М. : Русский язык, 1990. 685 с.

К. О. Прохорова, де автори виділяють практично однаковий перелік провідних мотивів протиправної діяльності правоохоронців: 1) приклад друзів, товаришів по службі (39,8 % випадків); 2) упевненість у власній безкарності (27,4 %); 3) відсутність належного контролю (18,6 %); 4) незнання закону (3,6 %); 5) необхідність забезпечення прожиткового мінімуму родини (2,7 %); 6) користь (1,8 %); 7) прагнення завоювати авторитет (1,8 %); 8) „не було іншого виходу” (1,8 %); 9) помста, ревнощі (0,9 %); 10) фінансові проблеми (0,9 %); 11) „не уважав потрібним дотримуватися закону” (0,9 %) ⁵²⁴.

Лексична мотивованість передається мотиваційною (лексичною) ознакою у слові (*бандитизм* – злочинне угруповання, злочинне діяння, що належить до групи злочинів проти громадської безпеки ⁵²⁵; *збитки* – витрати, зроблені кредитором, втрата або пошкодження його майна, а також неодержані кредитором доходи, які він одержав би за умови виконання боржником зобов’язання ⁵²⁶; *хабарництво* – злочини, пов’язані зі вчиненням неналежних або не вчиненням належних службових дій за винагороду у вигляді грошей, речей, послуг матеріального характеру, набуття якої-небудь майнової вигоди ⁵²⁷; та ін.).

Словотвірна (структурна) мотивованість передбачає вираження класифікаційної ознаки в слові, яка вказує на певні категорії (процесуальність, предметність, атрибутивність: *показання* – один із видів

⁵²⁴ Тарасов Н. В. Преступления, совершаемые сотрудниками милиции: криминологический аспект: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2000;

Прохоров К. А. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений, совершаемых сотрудниками милиции против жизни и здоровья: Дис.. канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2004, С. 78.

⁵²⁵ Гончаренко В. Г., Андрушко П. П., Базова Т. П. Юридичні терміни. Тлумачний словник. Київ: Либідь, 2004. С. 24.

⁵²⁶ Там само, С. 108.

⁵²⁷ Там само, С. 290.

джерел доказів, що використовуються для встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення цивільних або кримінальних прав⁵²⁸; суфікс **-анн** є показником процесуальності; *захисник* – уповноважений у передбаченому законом порядку здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого⁵²⁹; суфікс **-ник** має значення предметності; живучість⁵³⁰; суфікс **-ість** вказує на категорію атрибутивності тощо).

За способом мотивування (мовним та позамовним) виділяють абсолютну та відносну мотивованість. Абсолютний тип мотивованості слова (здебільшого звуконаслідування) зумовлений безпосередньо звуковою формою, а відносний – посередництвом інших номінацій. На думку С. Ульмана, слова можуть бути фонетично, морфологічно та семантично мотивованими⁵³¹. Залежно від семантики лексичних одиниць та їх функційного призначення у структурі української юридичної лексики загалом виділено такі тематичні групи термінів міжнародного права – особливої системи права, що відрізняється від інших правових систем методами правового регулювання, об'єктом, суб'єктами права, мотивовані як за абсолютним, так і за відносним типом:

- 1) мотивація «номенклатурні назви суб'єктів міжнародного права»:
 - а) власні назви суверенних країн, об'єднань держав: *Україна, Росія, США, СНД* (Співдружність Незалежних Держав), *ЄС* (Європейський Союз);
 - б) назви міжнародних (міжурядових організацій): *МАГАТЕ* (Міжнародне агентство з атомної енергії), *НАТО* (Організація Північно-Атлантичного

⁵²⁸ Гончаренко В. Г., Андрушко П. П., Базова Т. П. Юридичні терміни. Тлумачний словник. Київ: Либідь, 2004. С. 209.

⁵²⁹ Там само, С. 108.

⁵³⁰ Рудишин М. П., Колісник Б. І., Авдєєнко Є. П. Словник-довідник мисливця. К. : Урожай, 1992. С. 26.

⁵³¹ Ульман С. Семантические универсалии. М. : Высшая школа, 1970. С. 251–299.

договору), *ООН* (Організація Об'єднаних Націй), *СОТ* (Світова організація торгівлі), *МВФ* (Міжнародний валютний фонд), *ЮНЕСКО* (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури);

2) мотивація «назви складних держав»: *федерація, конфедерація, унія;*

3) терміни на позначення видів та форм визнання: *де-юре, де-факто;*

4) лексика, пов'язана з питанням самовизначення: *державо-метрополія, незалежність, суверенітет, маріонетковий режим;*

5) лексична група, що об'єднує поняття відповідальності: *міжнародний делікт, міжнародний злочин, агресивна війна, порушення миру, посягання на свободу народів, позитивна відповідальність, негативна відповідальність, абсолютна відповідальність, матеріальна відповідальність, політична (нематеріальна) відповідальність, сатисфакція, реторсії, репресалії, реституція;*

6) терміни, що позначають способи вирішення міжнародних спорів: *спір, примирення, прямі переговори, арбітраж та інші;*

7) терміни, що позначають поняття, пов'язані з питаннями міжнародно-правового регулювання територіальних просторів: *анексія, давнина володіння, державна територія, без'ядерна зона, виключна економічна зона, міжнародні ріки, морський шельф, окупація, оренда території, прикордонні озера, цесія та інші;*

8) поняття правового забезпечення міжнародної безпеки: *екологічна безпека, захист навколишнього середовища, охорона моря, захист атмосферного повітря, економічна безпека, воєнна безпека, ядерна безпека тощо;*

9) лексика, пов'язана з мирними і немирними відносинами між державами: *агресія, втручання у внутрішні справи, збройні сили, збройний конфлікт, оголошення війни, перемир'я, напад, театр війни, ультиматум, ядерна зброя тощо;*

10) назви документів посвідчувального характеру: *віза, паспорт, вірча грамота;*

11) поняття правового статусу осіб, які тимчасово або постійно живуть за межами своєї батьківщини: *громадянство, біпатриди, філіація, натуралізація, репатріація, біженці* та інші;

12) терміни, що належать до сфери дипломатичних відносин:

а) назви дипломатичних документів, найменування та форми міжнародних договорів: *акт, декларація, договір, комюніке, конвенція, нота, пакт, протокол, резолюція, угода* тощо;

б) назви дипломатичних установ, делегацій, організацій: *дипломатичне представництво, консульство, посольство* тощо;

в) назви осіб, що перебувають на дипломатичній службі: *аташе, консул, надзвичайний і повноважний посол, надзвичайни й посланник і повноважний міністр, посол, радник-посланник, тимчасовий повірений у справах* тощо;

г) етикетна дипломатична лексика, форми титулів і титулування: *герцог, пан, президент, Ваша Величність, Вельмишановний Отець* тощо;

13) терміни, що належать до окремих підгалузей міжнародного права:

а) міжнародне авторське право: *суб'єкт авторського права, міжнародна система охорони авторських прав, інтелектуальна власність* тощо;

б) міжнародне економічне право: *економічний бойкот, економічний союз, ресурси МВФ, попередні антидемпінгові заходи* тощо;

в) міжнародне космічне право: *світовий космічний ринок, космічна діяльність, правовий режим низьких навколоземних орбіт* тощо;

г) міжнародне кримінальне право: *військові злочини, злочини проти людяності, злочини проти людства, видача злочинців* тощо;

г) міжнародне морське право: *внутрішні морські води, мирний прохід, відкрите море, міжнародна протока, континентальний шельф, правовий режим морського дна* тощо;

д) міжнародне повітряне право: *повітряний простір, міжнародні повітряні сполучення, принцип свободи польотів* тощо.

Цей перелік можна продовжувати, оскільки практично невичерпною є тематична різноманітність понять міжнародного права, постійно з'являються

нові терміни, які утворюють тематичні ланцюжки; дедалі розширюється також сфера застосування міжнародного права.

Предикатно-аргументний різновид характеризується вибором мотиваторів, що корелюють із різноманітними компонентами предикатно-актантних рамок, або предикатно-аргументних структур. Мотиватор найменування може позначати суб'єкт, предикати різних типів, об'єкт, інструментив, медіатив, локатив, темпоратив, каузатив тощо (кількість термів у концепціях різних лінгвістів коливається від 5 до 100)⁵³².

Предикатно-аргументний різновид представлений активацією:

суб'єкта, який може бути істотою чи неістотою (*суддювати* – «бути суддею»; *апелювати* – «подавати апеляцію»);

об'єкта (*штемпелювати* – «ставити штемпель», *конспектувати* – «складати конспект»);

інструментива – знаряддя та засобу дії (*отруювати* – «позбавляти життя, умирати отрутою»; *обеззброювати* – «відбирати зброю у кого-небудь»);

медіатива як допоміжного матеріалу або непрямого засобу дії (*фінансувати* – «процес виділення, зарахування, розподілу та перерахування фінансів», *пудрити* – «вкривати пудрою»);

трансгресива як результату каузації перетворення *леденіти* – «перетворювати в лід»; *порохніти* – «перетворювати на порох»);

корелятива, що встановлює відповідність/невідповідність предмета іншому предмету, призначенню, нормі (*шаблонізувати* – «робити за шаблоном», *регламентувати* – «примушувати дотримуватись певних правил, обмежень», *оспорювати* – «вести спір»);

⁵³² Селіванова О. О. Когнітивна концепція словотворчої мотивації. 2008. Режим доступу : [selivanova.-net>downloads/Cognitivna_conceptia](http://selivanova.-net/downloads/Cognitivna_conceptia)

локатива – просторового компонента (*бункерувати* – «засипати в бункер», *шинкувати* – «торгувати в шинку», *сторонитися* – «рухатися вбік», *бокувати* – «ухилитися від когось, чогось»);

каузатива – показника причини (*редзатися* – «збуджено бігати», *штилювати* – «стояти через штиль») тощо.

Предмет злочину слід відрізнити від знарядь і засобів скоєння злочину, які злочинець безпосередньо використовує в процесі посягання з метою досягнення бажаного суспільно небезпечного результату. Основна відмінність між предметом, знаряддями й засобами злочину полягає в характері використання цих речей у процесі скоєння злочину. Якщо їх використовують як інструмент (технічний засіб) впливу на об'єкт, то вони є знаряддями або засобом скоєння злочину. Коли та сама річ відіграє пасивну роль і дія здійснюється лише у зв'язку або відносно цієї речі, то вона має бути визнана предметом посягання. Так, за своїми фізичними властивостями одна і та сама матеріальна річ може бути предметом або знаряддям скоєння злочину.

Дослідження предикатно-аргументного різновиду мотивації в масиві різних номінативних одиниць деяких мов, здійснені представниками нашої школи, демонструють відповідні закономірності використання ознак об'єкта номінації: вони можуть бути яскравими, регулярними й маловиразними, зі слабкою розрізнявальною здатністю (у такому випадку посилюється мотиваційна функція інших складників ономасіологічної структури одиниці). Такі закономірності залежні від картини світу певного народу (наївної, наукової, міфологічної), процесів категоризації та концептуалізації в етносвідомості, психологічних і культурних стереотипів, специфіки мовної системи.

Наведемо приклади морфологічно мотивованих юридичних лексем: *підозрюваний* – особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення

про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим КПК для вручення повідомлень; *обвинувачений* (підсудний) – особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 КПК; *засуджений, виправданий* – особа, що має права обвинуваченого, передбачені статтею 42 КПК, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

Важливе для лексикографічної практики питання повноти чи частковості мотивованості слів залишається дискусійним. Аналіз наукових розвідок (А. Д. Аділової, О. І. Блінової, Т. І. Вендіної, Т. І. Панько, І. М. Кочан, І. М. Мацюк та ін.) показав відмінності в дефініціях повністю мотивованих та частково мотивованих слів. Зокрема, О. І. Блінова вважає, що повністю мотивованими словами є ті слова, звукова оболонка яких складається із елементів, що виявляють і мотиваційну (лексичну), і класифікаційну ознаки. Іншими словами, повністю мотивованим словам властива одночасно лексична та структурна мотивованість, відповідно частково мотивовані слова мають лише лексичний або структурний різновид мотивованості⁵³³. Також поширеною є думка, що повну мотивованість мають назви, значення яких виражаються значеннями їх складників (морфем, основ), а часткову мотивованість – слова, семантика яких характеризується ідіоматичністю⁵³⁴

У нашому дослідженні використано таку схему мотиваційного аналізу юридичної лексики:

- вокабула (описувана лексична одиниця з тлумаченням) у називному відмінку та її мотиваційна характеристика:

⁵³³ Блінова О. І. Мотивология и ее аспекты. Томск : Изд-во Том. ун-та, 2007. 394 с.

⁵³⁴ Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярцева. М. : Советская энциклопедия, 1990. 688 с.

- мотиваційна ознака: компонент похідної номінативної одиниці, який є вербальним виразником її внутрішньої форми;
- лексичний мотиватор: слово-мотиватор, яке є виразником лексичної мотивованості;
- структурний мотиватор: слово-мотиватор, яке є виразником структурної мотивованості;
- аналіз мотиваційної ознаки: мотиваційна форма та мотиваційне значення;
- мотив номінації (субстантивні, ад'єктивні, процесуальні мотиваційні ознаки);
- типи мотивованості (абсолютна / відносна, фонетична / морфологічна / семантична, повна / часткова);
- типи внутрішньої форми слова (метафорична / неметафорична, лексикалізована / нелексикалізована, варіантна / неваріантна);
- зумовленість вибору мотиваційної ознаки.

Словникова стаття пропонованого мотиваційного словника юридичної лексики містить такі скорочення:

ПМ – повністю мотивована назва;

ЧМ – частково мотивована назва;

НМ – немотивована назва;

МО – мотиваційна ознака;

ЛМ – лексичний мотиватор;

СМ – структурний мотиватор;

МФ – мотиваційна форма;

МЗ – мотиваційне значення;

ВФС – внутрішня форма слова.

Повністю мотивованою (ПМ) назвою є слово *правопорушення* – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КУпАП), (тематична група особливих

різновидів адміністративних правопорушень), оскільки репрезентує відношення як лексичної мотивованості (ЛМ): порушення норм поведінки, встановлених законами чи іншими нормативними актами, так і структурної: правопорушення – це *протиправна поведінка* (при цьому суфікс – *енн* вказує на процесуальність). Мотиваційною ознакою (МО) цієї лексичної одиниці є звуконаслідування -прав, відповідно мотиваційною формою (МФ) є РУШ/ННЯ, а мотиваційним значенням – ‘те, що схоже на звук «прав+руш»’. Подібність звуків лежить в основі мотиву або принципу номінації. Характеризуючи мотивованість, слід зазначити, що вона є відносною (морфеми слова є немотивованими), морфологічною. Внутрішня форма слова (ВФС) визначається як неметафорична, нелексикалізована, неваріантна та жива структура цього слова. Зумовленість вибору мотиваційної ознаки (МО) спричинена позамовною дійсністю.

Частково мотивованою є лексема зґвалтувати з тематичної групи назв злочинів. Цю лексему описуємо як приклад словникової статті:

ЧМ *зґвалтувати* – силою примусити до статевого акту.

МО: об’єкт > процес. МФ: ГВАЛТ/УВАТИ; МЗ: ‘примусити до статевого акту’.

ЛМ: гвалт ‘сильний крик, галас’. Мотив номінації – функція.

Мотивованість – відносна, морфологічна, часткова.

ВФС – неметафорична, нелексикалізована, неваріантна, жива.

Зумовленість вибору МО – мовні, ментальнопсихологічні чинники.

Немотивованою назвою є слово сполох (виражає волення про допомогу; рятуйте!), оскільки внутрішня форма є непрозорою та її важко пояснити значеннями тих компонентів слова, до складу якого вони входять.

Перевірка відповідності визначення зґвалтування кримінального законодавства показала, що деякі юрисдикції розширили поняття зґвалтування та інтерпретують цей злочин по-різному. Запропоновано у законодавстві виправити окремі положення у визначенні зґвалтування з тим, щоб справедливо застосовувати норму до чоловіків і жінок, скасувати

недоторканість судового переслідування за подружнє зґвалтування. Кодекс визначає, що кваліфіковані випадки сексуальної агресії включають сексуальні дії із застосуванням сили, погрози, залякування убити когось іншого або завдати тілесні ушкодження, викрасти людину. На додаток, визначена законом сексуальна агресія включає і використання безпорадного стану – залучення до сексуальних зносин за допомогою алкоголю, наркотиків, вчинення інших дій з метою значно зменшити здатність особи оцінити чи контролювати ситуацію, після якої трапляється статевий акт. Крім того, до статуту включено відповідальність за свідоме залучення чи спробу залучення до статевих зносин дітей, молодших 12 років (до того ж, не вимагається, щоб злочинець мав реальні знання про вік дитини).

Отже, створюваний мотиваційний словник юридичної лексики української мови має на меті зафіксувати мотиваційні зв'язки в лексиці юриспруденції з метою її систематизації та унормуванню цього шару лексики.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Частотність використання прикметників у юридичних текстах (ККУ, ЦКУ, КУПАП) є досить високою. За нашими підрахунками в кожній другій назві розділу, у трьох із чотирьох назвах статей наявні прикметникові форми. Як свідчить аналіз, частіше вживаються **відносні** прикметники. Висловлені вище міркування дають підстави резюмувати: 1) у назвах розділів і статей найуживанішими після іменників є прикметники, більшість із яких – відносні; 2) найчастіше прикметники, ужиті в назвах розділів і статей кодексу, утворені за словотвірними моделями ОІм. + -н-, ОІм. + -ов-, ОІм. + -ськ-; 3) рідко в назвах розділів і статей ККУ фіксуються займенник, ще рідше – числівник і прислівник.

Спостереження за вживанням сполучників і сполучних слів дають підстави зробити такі висновки: 1. Сполучники широко використовуються в назвах розділів і статей. 20 із 35 назв розділів і 224 із 472 назв статей ККУ; 14 із 33 назв розділів і 381 із 330 назв статей КУПАП; 14 із 90 розділів і 191 із 1308 ЦКУ побудовані за моделями, у яких наявні конструкції з сурядними і підрядними сполучниками та сполучними словами. 2. Якщо в назвах розділів переважають конструкції зі сполучниками (58 %), то в назвах статей – безсполучникові конструкції (42 %). 3. Якщо в назвах розділів переважає єднальний сполучник *та*, то в назвах статей – розділовий сполучник *або*. 4. Сурядні сполучники використовуються в юридичних текстах здебільшого для поєднання двох однорідних членів речення, підрядні – для приєднання підрядної частини до головної в складнопідрядному реченні.

Компоненти семантико-синтаксичної структури речення сучасного українського юридичного тексту не завжди представлені в його формально-граматичній структурі, тобто можлива розбіжність між кількісним складом семантичних і формально-синтаксичних компонентів. Одним з видів перебудови речення є згортання предикатів, що зумовлено передусім слабкою його формально-синтаксичною позицією в реченні. Приховані предикати зосереджені в субстанційних компонентах, утворюючи складні

одиниці, які найчастіше перебувають у валентно незумовленій присубстантивній або детермінантній позиції простого ускладненого речення.

Дериваційне функціонування слова розглядається як сфера функційно-дериваційного простору сучасної української юридичної мови, яка охоплює різні плани (формальний, змістовний, функційний) і аспекти (онтологічний і гносеологічний, синхронний і діяхронний, статичний і динамічний, ономасіологічний і семасіологічний). Дослідження розвитку лексики сучасного українського юридичного тексту засвідчило значне входження до лексичної системи значного масиву слів, які відбивають процес пристосування мовної системи до нових потреб комунікації.

Дериваційна функція епідигматів у юридичному тексті визначає ту специфіку, яку віднаходять у межах системи в порівнянні з парадигматичними зв'язками слів, які не мають епідигматичного характеру. Поняття епідигматики, тобто формально семантичних зв'язків у лексиці, обґрунтовує функційно-семантичну наповненість виміру юридичної лексики

Основне призначення мотиваційного складника безперервного дериваційного функціонування лексики – суппозиційне забезпечення регулярних процесів деривації лексичних одиниць (новостворюваних або готових).

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження, виконаному на основі аналізу чинного законодавства та практики його застосування, сформульовано низку нових наукових положень та висновків:

1. Юридичні тексти – основа офіційно-ділового стилю; пройшли шлях від найпростіших форм складання й оформлення документів до системи однорідного документування процесуальних дій, від звичаїв і традицій до регулювання на законодавчій основі. Україна не знищила текстів попередніх нормативно-правових актів, чим забезпечила історичну правонаступність і зберегла підґрунтя для подальшого розвитку юридичної текстології. Ефективність комплексного підходу до вивчення лексико-дериваційної структури юридичного тексту засвідчує одночасно феноменалізм лінгвістики і права. Сучасний український юридичний текст є знаковою єдністю, що має два виміри – реальний і віртуальний, при цьому в реальному вимірі він розуміється як текст в конкретній ситуації юридичного спілкування, а його віртуальний вимір включає вербальні і невербальні знаки, орієнтовані на обслуговування сфери юридичної комунікації, моделі типових мовленнєвих дій і уявлення про типові жанри спілкування в юридичній сфері.

2. Головними складниками сучасного українського юридичного тексту є взаємозумовлені текстові категорії: інформативність, темпоральність, локальність, модальність і персональність. Деривація є іманентно властивою мовномисленневою матерією розвитку та виникнення нового на базі вихідних суппозиції. З цього погляду, обґрунтування статусу лексико-дериваційних зв'язків сучасного українського юридичного тексту в онтологічному та гносеологічному аспектах засвідчує поєднання юридичної мови з лінгвістичною синергетикою, що репрезентує мовномисленнєву матерію у вигляді самодетермінованої і саморозвиненої системи. Кожна частина юридичного тексту виконує певну прагматичну функцію:

преамбула – орієнтовну функцію, назва розділу або глави – репрезентативну, юридичні статті – власне інформативно-директивну.

3. Лексико-дериваційну структуру запропоновано розуміти як структурно-семантичну організацію тексту в дериваційному аспекті. Базовими поняттями лексичної деривації, що відображають різні аспекти дериваційного функціонування юридичного слова є *специфікації*, що є згустками семантичної енергії, які утворюють у безперервному дериваційному просторі лексичної системи сучасного юридичного тексту окремі патерни (сенси), з опорою на які дискретизується лінгвоправовий простір і репродукує в ньому світ відображених у юридичній мові сутностей. Такі одиниці є ключовими в системі лексичної деривації, мають етичний і емічний плани, їх мовленнєві функції корелюють з мовним значенням. Прикметники на *-н(ий)*, на відміну від морфологічних синонімів на *-ичн(ий)*, мають граматичні показники якості (ступеня порівняння) і в короткій формі здатні вживатися у предикативній функції. Від таких прикметників, на відміну від синонімів на *-ичн(ий)*, регулярно утворюються прислівники та іменники зі значенням «абстрактної ознаки», які продовжують цю специфікацію на морфо-дериваційному рівні.

4. Опрацьована концепція взаємодії функційно-дериваційного простору сучасного українського юридичного тексту сприяє розкриттю специфічних ознак (на лексичному, семантичному, граматичному та стилістичному рівнях): 1) нормативній дефінітивності термінів і номенклатурним назвам притаманні всі характеристики термінів – однозначність, відсутність емоційного забарвлення, незалежно від контексту: *вирок, захист, справедливість, підсудний, Апеляційна палата, Європейський суд з прав людини*); 2) юридичні формули, штампи, кліше використовуються як самостійні одиниці мови, зміст яких не залежить від тексту, у якому вони вжиті (*якщо інше не передбачено законом, у порядку визначеному законодавством, позовна заява*); 3) навколо ядерного субстантива в

юридичних термінах групуються здебільшого прикметники, які формують з іменником стійкі форми номінацій, що характеризуються системністю, наявністю дефініції, стислістю та семантичною єдністю: *правове забезпечення, громадський порядок, кримінальне право, загальновизнаний принцип*; 4) значну групу субстантивних словосполучень становлять прийменниково-іменникові конструкції на зразок *відповідальність за злочини, замах на злочин, співучасть у злочині, питання про застосування, ухилення від покарання*, у яких головний компонент вимагає вживання відповідного іменника з прийменником; 5) наказовий характер інформації передається з допомогою дієслівних структур із значенням модальності необхідності і модальності можливості (*не можуть, повинен здійснюватись, має право*); 6) поширеність речень із пасивно-зворотним дієсловом на -ся в ролі предиката та пасивних конструкцій (*гарантується, визначається*); 7) предикативні форми на -но, -то (*визнано, прийнято*); переважання складнопідрядних синтаксичних конструкцій над складносурядними і безсполучниковими.

5. Дериваційний простір слова демонструє функцію (відповідність) між декількома змінними величинами на осях, головними з яких є глибина семантичного перетворення слова (вертикальна вісь) і глибина формального перетворення слова (горизонтальна вісь). У сучасному українському юридичному тексті згорнутими предикатами виступають: 1) належність (*мати, належати*); 2) фізична дія – творення, видів діяльності (*виробляти, виготовляти, використовувати, вчиняти*); 3) стан (*бути, перебувати, міститися, розташовуватися, опинятися*); 4) процес (*відповідати, охороняти, передбачати*); 5) акціональність (*впливає, прямують, супроводжують, перебувають, почато, продовжено, закінчено, припинено*); б) призначення адресації (*призначатися, звернутися, передавати, дарувати, купувати, залишати, надсилати, писати, нести, везти*).

6. Розроблені принципи зіставлення синхронно-функційної моделі дериваційного юридичного слова та аналіз формальних дериватів засвідчує те, що в межах лексеми *право* виділяється 4 специфікації (самостійні семеми, або ЛСВ): С1 – *законодавство*; С2 – *система*; С3 – *здатність*; С4 – *наука*. Усі специфікації мають відмінкову парадигму і в однині, і в множині, окрім С1. Накопичення потенціалу відмінностей лексичних одиниць здійснюється в декількох каналах, найважливішими з яких є функційний і семантичний. У сфері словотвірної деривації специфікації протиставлені одна одній набором формально-семантичних дериватів: *правовий* (стос. права); *правоназивання* – процес і результат закріплення за мовним знаком певної ознаки поняття про практично значущу властивість того явища, котре є об'єктом розуміння права; *праворозуміння*. До числа основних мовних механізмів, що беруть участь у формуванні специфікацій, пропонується віднести: семантичну деривацію та лексикалізацію внутрішньої форми.

7. Необхідність поліпшення якості законів підвищує вимоги до юридичної техніки створення нормативно-правових актів, зокрема до їхнього мовного оформлення. Утілення ідеї закону в мовну форму є вихідним пунктом матеріалізації закону і основою набрання чинності. Точність і ясність правничих формулювань, якісне і чітке їхнє мовне втілення, правильне й однозначне використання юридичної термінології сприяє належному розумінню нормативно-правових актів, є важливою передумовою подальшого процесу інтерпретації та реалізації сформульованих у мовній формі правних приписів. У зв'язку з наявністю невдалих термінів, терміносполук і формулювань у чинних юридичних текстах України слід усунути: калькування з російської мови; синонімічні терміни в одному реченні/одній статті; неправильне вживання прийменників; неправильне вживання дієслова, дієслівних форм; канцелярську лексику; неуніфіковане використання термінів у статтях; застарілу лексику; ненормативні слова;

порушення норм узгодження; тавтологічні конструкції; неточність; неуніфіковане написання.

8. Аналіз сучасного стану термінологічного апарату юридичних текстів уможливив констатувати, що: а) необхідно активно використовувати лінгвістичні знання для практичного унормування правничої термінології; б) упорядкування термінології юридичних досліджень є сучасним пріоритетним напрямом наукових пошуків. Рівновага власне юридичних і запозичених понять підтримується у термінології права такими процесами: фонетичною, словотвірною і граматичною адаптацією запозичених слів, внаслідок чого їх не питоме походження встановлюється тільки за допомогою етимологічного аналізу; заміною запозичених слів синонімами, створеними на власно-мовному ґрунті; специфікацією запозичених слів, що усуває дублювання. Визначено окремі проблеми функціонування юридичної мови: труднощі інтерпретації правничих термінів українською мовою викликає окремі формулювання термінів і визначень юридичних понять, наявність помилок у формулюваннях термінів та їх визначеннях як змістовного характеру так і лінгвістичного характеру.

9. Лексико-дериваційна структура сучасного українського юридичного тексту допомагає з'ясувати структурні параметри формування, становлення, розвитку юридичного тексту. Визначальним параметром синтаксичної організації сучасного юридичного тексту є низький рівень експлікації зв'язності тексту на формально-синтаксичному рівні та відносна самостійність речення в тексті. Юридична конструкція тяжіє до однореченнєвості, відповідно мінімальною текстовою одиницею є відносно самостійне речення, що реалізує правову настанову в проекції на функційні семантико-стилістичні категорії оптимальності та стандартизованості. Структура юридичної конструкції має вищий рівень стандартизованості, ніж в інших синтаксичних одиницях. Найрегулярнішими типами є: декларативна (уживана переважно на початку нормативно-правового акта, виражає

загальний ракурс розуміння проблем законодавства), дефінітивна (відсутність специфікацій деонтологічної модальності, низький ступінь стандартизованості синтаксичної структури, способом мовної реалізації правової дефініції) та установча (ситуація, коли стверджується факт існування або визначення повноваження суб'єкта чи об'єкта правових зв'язків). Декларативна та установча юридична конструкція виявляють стилістичні відмінності, що наближають їх до текстів дипломатичного підстилю офіційно-ділового стилю й засвідчують нижчу стандартизованість їхньої синтаксичної структури; а стандартизованість структури дефінітивної юридичної конструкції залежить від типу правової дефініції та її місця в сучасному юридичному тексті. Широке вживання та специфічна синтаксична структура заголовка вирізняє юридичний текст за дослідженим параметром з-поміж текстів інших стилів.

10. Методика дериваційно-лексикологічного аналізу сучасного українського юридичного тексту засвідчила, що важливим кроком на шляху формування повної детермінологічної правової картини мови є створення такої моделі мови юриспруденції, яка представляла б її у вигляді мовно-мисленневої матерії, що несе в собі потенції своєї активності. На прикладі дериваційного функціонування юридичної лексики зовнішня детермінаційність трактується як ефект самодетермінації лексичної системи. Акцентована увага на антропоцентричний аспект, що виявляється в апеляції до мовної свідомості, виступає в якості своєрідного дзеркала розгляду проблем, способів виявлення закономірностей організації лексичного матеріалу в мовній системі права. Змістом зв'язків є діалектична єдність двох складників сем: детермінаційності та інноваційності (складності, модифікації). Специфіка системоутворювальної функції епідигматики виявляється в єдності з дериваційною функцією. Взаємодія системного і функційного планів лексичної деривації має діалектичний характер.

11. Наслідком первинності семантичної деривації у відношенні до формальної є розбиття словотвірного гнізда на ряд синхронних дериваційних мікрогнізд, які утворюються навколо окремих специфікацій. Динамічна структура мікрогнізд формується завдяки взаємодії двох протилежно спрямованих тенденцій – до лексикалізації мікрогнізд і до їх граматикалізації у структурі цілого – вихідних з лексичної і словотвірної системності. Завдяки функційній різноспрямованості, кожна із сторін сприяє більш повному розкриттю можливостей іншої системи, посилюючи її динамізм і стійкість. Сучасні тенденції забезпечують різноманіття варіантів структурування змісту юридичного тексту, що виражається в різному співвідношенні дивергентних і конвергентних зв'язків у межах дериваційних слів і між ними. Виявлені три типи співвіднесеності дериваційних структур юридичного тексту – симетричний, асиметричний і змішаний, у яких реалізується інтегративний принцип формування значення слова, що відображає включеність у зміст актуалізованого їм поняття певного набору категоріальних ознак, представленого сукупністю дериваційних форм юридичного слова. Кількісна і якісна різноманітність структур відображає лабільність усєї системи дериваційної категоризації слів загалом і є досить надійним критерієм при встановленні тотожності / відмінності лексичного значення слова. Отже, аналіз дериваційних структур слів трансформується в метод діагностики семантичної «відстані» між ними.

12. Спільнокореневі слова в дериваційному гнізді вступають між собою в різні системні зв'язки (від варіантних до омонімічних), які також можуть бути розглянуті в дериваційному аспекті. З одного боку, вони можуть мати відбитий характер і виявляти відомий паралелізм зв'язків вихідних і похідних структур, у чому знаходить вияв системна співвіднесеність внутрішньолексемних і міжлексемних парадигматичних зв'язків. З іншого боку, дериваційний потенціал виявляється в межах парадигматичного ряду, як значеннєві зв'язки між його членами. У зв'язках синонімів і суміжних з

ними опозицій на лінії семантичної тотожності/відмінності переважають дивергентні тенденції, а у відношеннях омонімічних форм – інтегративні процеси, спрямовані на збереження лексичної тотожності форм у межах дериваційного слова сучасного юридичного тексту. Дериваційні розбіжності значень спільнокореневих слів зумовлені чинниками лексичного рівня; словотворчі зв'язки (і, насамперед, семантика словотвірного типу), навпаки, стримує омонімічні тенденції в лексиці.

SUMMARY

Tsariova I. V. Lexico-Derivative Structure of Contemporary Ukrainian Legal Text.

The concept of describing the system model of the derivative word space as a multidimensional, dynamic and self-organised structure of the contemporary legal text has been created; the status of lexico-derivative relations in ontological and epistemological aspects has been grounded; paradigmatic connections in vocabulary in derivative aspect have been considered and descriptions of common root words in terms of synonymy and homonymy have been described from these positions; the specifications and derivative words have been distinguished as basic concepts of lexical derivation reflecting various aspects of the derivative functioning of a word in modern legal text; principles of comparison of genetic and synchronous-functional model of derivative word, typology of specifications of modern legal text have been developed; the method of derivative-lexicological analysis of the modern Ukrainian legal text has been tested.

The research examines the deterministic processes reflected in legal language. It is important for modern linguistics to create a lexical-derivative structure of the modern Ukrainian legal text, which substantiates the presence of a specific systemic formation in it, which organizes the interaction of internal and external determinants. An important step in the formation of a complete determinological picture of language is the creation of a model of language that would represent it in the form of linguistic-thinking matter, which carries the potential of its activity. On the example of derivative functioning of legal vocabulary, external determination is interpreted as the effect of self-determination of the lexical system.

The attention is focused on the anthropocentric aspect, which is manifested in the appeal to the linguistic consciousness, and acts as a kind of mirror of consideration of problems, ways of revealing patterns of organization of lexical material in the language system and as verification of initial hypotheses.

It has been proved that the status of derivative relations in the lexical system of the modern legal text of the Ukrainian language is determined by the specific content and form of the manifestation. Relationship content is the dialectical unity of two components of its family: the seven deterministic and the innovative component (incremental complexity, modification). The substantive features of derivational dependence should be regarded as more general in relation to formal expressiveness, since they extend not only to the traditionally isolated forms of word-forming derivative, but also to many others that do not fit within the meaning of signifier symmetry framework and indicate the conditionality of the fundamental law sign.

It is stated that the specificity of the systemic function of the epigrammatics manifests itself in unity with the derivative function. The interaction of systemic and functional plans of lexical derivation is dialectical. The formation of derivative links acts as a continuous process of their use in speech activity, as a dialectical interaction of static and dynamic aspects, in which static is nothing but the result of dynamic and at the same time its basis. Derivative function introduces lexical derivation into a synchronous continuous derivative-motivational process, the essence of which is determined by the constant need to perform acts of speech derivation/motivation of different, including lexical, units (M.D. Holey) and to form a mechanism on this basis.

The dynamic character of derivative word development is presented, which is provided in two ways, which are the formation of derivative words and specifications. Such units are key in the lexical derivation system, have ethical and emic plans, and their speech functions correlate with linguistic meaning.

It is noted that the concept of derivative word in terms of language is related to the regular updating of the internal word form in the process of text formation. In a language system, text has the status of a dynamic structure. The basis of its formation is the “shuttle” procedure for establishing links between the word morpho-derivation plan and syntax. Derivative word as a structure, caused by the determined formal-semantic interaction of lexical units of text, is based on

fundamentally principles other than the genetic model of derivation (within the word-forming word family). Thanks to this structure, the lexical unit is built into a synchronous derivative communication system, most of which are typified, and find the potential for motivation, which is the factor that regulates the processes of derivative functioning in it.

The emergence of specifications in the extended semantic space of a word, which is related to the communicative need to distinguish a unit of nomination reproduced as a whole from a continuous semantic continuum has been characterized. The main language mechanisms involved in the specification are semantic derivation and lexicalization of the internal form. The accumulation of the potential of differences of lexical units is carried out in several channels, the most important of which are functional, semantic. The most important ontological property of a word to which the notion of a specification is related is the idiomatic meaning.

It is determined that both selected units contain oppositions that provide a mechanism for self-movement and development. Specification, being an instrument of selection in the semantic space of the word individually-unique qualities, on the one hand, overcomes its continuity, and on the other hand, contains the potential of further formal-semantic development of the word, leads to the formation of derivative words. The consequence of the primacy of semantic derivation with respect to the formal is the partitioning of the word-forming family into a series of synchronous derivative micrographs that are formed around separate specifications. The dynamic structure of micro-sets is formed due to the interaction of two opposing tendencies – to the lexicalization of micro-sets and to their grammaticalization in the structure of the whole – starting from the lexical and word-forming system. Due to the functional diversity, each side contributes to a fuller disclosure of the capabilities of the other party and the system as a whole, enhancing its dynamism and fortitude.

It is emphasized that the trends provide a variety of options for structuring the content, which is expressed in the different correlation of divergent and

convergent relations within and between derivative words. We have identified three types of correlation between derivative structures: symmetric, asymmetric, and mixed. In such structures, the integrative principle of forming the meaning of the word is realized, reflecting the inclusion in the content of the concept of a certain set of categorical features represented by the set of derivative forms of the word, updated by them. Quantitative and qualitative variety of structures reflects the lability of the whole system of derivative categorization of words as a whole and is a fairly reliable criterion for establishing the identity/difference of the word lexical meaning. Therefore, the analysis of word derivative structures is transformed into a method of diagnosing the semantic “distance” between them.

Common root words in the derivation family interact with each other in systemic relationships (from variants to homonyms), which can also be considered in the derivative aspect. On the one hand, they can be reflected and exhibit a known parallelism of the relations of the source and derivative structures, which is a manifestation of the systemic correlation of intra- and inter-paradoxical relations. On the other hand, derivative potential is manifested within the paradigmatic series, as a manifestation of the meaningful relations between its members. It is revealed that in terms of synonyms and adjacent oppositions on the line of semantic identity/difference, divergent tendencies prevail, and in relation to homonymous forms integrative processes aimed at preserving the lexical identity of forms within the derivative word. Derivational differences in the meanings of single-root words are largely due to lexical level factors; word-forming relationships (and, above all, word-type semantics), on the contrary, restrain homonymous tendencies in vocabulary.

The ontological basis, functionally oriented to the creation of specifications and derivative words, is one of the central oppositions that organize the lexical-derivative system, represented by two forms of word derivation: semantic and formal-semantic (word-forming). Their opposition is manifested in the mechanisms of creation: semantic derivation affects all components of the multidimensional structure of the lexical meaning of the word; word-forming

derivation is in a sense super-lexical; its realization is not so much qualitative as quantitative definiteness of meaning. The functional differences of derivation forms correlate with their opposition at the level of logical, systemic and semantic analysis. The semantic and word-forming forms of derivation correlate with different varieties of systemic relations in vocabulary (paradigm and syntagmatics) and focus on the expression of different types of relations - metonymic or metaphorical, reflecting two leading cognitive strategies at the vocabulary level.

With a tendency to polarization, at the heart of the relations between the forms of derivation of lexical units, there is a desire for mutual exchange of qualities, which leads to the formation of synthetic forms of derivation. At the level of word-forming systematics (within word-forming type), this leads to the formation of a rather complex hierarchically arranged system, which is a semantically multilevel categorization of the entities represented here. At the lexical-derivative level, it is reflected in the formation of such structures, which are based on the irrevocable, field (continuous) principle of organization, which testifies to the unclear nature of the system.

Key words: derivation, lexical derivative relations, lexical derivative structure, contemporary legal text, legal language.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агранович Н. Б. Вторичные тексты в коммуникативно-когнитивном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. М., 2006. 152 с.
2. Азарх Ю. С. Словообразование и формообразование существительных в истории русского языка. М., 1984. 246 с.
3. Алешко-Ожевская С. С. Фразеологический состав английского языка и проблемы аллюзивности художественного текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2007. 26 с.
4. Андерш Й. Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові. Українська мова і література в школі. 1974. № 10. С. 39.
5. Андреев Н. Д. Раннеиндоевропейский праязык. Л.: Наука, 1986. 326 с.
6. Андрушко П. П. Кваліфікація злочинів: поняття та види. *Вісник прокуратури*. 2003. № 12. С. 48–55.
7. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика языка. Синонимические средства языка. М., 1974. 368 с.
8. Арнольд И. В. Проблемы диалогизма, интертекстуальности и герменевтики (в интерпретации художественного текста). СПб.: Образование, 1997. 60 с.
9. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 136–137.
10. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М. : Яз. рус. культуры, 1999. 896 с.
11. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966, 1969. 608 с.
12. Багатомовний юридичний словник-довідник. І. О. Голубовська та ін.; відп. ред. І. О. Голубовська. І. Ю. Штиченко. Київ: Київський ун-т, 2012. 543 с.
13. Балалыкина Э. А., Николаев Г. А. Русское словообразование. Казань: КГУ, 1985. 184 с.

14. Басе И. И. Проблемы современного японского языкознания. Лингвистика текста. М., 2008. С. 94–132.
15. Баранов В. М., Александров А. С. Риторика и право. *Юрислингвистика 11: Проблемы юрислингвистической экспертизы*. С. 113-124. Режим доступа : <http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1010151>.
16. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. М.: Прогресс, 1994. 624 с.
17. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАЇС, 2010. 336 с.
18. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2004. 20 с.
19. Биля-Сабадаш І. О. Мовностилістичні правила вираження змісту нормативних правових актів. Форум права. 2009. № 1. С. 35–42.
20. Білецький Л. «Руська Правда» й історія її тексту. Вінніпег: Укр. Вільна АН в Канаді, 1993.
21. Білоконенко Л. Українськомовний міжособистісний конфлікт : монографія. Відп. ред. А. М. Поповський. Київ : Інтерсервіс, 2015. 336 с.
22. Білоусенко П. І. Нульсуфіксація у формуванні словотвірної системи українського іменника. *Методичні читання “Словотвірна та семантична структура української лексики”*. Львів, 1991.
23. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду): монографія. К. : Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1993. 214 с.
24. Білоусенко П. І. Проблеми і перспективи вивчення динаміки нульсуфіксальної деривації. *Ономастика і апелятиви*. Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. С. 25–31.
25. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історичного словотворення української мови (суфікс -иця). Київ Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2002. 206 с.

26. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історичного словотворення української мови (суфікс -ина). Запоріжжя – Ялта – Київ: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2009. – 252 с.
27. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Історія української мови. Словотвір. Ч. І. Іменник (проспект). Запоріжжя-Київ: ЗНУ, 2013. 84с.
28. Беляевская Е. Г. Семантика слова. М., 1987. 128 с.
29. Белгородцева Е. В. Динамика развития словообразовательного типа «глагол + тел» и истории русского языка. *Текст: варианты интерпретации*. Бийск, 2001. Вып. 6. С. 43–46.
30. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Іноземна філологія*: Вип. 32–33. 2002. С. 11–14.
31. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1975. 446 с.
32. Блинова О. И. Мотивированность слова и функциональный аспект. *Русское слово в языке и речи*. Кемерово, 1976. С. 16–22.
33. Блинова О. И. Явление мотивации слов. Томск, 1984. 192 с.
34. Богачова О. В. Нариси із законотворення. Кам'янецьПодільський: Рута, 2013. 224 с.
35. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2 т. М., 1963. 391 с.
36. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий. Л., 1976. 256 с.
37. Бондарко А. В. Функционально-семантическое поле. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 566–567.
38. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : От психолингвистики к лингвосинергетике. Москва : КомКнига, 2007. 288 с.
39. Брандес М. П. Провоторов В. И. Предпереводческий анализ текста (для институтов и факультетов иностранных языков) : учеб. пособие. 3-е изд., стереотип. М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. 224 с.

40. Бринев К. И. Внутренняя форма русского слова как носитель потенциала его деривационного функционирования: дис. ... канд. филол. наук. Кемерово, 2002. 147 с.
41. Брус М. П. Історія вивчення словотвору фемінітивів у слов'янському мовознавстві. Галичина : Науковий і культурнопросвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ : «Плай», 2004. № 10. С. 206–213.
42. Бріцин В. М. Модальність і предикативність: лінії розмежування і протиставлення. Мовознавство. 2015. № 2. С. 77–85.
43. Булаховский Л. А. Дезтимологизация в русском языке. Труды ин-та русского языка АН СССР. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1949. Т. I. С. 147–209.
44. Вакарюк Л., Панцьо С. Словосполучення термінологічного характеру в словотворі. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 321–322. С. 427–431.
45. Валгина Н. С. Теория текста : учеб. пособ. М. : Логос, 2004. 280 с.
46. Валюх З. Нове дослідження з історичної дериватології. Українська мова. 2011. № 3. С. 119–124.
47. Валюх З. О. Функціональна роль основи твірного слова в процесах деривації. *Українське мовознавство : Міжвідомчий науковий збірник КНУ ім. Тараса Шевченка*, 2011. Вип. 41. С. 24–31.
48. Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование. М.: Наука, 1969. 206 с.
49. Василенко Т. Н. Переводной и оригинальный тексты: деривационный аспект. *Человек – коммуникация – текст*. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2006. Вып. 7. С. 43–50.
50. Василенко М. К. Специфіка впливу партійно-політичних видань України на формування суспільної моралі. Інститут журналістики. 2007. С. 203.
51. Василенко Т. Н. Гнездовой принцип систематизации текстов (на материале оригинального художественного текста и его переводов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2008. 20 с.

52. Василенко В. А. Языковой статус юридического термина: специфика перевода. *Вестн. Самар. юрид. ин-та*. 2013. № 3. С. 93–97.
53. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. М., 1990. 176 с.
54. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: *Синергетика и теория социальной организации*. СПб., 1999. 480 с.
55. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
56. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах. редкол.: В. Д. Гончаренко (гол.) та ін. Харків: Право, 2016. Том 1: Історія держави і права України. 848 с.
57. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах. редкол.: С. І. Максимов (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 2: Філософія права. 1128 с.
58. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах. редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 3: Загальна теорія права. 952 с.
59. Виноградов В. В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии: на материале русского и родственных языков. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М., 1975. С. 166–220.
60. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М., 1975, С. 295–312.
61. Виноградов В. В. О некоторых вопросах русской исторической лексикографии. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М.: Наука, 1977. С. 243–264.
62. Виноградова В. Н. Стилистические аспекты русского словообразования. М., 1984. 184 с.
63. Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию. Избранные работы по русскому языку. М., 1959. С. 107–119, С. 419–442.

64. Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 40012 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 року. Електронний ресурс. Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)).
65. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. К. : Рад. школа, 1982. 208 с.
66. Вихованець І., Городенська К., Русанівський В. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. С. 143.
67. Вихованець І. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. С. 117.
68. Віняр Г.М., Шпачук Л.Р. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття. Кривий Ріг, 2002. 181 с.
69. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1956. 519 с.
70. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. М., 1988. 704 с.
71. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1981. 195 с.
72. Гак В. Г. Языковые преобразования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. 768 с.
73. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования. М. : КомКнига, 2007. 144 с.
74. Гапонова Л. Є. Афіксальні способи творення термінів криміналістики. *Слов'янський збірник*. 2015. Вип. 19. С. 67–75.
75. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. М.: «Новое литературное обозрение», 1996. 352 с.
76. Голев Н. Д. Введение в теорию и практику морфемнословообразовательного анализа. Барнаул, 1980. 120 с.

77. Голев Н. Д. Введение в теорию и практику мотивационного и структурного анализ. Барнаул, 1981. 89 с.
78. Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации. Томск, 1989. 252 с.
79. Голев Н. Д. К построению теории деривационной лексикологии (функционально-динамический аспект). Динамическая лингвистика: Тез. докл. междунар. теоретико-лингвистического семинара-совещания. Краснодар, 1995.
80. Голев Н. Д. О природе мотивационных ассоциаций в лексике русского языка. *Известия АГУ. Серия Филология и Журналистика*. 1996. №2. С. 7–12.
81. Голев Н. Д. К основаниям деривационной лексикологии русского языка: лексико-деривационные контексты как форма проявления деривационной энергетики текста и слова в тексте (проблемы, задачи, перспективы). *Очерки по лингвистической детерминации и дериватологии русского языка*. Барнаул, 1998. С. 13–33.
82. Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении. *Юрислингвистика-1: Проблемы и перспективы* : межвуз. сб. науч. тр. Барнаул, 2000. С. 11–58.
83. Голев Н. Д., Сайкова Н. В. К основаниям деривационной интерпретации вторичных. *Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты*. Вып. 3. Барнаул: Изд-во ААЭП, 2001. С. 20–27.
84. Голев Н. Д., Ким Л. Г. Амфиболическое (вариативно-интерпретационное) функционирование текста. *Филологические науки*. 2007. № 4. С. 80–88.
85. Голев Н. Д., Ким Л. Г. Об отношениях адресата, автора и текста в парадигме лингвистического интерпретационизма *Сибирский филологический журнал*. Новосибирск, 2008 № 1. С. 144–153.
86. Голубовська І. О. Лінгвістика ХХІ століття: нові осмислення і підходи. Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретикоприкладний аспект: монографія. Київ, 2013. С. 200–224.

87. Горголюк Н. Г. Синтаксис у контексті академічної лінгвоукраїністики .Українська мова. 2019. №1. С. 55–69.
88. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999.
89. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова. К., 1981. С. 109–186.
90. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. К., 1991. 189 с.
91. Городенська К. Г. Дери́ваційна природа давального адресатної посесвності. Лінгвістичні студії. Вип. 5. Донецьк : ДонНУ, 1999. С. 20.
92. Городенська К. Г. Культура слова. №83. 2015. С. 132
93. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія: навч. посібник. ДДУ, 1998. С. 13–21.
94. Горькова В. И. Образцова О. Н. Вторичные документы и информационные издания (лекции). М.: Междунар. центр науч. и техн. информации, 1977. 63 с.
95. Грек Л.В. Інтертекстуальність як проблема перекладу: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2006. 22 с.
96. Ґрещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси з основоцентричної дериватології. За ред. Василя Ґрещука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 348 с.
97. Ґрещук В. В. Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи. Студії з українського мовознавства: вибрані праці. Івано-Франківськ, 2009. С. 93–103.
98. Ґрещук В. В. Студії з українського мовознавства: Виб. праці. Упор. Р. Бачкур. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. С. 103.
99. Ґрещук В. В. Словотвір у текстотворенні. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2019. Вип. 70. С. 43–51.
100. Гриценко С. П. На роздоріжжі: запозичення чи питоме утворення. Лінгвістика, № 1 (36). 2017. С. 5–20.

101. Грищенко Ю. А. Актуальные вопросы современной юрислингвистики. *Ярослав. пед. вестн.* 2005. 180 №1. С. 20–23.
102. Грін О. О. Договори в цивільному праві України: Навч. посібник: Альб. схем. О. О. Грін. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2012. 219 с.
103. Губа Л. В. Просторова структура тексту та її складові. *Мова і культура.* 2014 Вип. 17. Т. 4. С. 10–14.
104. Губаева Т. В. Словесность в юриспруденции : учебник. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1995. 300 с.
105. Гузь М. Н. Интертекстуальные связи базисного текста и текста пародии (на материале немецкой прозаической пародии): автореф. дис. ... канд. филол. наук. СПб, 1997. 20 с.
106. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
107. Гуйванюк Н. Корелюваність і вчення про синтаксичні парадигми. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія.* Вип. XV-XVIII. Івано-Франківськ 2007. С. 29–32.
108. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М., 1984. 400 с.
109. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985. 451 с.
110. Дейк ван Т. А. Макростратегии. *Язык. Познание. Коммуникация.* М. : Прогресс, 1989. С. 41–67.
111. Деменчук О. В. Семантична деривація експерієнтивів: концепт ситуації (на матеріалі англійської, польської та української мов). *Проблеми зіставної семантики.* 2011. Вип. 10 (2). С. 8–13.
112. Деменчук О. В. Лінгвістика чуттєвого сприйняття: динамічні моделі в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов : монографія. Київ. славіст. ун-т. Рівне : О. Зень, 2014. 385 с.
113. Деменчук О. В. Семантична деривація лексики в аспекті міжмовних досліджень : колективна монографія. Рівне : РДГУ, 2019. 150 с.
114. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. *Вопросы языкознания.* 1994. №4. С. 17–33.

115. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. М., 1980. 253 с.
116. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики. К.: Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.
117. Денисова Г. Интертекстуальность и семиотика перевода: возможности и способы передачи интекста. *Текст. Интертекст. Культура: Сб-к докладов Межд. нар. научн. конф.* М.: «Азбуковник», 2001. С. 112–128.
118. Дерба С. М. Дери́вація українських лінгвістичних термінів. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. 3. С. 158–165.
119. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2003. 21 с.
120. Десницкая А. В. К вопросу о соотношении именных и глагольных основ в индоевропейских языках. *Ученые записки ЛГУ*. Вып. 14. 1949. С. 11–16.
121. Дияк О. В. Структурно-семантична організація словотвірних гнізд із коренями на позначення металів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2006. 251 с.
122. Діденко А. Н. Сучасне діловодство : навч. посібник. 5-те вид. К. : Либідь, 2006. 384 с.
123. Дорда С. В. Про деякі особливі характеристики юридичного дискурсу. *Світогляд – Філософія – Релігія* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 5. С. 146–153.
124. Доронина Н. И. Условия реализации деривационного потенциала слов русского языка (на материале деривационно-ассоциативного эксперимента): дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 1999. 247 с.
125. Дьячок Н. В. Этимолого-словообразовательное гнездо с вершиной-глаголом «речи». Принципы описания : дис. ... к. филол. наук : 10.02.02. Днепропетровск, 2004. 205 с.
126. Дьячок Н. В., Цурикова Н. В. Основы ахронического словообразования (на материале русского языка). *Слов'янськ* : Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. 242 с.

127. Дячук Н. В. Ознаки вираження психолінгвістичних характеристик художнього тексту. *Психолінгвістика* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2014. Вип. 16. С. 211–220.
128. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи терміотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. 218 с.
129. Ермакова О. П. Влияние идиоматичности семантики производных слов на повторную реализацию словообразовательных моделей в русском именном словообразовании последних десятилетий (к проблеме взаимодействия словообразования и лексики). *Новые пути изучения словообразования славянских языков* : сб. Междунар. Комиссии по славянскому словообразованию. Magdeburg : PeterLang, 1999. S. 239–245.
130. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. К. : Либідь, 2001. 222 с.
131. Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект: дис.... доктора філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2011. 423 с.
132. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. М.: Наука, 1982. 157 с.
133. Жолковский А. К. К построению действующей модели языка «Смысл ⇔ Текст». *Машинный перевод и прикладная лингвистика*: Бюлл. 1969. Вып. 11.
134. Про міжнародні договори України Електронний ресурс : закон України. Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
135. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
136. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект: монографія. Донецьк, 2009. 137 с.
137. Залевская А. А. Значение слова через призму эксперимента. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2011. 240 с.
138. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике. М., 1996. 336 с.

139. Земская Е. А. Понятие производности, оформленности и членимости основ. *Развитие словообразования современного русского языка*. М.: МГУ, 1966. С. 11–19.
140. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование: Учеб. пособие. М., 1973. 304 с.
141. Земская Е. А. О некоторых нерешенных вопросах теории синхронного словообразования. Всесоюз. науч. конф. по теорет. вопр. словообразования. М., 1974.
142. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. М., 1992. 221 с.
143. Земская Е.А. Словообразование. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. высших учебных заведений. Под ред. В.А. Белошапковой. 3-е изд. М., 1999. С. 286–441.
144. Зенков Г. С. Принципы организации словообразовательных элементов в систему и возможности ее описания: автореф. дис. ... докт. филол. наук. Краснодар, 1993. 49 с.
145. Зібрання діючих міжнародних договорів України : офіційне видання. Міністерство закордонних справ України; за заг. ред. К. І. Грищенка. К. : Право України, 2011. Випуск 2. 678 с.
146. Зінченко О. В. Юридичні конструкції як засіб регулятивного впливу на право. *Держава і право*. 2014. Вип. 63. С. 23–28.
147. Золотова Г. А. Грамматика как наука о человеке. *Русский язык в научном освещении*. № 1. М., 2001. С. 107–113.
148. Зубкова Л. Г. Акцентуация слова как единство внутренней и внешней формы. *Межуровневые связи в системе языка*. М., 1989.
149. Зубкова Л. Г. О соотношении звучания и значения слова в системе языков (к проблеме «произвольности» языкового знака). *Вопросы языкознания*. 1986. № 5. С. 55–67.
150. Зубкова Л.Г. Язык как форма. Теория и история языкознания. М., 1999. 237 с.

151. Зуев К.А., Кротков Е.А. Диагностическое познание. М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2011 г. 120 с.
152. Єрмоленко С. Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. 211 с.
153. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія. Вінниця : СПД Главацька, 2011. 636 с.
154. Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка. М.: Просвещение. 1990. 400 с.
155. Івасюк О. В. Дериваційний простір полісемічної лексеми (на матеріалі дієслів фізичного сприйняття у російській мові): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Київ, 2019. С. 5–6.
156. Іщенко Н. Г. Системність у лексиці. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2010. Вип. 89 (3). С. 3–6.
157. Ионова С. В. Вторичный текст в концепциях текстуальности и интертекстуальности. *Филологические науки*. 2006. № 4. С. 87–95.
158. Іщенко Н. Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке : монографія. К. : Вид. центр КНЛУ, 2000. С. 127–137.
159. Камінська Н. В. Словник міжнародно-правових термінів. Київ: КУТЕП, 2013. 150 с.
160. Каменская О. Л. Текст и коммуникация. М. : Высшая школа, 1990. 152 с.
161. Капранов Я. В. Співвідношення понять «лексичне гніздо» / «словотворче гніздо», «генетичне гніздо» й «етимологічне гніздо» в етимологічній лексикографії. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. Том 18. № 1. 2015 С. 79–87.
162. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
163. Карпіловська Є. О. Конструювання складних словотвірних одиниць. К.: Наук. думка, 1990. 156 с.

164. Карпіловська Є., Кочерга О., Мейнарович Є Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя. 2004.
165. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави та права: Підруч. Львів, 2003.
166. Ким Л. Г. Вариативно-интерпретационное функционирование текста: теоретико-экспериментальное исследование: автореф. дис. ... докт. филол. наук. Кемерово, 2010. 49 с.
167. Киркинская Т. И. Вариативность русских репродуцированных текстов (системно-функциональный и лингвоперсоналогический аспекты): дис. ... канд. фил. наук. Барнаул, 2004. 176 с.
168. Кислюк Л. П. Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система – узус – ідіолект: дис... доктора філогічних наук зі спец. 10.02.01. К., 2018. 616 с.
169. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики). Львов : Изд-во при Львов. гос. ун-те, изд. объединения «Высш. шк.», 1988. 164 с.
170. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові: монографія. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наук.думка, 1984. 251 с.
171. Клименко Н. Ф. Словотвірне гніздо. Українська мова : енциклопедія. К. : Укр. енциклоп. ім. М. П. Бажана, 2004. С. 573.
172. Клименко Н., Карпіловська Є., Кислюк Л. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К. Видавн. дім Д. Бураго. 2008. 336 с.
173. Кобякова І. В. Поверхнева та глибинна структури текстів: типологічні аспекти Електронний ресурс. Режим доступу: <http://tractatus.sumdu.edu.ua/Arhiv/2008-1/7.pdf>
174. Коваленко Т. О. Юридичні дефекти правового регулювання земельних відносин в Україні: монографія. К.: Київський університет; Юрінком Інтер, 2013. 632 с.

175. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1970. С. 225–226.
176. Коваль Н. Є. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англomовних законодавчих та судових документів) : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Одеса, 2007. 20 с.
177. Ковкель Н. Ф. Логика и язык закона. Минск: Право и экономика, 2009. 299 с.
178. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073- X. Відомості Верховної Ради України. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. Внесені зміни від 10-р/2018 від 23.11.2018.
179. Колоїз Ж. В. Неузувальне словотворення : монографія. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. 156 с.
180. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. Текст. Изд-во ЛКИ. 3-е изд.. Серия: «Лингвистическое наследие XX века». 2007. 176 с.
181. Кондратенко Н. В. Лінгвістична експертиза текстів політичної тематики: загальні принципи та прийоми. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць. Вип. 12. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2017. С. 115–119.
182. Коновченко О. В. Документування міжнародних договірних відносин : навч. посіб. Х. : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2012. 63 с.
183. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532).
184. Комова М. В. Українська документознавча термінологія: шляхи творення та функційні особливості. Л.: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 316 с.
185. Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. №1. С. 19–30.

186. Которова Е. Г. Понятие межъязыковой эквивалентности в семантических теориях. Томск : Изд-во Томского гос. педуниверситета, 1997. 93 с.
187. Котюрова М. П. Стилистика научной речи : учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования. 2-е изд., испр. М. : Издательский центр «Академия», 2012. 240 с.
188. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові: монографія. Львів, Видавничий центр Львівського національного у-ту ім. І. Франка, 2004. 520 с.
189. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студ. філол. спец. вищих навч. закладів освіти. К. : Видав. центр “Академія”, 2002. 386 с.
190. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2000. 20 с.
191. Крамаренко В. І. Менеджмент : навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2000. 248 с.
192. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст.131.
193. Кримінально-процесуальний кодекс України. Х. : ПП «ІГВІНІ», 2006. 256 с.
194. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х.: Одісей, 2013. 1104 с.
195. Крутоголова О. В. Семантична деривація як динамічний процес. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Філологія. Мовознавство. 2015. Т. 255, Вип. 243. С. 55–59.
196. Крушевский Н. В. Избранные работы по языкознанию. М., 1998. 296 с.
197. Кубрякова Е. С. Что такое словообразование. М. : Наука, 1965. 86 с.
198. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование. Языковая номинация. Виды наименований. М., 1977. С. 222–304

199. Кубрякова Е. С. Динамическое представление синхронной системы языка. *Гипотеза в современной лингвистике*. М., 1980. С. 217–259.
200. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. М., 1981. 200 с.
201. Кубрякова Е. С. Морфонология в описании языков. М., 1983. 119 с.
202. Кубрякова Е. С. Формальные и содержательные характеристики производного слова. *Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках*. Гродно, 1990.
203. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики. *Логический анализ языка: Модели действия*. М., 1992. С. 84–90.
204. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа). *Язык и наука конца 20 века*. М., 1995. С. 144–238.
205. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. М., 1997. 327 с.
206. Кубрякова О. С. О Тексте и критериях его определения. *Текст. Структура и семантика*. Т. 1. М., 2001. С. 72–81.
207. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М. : Языки славянской культуры, 2004. 556 с.
208. Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка. Киев, 1993. 280 с.
209. Кузнецова Е. В. Язык в свете системного подхода. Свердловск, 1983. 94 с.
210. Кузнецова М. О. Вторинний дискурс англомовних текстів сучасної масової культури: специфіка наративних стратегій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса. 2014. № 8. С. 119–121.
211. Кузьма І. Словотвірна синонімія і словотвірна варіативність прикметників в українській мові. Львів : Літопис, 2006. 308 с.

212. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. 268 с.
213. Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с
214. Кукуева Г. В. Лингвопоэтическая типология текстов малой прозы (на материале рассказов В.М.Шукшина): дис. ... докт. филол. наук. Барнаул, 2009. 457 с.
215. Курилович Е. Очерки по лингвистике. Биробиджан: ИП «Тривориум», 2000. 456 с.
216. Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярцева. М. : Советская энциклопедия, 1990. 688 с.
217. Лебедева Н. Б. Внутрикатегориальное словообразование глагола. *Семантические вопросы словообразования: Значение производящего слова*. Томск, 1991. С. 94–134.
218. Лебедева Н. Б. Полиситуативность глагольной семантики. Томск, 1999. 262 с.
219. Леонтьева Н. Н. Автоматическое понимание текстов: системы, модели, ресурсы. М. : Издательский центр «Академия», 2006. 304 с.
220. Лесюк М. П. Дослідження словотвору на рівні словотвірних гнізд. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 212–216.
221. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика. Проблемы и принципы описания. М., 1977. 313 с.
222. Лопатин В. В., Улуханов И. С. Структура славянской морфемы в синхронном и диахронном аспектах. *Международный съезд славистов*. Х. М., 1988. С. 190-206., С 192–193.
223. Лотман Ю. М. Текст в тексте. Избранные статьи : в 3 т. Таллинн : Александра, 1992. Т. 1. С. 150–179.
224. Лукин М. Ф. Трансформация частей речи в современном русском языке. Донецк, 1973. 98 с.

225. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. Новосибирск, 1986. 230 с.
226. Майданова Л. М. Речевая интенция и типология вторичных текстов. *Человек – текст – культура*. Екатеринбург: Ин-т развития регионального образования, 1994. С. 81–104.
227. Малюкова Е. В. Юридическая терминология в системоцентрическом и антропоцентрическом аспектах : дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 теория языка. Бийск, 2005. 177 с.
228. Макаров М. Л. Основы теории дискурса : монография. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
229. Маковский М. М. Системность и асистемность в языке. Опыт исследования антиномий в лексике и семантике. М.: Наука, 1980. 212 с.
230. Максимов С. Е. Прагматические и структурно-семантические особенности текста международного договора (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук. К., 1984. 198 с.
231. Малярченко В. Т. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: переваги та недоліки. *Право України*. 2012. № 10. С. 14.
232. Манакін В. М. Особливості внутрішньої форми слова в аспектах зіставного мовознавства. *Філологічні науки*. 2013. Кн. 3. С. 21–27.
233. Мамаева А. Г. Лингвистическая природа и стилистические функции аллюзии: автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1977. 24 с.
234. Мартінек С. Український асоціативний словник: у 2 т. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.
235. Мартинова Л. Б. Словотворчий потенціал однинних іменників у сучасній українській мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. О., 2004. 180 с.
236. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 100–103.

237. Мартыянова И. А. Композиционно-синтаксическая организация текста киносценария: автореф. дис. ... докт. филол. наук. СПб., 1994 39 с.
238. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. К. : Вища школа, 2003. 311 с.
239. Межов О. Дериваційні зв'язки іменникових словосполучень із простими реченнями в сучасній українській мові. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». 2014. Вип. 8 (2). С. 38–41. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_8\(2\)__12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_8(2)__12)
240. Мельник Н. В. Деривационное функционирование русского текста: лингвоцентрический и персонцентрический аспекты: автореф. дис. ... докт. филол. наук. Кемерово, 2011. 48 с.
241. Мельник Н. И. Заглавие в художественном тексте (на материале немецкой романтической лирики). А. А. Потеня – исследователь славянских взаимосвязей: Тезисы Всесоюзной научной конференции (октябрь 1991 г.). Харьков: ХГУ, 1991. Ч. II. С. 118–120.
242. Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей «СМЫСЛ ↔ ТЕКСТ». М., 1974 (2-е изд. 1999). 346 с.
243. Мечковская Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. М. : Флинта, Наука, 2001. 312 с.
244. Микитин О. Д. Структурно семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : дис. ... канд.. філол. наук : 10.02.01. Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1998. 180 с.
245. Микитюк О. Р. До проблеми розвитку української термінологіки. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 24–29.
246. Михайлов А. И. Основы научной информации. М.: Наука, 1965. 655 с.
247. Михайлова Т. В. Омонімія в українській науково-технічній термінології. *Українська термінологія і сучасність* : Зб. наук. праць. К., 2005. Вип. VI. С. 185–189.
248. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу. Монографія. Вінниця.: Нова книга, 2013. 448 с.

249. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку: теоретичні засади галузевої комунікації : монографія. за ред. Л. М. Пелепейченко. Х. : АВВ МВС України, 2009. 272 с.
250. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. Л.: ЛГУ, 1987. 208 с.
251. Москальская О. И. Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.) : учеб. пособие. М. : Высшая школа, 1981. 183 с.
252. Москальчук Г. Г. Структурная организация и самоорганизация текста. Барнаул, 1998. 240 с.
253. Мышкина Н. Л. Динамико-системное исследование смысла текста. Красноярск: Изд-во Красноярск, ун-та, 1991. 212 с.
254. Мурзин Л. Н. Основы дериватологии. 1984. 56 с.
255. Мурзин Л. Н. Лингвистическое моделирование и деривация в речевой деятельности. *Деривация в речевой деятельности*. Пермь, 1986.
256. Мурзин Л.Н. Деривация в синхронном и диахронном аспектах. *Деривация и история языка*. Пермь, 1987. С. 4–10.
257. Мурзин Л. Н., Штерн А.С. Текст и его восприятие. Свердловск: Изд-во УрГУ, 1991. 172 с.
258. Мурзин Л.Н. Принцип деривации и деривационная грамматика. *Очерки по лингвистической детерминации и дериватологии русского языка*. Барнаул, 1998. С. 238–248.
259. Насталовська І. В. Деривація як спосіб породження вторинного тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Філологічна. 2012. Вип. 26. С. 234–237.
260. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). Вінниця : Нова кн., 2005. 416 с.
261. Наумова Н. Г. Англомовний комерційний контракт: лінгвопрагматичний та лінгвокогнітивний аспекти. автореф. ... к. філол. н. : 10.02.04. Запоріжжя, 2005. 21 с.

262. Нестерова Н. М. Текст и перевод в зеркале современных философских парадигм. Пермь: ПГТУ, 2005. 203 с.
263. Немченко В. Н. Словообразовательная структура отсубстантивных суффиксальных имен прилагательных в современном русском языке: автореф. дис. ... докт. филол. наук. М., 1976.
264. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М.: Юридическая литература, 1960. 230 с.
265. Николаев Г. А. Русское историческое словообразование. Казань: КГУ, 1987. 224 с.
266. Николаева Т. М. Лингвистика текста: современное состояние и перспективы. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. VIII. М.: Прогресс, 1978.
267. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. К.: Наук. думка, 1992. 413с.
268. Новиков Л.А. Семантика русского языка. М., 1982. 272 с.
269. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация. М. : Наука, 1983. 216 с.
270. Новиков А. И., Нестерова Н. М. Реферативный перевод научно-технических текстов. М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1991. 148 с.
271. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка. Отв. ред. В. А. Серебренников. М.: Наука, 1970. 604 с.
272. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2002. 36 с.
273. Олексенко О., Мізіна О. Структурно-семантичні та функціональні властивості нульсуфіксальних атрибутів: монографія. Полтава – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 232 с.
274. Онипенко Н. К. Русское предложение и три параметра интерпретации текста. *Языковая система и ее развитие во времени и пространстве*: Сб.

- научных статей к 80-летию профессора Клавдии Васильевны Горшковой. М., 2001. С. 399-410.
275. Онишкевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII вв. К., 1929. Ч.1: Генеральна рада.
276. Онишкевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст. К., 1930. Ч.2: Рада старшини.
277. Онищук І. І. Лінгвістична структура тексту нормативно-правового акта як засіб техніки юридичного письма. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2011. Вип. 2. С. 213–221.
278. Онищук І. І. Техніка юридичного письма: понятійно-категоріальний апарат. *Вісник Національної Академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 87–94.
279. Осауленко О. І. Композиція правозастосовних актів. *Право і суспільство*. 2010. № 4. С. 19–23
280. Очерки по лингвистической детерминации и деривационной лексикологии русского языка. Барнаул, 1998. 252 с.
281. Падучева Е. В. Семантические исследования (семантика времени и вида в русском языке; семантика нарратива). М., 1996. 464 с.
282. Панов М. В. Позиционная морфология русского языка. М., 1997. С. 66.
283. Панов М. М. Питання вдосконалення ст. 200 КК України. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: матеріали наук. конф., (15 травня 2009 р.). ред. кол. В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. Х., 2009. С. 108.
284. Панько Т.І. Стан і методика перспективи дослідження суспільно-політичної термінології української мови. *Мовознавство*. 1988. №3. С.3–12.
285. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. 216 с.
286. Папідзе Н. В. Сутність дослідження дериваційного потенціалу слів у межах словотвірних парадигм та словотвірних гнізд: теоретичний аспект.

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. 2014. Вип. 2014. Вип. 49. С. 95-98.

287. Парнюк М. А. Принцип диалектического материализма. Киев, 1967, с. 137–179.

288. Плотницька І. М. Ділова українська мова : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 256 с.

289. Плющ М. Я. Словотвір. Сучасна українська літературна мова. А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. К. : Вищ. шк., 1993. С. 227–228.

290. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. К.: Вид. дім «Слово». 2010. 328 с.

291. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції. Львів: ПАІС, 2009. 196 с.

292. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: дис. ... канд. юрид. н.: 12.00.01. Л. 2009. 205 с.

293. Подорожна Т. С. Проблеми оновлення Конституції України та національного законодавства в контексті підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Віче. 2015. № 6. С. 27–31.

294. Полюга Л.В. Українська абстрактна лексика XIV ст. – першої пол. XVII ст. К.: Наук. думка, 1991. 237 с.

295. Полюжин М. М. Функційний та когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород: Закарпаття, 1999. 240 с.

296. Поляков А. В. Комуникативный подход в общей теории права. *Проблеми філософії права.* 2006–2007. Т. IV–V. С. 60–67.

297. Попова І. С. Загальна типологія синтаксичних зв'язків сучасної української мови. *Дослідження з лексикології і граматики української мови.* 2016. Вип. 17. С. 93–99.

298. Поповський А. М., Гапонова Л. Є. Терміни-відантропоніми судової балістики *Культура народів Причорномор'я.* 2004. № 53 С. 42–45.

299. Поповський А. М. Лексико-семантичні функції слова кат в українській мові. *Мова і право: матер. Всеукр. наук.-практ. семінару*. Дніпро: ДДУВС, 2018. С. 65–67
300. Поміркована Т. В. Типологія семантико-граматичних відношень у прийменникових конструкціях англійської та української мов. автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2010. 22 с.
301. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. М.: Наука, 1988. С. 8–69.
302. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 3. М., 1968. 551 с.
303. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. М.: Искусство, 1976. С. 286–461.
304. Правова доктрина України: Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2013. 976 с.
305. Право і лінгвістика: у 2 ч. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (2; Сімф.–Ялта). В. С. Венедиктов. Сімф. : Ельїньо, 2004. Ч. 2. 196 с.
306. Практикум зі складання процесуальних документів : навч. посібник. Кол. авт. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 308 с.
307. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика та деякі актуальні проблеми законодавчої практики. Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. 2002 № 1. С. 120–126.
308. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. Сімферополь : Ельїньо, 2006. 255 с.
309. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика в Україні: здобутки і перспективи. Мовознавство. 2011. № 2. С. 31-37. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MoZn_2011_2_5
310. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства. Міністерство юстиції України 23 грудня 2010 р. за № 1318/18613

311. Пухта Г. Ф. Энциклопедия права. Ярославль, 1872. 99 с.
312. Резанова З. И. Функциональный аспект словообразования (русское производное имя). Томск, 1996. 219 с.
313. Реформатский А. А. О перекодировании и трансформации коммуникативных систем. Исследования по структурной типологии. М.: Изд-во АН СССР, 1963. С. 208–215.
314. Реформатский А. А. Введение в языкознание. М.: Просвещение, 1960. 544.
315. Речицький В. Юридичний коментар до поточних конституційних трансформацій в Україні. *Права людини: інформаційний бюлетень Харківської правозахисної групи*. 2014. № 10. С. 2.
316. Рибачківська Л. Є. Зіставний аналіз способів творення відонімних похідних у словотвірних гніздах з вершинами-онімами в українській та англійській мовах. *Південний архів*. Серія : Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. пр. Херсон : Вид. центр ХДУ, 2017. Вип. 67. С. 186–189.
317. Риндюк В. І. Правотворчі помилки: поняття, види, способи їх попередження. *Офіційний вісник України*. 7 серпня 2012. С. 26.
318. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов. М., 1976. 544 с.
319. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М.: Просвещение, 1976, 1985. 400 с.
320. Россомагина Н. И. Исследование перевода как вторичного порождения текста (на материале англо-русских переводов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Одесса, 1987. 16 с.
321. Руколянская Н. Гіперогіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. пр. Вип. 7. К., 2007. С. 118–120.

322. Руколянська Н. Іменникові композити у правничій термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2000. № 402. С. 371–374.
323. Руколянська Н. Іменникові терміни на позначення ключових понять кримінального права: словотвірний аспект. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2006. № 559. С. 233–236.
324. Русский язык. Энциклопедия. Гл. ред. Ф. П. Филин. М.: Советская энциклопедия, 1979. 400 с.
325. Савчук Г. Мовленнєві акти в структурі сучасного судового дискурсу *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2016. №21. Т. 1. С. 99–101.
326. Сайкова Н. В. Взаимодействие слова и текста в деривационном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2002. 163 с.
327. Сайкова Н. В. Взаимодействие слова и текста в деривационном аспекте: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2002. 22 с.
328. Сандакова М. В. Прилагательное в атрибутивном словосочетании *Ярославский педагогический вестник*. 2010. Том I (Гуманитарные науки). С.202-207.
329. Сахарный Л. В. Производное слово как тип коммуникативной номинации. *Психолингвистические и социолингвистические детерминанты в речи*. М., 1978.
330. Сахарный Л.В. Психолингвистические аспекты теории словообразования. Л., 1985. 97 с.
331. Сахарный Л.В. Словообразование в речевой деятельности: дис. ... докт. филол наук. Л., 1979.
332. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. М.: Лабиринт, 2004. 320 с.
333. Селіванова О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. К. : Фитосоціоцентр, 1999. 148 с.

334. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Киев : Брама ; Изд-во Вовчок О. Ю., 2004. 336 с.
335. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
336. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
337. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
338. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2012. 120 с.
339. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание. М.: Прогресс, 1980. 228 с.
340. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія. К., 2002. 392 с.
341. Серажим К. С. Граматико-семантичний аналіз журналістського тексту. *Наукові записки Інституту журналістики*. К., 2005. Т. 20. С. 121–128.
342. Серіо П. Квадратура смысла М.: Прогресс, 1999. 416 с.
343. Серіо П. Анализ дискурса во Французской школе : Дискурс и интердискурс. *Семиотика : Антология* ; сост. Ю. С. Степанов; 2-е изд. Москва : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. С. 549–562.
344. Сікорська З.С. Словотвір української мови. К., 1997. 127 с.
345. Сибіга О. М. Договір комісії за Цивільним кодексом України : монографія. Х. : Право, 2010. 184 с.
346. Сидоренко Л. М. Суфіксальні деривати в професійній термінології (нормативний аспект) : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2004. 19 с.
347. Сидельникова С. В. Проблема знаку у роботах Ч. Пірса, Ч. Морріса та Ф. де Сосюра. *Нова філологія*. 2010. С. 289–296.

348. Скварок О. До питання про дериваційний потенціал і дериваційні інтенції твірного слова (на матеріалі локативних іменників). Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. пр. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич: Посвіт, 2014. С. 52–59.
349. Скорофатова А. Лексичні особливості текстів нормативно-правових актів. Лінгвістика. 2014. № 1(31). С. 81–91.
350. Славянская лексикография и лексикология. М., 1966.
351. Словотвір сучасної української літературної мови. Монографія. К.: Наукова думка, 1979. 407 с.
352. Словник іншомовних слів. Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. К. : Довіра, 2000. 1018 с.
353. Словник української мови : в 11 т. Ред. кол. : І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. К. : Вид-во «Наукова думка», 1970. Т. 1 : А–В. 801 с.; 1971. Т. 2 : Г–Ж. 550 с.; 1972. Т. 3 : З. 744 с.; 1973. Т. 4 : І–М. 840 с.; 1974. Т. 5 : Н–О. 840 с.; 1975. Т. 6 : П–ПОЇТИ. 832 с.; 1976. Т. 7 : ПОЇХАТИ–ПРИРОБЛЯТИ. 723 с.; 1977. Т. 8 : ПРИРОДА–РЯХТЛИВИЙ. 929 с.; 1978. Т. 9 : С. 918 с.; 1979. Т. 10 : Т–Ф. 659 с.; 1980. Т. 11 : Х–Ь. 700 с.
354. Словник синонімів української мови: у 2 т. Ред. А. А. Бурячок. НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. К. : Наукова думка, 1999.
355. Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия. М. : Наука, 1980. 126 с.
356. Современный русский язык. Гл. ред. В. А. Белошапкова. М. : Просвещение, 1981. 800 с.
357. Соколов О. М. Основы имплицитной морфологии русского языка. М., 1997. 203 с.
358. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики. Киев, 1990. 184 с.
359. Соломоник А. Позитивная семиотика (о знаках, знаковых системах и семиотической деятельности). Минск: МЕТ, 2004. С. 191.
360. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. М.: Изд-во иностр. лит., 1977. С. 454.

361. Стасюк Т. В. Лексика інноваційних технологій. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2009. Вип. 18. С. 67–75.
362. Степанова В. В. Границы слова в тексте. Проблемы лексикосинтаксической координации. Л., 1985.
363. Степанов Ю. С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразования. *Бенвенист Э. Общая лингвистика*. М. : УРСС, 2002. С. 5–16.
364. Стефурак Р. І. Внутрішня форма слова – конститутивний елемент семантики okazіоналізму. *Південний архів: Зб. наук. пр. Філологічні науки*. Вип. 14. Херсон: ХДПУ, 2002 . С. 245–249.
365. Стецюк Б. Р. Юридична лексика кримінально-процесуального права періоду Гетьманщини: дис....канд.філол.наук. Запоріжжя, 1998. 185 с.
366. Стишов О. А. Префіксальні іменні новотвори в сучасній українській та іспанській мовах. Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. Редкол.: Д. Х. Баранник (відпов. ред.) та ін. Дніпропетровськ, 2007. Вип. 6. С. 159–167.
367. Стрипко М. Я. До питання термінологічних колізій у нормотворчій діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 5. С. 178–183.
368. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття: монографія. Тернопіль: Астон, 2002. 352 с.
369. Сунцова Н. Л. Лингвистическая модель порождения вторичного текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук М., 1995. 22 с.
370. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории. А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; Отв. ред. Т. Л. Канделаки. Изд. 6-е М.: ЛИБРОКОМ, 2012. 248 с.
371. Таубер Л. Я. Жалоба потерпевшего при преступлениях неофициальных. Х.: Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1909. 403 с.
372. Тимкова В. Уживання дієслівно-іменних конструкцій в офіційно-діловому стилі української мови. *Наукові записки Бердянського державного*

- педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки. 2019. Вип. 19. С. 227–235.*
373. Теплюк М. О., Ющик О. І. Введення в дію законів України: питання теорії та практики. К.: Парламентське видавництво, 2011. 196 с.
374. Теркулов В. И. Этимологические дублеты латино-романского происхождения в русском языке: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19. Донецк, 1994. 203 с.
375. Теркулов В. И. К вопросу о «нулевой флексии». *Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі*. Горлівка: ГДПШМ, 1995. С. 353–355.
376. Ткач А. В. Особливості термінів-комполітів у медичній термінології. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Рута, 2001. Вип. 116. Слов'янська філологія. С. 88–92.
377. Токарська А. С. Культура фахового мовлення правника: навч. посіб. Львів: Світ, 2003. 312 с.
378. Толста С. А. Правнична термінологія в законодавчих актах України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 К., 2006. 229 с.
379. Гороп П. Х. Проблема интертекста. *Текст в тексте. Труды по знаковым системам*. Вип. XIV. Тарту: ТГУ, 1981. С. 33–44.
380. Трубникова Ю. В. Деривационное функционирование лексических единиц текста: дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 1997.
381. Туровська Л. Терміни та номени в науково-технічній сфері. Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. К. : КНЕУ, 2005. Вип. VI. С. 225–229.
382. Тихонов А. Н. Формально-семантические отношения слов в словообразовательном гнезде: автореф. дис.... докт филол. наук. М., 1974. 35 с.
383. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. М. : Русский язык, 1985., Т. I, С. 37-38.
384. Улуханов И. С. Значение словообразовательных аффиксов и части речи мотивирующих слов. *Филологические науки*. 1974. №4.

385. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. М., 1977. 204 с.
386. Улуханов И. С. О полных и неполных словообразовательных цепочках. *Актуальные проблемы русского словообразования. Тезисы V Республиканской научно-теоретической конференции.* Самарканд, 1987. С. 443–447.
387. Уфимцева А. А. Лексическое значение (принципы семиологического описания лексики). М., 1986. 240 с.
388. Ушаков А. А. Очерки советской законодательной стилистики. Пермь, 1967.
389. Фабіан М. П. Семантична структура багатозначних лексичних одиниць на позначення етикету в сучасній англійській мові. Сучасні дослідження з іноземної філології. 2010. Вип. 8. С. 5–11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2010_8_3
390. Фаріон І. Словотвірні норми в контексті національно-культурних орієнтацій. *Волинь-Житомищина.* 2003. № 10. С. 250–267.
391. Федотова В. В. Связанные корни (основы) имен существительных и прилагательных в современном русском языке. Горький, 1969. 98 с.
392. Федурко М. Ю. Морфонологія відіменникового словотворення. Монографія. Київ Дрогобич: Вимір, 2003. 271 с.
393. Федурко М. Ю. Морфонологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. К., 2005. 373 с.
394. Фролов Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Свердловск, 1971. С. 30–31.
395. Харитоновна О. Цивільний кодекс України і проблеми вдосконалення законодавства про інтелектуальну власність. *Право України.* 2014. № 2. С. 142.
396. Хижняк С. П. Юридическая терминология: формирование и состав. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1997. 134 с.

397. Хомский Н. Язык и мышление. БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ. Благовещенск, 1999. С. 5–121.
398. Хомишин М. Процесуальні документи у сфері цивільно-правових відносин. Зразки документів, коментарі, роз'яснення. 2018. 184 с.
399. Хомский Н. Язык и проблемы знания. БГК им. И.А.Бодуэна де Куртенэ. Благовещенск, 1999. С. 123–252.
400. Царьова І. В. Комунікативна компетентність майбутніх правоохоронців як складник інтегрованого підходу навчання. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки, № 6 (303), Ч. 2, 2016, С. 210–216.
401. Царьова І. В. Сучасні тенденції дослідження юридичної лексики. *Лінгвістика: Зб. наук. пр.* Вип. 35. 2016. С. 35–45.
402. Царьова І. В. Лінгвопрагматичний аспект юридичного дискурсу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Вип. 9: зб. наук. пр. 2017. С. 125–131.
403. Царьова І. В. Дериваційний підхід вивчення юридичного тексту. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Філологія. 2017. Т. 20. № 2. С. 131–139.
404. Царьова І. В. Термінологічний характер словосполучень у мові Кримінального кодексу України. *Термінологічний вісник: Зб. наук. пр.* Київ. Інститут української мови НАНУ, 2019. Вип.5. С. 206–212.
405. Царьова І. В. Дериваційне функціонування слова в сучасному українському тексті. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгородський національний університет. Вип.8 Т.1. 2019. С. 36–41.
406. Царьова І. В. Лінгвопрагаматичний аспект дослідження юридичного тексту. *Вісник Запорізького національного університету*, 2019. С. 78–80.
407. Царьова І. В. Варіантність реалізації юридичної мови. *Львівський філологічний часопис*, 2019. Т.5. С. 165–170.
408. Царьова І. В. Дериваційний аспект парадигматичних зв'язків юридичного тексту. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський*

збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич, 2019. Вип. 25. С. 145–150.

409. Царьова І. В. Дери́вація як універсальний принцип функціонування сучасного українського юридичного тексту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2019. № 37. С. 29–33.

410. Царьова І. В. Дери́ваційний простір слова в сучасному українському юридичному тексті. *Південний архів (філологічні науки)* 2019. № 79. С. 18-21.

411. Tsareva I. V. Derivative space of the law text. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. Вип. 7 (330). С. 30–39.

412. Царьова І. В. Статус дери́вації юридичної мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. № 41. С. 70–73.

413. Царьова І. В. Діяльнісно-онтологічна концепція структури сучасного українського юридичного тексту. *Львівський часопис*, 2019, №6, С. 214–221.

414. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356

415. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. За ред. розробників проекту ЦКУ. К. : Істина. 2004. 928 с.

416. Цивільний процесуальний кодекс України від від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492.

417. Чепелева Н.В. Текст і читач: посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 124 с.

418. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 128 с.

419. Чувакин А. А. Теория текста: объект и предмет исследования. Критика и семиотика. Новосибирск, 2004. №7. С. 88–97.

420. Чулінда Л. Герменевтичний метод дослідження юридико-лінгвістичних властивостей текстів нормативно-правових актів. *Українське право*. 2002. № 1. С. 229–234.
421. Чулінда Л. І. Особливості тексту нормативно-правового акта. *Науковий вісник НАВСУ*. 2003. №2. С. 82–89.
422. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1966, 1968. 312 с.
423. Шаргай І. Є. Комунікативно-прагматичні особливості французького ділового листа в оригіналі та перекладі : дис. ... к. філол. н. : 10.02.16. К. : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1998. 224 с.
424. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. М. ; Волгоград: Перемена, 2000. 368 с.
425. Шепелев А. Н. Язык права как самостоятельный функциональный стиль: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2003. С. 23.
426. Ширшов И.А. Типы словообразовательной мотивированности. ФН. 1995. N 1. С. 41–55.
427. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). М., 1973. 218 с.
428. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика. М., 1977. 335 с.
429. Шмелев Д. Н. Введение. Способы номинации в современном русском языке. М., 1982. С. 3–44.
430. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка). Л., 1979. 134 с.
431. Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 408 с.
432. Шутак І. Д. Від оцінки ефективності норм права до техніки правового моніторингу. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3 (36). С. 18–24.
433. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974. 428 с.

434. Щигло Л. В. Інтегративний підхід до моделювання процесу перекладу та мовна особистість перекладача. *Філологічні трактати*. 2015. Т. 7. № 1. С. 67–73.
435. Щирова И. А. Текст и интерпретация: взгляды, концепции, школы. СПб.: Изд-во РГГУ им. А. И. Герцена, 2005. 156 с.
436. Юридическая техника. (Обзор материалов научно-методического семинара). *Государство и право*. 2000. №11. С. 108–120.
437. Юридичний словник-довідник Текст ред. Ю. С. Шемчука. К. : Феміна, 1996. 696 с.
438. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. К., 2000. 288 с.
439. Яцюк Т. О точности словосочетаний в языке права. *Советская юстиция*. 1991. № 5. С. 31.
440. Янко-Триницкая Н. А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах. *Развитие современного русского языка*. М., 1963. С. 83–97.
441. Янко-Триницкая Н.А. Членимость основы русского слова. *Известия АН СССР СЛЯ*. 1968. Вып. 6. С. 34–39.
442. Янко-Триницкая Н. А. Место словообразования среди других разделов науки о языке. *Питання словотвору східнословянських мов*. Київ, 1969.
443. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования. Томск, 1979. 239 с.
444. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории русского словообразования (Аспект взаимодействия словообразования с лексикой): дис. ... докт. филол. наук. Днепропетровск, 1983. 419 с.
445. Янценецкая М. Н. Пропозициональный аспект словообразования (Обзор работ сибирских дериватологов). *Актуальные проблемы региональной лингвистики и истории Сибири*. Кемерово, 1992. С. 4–33.
446. Adomeit K. Gesetz – Dogmatik – Pladoyer – Begründung – Typen juristischer fachsprache. Paraphrasen juristischer Texte. Darmstadt: Georg Olms Verlag, 1971. S. 53–78.

447. Aikhenvald A. Y. Versatile cases. *Journal of Linguistics*. 2008. No. 3. P. 565–603.
448. Bankowski Z. La science de la legislation. Paris : Presses Universitaires de France, D. L., 1988. 110 p.
449. Bassnett S. Translation Studies (New Accents). Electronic Resource. Routledge. 3d ed. 2002. 192 p. Mode of Access : <http://x11.ir/wp-content/uploads/2012/11/Translation-Studies.pdf>
450. Brinckmann H. Juristische Fachsprache und Umgangssprache. Öffentliche Verwaltung und Datenverarbeitung. 1972. №2. S. 62–78.
451. Claus K. Scheinpräzision in der Rechtssprache. *Muttersprache*. 1974. №1. S. 19–44.
452. Clark H. H., Marshall C. Definite reference and mutual knowledge. *Elements of Discourse Understanding*. Cambridge, 1981. P. 10–63.
453. Dijk T. van. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. New York : Cambridge University Press, 2008. 267 p.
454. Dubois J. Dictionnaire de linguistique. J. Dubois, M. Giacomo, L. Guespin. Paris : Larousse, 1904. 514 p
455. Edwards A.D. Language in culture and class. London: VLG, 1976. P. 352.
456. Eger S. On the linearity of semantic change: Investigating meaningvariation via dynamic graph models. Ed. by K. Erk, N.A. Smith. Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. Berlin : Association for Computational Linguistics, 2016. P. 52–58.
457. Eriksen L. Einführung in die Systematik der juristischen Fachsprache. Juristische Fachsprache. Kongressberichte des 12-th European Symposium on Language for Special Purposes; hrsg. L.Eriksen, K. Luttermann. Bruxelles, Bressanone, 1999. Munster: LIT Verlag, 2002. S. 1–19.
458. Fairclough N. Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse and Society*. 1992. № 3. P. 192–217.
459. Garner Bryan A. A Dictionary of Modern Legal Usage. 2d ed. (New York: Oxford University Press, 1995), 271 p.

460. Gennette G. *Palimpseste: Die Literatur auf zweiter Stufe*. Frankfurt a/M., 1993. 602 p.
461. Gizbert-Studnicki T. *Jezyk prawny a jezyk prawniczy. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego. Prace prawnicze*. Krakow: PWN, 1972. Z. 55. S. 264.
462. Gizbert-Studnicki T. *Jezyk prawny z perspektywy socjolingwistycznej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego. DCCL XXVII. Prace z nauk politycznych. Zeszyt 26*. Warszawa, Krakow: PWN, 1986. S. 139.
463. Gumperz J. J. *A Postscript : Style and Identity in Interactional Sociolinguistics* J. J. Gumperz, J. C. Gumperz. *Style and Social Identities. Alternative Approaches to Linguistic Heterogeneity*. Berlin, New York, 2007. P. 477–501.
464. Harris Z. S. *Discourse Analysis*. *Language*. 1952. Vol. 28. № 1. P. 1–30.
465. Holthius S. *Intertextualitaet. Aspekte einer rezeptionsorientierte Konzeption*. Tuebingen, 1993. 268 s.
466. Kretzenbacher H.L. *Rekapitulation. Textstrategien der Zusammenfassung von wissenschaftlichen Fachtexten*. Tuebingen, 1990.
467. Kristeva J. *Le language, cet inconnu*. Paris : Ed. du Seuil, 1981. 334 p.
468. Lachmann R. *Ebenen der Intertextualitaets begriffs*. *Das Gespraech*. Hrsg. v. K. Stierle, R. Warning. Muenchen, 1984. S. 133–138.
469. *Language in the Legal Process*. N. Y.: PalgraveMacmillian Ltd, 2002. 276 p.
470. Levinson C. *Presumptive meanings. The Theory of generalized Conversational Implicature*. Cambridge. Massachussets, London: MII, 2000. 480 p.
471. L'Etang, J. *Public Relations: Concepts, Practice and Critique*. L., 2008. 304 p.
472. Lewandowka-Tomaszczyk B. *On semantic change in a dynamic model of language*. *Historical Semantics: Historical Word-Formation*. Ed. by J. Fisiak. Berlin : Mouton deGruyter, 1985. P. 297–323.
473. Harris Z. S. *Discourse analysis: A sample text*. *Language*. 1952. Vol. 28. P. 474–494.

474. Halliday M.A.K. Language as social semiotics. The social interpretation of language and meaning. London: VLG, 1968. P. 462.
475. Hatz H. Rechtssprache und juristischer Begriff. Stuttgart: Klett Verlag, 1973. S. 248.
476. Helgorsky F. Norme et Histoire. *Le français moderne*. Paris, 1982. №1. P. 15–41.
477. Malkie I. I. Etymology and the Structure of Word Families. L.: Word, 1954. 200 p.
478. Mazer L. Evaluating the effects : a contribution to the quality of legislation. *Statute Law Review*. 2001. № 2. P. 119–131.
479. Maingueneau D. Analyzing self-constituting discourses. *Discourse studies*. 1 (2). 1999. P. 175–199.
480. Moghaddam A. S. A semantic change model for French loanwords in Persian. *Acta Linguistica Asiatica*. 2013. Vol. 3. № 2. P. 71–86.
481. Nerlich B. A dynamic model of semantic change. *Journal of Literary Semantics*. 1988. Vol. 17. № 2. P. 73–90.
482. Nisnevich A. Probabilistically modeling semantic change / A. Nisnevich, D. Hall, D. Klein Technical Report No. UCB/EECS-2015-36. Berkley, CA: Electrical Engineering and Computer Sciences University of California at Berkeley, 2015. Retrieved from <http://www.eecs.berkeley.edu/Pubs/TechRpts/2015/EECS-2015-36.html>
483. Nussbaumer M. Sprache und Recht. Heidelberg: Groos, 1997. S. 288.
484. Opalek K., Wroblewski J. Zagadnienia teorii prawa. Warszawa: PWN, 1969. S. 264.
485. Otto W. Die Paradoxie einer Fachsprache. Der öffentliche Sprachgebrauch. Band. II. Stuttgart: Klett-Cotta, 1981. S. 44–57.
486. Plett H. F. Intertextualities. *Intertextuality*. Edited by H. F. Plett. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1991. P. 3–29
487. Podlech, A. Rechtslinguistik. Grimm, Dieter Hrsg.. Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften. Bd. II, München: Beck, 1976, S. 105-116.

488. Radden G. Towards a theory of metonymy. *Metonymy in language and thought* / Ed. by K-U. Panther, G. Radden. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publ., 1999. P. 17–60.
489. Redelbach A., Wronkowska S., Ziembinski Z. *Zarys teorii panstwa i prawa*. Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 1993. S. 296.
490. Schiffrin D. *Approaches to Discourse*. Oxford; Cambridge, MA, 1994.
491. Schonherr F. *Gedanken zur Gesetzessprach. Methodik der Gesetzgebung*. Wien; N.Y., 1982. S. 342.
492. Sarcevic S. *New approach to legal translation*. Den Haag: Kluwer, 1997. P. 282.
493. Stark K. Reader expectation theory and legislative drafting. *Statute Law Review*. 1996. № 3 P. 210–217.
494. Storrer A. Was ist “hyper” an Hypertext? *Sprache und neue Medien. B.* ; N.Y. : de Gruyter, 2000. S. 222–249.
495. Struhanets L. Development of the Ukrainian language word stock of the 20th – beginning of the 21st centuries *Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics*. 2017. ANUL XXXIX. Nr. 1–2. S. 409–414.
496. Talmy L. *Towards a Cognitive Semantics. Vol. I: Concept Structuring System*. Cambridge: MIT Press, 2001. 495 p.
497. Tomasello M. *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge: Harvard University Press, 2003. 388 p.
498. Thomas J. *Meaning in Interaction. An Introduction to Pragmatics*. London; New York: Routledge, 1995. 430 p.
499. Tsareva I. V. Functional and derivative spase of the legal text. *Advanced trends of the modern development of philology in European countries: Collective monograph*. Riga : Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2019. P. 217–233.
500. Tsareva I. V. Systematically-functional aspect of law derivation. *Slavic languages theory of literature general linguistics translation studies*, Baia Mare, Romania, 2019. P. 79–82.

501. Tsareva I. V. Derivational lexicology is a structural part of derivational linguistics. *Scientific achievements of modern society*, 6-8 листопада 2019, Великобританія, Ліверпуль, С. 269–274.
502. Tsareva I. V. Linguistic transformations in the legal text. *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. Proceedings of the 5th International symposium*. Premier Publishing s.r.o., Accent Graphics Communications LLC, Berlin. 2020. P. 57–62.
503. Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe. Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hofund Staatsdruckerei, 1851. 296 s.
504. Verhagen A. Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition. Oxford: Oxford University Press, 2005. 244 p.
505. Recchia G. Istruttoria parlamentare e qualita della Normazione. Padova : CEDAM, XXXVIII, 2002. 392 p.
506. Rey A. Essays on Terminology. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. 223 p.
507. Wierzbicka A. The Semantics of Grammar. Amsterdam, 1988.
508. Wodak, R. Critical linguistics and critical discourse analysis. Handbook of Pragmatics. Benjamins, 2006. РЕЖИМ ДОСТУПА: <http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/wodak/papers/06hbprag.pdf>
509. Wolf K. Die Gesetzessprache. Wien, 1971. S. 328.
510. Wronkowska S. Analiza pojecia prawa podmiotowego. Poznan: Wyd-wo naukowe PWN, 1973. S. 264.
511. Wroblewski B. Jezyk prawny i prawniczy. Krakow: PWN, 1948. S. 244.
512. Ziembinski Z. Le langage du droit et le langage juridique. Les criteres de leur discernement. Archives de Philosophie du Droit. 1974. Vol. 19. S. 25–31.

ТЕКСТ А

(тексти, формально тотожні первинним (індивідуальне прочитання, інтерпретація)

Стаття 16. Захист цивільних прав та інтересів судом Цивільного кодексу України

1. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

2. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

{Абзац дванадцятий частини другої статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2147-VIII від 03.10.2017}

3. Суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої - п'ятої статті 13 цього Кодексу.

Коментар:

Згідно зі ст. 124 Конституції України юрисдикція суду поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Ст. 55 Конституції України гарантує судовий захист прав і свобод людини і громадянина, незважаючи на наявність у правових нормах прямої вказівки на можливість такого захисту (ст. 8 Конституції). Тобто, будь-які цивільні права та інтереси, які охороняються законом, можуть заслуговувати на судовий захист. При цьому за ст. 64 Конституції України таке право не підлягає обмеженню навіть у період надзвичайного та воєнного стану.

Окрім загального конституційного права на судовий захист цивільне законодавство також передбачає норми, які встановлюють можливість звернення до суду особи, котра вважає свої права порушеними, невизнаними чи оспореними. Зокрема, такою нормою є коментована стаття, котра визначає способи захисту цивільних прав, які здійснюються судом.

Законодавством про судоустрій України гарантується усім суб'єктам правовідносин захист їх прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону. Для реалізації цього завдання, а також для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ, законності судових рішень в Україні діють суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Важливою гарантією забезпечення права є норма про те, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом, котра включає в себе положення про недійсність угоди про відмову у зверненні за захистом до суду (ст. 6 Закону України «Про судоустрій України»).

Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається (ст. 125 Конституції України).

Систему судів загальної юрисдикції складають: місцеві суди; апеляційні суди, Апеляційний суд України; Касаційний суд України; вищі

спеціалізовані суди; Верховний Суд України (ст. 18 Закону України «Про судоустрій України»).

Місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені законом до його підсудності. Місцеві загальні суди розглядають кримінальні та цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення. Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності (ст. 22 Закону України «Про судоустрій України»).

Відповідно до ст. 24, 254 ЦПК України загальним територіальним судами підвідомчі: справи по спорах, що виникають із цивільних, сімейних, трудових і кооперативних правовідносин, якщо хоча б однією зі сторін у спорі є громадянин, за винятком випадків, коли вирішення таких спорів віднесено законом до відання інших органів; провадження у справах, які виникають з адміністративно-правових відносин та справи окремого провадження. Судам підвідомчі й інші справи, віднесені законом до їх компетенції. Так, відповідно до положень ЦК у порядку окремого провадження мають розглядатися справи, які стосуються визнання майна безхазяйним, наділення неповнолітньої особи повним об'ємом дієздатності до настання повноліття (у порядку емансипації), надання особі психіатричної допомоги, у тому числі у примусовому порядку (Закон України «Про психіатричну допомогу») та ін.

Відповідно до ст. 12 ГПК України господарським судам підвідомчі: справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також у спорах про визнання недійсними актів з підстав, зазначених у законодавстві, за деякими винятками, визначеними законом; справи про банкрутство; справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції.

Громадяни можуть передати будь-який спір, який виник між ними, на розгляд третейського суду, за винятком спорів, що виникають із трудових і

сімейних відносин (ст. 1 Положення про третейський суд, додаток № 2 до ЦПК).

Підвідомчий господарським судам спір може бути передано сторонами на вирішення третейського суду (арбітражу), крім спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб (ст. 12 ГПК). У цьому випадку такими можуть бути як органи разової юрисдикції, так і створені спеціально для арбітражного (третейського) розгляду та вирішення господарських спорів (Міжнародний комерційний арбітражний суд та Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України, які створені у відповідності до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»).

Способи захисту цивільних прав у багатьох випадках передбачені правовими нормами, які регулюють конкретні правовідносини.

Визнання права – спосіб захисту, який застосовується у випадку спору між суб'єктами цивільного права з приводу наявності чи відсутності правовідносин між ними, і відповідно наявності чи відсутності цивільного права та цивільного обов'язку. Такий спосіб захисту може стосуватися не тільки наявності спору, а й невизначеності правового стану особи (наприклад, у справах окремого провадження про обмеження громадянина (фізичної особи) у дієздатності чи визнання недієздатним; про визнання громадянина (фізичної особи) безвісно відсутнім чи про оголошення громадянина (фізичної особи) померлим; про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та інші). У судовій практиці такий спосіб захисту здійснюється на підставі пред'явлення позову (заяви, якщо йдеться про окреме провадження) про визнання, який може поєднувати не тільки правову вимогу визначення наявності чи відсутності правовідносин, а й на присудження на підставі наявності чи відсутності права або обов'язку.

Визнання правочину недійсним — спосіб захисту, який застосовується у випадку укладення заперечуваного правочину. Такий спосіб захисту може

застосовуватися судом у випадках та у порядку, визначеному ЦК (див. коментар до № 2 глави 16 ЦК).

Припинення дії, яка порушує право, як спосіб захисту можливе щодо триваючого цивільного правопорушення. В окремих випадках такий спосіб застосовується як запобіжний захід (спосіб забезпечення позову). Так, відповідно до ст. 152 ЦПК позов може бути забезпечений заборонаю проводити певні дії. Прикладом може бути заборона використовувати товарний знак, розповсюдження твору літератури до розгляду справи у суді.

Відновлення становища, яке існувало до порушення, має місце у випадку, коли припинення порушення суб'єктивного права та притягнення винного до відповідальності недостатньо, а необхідно поновити порушене право у повному обсязі (застосувати реституцію). Такий спосіб захисту застосовується, наприклад, у випадку визнання правочину недійсним.

Примусове виконання обов'язку в натурі — спосіб захисту цивільного права, який впливає із загального принципу належного виконання зобов'язання. Цей спосіб полягає у адресованій особі вимозі вчинити дію або утриматися від дії, незалежно від застосування до неї інших заходів впливу (відшкодування збитків чи моральної (немайнової шкоди), накладення штрафу, пені та ін.). У судовій практиці вказані способи захисту реалізуються через позови про присудження, рішення по яких можуть виконуватися, зокрема, у примусовому порядку. Виконання рішення загального територіального чи господарського суду покладається на Державну виконавчу службу у порядку, передбаченому Законом України «Про виконавче провадження», які встановлюють безпосередній порядок та засоби правового впливу на осіб, які не виконують рішення суду.

Зміна правовідношення – це спосіб захисту, який полягає у трансформації одних правовідносин в інші, переростання одного обов'язку в інший, покладенні на боржника нового обов'язку.

Припинення правовідношення застосовується, як правило, у випадку невиконання чи неналежного виконання боржником своїх обов'язків або

зловживання цивільним правом. Це можуть бути, наприклад, позови про розірвання договорів підряду, оренди, купівлі-продажу, дарування та ін.

Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди мають місце за наявності цивільного правопорушення, що потягло виникнення майнової шкоди (див. коментар до ст. 22 ЦК).

Відшкодування моральної (немайнової) шкоди застосовується у випадках заподіяння особі фізичних та моральних страждань унаслідок порушення, невизнання чи оспорення його суб'єктивного права (див. коментар до ст. 23 ЦК).

Визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб полягає у позбавленні у судовому порядку або в іншому порядку, визначеному законом, юридичної сили винесеного рішення, вчиненої дії і зобов'язання вказаних суб'єктів владних правовідносин вчинити певну дію для захисту порушеного цивільного права чи законного інтересу (див. коментар до ст. 21 ЦК).

Коментована стаття не встановлює вичерпного переліку способів захисту цивільного права, вказуючи на те, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Зокрема, до способів захисту належать позови про визнання правочину дійсним у випадках, передбачених ч. 2 ст. 219, ч. 2 ст. 220 та ін. ЦК).

Суд, при дослідженні і встановленні дійсних обставин справи, може відмовити у захисті права, не застосовуючи жоден із перерахованих способів. Підставою для відмови у захисті може бути зловживання своїми правами: посягання на права інших осіб, моральні засади суспільства, завдання шкоди навколишньому природному середовищу, культурній та історичній спадщині, використання права з метою неправомірного обмеження конкуренції, недобросовісна конкуренція, зловживання монопольним становищем та інші форм зловживання правом (див. коментар до ст. 13 ЦК).

ТЕКСТ Б

(тексти тотожні, збігаються з ними формально і змістовно (переказ, виклад)).

При проведенні аналізу використано судову практику застосування ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), у тому числі відповідні судові рішення Верховного Суду України.

Законодавець у ч. 1 ст. 16 ЦК установив, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу, а в ч. 2 цієї статті визначив способи здійснення захисту цивільних справ та інтересів судом.

Цивільне законодавство не містить визначення поняття способів захисту цивільних прав та інтересів. За їх призначенням вони можуть вважатися визначеним законом механізмом матеріально-правових засобів здійснення охорони цивільних прав та інтересів, що приводиться в дію за рішенням суду у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення. Питання захисту судом цивільних прав та інтересів залишається вкрай актуальним, оскільки відсутність належного правового врегулювання та суперечність окремих положень чинного законодавства породжує багато проблем при застосуванні передбачених указаними нормами способів захисту, що в більшості випадків позбавляє їх ефективності й істотно ускладнює здійснення судом захисту порушених цивільних прав та інтересів учасників спірних правовідносин.

Насамперед слід визначитись із поняттям «способи захисту права» у зв'язку з відсутністю його в чинному законодавстві, що породжує не лише проблеми в судовій практиці, але й численні дискусії із цього питання серед вчених-юристів та практиків .

ТЕКСТ В

(тексти, як результат згортання первинного)

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ

АНАЛІЗ

практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. За положеннями ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Метою цього аналізу є вивчення практики застосування судами України способів захисту цивільних прав та цивільних інтересів, з'ясування проблем, що виникають під час розгляду цивільних справ, для забезпечення правильного та однакового застосування законодавства.

При проведенні аналізу використано судову практику застосування ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), у тому числі відповідні судові рішення Верховного Суду України.

Законодавець у ч. 1 ст. 16 ЦК установив, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу, а в ч. 2 цієї статті визначив способи здійснення захисту цивільних справ та інтересів судом.

Цивільне законодавство не містить визначення поняття способів захисту цивільних прав та інтересів. За їх призначенням вони можуть вважатися визначеним законом механізмом матеріально-правових засобів здійснення охорони цивільних прав та інтересів, що приводиться в дію за рішенням суду у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення.

Питання захисту судом цивільних прав та інтересів залишається вкрай актуальним, оскільки відсутність належного правового врегулювання та

суперечність окремих положень чинного законодавства породжує багато проблем при застосуванні передбачених указаними нормами способів захисту, що в більшості випадків позбавляє їх ефективності й істотно ускладнює здійснення судом захисту порушених цивільних прав та інтересів учасників спірних правовідносин.

Насамперед слід визначитись із поняттям «способи захисту права» у зв'язку з відсутністю його в чинному законодавстві, що породжує не лише проблеми в судовій практиці, але й численні дискусії із цього питання серед вчених-юристів та практиків. Більшість правників визначають спосіб захисту цивільних прав як засіб чи спосіб впливу, визначений законом. Проте у всіх випадках визнання тієї чи іншої дії як способу захисту пов'язується із зазначенням в нормативних актах. Спосіб захисту також визначають як конкретні закріплені чи санкціоновані законом правоохоронні заходи (засоби), за допомогою яких усуваються порушення прав і вплив на правопорушника.

Виокремлюють також матеріальний і процесуальний аспекти захисту цивільних прав та інтересів.

Матеріально-правовий аспект захисту цивільних прав та інтересів насамперед полягає в з'ясуванні, чи має особа таке право або інтерес та чи були вони порушені або було необхідним їх правове визначення.

При цьому слід виходити з положень ст. 11 ЦК про підстави виникнення цивільних прав і цивільних обов'язків. Відповідно до них цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, передбачених актами цивільного законодавства, Конституцією України та міжнародними договорами України, а також із дій осіб, не передбачених цими актами, але які породжують цивільні права та обов'язки. Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є, наприклад, договори та інші правочини, створення речей, творча діяльність, результатом якої є об'єкти права інтелектуальної власності, завдання майнової (матеріальної та моральної) шкоди іншій особі та інші юридичні факти.

У випадках, установлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. У випадках, встановлених згаданими актами або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або не настання певної події.

Особа здійснює свої права вільно на власний розсуд (ст. 12 ЦК).

Відповідно до ст. 13 ЦК цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства (ч. 1). При їх здійсненні особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині (ч. 2). Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживанням правом в інших формах (ч. 3). При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства (ч. 4). Не допускається використання цивільних прав для неправомірного обмеження конкуренції, зловживанням монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція (ч. 5). У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені ч. ч. 2 - 5 ст. 13 ЦК, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. Зокрема, згідно із ч. 3 ст. 16 ЦК суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень ч. ч. 2 - 5 ст. 13 ЦК.

Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковими для неї. Виконання цивільного обов'язку забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, яка встановлюється договором або актом цивільного законодавства. Особа може бути звільнена від цивільного обов'язку або його виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства (ст. 14 ЦК).

Матеріальний аспект захисту охоплює й положення гл. 3 ЦК, в якій йдеться саме про захист цивільних прав та інтересів.

ТЕКСТ Г

(*тексти, у яких первинний текст функціонує як їх частина (розділ статей).*)

Стаття 16. Захист цивільних прав та інтересів судом

...2. Способами **захисту цивільних прав** та інтересів можуть бути...

...Суд може **захистити цивільне право** або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках...

3. Суд може відмовити у **захисті цивільного права** та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 цього Кодексу.

ТЕКСТ Д.

(тексти, формально і змістовно зберігають з первинним лише зв'язки детермінації, ілюструють явище діалогічності (відповідь, відгук, полеміка).

КОМЕНТАР від ресурсу «ПРОТОКОЛ»:

Аналізуйте судовий акт: Спосіб захисту права «заборонити органу управління вчиняти ПЕВНІ дії в майбутньому» не передбачений законом, тому така вимога НЕ задовольняється судом (ВСУ у справі № 6-951цс16 від 24 травня 2017р.)

Резюме цієї постанови ВСУ – суд НЕ має право заборонити щось на майбутнє з двох причин. По-перше: для захисту права суду необхідний факт його порушення, а чи відбудеться це у майбутньому – невідомо; по-друге: способи захисту порушеного права не абстрактні і формулюються позивачем як завгодно, а визначені виключно законом. Тому, якщо законом не передбачено такого способу захисту права «як заборонити органу управління вчиняти ПЕВНІ дії в майбутньому», то у задоволенні такої позовної вимоги суду слід відмовити. При цьому виходити за межі позовних вимог і застосувати інший спосіб захисту порушеного права не заявлений позивачем суд не має права. Навіть якщо порушення права позивача очевидне.

У цій справі суд серед іншого заборонив загальним зборам органу управління кооперативу у визначеному складі приймати рішення від імені кооперативу, які відповідно до ст. 15 ЗУ «Про кооперацію» віднесені до компетенції загальних зборів.

Суди апеляційної та касаційної інстанцій підтримали таке рішення, проте ВСУ його скасував і направив справу в цій частині на новий розгляд. Зокрема, ВСУ підкреслив, що судом при ухваленні такого рішення не визначено за захистом якого порушеного права позивач в даному випадку звернувся до суду. ВСУ зазначив, що саме із встановлення порушеного права обирається спосіб захисту цього права. Загальний перелік способів захисту порушеного права та інтересу міститься в ст. 16 ЦК України. Суд також може

захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Проте, якщо позивач просить суд захисти право таким способом, який не встановлений законом, то суду слід відмовляти в такому проханні.

Правова позиція ВСУ у справі № 6-951цс16: Відповідно до частини першої статті 3 ЦПК України, частини першої статті 16 ЦК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Частиною першою статті 15 ЦК України визначено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. З урахуванням цих норм правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, уповноважених захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. Суд повинен установити, чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від встановленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні. Проте суд не зазначив, за захистом якого порушеного права позивач звернувся до суду. Під способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника.

Загальний перелік таких способів захисту цивільних прав та інтересів передбачений статтею 16 ЦК України.

Власник порушеного права може скористатися не будь-яким, а конкретним способом захисту свого права, який прямо визначається спеціальним законом, що регламентує конкретні цивільні правовідносини.

Разом з тим вищезазначені вимоги закону залишилися поза увагою суду, який, задовольняючи позовні вимоги в частині заборони органу управління

діяти від імені юридичної особи, не звернув уваги, що такий спосіб захисту не передбачений законом. Вимога заборонити органу управління вчиняти певні дії в майбутньому не може бути задоволена, оскільки захисту підлягає тільки порушене право, хоч у цьому випадку і таке не мало місце.

Аналізуйте судовий акт: Припинення строку дії договору підряду не припиняє зобов'язання підрядника. Суд задовільнив вимогу «виконати підрядні роботи щодо проведення капітального ремонту приміщення» (ВГСУ від 24.01.17 р. у справі № 910/11087/15)

Більшість зобов'язань виникають на підставі договору і є двосторонніми. У кожному зобов'язанні є боржник та кредитор. І це стосується не тільки розрахунків між сторонами, а і при виконанні дій, передбачених договором. У судах безліч позовів саме про стягнення коштів, коли кредитор поставив товар, виконав роботу, надав послуги, тощо, а боржник не розраховується вчасно. Проте практично немає позовів, коли кредитор сплатив кошти, а боржник не виконує дій, передбачених договором, і кредитор просить суд зобов'язати боржника виконати ці дії, а не повернути кошти. Цікавим є вибір способу захисту прав у цій справі. Замовник звернувся із позовом «про виконання договірних зобов'язань», а суд ухвалив на підставі п. 5, ст. 16 ЦК України «зобов'язати підрядника виконати зобов'язання за договором підряду шляхом проведення капітального ремонту приміщення» Заперечуючи проти позову та оскаржуючи рішення суду першої інстанції підрядник намагався довести, що оскільки строк дії договору підряду закінчився, то і виконувати прийняті на себе зобов'язання за договором не потрібно. Можна ставити лише питання про повернення коштів, яке замовник у суді не ставив, і тому, йому слід відмовити у задоволенні позову.

ВГСУ підкреслив, що відповідно до ст. 525, 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог закону. Одностороння відмова від зобов'язання не допускається. Відповідно до ч. 4, ст. 631 ЦК України Закінчення строку

договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору. Тому, припинення строку договору не свідчить ані про припинення договору, ані про припинення зобов'язань за договором, а тому не означає звільнення боржника від виконання обов'язку в натурі, Кредитор має право вимагати виконання обов'язку в натурі впродовж того часу, коли існує відповідне зобов'язання, а не лише впродовж строку, встановленого сторонами для його виконання у договорі (аналогічна позиція викладена в листі Верховного Суду України від 01.04.2014 «Аналіз практики застосування судами ст.16 Цивільного кодексу України»).

Аналізуйте судовий акт: «Визнання електронних торгів такими, що відбулись» та «визнання переможцем торгів» – такі вимоги НЕ задовольняються судом оскільки НЕ є передбаченими законом способами захисту прав (Справа № 910/3785/16)

Резюме цього рішення гранично коротке: «у господарських справах суди не задовольняють вимоги про встановлення фактів, які мають юридичне значення». І вимоги, щодо такого ноу-хау як електронні торги арештованим майном не є виключенням з цього правила. При цьому суд приймає позов до розгляду та з'ясовує фактичні обставини справи, а після цього робить висновок про відповідність позовної вимоги матеріально – правовим способам захисту права та/або порушеного інтересу позивача. Якщо обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом та не веде до захисту чи відновлення його порушеного права, суд відмовляє у заявленій вимозі, як безпідставній.

Аналізуйте судовий акт: Вибір способу захисту права: одночасне подання віндикаційного та негативного позову (вимог) неможливе оскільки такі вимоги є взаємовиключеними (ВСУ від 18 січня 2017р. у справі за № 6-2723цс16)

УВАГА: Спільне засідання цивільної та господарської палат! Важлива правова позиція ВСУ спрямована на наведення порядку у тому безладі, який

існує у судовій практиці щодо спорів про захист права власності та інших речових прав.

Теоретичне оперування юристами такими популярними словами як «реституція» та витребування майна від не менш популярного - «добросовісний набувач» часто на практиці зустрічалось з не аби якими складнощами у судах, які відмовляли у задоволенні віндикаційного, негаторного чи кондикційного позову особливо не пояснюючи чому... Як правило в таких випадках суд зазначає, що позивач неправильно обрав спосіб захисту свого права, передбачений ст. 16 ЦК України. ВСУ зазначає, що при обранні способу захисту права слід враховувати, що реституція передбачена ст. 216 ЦК України застосовується тільки між сторонами договору, який визнано судом недійсним чи нікчемним. Тому, вимога реституції не може пред'являтись особі, яка не була стороною такого договору, наприклад, у випадку коли майно було перепродано покупцем один чи декілька разів цій третій особі.

Окрім цього не тільки немає необхідності, а і не підлягають задоволенню вимоги власників майна про визнання недійсними наступних договорів щодо перепродажу майна, які були укладені після визнаного недійсним (нікчемним) першого договору в ланцюжку. У цьому випадку власнику слід подавати віндикаційний позов на підставі ст. 387 ЦК України про витребування майна із чужого незаконного володіння. Тобто, умовою віндикації є відсутність договірних відносин між сторонами спору, а саме майно перебуває у володільця на правовій підставі (наприклад договір з іншою особою), яка оспорується власником. Якщо ж майно перебуває у володільця – набувача майна без достатньої правової підстави, власник захищає своє право власності шляхом подання кондикційного позову про витребування у набувача цього майна, на підставі ст. 1212 ЦК України.

ВСУ підкреслив, що застосовувати одночасно ст. ст. 216, 387 та 1212 ЦК України при ухваленні рішень неправильно.

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТУ

1. КОЖЕН МАЄ ПРАВО БУДЬ-ЯКИМИ НЕ ЗАБОРОНЕНИМИ ЗАКОНОМ ЗАСОБАМИ ЗАХИЩАТИ СВОЇ ПРАВА І СВОБОДИ ВІД ПОРУШЕНЬ І ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ.

Усього інформантів – 192, кількість замін – 76 (40%).

Варіанти замін: *захистити себе* – 51, *дозволеними законом* – 12, *обороняти* – 10, *відстоювати* – 1, *недотримань* – 1, *порушень і ексцесів* – 1.

2. ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИЙ ВИКЛИК ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ, ПОЛІЦІЇ, ШВИДКОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ АБО АВАРІЙНИХ СЛУЖБ – ТЯГНЕ ЗА СОБОЮ НАКЛАДЕННЯ ШТРАФУ ВІД ТРЬОХ ДО СЕМИ НЕОПОДАТКОВУВАНИХ МІНІМУМІВ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН.

Усього інформантів – 177, кількість замін – 62 (35%).

Варіанти замін: *заздалегідь* – 38, *обманливий виклик* – 22, *брехливий виклик* – 1, *накладення пені* – 1.

3. ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСІБ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ КРИМІНАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ІНОЗЕМНОЇ ДЕРЖАВИ І ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ, ТА ВИКОНАННЯ ВИРОКІВ, ВИНЕСЕНИХ ІНОЗЕМНИМИ СУДАМИ ЧИ МІЖНАРОДНИМИ СУДОВИМИ УСТАНОВАМИ.

Усього інформантів – 192, кількість замін – 19 (10%).

Варіанти замін: *..., які піддаються до кримінальної відповідальності ...* – 15, *розв'язання проблеми про кримінальну відповідальність...та виконання рішень* – 3, *...висунутих іноземними судами ...* – 1.

4. МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ Є ЖИТЛО, В ЯКОМУ ВОНА ПРОЖИВАЄ ПОСТІЙНО АБО ТИМЧАСОВО.

Усього інформантів – 177, кількість замін – 71 (40%).

Варіанти заміні: ..., де вона мешкає... – 42, місцем проживання людини є житлове приміщення, у якому... – 17, місцем проживання фізичної особи вважають – 12.

5. ДЕРЖАТЕЛЬ ЕЛЕКТРОННОГО ПЛАТІЖНОГО ЗАСОБУ – ФІЗИЧНА ОСОБА, ЯКА НА ЗАКОННИХ ПІДСТАВАХ ВИКОРИСТОВУЄ ЕЛЕКТРОННИЙ ПЛАТІЖНИЙ ЗАСІБ ДЛЯ ІНІЦІЮВАННЯ ПЕРЕКАЗУ КОШТІВ З ВІДПОВІДНОГО РАХУНКУ В БАНКУ АБО ЗДІЙСНЮЄ ІНШІ ОПЕРАЦІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАЗНАЧЕНОГО ЕЛЕКТРОННОГО ПЛАТІЖНОГО ЗАСОБУ.

Усього інформантів – 192, кількість заміні – 84 (44%).

Варіанти заміні: власник електронного платіжного засобу... застосовує електронний платіж... – 45, власник електронного платіжного засобу – громадянин, що здійснює... або виконує різні операції... – 32, держатель електронного платіжного засобу – особа, яка відповідно до законодавства користується електронним платежем ... – 4, ... з використанням належного електронного платіжного способу – 3.

6. КОНСУЛЬТАЦІЇ З ПИТАНЬ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ НОРМ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СПРАВИ НАДАЮТЬСЯ МИТНИЦЯМИ ЗА МІСЦЕМ РОЗТАШУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ (ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ АБО ТИМЧАСОВОГО ПЕРЕБУВАННЯ ГРОМАДЯН) АБО ЦЕНТРАЛЬНИМ ОРГАНОМ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЄ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗУЄ ДЕРЖАВНУ ПОДАТКОВУ І МИТНУ ПОЛІТИКУ, В УСНІЙ, ПИСЬМОВІЙ АБО, ЗА БАЖАННЯМ ЗАІНТЕРЕСОВАНОЇ ОСОБИ, ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ У СТРОК, ЩО НЕ ПЕРЕВИЩУЄ 30 КАЛЕНДАРНИХ ДНІВ, НАСТУПНИХ ЗА ДНЕМ ОТРИМАННЯ ВІДПОВІДНОГО ЗВЕРНЕННЯ. КОНСУЛЬТАЦІЇ В ПИСЬМОВІЙ ФОРМІ НАДАЮТЬСЯ У ВИГЛЯДІ РІШЕНЬ ОРГАНІВ ДОХОДІВ І ЗБОРІВ.

Усього інформантів – 177, кількість заміні – 83 (47%).

Варіанти замін: *...за бажанням зацікавленої особи...* – 21, *...електронній формі в термін...* – 18, *...що забезпечує формування та реалізацію державної податкової і митної політики...* – 17, *...за місцем розміщення підприємств* – 15, *письмово або усно, за бажанням громадянина* – 9, *...консультації письмово подають...* – 2, *...письмові консультації...* – 1.

7. ПРИВАТИЗАЦІЯ ОБ'ЄКТА ВВАЖАЄТЬСЯ ЗАВЕРШЕНОЮ З МОМЕНТУ ЙОГО ПРОДАЖУ ТА ПЕРЕХОДУ ДО ПОКУПЦЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ АБО ЗАВЕРШЕННЯ РОЗМІЩЕННЯ ВСІХ АКЦІЙ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ДО ПРОДАЖУ ПЛАНОМ РОЗМІЩЕННЯ АКЦІЙ, І ОФОРМЛЮЄТЬСЯ НАКАЗОМ ВІДПОВІДНОГО ОРГАНУ ПРИВАТИЗАЦІЇ.

Усього інформантів – 192, кількість замін – 14 (7%).

Варіанти замін: *приватизація об'єкта є завершеною...* – 6, *...передбачених продажем ...* – 3, *...передбачених..., і оформлених...* – 2, *...оформлених відповідно до наказу органу приватизації* – 2, *завершеною приватизація об'єкта вважається* – 1.

8. БЕЗЗАКОННЯ БУЛО УЗАКОНЕНО.

Усього інформантів – 177, кількість замін – 156 (88%).

Варіанти замін: *беззаконня було покарано* – 131, *беззаконня стало нормою* – 10, *беззаконня було виправдано* – 10, *свавілля узаконено* – 4, *справа була узаконена* – 1.

9. ЗЕМЕЛЬНИЙ СЕРВІТУТ ПЕРЕДБАЧАЄ ОБМЕЖЕНЕ ПЛАТНЕ АБО БЕЗОПЛАТНЕ КОРИСТУВАННЯ ЧУЖОЮ ЗЕМЕЛЬНОЮ ДІЛЯНКОЮ.

Усього інформантів – 192, кількість замін – 72 (37%).

Варіанти замін: *на чужу територію* – 30, *на чужу земельну ділянку* – 19, *на незаконну територію* – 12, *...платне та безкоштовне користування...* – 11.

10. УКЛАДЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ Є ОBOB'ЯЗКОВИМ ДЛЯ СТОРІН, ЯКЩО ВІН ЗАСНОВАНИЙ НА

ДЕРЖАВНОМУ ЗАМОВЛЕННІ, ВИКОНАННЯ ЯКОГО Є ОBOB'ЯЗКОМ ДЛЯ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ У ВИПАДКАХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ, АБО ІСНУЄ ПРЯМА ВКАЗІВКА ЗАКОНУ ЩОДО ОBOB'ЯЗКОВОСТІ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ДЛЯ ПЕВНИХ КАТЕГОРІЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЧИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ АБО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 78 (44%).

Варіанти замінів: *укладання господарського договору – 22, обов'язковості укладання – 21, створення господарського договору – 18, або існує пряма настанова – 17.*

11. НА ВИМОГУ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР ЗА РІШЕННЯМ СУДУ МОЖЕ БУТИ ЗМІНЕНИЙ, ЯКЩО ЦЬОГО ВИМАГАЮТЬ ЙОГО ІНТЕРЕСИ, ІНТЕРЕСИ ДІТЕЙ, А ТАКОЖ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ ПОВНОЛІТНІХ ДОЧКИ, СИНА, ЩО МАЮТЬ ІСТОТНЕ ЗНАЧЕННЯ.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 71 (37%).

Варіанти замінів: *на вимогу чоловіка або дружини шлюбний договір за рішенням... – 36, ...за постановою суду може бути... – 10, ..., що мають визначальне значення – 1, ..., що мають суттєве значення – 1.*

12. ЗЕМЕЛЬНІ ТОРГИ ЗА ЛОТОМ ВВАЖАЮТЬСЯ ТАКИМИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ, ПІСЛЯ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ, ОРЕНДИ, СУПЕРФІЦІЮ, ЕМФІТЕВЗИСУ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 67 (38%).

Змінений варіант єдиний: *Земельні торги за лотом є такими, що відбулися, після укладення договору купівлі-продажу, оренди, правом користування земельною ділянкою.*

13. ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ – ЗНУЩАННЯ НАД ТВАРИНАМИ, ЗАВДАННЯ ПОБОЇВ АБО ВЧИНЕННЯ ІНШИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ, ЩО ЗАВДАЛИ ТВАРИНІ ФІЗИЧНОГО БОЛЮ, СТРАЖДАНЬ І НЕ СПРИЧИНИЛИ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, КАЛІЦТВА

ЧИ ЗАГИБЕЛІ, ЗАЛИШЕННЯ ТВАРИН НАПРИЗВОЛЯЩЕ, У ТОМУ ЧИСЛІ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ УТРИМАННЯ ТВАРИН, – ТЯГНУТЬ ЗА СОБОЮ НАКЛАДЕННЯ ШТРАФУ ВІД ДВОХСОТ ДО ТРЬОХСОТ НЕОПОДАТКОВУВАНИХ МІНІМУМІВ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН З КОНФІСКАЦІЄЮ ТВАРИНИ, ЯКЩО ПЕРЕБУВАННЯ ТВАРИНИ У ВЛАСНИКА СТАНОВИТЬ ЗАГРОЗУ ДЛЯ ЇЇ ЖИТТЯ АБО ЗДОРОВ'Я.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 75 (39%).

Варіанти замінів: *жорстоке діяння з тваринами – глум, побої, насилля, каліцтво, загибель, залишення тварин... – 44, жорстока поведінка над тваринами... – 18, жорстоке поводження... призводить до накладення штрафу... – 13.*

14. ПРАВА, СВОБОДИ ТА ІНТЕРЕСИ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ВІКОМ ВІД ЧОТИРНАДЦЯТИ ДО ВІСІМНАДЦЯТИ РОКІВ, А ТАКОЖ ОСІБ, ЦИВІЛЬНА ДІЄДАТНІСТЬ ЯКИХ ОБМЕЖЕНА, МОЖУТЬ ЗАХИЩАТИ У СУДІ ВІДПОВІДНО ЇХНІ БАТЬКИ, УСИНОВЛЮВАЧІ, ПІКЛУВАЛЬНИКИ ЧИ ІНШІ ОСОБИ, ВИЗНАЧЕНІ ЗАКОНОМ. СУД МОЖЕ ЗАЛУЧИТИ ДО УЧАСТІ В ТАКИХ СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНЮ ОСОБУ ЧИ ОСОБУ, ЦИВІЛЬНА ДІЄДАТНІСТЬ ЯКОЇ ОБМЕЖЕНА.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 14 (8%).

Варіанти замінів: *...відповідно можуть захищати їхні батьки... – 9, ...суд залучає до участі... – 2, ... з обмеженою цивільною дієдатністю – 2, суд може втягувати... – 1.*

15. СПОРИ ПРО ДОСТРОКОВЕ РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ВИРІШУЮТЬСЯ В ЗАГАЛЬНОМУ ПОРЯДКУ, ВСТАНОВЛЕНОМУ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ТРУДОВИХ СПОРІВ.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 15 (8%).

Варіанти замінів: *суперечки про дострокове розірвання трудового договору... – 5, спори... ухвалюють у загальному порядку... – 4, спір... у загальному порядку ухвалюють як встановлений для розгляду трудових спорів – 3, ...установленому для обговорювання трудових спорів – 1,*

установленому для аналізу трудових спорів – 1, спори дострокового розірвання трудового договору... – 1.

16. ЧАСТИНОЮ НАЦІОНАЛЬНОГО СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ Є МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ, ЗГОДА НА ОBOB'ЯЗКОВІСТЬ ЯКИХ НАДАНА ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 12 (7%).

Варіанти замінів: *міжнародні договори є частиною національного сімейного законодавства України, що...* – 9, *міжнародні договори – це частина національного сімейного законодавства України, що...* – 2, ... *міжнародні договори, які налагоджують...* – 1.

17. НЕОБХІДНОЮ ОБОРОНОЮ ВИЗНАЮТЬСЯ ДІЇ, ВЧИНЕНІ З МЕТОЮ ЗАХИСТУ ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ, ЯКА ЗАХИЩАЄТЬСЯ, АБО ІНШОЇ ОСОБИ, А ТАКОЖ СУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ВІД СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНОГО ПОСЯГАННЯ ШЛЯХОМ ЗАПОДІЯННЯ ТОМУ, ХТО ПОСЯГАЄ, ШКОДИ, НЕОБХІДНОЇ І ДОСТАТНЬОЇ В ДАНІЙ ОБСТАНОВЦІ ДЛЯ НЕГАЙНОГО ВІДВЕРНЕННЯ ЧИ ПРИПИНЕННЯ ПОСЯГАННЯ, ЯКЩО ПРИ ЦЬОМУ НЕ БУЛО ДОПУЩЕНО ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 19 (10%).

Варіанти замінів: *...та суспільних інтересів, інтересів держав від суспільно загрозливого...* – 10, *...достатньої в цій ситуації для негайного відвернення ...* – 5, *достатньої в цьому стану для негайного відвернення або припинення ...* – 3, *необхідною обороною є дії...* – 1.

18. АКТАМИ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ Є ПОДІЇ ТА ДІЇ, ЯКІ НЕРОЗРИВНО ПОВ'ЯЗАНІ З ФІЗИЧНОЮ ОСОБОЮ І ЗАПОЧАТКОВУЮТЬ, ЗМІНЮЮТЬ, ДОПОВНЮЮТЬ АБО ПРИПИНЯЮТЬ ЇЇ МОЖЛИВІСТЬ БУТИ СУБ'ЄКТОМ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ.

Усього інформантів – 177, кількість замін – 15 (8%).

Варіанти замін: *актами цивільного стану визнаються події та вчинки, які невід’ємні від фізичної особи... – 8, актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов’язані з фізичною особою і організують, трансформують, долучають або припиняють... – 5, пов’язані з фізичною особою і формують, перетворюють, приєднують або припиняють... – 2.*

19. ОРГАНІЗАЦІЯ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ ДЛЯ НЕЗАКОННОГО ВЖИВАННЯ, ВИРОБНИЦТВА ЧИ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ, А ТАКОЖ НАДАННЯ ПРИМІЩЕННЯ З ЦІЄЮ МЕТОЮ – КАРАЮТЬСЯ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ НА СТРОК ВІД ТРЬОХ ДО П’ЯТИ РОКІВ.

Усього інформантів – 192, кількість замін – 18 (9%).

Варіанти замін: *організація або утримання місць для незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів... – 5, ...відбувають покарання з позбавленням волі на строк від трьох до п’яти років – 5, ...оренда приміщення... – 3, організація або утримання місць для протизаконного – 3, організація або утримання місць для незаконного обігу наркотиків, психотропів, їх аналогів – 1, організація або утримання місць для незаконного обігу наркотиків і їх аналогів – 1.*

20. ЗАКОНОМ МОЖЕ БУТИ ВСТАНОВЛЕНИЙ ОBOB’ЯЗОК ФІЗИЧНОЇ АБО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ БУТИ СТРАХУВАЛЬНИКОМ ЖИТТЯ, ЗДОРОВ’Я, МАЙНА АБО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕРЕД ІНШИМИ ОСОБАМИ ЗА СВІЙ РАХУНОК ЧИ ЗА РАХУНОК ЗАІНТЕРЕСОВАНОЇ ОСОБИ (OBOB’ЯЗКОВЕ СТРАХУВАННЯ).

Усього інформантів – 177, кількість замін – 81 (46%).

Варіанти замін: *законом встановлено обов’язок... – 24, законом є встановлений обов’язок – 21, за власний рахунок – 21, за рахунок зацікавленої особи – 15.*

21. ЛІЦЕНЗІЯ НА ВИКОРИСТАННЯ ОБ’ЄКТА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ МОЖЕ БУТИ ОФОРМЛЕНА ЯК

ОКРЕМИЙ ДОКУМЕНТ АБО БУТИ СКЛАДОВОЮ ЧАСТИНОЮ ЛІЦЕНЗІЙНОГО ДОГОВОРУ.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 12 (6%).

Варіанти замінів: *ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності оформлена як окремий документ або як складова частина ліцензійного договору – 8, ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності може бути оформлена як документ або бути складником ліцензійного договору – 2, ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності оформлена як документ – 1, може бути оформлена документом або складником ліцензійного договору – 1.*

22. ЗА ДОГОВОРОМ РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ПРОДАВЕЦЬ, ЯКИЙ ЗДІЙСНЮЄ ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ З ПРОДАЖУ ТОВАРУ, ЗОБОВ'ЯЗУЄТЬСЯ ПЕРЕДАТИ ПОКУПЦЕВІ ТОВАР, ЩО ЗВИЧАЙНО ПРИЗНАЧАЄТЬСЯ ДЛЯ ОСОБИСТОГО, ДОМАШНЬОГО АБО ІНШОГО ВИКОРИСТАННЯ, НЕ ПОВ'ЯЗАНОГО З ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ, А ПОКУПЕЦЬ ЗОБОВ'ЯЗУЄТЬСЯ ПРИЙНЯТИ ТОВАР І ОПЛАТИТИ ЙОГО.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 12 (7%).

Варіанти замінів: *за договором роздрібною купівлі-продажу продавець, який реалізує підприємницьку діяльність з продажу товару... – 8, що звичайно призначається для безпосереднього, домашнього або іншого використання... – 1, що звичайно призначається для особистого, домашнього або того чи того використання, що не пов'язаний з підприємницькою діяльністю – 1, покупець повинен прийняти товар і оплатити його – 1, покупець повинен узяти товар і оплатити його – 1.*

23. НЕОБЕРЕЖНІСТЬ Є ЗЛОЧИННОЮ САМОВПЕВНЕНІСТЮ, ЯКЩО ОСОБА ПЕРЕДБАЧАЛА МОЖЛИВІСТЬ НАСТАННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ СВОГО ДІЯННЯ (ДІЇ АБО БЕЗДІЯЛЬНОСТІ), АЛЕ ЛЕГКОВАЖНО РОЗРАХОВУВАЛА НА ЇХ ВІДВЕРНЕННЯ.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 17 (9%).

Варіанти замін: *необережність є кримінальною самопевністю* – 10, *особа завбачила* – 5, *суспільно небезпечних наслідків поведінки* – 1, *легковажно сподівалася на їх відвернення* – 1.

24. КОЖНА ОСОБА МАЄ ПРАВО НА ЗАХИСТ СВОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА У РАЗІ ЙОГО ПОРУШЕННЯ, НЕВИЗНАННЯ АБО ОСПОРЮВАННЯ.

Усього інформантів – 177, кількість замін – 14 (8%).

Варіанти замін: *кожна особа має право на захист власного цивільного права* – 8, *кожен має право на захист власного цивільного права* – 3, *особа має право на захист* – 1, *будь-яка особа має право на захист* – 1, *у разі його порушення, невизнання або оскарження* – 1.

25. ДО ЗЕМЕЛЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ВКЛЮЧАЮТЬСЯ ПРИРОДНІ ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТИ (ПРИРОДНІ ЗАПОВІДНИКИ, НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ, БІОСФЕРНІ ЗАПОВІДНИКИ, РЕГІОНАЛЬНІ ЛАНДШАФТНІ ПАРКИ, ЗАКАЗНИКИ, ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ, ЗАПОВІДНІ УРОЧИЩА), А ТАКОЖ ШТУЧНО СТВОРЕНІ ОБ'ЄКТИ (БОТАНІЧНІ САДИ, ДЕНДРОЛОГІЧНІ ПАРКИ, ЗООЛОГІЧНІ ПАРКИ, ПАРКИ-ПАМ'ЯТКИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА).

Усього інформантів – 192, кількість замін I – 154 (80%), кількість замін II – 19 (10%)

Варіант замін I: *до земель природно-заповідного фонду належать* – 154.

Варіанти замін II: *до земель природно-заповідного фонду відносять* – 17, *об'єкти, а також* – 1, *і штучно створені об'єкти* – 1.

26. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ЗДІЙСНЮЄ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У МЕЖАХ ПОВНОВАЖЕНЬ, ВИЗНАЧЕНИХ КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ.

Усього інформантів – 177, кількість замін – 12 (7%).

Варіанти замін: *Президент України захищає цивільні права та інтереси в межах...* – 8, *Президент України несе відповідальність за захист цивільних*

прав та інтересів у межах... – 3, Захист цивільних прав та інтересів здійснює Президент України у межах... – 1.

27. ЗБОРОМ (ПЛАТОЮ, ВНЕСКОМ) Є ОBOB'ЯЗКОВИЙ ПЛАТІЖ ДО ВІДПОВІДНОГО БЮДЖЕТУ, ЩО СПРАВЛЯЄТЬСЯ З ПЛАТНИКІВ ЗБОРІВ, З УМОВОЮ ОТРИМАННЯ НИМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ВИГОДИ, У ТОМУ ЧИСЛІ ВНАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ НА КОРИСТЬ ТАКИХ ОСІБ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ, ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ІНШИМИ УПОВНОВАЖЕНИМИ ОРГАНАМИ ТА ОСОБАМИ ЮРИДИЧНО ЗНАЧИМИХ ДІЙ.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 90 (51%).

Варіант заміни: *Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж відповідно до бюджету... – 90.*

28. СПЕЦІАЛЬНО УПОВНОВАЖЕНІ ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ З ПИТАНЬ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ШИРОКУ ГЛАСНІСТЬ У ВИСВІТЛЕННІ ЧЕРЕЗ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВСІХ АСПЕКТІВ СВОЄЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ОТРИМАННЯ, РОЗПОДІЛУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 76 (40%).

Варіанти замінів: *спеціально уповноважені державні органи з питань гуманітарної допомоги реалізують широку гласність у висвітленні через засоби масової інформації всіх аспектів своєї діяльності щодо отримання, розподілу та використання гуманітарної допомоги – 25, спеціально уповноважені державні органи з питань гуманітарної допомоги здійснюють відповідні заходи через засоби масової інформації всіх аспектів своєї діяльності щодо отримання, розподілу та використання гуманітарної допомоги – 21, ...всіх аспектів власної діяльності щодо отримання... – 17, щодо реалізації гуманітарної допомоги – 13.*

29. КЕРІВНИК ОРГАНУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ – НАЧАЛЬНИК ГОЛОВНОГО СЛІДЧОГО УПРАВЛІННЯ, СЛІДЧОГО УПРАВЛІННЯ, ВІДДІЛУ, ВІДДІЛЕННЯ ОРГАНУ НАЦІОНАЛЬНОЇ

ПОЛІЦІЇ, ОРГАНУ БЕЗПЕКИ, ОРГАНУ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ КОНТРОЛЬ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ОРГАНУ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ, ГОЛОВНОГО ПІДРОЗДІЛУ ДЕТЕКТИВІВ, ПІДРОЗДІЛУ ДЕТЕКТИВІВ, ВІДДІЛУ ДЕТЕКТИВІВ, ПІДРОЗДІЛУ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ ТА ЙОГО ЗАСТУПНИКИ, ЯКІ ДІЮТЬ У МЕЖАХ СВОЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ;

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 79 (41%).

Варіанти замінів: *керівник органу досудового розслідування – начальник Головного слідчого управління, або начальник слідчого управління, або начальник відділу, або начальник відділення органу Національної поліції, або начальник органу безпеки, або начальник органу, що здійснює контроль... – 42, ... антикорупційного бюро України, разом із заступниками, які діють у межах своїх повноважень – 37.*

30. ОПІКА НАД МАЙНОМ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ЯКА ВИЗНАНА БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ, А ТАКОЖ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 90 (51%).

Варіанти замінів: *... опіка над майном фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою, а також особи, зниклої безвісти – 69, опіка над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або яка зникла безвісти – 21.*

31. РЕАЛІЗАЦІЯ, ТЕХНОЛОГІЧНА ПЕРЕРОБКА АБО ЗНИЩЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У ВИПАДКАХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЦІЄЮ СТАТТЕЮ, ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ В ПОРЯДКУ, ВСТАНОВЛЕНОМУ КАБІНЕТОМ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, А У ВИПАДКАХ, ЯКЩО ТАКІ РЕЧОВІ ДОКАЗИ ПЕРЕДАНІ НАЦІОНАЛЬНОМУ АГЕНТСТВУ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ, – ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНУ ТА ПРИЙНЯТИХ НА ЙОГО ВИКОНАННЯ АКТІВ ЗАКОНОДАВСТВА.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 77 (39%).

Варіанти замін: *реалізація, технологічна переробка, знищення доказів у випадках, передбачених цією статтею, здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, а у випадках, якщо такі докази передані Національному агентству України... – 37, ...відповідно до закону, актів законодавства – 23, виконання, технологічна переробка, знищення доказів у випадках, передбачених цією статтею, реалізується в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України... 16, ...а у випадках, якщо матеріальні докази передані Національному агентству України... – 1.*

32. ТОРГІВЛЯ У РОЗСТРОЧКУ ПЕРЕДБАЧАЄ ПЕРЕДАЧУ ТОВАРІВ У РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПОКУПЦЯ В МОМЕНТ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРШОГО ВНЕСКУ (ЗАВДАТКУ) З ПЕРЕДАЧЕЮ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ТАКІ ТОВАРИ ПІСЛЯ КІНЦЕВОГО РОЗРАХУНКУ.

Усього інформантів – 177, кількість замін – 81 (46%).

Варіанти замін: *торгівля на виплат передбачає передачу товарів... – 27, торгівля у розстрочку передбачає передання товарів... – 20, ...у розпорядження покупця в момент здійснення завдатку з передачею права власності... – 13, торгівля на виплат передбачає передавання товарів... – 11, завдатку з переданням права власності на такі товари після кінцевого розрахунку – 10.*

33. ФІЗИЧНА ОСОБА МАЄ ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ, ПРАВО НА ДОСТОВІРНУ ІНФОРМАЦІЮ ПРО СТАН ДОВКІЛЛЯ, ПРО ЯКІСТЬ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ І ПРЕДМЕТІВ ПОБУТУ, А ТАКОЖ ПРАВО НА ЇЇ ЗБИРАННЯ ТА ПОШИРЕННЯ.

Усього інформантів – 192, кількість замін – 136 (71%).

Варіанти замін: *людина має право на безпечне – 67, право на збирання, поширення достовірної інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту – 51, право на правдиву інформацію про стан довкілля – 18.*

34. ДЕТЕКТИВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ З МЕТОЮ ПОПЕРЕДЖЕННЯ, ВИЯВЛЕННЯ, ПРИПИНЕННЯ

ТА РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ВІДНЕСЕНІ ЦІЄЮ СТАТТЕЮ ДО ЙОГО ПІДСЛІДНОСТІ, ЗА РІШЕННЯМ ДИРЕКТОРА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ ТА ЗА ПОГОДЖЕННЯМ ІЗ ПРОКУРОРОМ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ МОЖУТЬ ТАКОЖ РОЗСЛІДУВАТИ ЗЛОЧИНИ, ЯКІ ВІДНЕСЕНІ ДО ПІДСЛІДНОСТІ СЛІДЧИХ ІНШИХ ОРГАНІВ.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 129 (72%).

Варіанти замінів: *Детективи Національного антикорупційного бюро України з метою застереження, вияву, припинення та розкриття злочинів, які... – 76, Детективи Національного антикорупційного бюро України з метою попередження, вияву, припинення та розкриття злочинів... – 51, Детективи Національного антикорупційного бюро України з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, які віднесені цією статтею до його підслідності, відповідно до рішення Директора Національного антикорупційного бюро України... – 1, які віднесені до підслідності органів слідства – 1.*

35. НАБУТТЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ТОРГОВЕЛЬНУ МАРКУ ЗАСВІДЧУЄТЬСЯ СВІДОЦТВОМ. УМОВИ ТА ПОРЯДОК ВИДАЧІ СВІДОЦТВА ВСТАНОВЛЮЮТЬСЯ ЗАКОНОМ.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 152 (79%).

Варіанти замінів: *отримання права інтелектуальної власності на торговельну марку потрібно засвідчити свідоцтвом... – 109, ...має бути засвідчено свідоцтвом... – 33, ...необхідно засвідчити свідоцтвом... – 9, набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчено свідоцтвом. Умови та порядок видання свідоцтва встановлено законом – 1.*

36. ЗЕМЛЯ Є ОСНОВНИМ НАЦІОНАЛЬНИМ БАГАТСТВОМ, ЩО ПЕРЕБУВАЄ ПІД ОСОБЛИВОЮ ОХОРОНОЮ ДЕРЖАВИ.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 135 (75%).

Варіанти замінів: *земля – це основне національне багатство – 99, земля є основним національним багатством, що охороняється державою – 19, земля*

є основним національним багатством, що знаходиться під особливою охороною держави – 11, земля є основним національним багатством, що перебуває під охороною держави – 6.

37. ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ Є НІКЧЕМНИМ АБО ВИЗНАЄТЬСЯ НЕДІЙСНИМ У ВИПАДКАХ, ВСТАНОВЛЕНИХ ЦИМ КОДЕКСОМ.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 157 (82%).

Варіанти замінів: договір страхування визнається помилковим або недійсним у випадках, встановлених цим Кодексом – 86, договір страхування є нікчемним або недійсним у випадках, встановлених цим Кодексом – 42, договір страхування визнано неправильним або недійсним у випадках, встановлених цим Кодексом – 27, договір страхування є хибним або недійсним у випадках, установлених цим Кодексом – 1, договір страхування вважається хибним – 1.

38. РАХУНКОВА ПАЛАТА ЗА ПІДСУМКАМИ КОЖНОГО КВАРТАЛУ ПОДАЄ ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ ВИСНОВКИ ПРО СТАН ВИКОНАННЯ ЗАКОНУ ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ, А ТАКОЖ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УСУНЕННЯ ПОРУШЕНЬ, ВИЯВЛЕНИХ У ЗВІТНОМУ БЮДЖЕТНОМУ ПЕРІОДІ.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 147 (83%).

Варіанти замінів: рахункова палата за підсумками кожного кварталу подає Верховній Раді України висновки щодо стану виконання закону про Державний бюджет України... – 69, рахункова палата за підсумками кожного кварталу подає Верховній Раді України висновки щодо стану виконання закону про Державний бюджет України, пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді – 42, ...висновки про стан виконання закону щодо Державного бюджету України... – 22, а також пропозиції щодо усунення порушень звітного бюджетного періоду... – 13, і пропозиції щодо усунення порушень, виявлені у звітному бюджетному періоді... – 1.

39. АРБІТРАЖНИМ КЕРУЮЧИМ МОЖЕ БУТИ ГРОМАДЯНИН УКРАЇНИ, ЯКИЙ МАЄ ВИЩУ ЮРИДИЧНУ АБО ЕКОНОМІЧНУ ОСВІТУ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ, ЗАГАЛЬНИЙ СТАЖ РОБОТИ ЗА ФАХОМ НЕ МЕНШЕ ТРЬОХ РОКІВ АБО НЕ МЕНШЕ ОДНОГО РОКУ ПІСЛЯ ОТРИМАННЯ ВІДПОВІДНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА КЕРІВНИХ ПОСАДАХ, ПРОЙШОВ НАВЧАННЯ ТА СТАЖУВАННЯ ПРОТЯГОМ ШЕСТИ МІСЯЦІВ У ПОРЯДКУ, ВСТАНОВЛЕНОМУ ДЕРЖАВНИМ ОРГАНОМ З ПИТАНЬ БАНКРУТСТВА, ВОЛОДІЄ ДЕРЖАВНОЮ МООВОЮ ТА СКЛАВ КВАЛІФІКАЦІЙНИЙ ІСПИТ.

Усього інформантів – 192, кількість замінів – 146 (76%).

Варіанти замінів: *арбітражним керівним може бути громадянин України... – 62, арбітражним керуючим є громадянин України... – 37, арбітражним керівним є громадянин України... – 34, арбітражним керуючим може бути громадянин України, з вищою юридичною або економічною освітою другого (магістерського) рівня... – 13.*

40. СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ВИЗНАЮТЬСЯ УЧАСНИКИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ГОСПОДАРСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ, РЕАЛІЗУЮЧИ ГОСПОДАРСЬКУ КОМПЕТЕНЦІЮ (СУКУПНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ), МАЮТЬ ВІДОКРЕМЛЕНЕ МАЙНО І НЕСУТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СВОЇМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ В МЕЖАХ ЦЬОГО МАЙНА, КРІМ ВИПАДКІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ.

Усього інформантів – 177, кількість замінів – 126 (70%).

Варіанти замінів: *суб'єктами господарювання є учасники господарських відносин... – 89, суб'єктами господарювання вважають учасників господарських відносин... – 31, ...мають відокремлене майно і відповідальні за свої зобов'язання в межах цього майна – 5, несуть відповідальність за власні зобов'язаннями в межах цього майна – 1.*

Наукове видання

Ірина Валеріївна Царьова

**СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ТЕКСТ:
ЛЕКСИКО-ДЕРИВАЦІЙНА СТРУКТУРА**

Монографія

В авторській редакції

Підп. до друку 8.04.2020 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 25,92.
Тираж 300 прим. Зам. 219

Видавництво і друкарня ПП «Ліра ЛТД»
49107, м. Дніпро, вул. Наукова, 5.
Свідоцтво про внесення до Держреєстру
ДК № 6042 від 26.02.2018.

Царьова Ірина Валеріївна

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Закінчила Державний заклад «Луганський національний університет», «Українська мова і література», філолог (2009 р.). Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, «Право», юрист (2017 р.). Державний заклад «Луганський національний університет», «Філологія», професійна кваліфікація «магістр філології, філолог, викладач (англійська мова)» (2020 р.).

Науковий ступінь: кандидат філологічних наук, спеціальність 10.02.01 – українська мова. Тема дисертації: «Етнокультурна семантика обрядової фразеології в східнословобожанських говірках» (2013 р.).

Авторка монографії «Етнокультурна семантика обрядової фразеології в східнословобожанських говірках», навчальних посібників: «Юридичне документознавство», «Мова і термінологія наукових досліджень у юриспруденції».

Співавторка підручника «Юридична риторика: екскурс в історії вчень та понять», навчального посібника «Культура професійного мовлення юриста».

Має понад 80 наукових і навчально-методичних праць, які опубліковані в Україні, Польщі, Словаччині, Румунії, Німеччині.

ISBN 978-966-981-369-5

9 789669 813695 >